

Turun yliopisto
University of Turku

i Rättshand af Jakob Ammannens
 i Helsingfors förordnande af den
 26 November 1851 anställdes den 29
 i samma månad af Doctoren C. St.
 Hamén ä Universitetets patholo-
 gisk-anatomiska insättning med
 haleyal berättning i Hens förläsa
 Mathilda Holtenius' döda kropp,
 som förstunnad dag uppflyttat i
 sjön vid "Löden Hamnen" härstädes.
 Märvanande vid abduktionen vo-
 ro: medicinsk handia...
 rätt, Mahström...
 hiskans ha fel...
 Till protokollet, som fördes
 dertehnad medicinsk licentiat, an-
 tecknades som följer:

**KUOLEMANTEKOJA
 NAISTEN ITSEMURHAT
 1800-LUVUN JÄLKIPUOLEN
 TUOMIOISTUINPROSESSEISSA**

Anu Salmela

KUOLEMANTEKOJA
NAISTEN ITSEMURHAT 1800-LUVUN
JÄLKIPUOLEN TUOMIOISTUINPROSESSEISSA

Turun yliopisto
University of Turku

KUOLEMANTEKOJA. NAISTEN ITSEMURHAT 1800-LUVUN JÄLKIPUOLEN TUOMIOISTUINPROSESSEISSA

Anu Salmela

Turun yliopisto

Humanistinen tiedekunta
Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos
Kulttuurihistoria
Tohtoriohjelma Juno

Työn ohjaajat:

Professori Marjo Kaartinen
Turun yliopisto

Dosentti Kirsi Tuohela
Turun yliopisto

Tarkastajat:

Professori Pirjo Markkola
Tampereen yliopisto

Dosentti Mianna Meskus
Helsingin yliopisto

Vastaväittäjä:

Professori Pirjo Markkola
Tampereen yliopisto

Taitto: Heidi Gullberg

Kannen kuva: Ote ruumiinavauspöytäkirjasta (328/1881, LHA, KA).

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck-järjestelmällä.

ISBN 978-951-29-6876-3 (Painettu/Print)

ISBN 978-951-29-6877-0 (Sähköinen/Pdf)

ISSN 0082-6995 (Painettu)

ISSN 2343-3205 (Verkkajulkaisu)

Painosalama Oy - Turku, 2017

TIIVISTELMÄ
TURUN YLIOPISTO
Humanistinen tiedekunta
Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos
Kulttuurihistoria

SALMELA, ANU: Kuolemantekoja. Naisten itsemurhat 1800-luvun jälkipuolen tuomioistuinprosesseissa
Väitöskirja, 221 s, 2 liitesivua
Tohtoriohjelma Juno, syyskuu 2017

Väitöskirja käsittelee naisten itsemurhia vuosien 1869–1910 välisessä Suomessa. Tutkimuksessa kysytään, miten ja millaisiksi ilmiöiksi naisten itsemurhat muotoutuivat ruumiinavausten ja oikeudenkäyntien muodostamisissa tuomioistuinprosesseissa. Tutkimuksen lähdeaineisto koostuu naisten itsemurhia käsittelevästä aineistosta, 725 ruumiinavauspöytäkirjasta ja 105 oikeudenkäyntipöytäkirjasta.

Aiemmasta tutkimuksesta poiketen itsemurhia tarkastellaan fyysikko-filosofi Karen Baradin toimijuusrealismin viitoittamana diskursiivisina ja kulttuurisina mutta myös materiaalisina ja ei-inhimillisiä ulottuvuuksia sisältävinä ilmiöinä. Materia ja ei-inhimilliset tekijät ymmärretään itsemurhien muotoutumiseen vaikuttaneina toimijoina.

Väitöskirja osoittaa, että itsemurha oli medikalisoitunut teko ja että oikeuslääketiede oli 1800-luvun jälkipuolella vakiinnuttamassa rooliaan oikeusjärjestelmän elimellisenä osana. Itsemurhat olivat myös sukupuolittuneita ja luokittuneita ilmiöitä. Naisten itsemurhia selitettiin eri tavoin kuin miesten, minkä lisäksi oikeudessa käsiteltiin lähinnä alaluokan itsemurhia, jolloin itsemurha määrittyi alaluokkaiseksi ilmiöksi. Myös itsemurhaselitykset olivat luokittuneita.

Väitöskirja haastaa historian ihmiskeskeisyyden ja osoittaa, että itsemurhien kaltaiset historian ilmiöt ovat tulosta prosesseista, joihin ihmisten lisäksi osallistuvat materia ja ei-inhimilliset toimijat. Itsemurhat muotoutuivat tuomioistuinprosesseissa materia ja diskurssin, inhimillisen ja ei-inhimillisen kytkeytymisissä. Kuolemien muotoutumiseen ja tuomioistuinprosessien kulkuun vaikuttivat säään, ruumiiden, sairauksien, kipujen, pimeyden, sormuksien ja kokaiinin kaltaiset, materiaaliset ja ei-inhimilliset toimijat. Itsemurha ei näin ollen palautunut yksinomaan psykeen vaan hahmottui osin ei-inhimilliseksi ja materiaaliseksi ilmiöksi.

Asiasanat: itsemurha, historia, sukupuoli, uusmaterialismi, Karen Barad, ruumiinavaus, lääketiede, oikeudenkäynti, oikeushistoria, Suomi, 1800-luku

ABSTRACT
UNIVERSITY OF TURKU
Faculty of Humanities
School of History, Culture and Arts Studies
Cultural History

SALMELA, ANU: *Deadly Doings. Court Proceedings and Female Suicides in Late Nineteenth-Century Finland*
Doctoral Dissertation, 221 pages, 2 appendix pages
Doctoral Programme Juno, September 2017

The dissertation explores the criminal court proceedings of female suicides in Finland in 1869–1910. The analysis is based on a compilation of 725 post-mortem reports and 105 court cases of female suicides.

In contrast to earlier studies, suicides are approached within the framework of physicist-philosopher Karen Barad's agential realism. Suicides are not analyzed as merely cultural or discursive phenomena but rather as ones having cultural and material, human, and non-human dimensions. Matter and non-humans are understood as agencies participating actively in the formation of suicides.

The dissertation shows that suicides were medicalized and that forensic medicine was establishing its position as an integral part of the Finnish legal system. The study also argues that suicides were gendered and class-related. Compared to male suicides, female suicides were explained differently and, as most of the studied suicides came from the lower ranks of society, self-killing was determined as an underclass phenomenon. Furthermore, the explanations given for the suicides were class-related.

The dissertation calls into question the anthropocentrism of history. It argues that past phenomena, such as suicides, were results of processes to which not only humans but also material and non-human agencies participated. In court proceedings, suicides were formed in the complex and interlocking networks of humans and non-humans, matter, and discourse. Material and non-human agencies – the weather conditions, corpses, illnesses, pains, rings, and cocaine – participated in the determination of deaths and affected the course of court sessions. Therefore, suicide was not confined to the human mind alone but was rather partly a non-human, material phenomenon.

Keywords: suicide, history, gender, new materialism, Karen Barad, post-mortem, medicine, trial, legal history, Finland, 19th century

Sisällysluettelo

Kiitokset 9

Johdanto 12

Ruumis ja rikos 12

Teoreettiset lähtökohdat ja kysymyksenasettelu 14

(Tulkittuja) tosiasioita: aiempi tutkimus 14

Kysymykset ja rajaukset 17

Toimijuusrealismi uudelleenlukemisen käytäntönä 21

Itsemurha: ilmiö 24

Historian välineistössä 31

Ruumiinavauspöytäkirjat 31

Oikeudenkäyntipöytäkirjat 34

Tutkija ja lähde: yhteismuotoutuvat tulkinnat 37

Obduktiopöydällä 41

Sairas ruumis 42

Poikkeamat normista 42

Raskas ruuansulatus 47

Sydänsurut 52

Katse aivoihin 57

Epäröintiä ja epätäsmällisyyttä 63

Mielen myrkyttävä naiseus 67

Kohtu 67

Status menstrualis 73

Moralisoiva katse 78

Virgo intacta? 78

Veneeriset taudit 83

Medikalisoitu synti 86

Käräjillä ja raastuvissa 91

Itsetuhoinen mieli	91
Miele(tö)n tie	91
Raskain tuntein vai mielin?	97
Heng(elline)n hulluus	101
Kivun mieli	106
Hukuttautuva nainen	111
Perhehuolia	111
Onneton rakkaus	114
Kaksin aina kaunihimpi	121
Pimeältä puolelta	126
Langettava tauti	126
Lihaan langenneet	131
Häijy tuiki juoppo	135

Oikeuden päätös 143

Taktisia totuuksia	143
Tieten tahtoen	143
Riitasointuja	148
Itsemurhaajaksi	155
Tahd(ot)on teko	155
Kenelle kellot soivat	158
Vakain tuumin	164
Rajatapauksia	168
Sikiönlähdetys	168
Vahinko	172

Lopuksi 179

Lähdeluettelo 188

Liitteet 222

Kiitokset

Väärässä oleminen ei ole koskaan hauskaa – paitsi silloin, kun yllättää itsensä tekemästä jotakin sellaista, jota ei koskaan uskonut tekevänsä. Tämä väitöskirja kuuluu elämäni ei-koskaan asioihin. Se ei olisi syntynyt ilman ohjaajani professori Marjo Kaartisen tukea: kiitos, Marjo, järkähtämättömästä uskosta, omintakeisista neuvoista ja, ennen kaikkea, suorasta palautteesta, joka on pakottanut minut terästämään argumentointiani. Argumenttejani ovat parantaneet myös toisen ohjaajani, dosentti Kirsi Tuohelan, oivaltavat ja vaikeatkin kysymykset. Kirsin kysymykset ovat kannustaneet minua viemään ajatteluaani eteenpäin, puskemaan vielä piirun verran edemmäs. Kiitos, Kirsi, rautalangan taivuttelusta, kärsivällisyydestä sekä huolellisista ja kannustavista kommentteista! Professori Hannu Salmi on lukenut väitöskirjani käsikirjoitusta sen eri vaiheissa, aina kannustaen, aina oppineita kommentteja esittäen. Viimeistelyvaiheessa Hannun kommentit, erityisesti hänen uusmaterialismia koskeneet huomionsa, auttoivat loksauttamaan tutkimukseni palaset kohdalleen. Kiitos Hannu! Pohja tälle väitöskirjalle luotiin jo perustutkintovaiheessa, filosofian lisensiaatti Sakari Ollitervon luennoilla ja seminaareissa. Sakari opetti minut ajattelemaan niin kuin kulttuurihistorioitsija. Häntä on myös kiittäminen – tai syyttäminen, päivästä riippuen – siitä, että ylipäättään rohkenin lähteä jatko-opiskelijaksi.

Ilman esitarkastajieni professori Pirjo Markkolan ja dosentti Mianna Mesukuksen asiantuntevia, huolellisia ja tarkkanäköisiä kommentteja argumenttini olisivat jääneet tylsemmiksi. Lämmin kiitos kannustuksesta! Professori Pirjo Markkola kiitän myös vastaväittäjäkseni suostumisesta.

Väitöskirjani on hyötynyt oikeuslääketieteen professori Helena Rannan asiantuntijuudesta. Helena luki ja kommentoi tutkimukseni ruumiinavauksia koskevan osion aikaansa säästämättä, kiitos siitä! Helenan lisäksi minulla on ollut ilo tutustua VTT Jutta Ahlbeckiin. Jutta on valloittava persoona: iloinen, huumorintajuinen, älykäs ja kannustava. Hän on lukenut ja kommentoinut tekstejäni, kuunnellut murheitani, kannustanut ja valanut minuun uskoa. Tusen tack Jutta! Som jag en gång sade till dig, världens skulle vara en bättre plats om det fanns fler människor som du.

Olen esitellyt tutkimustani oppiaineen tutkimuspäivillä (ex-tutkijaseminaari), joissa tekstejäni on kommentoitu usean kulttuurihistorioitsijan voimin. Yksi kommentoijista on ollut dosentti Jukka Sarjala, joka on paitsi jakanut kiinnostukseni uusmaterialismiin myös lukenut ja kommentoinut tekstejäni

tutkimuspäivien ulkopuolellakin. Lämmin kiitos Jukka ja kaikki tutkimustani kommentoineet ihmiset! Tekstejäni on luettu taajaan myös dosentti Maarit Leskelä-Kärjen ja dosentti Kirsi Tuohelan vetämässä Sukupuoli, kirjoittaminen ja tekstuaalisuus -tutkimusryhmässä. Ryhmä on toiminut tutkimukseni kiintopisteenä, paikkana, jonka avoimessa ja kannustavan kriittisessä ilmapiirissä on ollut turvallista testata ajatuksia. Kiitos kaikille vuosien varrella mukana olleille ja tutkimusryhmässä vierailleille tutkijoille, erityisesti professori Laura Lee Downsille ja professori Maria Tamboukoulle, joiden kommentit ja kirjallisuusvinkit olivat suureksi avuksi. Erityiskiitos myös tutkimusryhmämme Barad-asiantuntijalle, dosentti Sari Irnille, jonka toimijuusrealismia koskevat kommentit olivat kullannarvoisia. Väitöskirjani käsikirjoitusta on luettu ja kommentoitu myös professori Marja-Liisa Honkasalon vetämässä Kulttuuri- ja terveystieteiden seminaarissa, kiitos kannustuksesta!

Se, että ylipäättään tutustuin toimijuusrealismiin, on ainakin osittain – tarkalleen en voi asiaa sanoa muistavani – dosentti Riitta Laitisen ansiota. Riitan kiinnostus toimijuusrealismiin sai minutkin kiinnostumaan siitä, ja Riitan kanssa käymäni keskustelut ovat auttaneet minua ymmärtämään, miten kulttuurihistorioitsija voi käyttää Baradia. Riitta on kommentoinut tekstejäni ja kannustanut minua omalla ehdottoman omintakeisella tavallaan, cheers Riitta! Uusmaterialismin ohella meillä on Riitan kanssa yhteinen ei-akateeminen kiinnostuksen kohde: jalkapallo (hmm, ja ehkä myös tietyt managerit ja pelaajat). Talvisin jalkapallo on vienyt meidät pubeihin, kesäisin Veritakselle, joskus ollaan eksytty Turun ulkopuolellekin. Tukehtuvine lohikäärmeineen, aivopesuloineen ja pulustaja-viilettäjineen pelit ovat olleet voimavara, jonka avulla olen jaksanut tehdä tutkimusta.

Uusmaterialismiin tutustumisessa osansa on ollut myös oppiaineen eläintutkijoilla FM Otto Latvalla ja FM Heta Lähdesmäellä, joiden tutkimukset ovat muistuttaneet minua ei-inhimillisten toimijoiden tärkeydestä. Heta on ollut ymmärtäväinen kuuntelija ja luotettava rinnallakulkija, jonka kanssa olen voinut jakaa paitsi tutkimuksen myös elämän ilot ja surut. Heta: kiitos Ystävydestä, Yhteistyöstä ja Avunannosta! Ottoa puolestaan kiitän iloisesta tieteestä ja lapasista lähtevistä visioista. Otto tunnustaa myös jalkapallollisesti OIKEAA väriä, mikä on minun maailmassa suuri meriitti. Arsenal 'till we die (ja kun kuolemme, Wenger on edelleen manageri).

FT Harri Kiiskiselle iso kiitos huolenpidosta! Tohtori Tom Linkistä ja edesmennyttä Mr. von Diamondminea – yksi sielu kahdessa ruumiissa vai kaksi sielu yhdessä ruumiissa, kas siinä vasta pulma – puolestaan kiitän tuesta, hämäristä sähköposteista ja leffavinkeistä, joista en koskaan ottanut vaarin. Päivänä eräänä, kenties.

Kiitos myös kaikille entisille ja nykyisille jatko-opiskelijoille, postdoceille sekä vähän varttuneemmille tutkijoille, jotka ovat jakaneet kanssani seminaarisalin, työhuoneen, kahvipöydän, baaritiskin tai jonkin muun sen tapaisen. Eri-tyiskiitokset Ilana Aallolle, Topi Artukalle (*turkulainen* ManU-fani; kukaan ei

tietenkään ole täydellinen mutta ...), Heidi Hakkaraiselle, Sari Hartikaiselle, Annikka Immoselle, Suvi-Sadetta Kaarakaiselle, Kirsi Kanervalle, Maiju Kanistolle, Suvi Karilalle, Henna Karppinen-Kummunmäelle, Lauri Keskiselle, Hanne Koivistolle, Liisa Lalulle, Niina Lehmusjärvelle, Riikka Miettiselle, Annastiina Mäkilälle, Asko Nivalalle, Miika Norrolle, Panu Savolaiselle, Paavo Oinoselle, Mila Oivalle, Ilona Pajarille, Heli Rantalalle, Rosa Rantaselle, Juhana Saarelaiselle, Niina Siivikolle, Karoliina Sjölle, Annakaisa Suomiselle, Mari Tanniselle, Elina Virtaselle, Tuuli Vatulalle ja Reima Välimäelle.

Ilman Sirpa Keloston ja Erja Aarnion apua erinäisten toimisto- ja opintoasioiden hoidossa olisin ollut (vieläkin enemmän) hukassa. Graafinen suunnittelija Heidi Gullberg puolestaan pelasti minut pulasta ja taittoi väitöskirjani. Kiitos Heidi!

Tätä(kään) tutkimusta ei olisi syntynyt ilman rahoitusta. Tutkimukseni rahoittajat ovat mahdollistaneet sen, ettei minun ole, Heikki Kuulan lyriikoita lainatakseni, pitänyt nälkääni sanojani syömän vaan olen voinut keskittyä täysipäiväisesti tutkimiseen. Tutkimustani ovat rahoittaneet seuraavat säätiöt ja rahastot: Jenny ja Antti Wihurin rahasto, Kansan Sivistysrahasto, Otto A. Malmin Lahjoitusrahasto, Suomalainen Konkordia-liitto, Turun Suomalainen Yliopistoseura ja Turun Yliopistosäätiö. Kiitos luottamuksesta! Apurahakausien lisäksi sain tehdä väitöskirjaa vuoden ajan Turun yliopiston tohtoriohjelma Junon palkallisena tohtorikoulutettavana. Kiitos junolaisille tutkimukseni alaotikon pätkäilemisestä! Kranттuna ihmisenä en tosin kelpuuttanut yhtäkään teidän ehdotuksistanne. Yhdessä (nyt jo kuopaton) Historiatieteiden valtakunnallisen tohtoriohjelman ja Turun Yliopistosäätiön kanssa Juno rahoitti myös konferenssimatkojani, kulttuurihistorian oppiaine taas elintärkeitä arkistomatkoja – tackar och bockar!

Synnyin ja kasvoinkin Lah(d)essa, missä sattuma järjesti elämäni kolme erityistä ihmistä, Miian, Jonnen ja Jounin. Meitä yhdistää moni asia ja yksi niistä on musiikin sekakäyttö. Kiitos menneistä ja tulevista keikoista. Kiitos myös naurusta. Kuittailu on taitolaji ja olen oppinut teiltä paljon. Jonnelle ja Jounille kiitos myös jalkapallosta vaikka te (tietenkin) kannatatte ihan vääriä joukkueita. Jonne & Sabine: se, että sain viettää kesät ja muut lomat Helsingissä yksinvahtina, mahdollisti arkistoaineistojen läpikäymisen ja edisti näin merkittäväällä tavalla tutkimustani. Danke schön!

Suurin kiitos kaikesta kuuluu kuitenkin perheelleni, erityisesti vanhemmilleni. Sain kasvaa kodissa, jossa keskusteltiin paljon ja kaikesta ja jossa kannustettiin omaan ajatteluun, uteliaisuuteen ja opiskeluun. Kiitos äiti ja isä uskosta, joka lopulta siirsi vuoren. Ennen kaikkea kiitos asenteesta: kaiken ylle kohoavasta naurusta – elämän absurdiuden (oikein) ymmärtämisestä.

Omistan tämän väitöskirjan Samille ja muille itsemurhan tehneille.

Turussa 21.6.2017

Anu Salmela

Johdanto

Ruumis ja rikos

Heinäkuu 1873. Talonväki syö aamiaista eikä huomaa, että talollisleski Lena Häkkinen, joka edellisenä talvena oli saanut halvauskohtauksen ja menettänyt sen seurauksena puhekykynsä ja elämänhalunsa, lähtee talosta. Häkkistä aletaan kaivata ja etsintöjen jälkeen etsijät – Häkkisen tytär, kaksi poikaa, toisen pojan puoliso sekä lasten apuun kutsumat henkilöt, talollinen ja tämän renki – löytävät Häkkisen ladosta, hirttäytyneenä köydestä, joka on kiinnitetty ladon kurkihirteen.¹

Koska itsemurha oli 1800-luvun lopun Suomessa rikos, ruumiin löytäminen käynnisti oikeudellisen prosessin.² Kuolemaa tuli ensin tutkimaan nimismies. Hän kuuli ruumiin löytäneitä henkilöitä ja kirjasi heidän lausuntonsa poliisitutkimuspöytäkirjaan ja lähetti pöytäkirjan edelleen läänin kuvernöörille. Kihlakunnan varatuomarille osoittamassaan virkakirjeessä kuvernööri ilmoitti määränneensä lääkärin tekemään oikeuslääketieteellisen ruumiinavauksen, jollainen tehtiin itsemurhien ja henkirikoksiksi epäiltyjen kuolemien kaltaisissa, epäselvissä kuolemantapauksissa. Itsemurhien kohdalla ruumiinavauksen tehtävänä oli selvittää kuolinsyy ja, mikäli mahdollista, vainajan kuolinhetkinen mielentila. Viimeksi mainittu oli merkityksellinen, sillä voimassa olleen vuoden 1869 kirkkolain mukaan vakain tuumin tekonsa tehneet tuli haudata hiljaisuudessa, ilman kirkkkellojen soittoa, ruumisauttoa, puheita ja saarnaa.³ Hautaus-tavasta taas päätettiin oikeudessa, kaupunkien raastuvissa ja maaseutujen kihlakunnanoikeuksissa eli käräjillä. Kuvernööri määräsi, että ruumiinavauksen ohella Häkkisen kuolemaa oli tutkittava seuraavilla käräjillä. Koska käräjillä käytettiin ruumiinavauspöytäkirjaa todisteena, lääkärin tuli lähettää se, samoin kuin kuoleman olosuhteita valaissut poliisitutkimuspöytäkirja, tuomarille.

Kuvernöörin määräykset pantiin täytäntöön: lääkäri avasi Häkkisen ruumiin heinäkuussa, ja hänen kuolemaansa tutkittiin 1.10.1873 Kangasniemen syyssäkökäräjillä. Käräjillä luettiin ääneen ruumiinavauspöytäkirja, poliisitutkimuspöytäkirja sekä henkilötietoja ja elämäntapaa – mainetta, ehtoolisella käyntiä

1 Kangasniemen sk 1.10.1873, Cab:41, Mikkelin tk, KA.

2 Pajuja 1989, 136; Nygård 1994, 125.

3 Kirkkolaki 1869, 11. luku, 88§; Nygård 1994, 27–28; Salmela 2015a.

ja kristinopin taitoja – valaissut papinkirja. Lisäksi kuultiin suullisesti todistajia, Häkkisen lapsia ja muita ruumiin löytäneitä henkilöitä, jotka vahvistivat poliisitutkimuspöytäkirjan tiedot, lausunnot, jotka nimismiehen tekemän tutkimuksen yhteydessä oli kirjattu oikeudessa jo luettuun poliisitutkimuspöytäkirjaan.⁴ Todistajia kuultuaan oikeus teki päätöksensä. Se sovelsi kahta lakia, jo mainittua hautaustapaa säädellyttä vuoden 1869 kirkkolakia sekä itsemurhan rikokseksi määrittänyttä vuoden 1734 yleisvaltakunnallista lakia, joka kirkkolain tapaan erotteli vakain tuumin ja tahdottomana tehdyn itsemurhan.⁵ Oikeudenkäynnin tehtävänä oli siten selvittää kuolinsyy ja, mikäli kuolema todella osoittautui itsemurhaksi, vainajan kuolinhetkinen mielentila ja määrätä oikeudessa ilmitulleiden seikkojen perusteella asianmukainen hautaustapa. Häkkisen kuolemaa tutkinut oikeus nojasi ruumiinavauspöytäkirjaan ja totesi hänen tappaneen itsensä mielenhäiriössä mutta määräsi ruumiin haudattavaksi hiljaisuudessa.⁶

1800-luvun jälkipuolen Suomeen keskittyvän tutkimukseni keskiössä ovat Lena Häkkisen kaltaisten naisten itsemurhien tuomioistuinkäsittelyt. Kuten Häkkisen oikeudenkäyntipöytäkirjasta ilmenee, ruumiinavaus oli oikeudenkäyntiprosessin osa. Tästä johtuen tutkimukseni fokuksessa ovat oikeudenkäyntien ohella ruumiinavaukset: kutsun ruumiinavausten ja oikeudenkäyntien muodostamaa kokonaisuutta tuomioistuinprosessiksi. Ymmärrän itsemurhan tuomioistuinprosessissa muotoutuneeksi ja määrittyneeksi ilmiöksi, jota analysoin fyysikko-filosofi Karen Baradin toimijuusrealismin (*agential realism*) viitoittamana. Baradin hengessä määrittelen ruumiinavaukset ja oikeudenkäynnit välineistöiksi, sosiaalisia ja materiaalisia ulottuvuuksia sisältäneiksi käytännöiksi, jotka tekivät kuolemia – määrittelivät kuolemat tietynlaisiksi kuolemiksi. Tähän viittaa myös tutkimukseni nimi, *Kuolemantekoja*: itsemurha ei tutkimuksessani ole ennalta määrittynyt vaan pikemminkin teko, joka muotoutui ja sai tietyn merkityksen – tuli tietynlaiseksi kuolemaksi – tuomioistuinprosesseissa, ruumiinavauksissa ja oikeudenkäynneissä. Tutkimukseni keskiössä onkin kysymys siitä, millaisiksi ilmiöiksi naisten itsemurhat tuomioistuinprosesseissa muotoutuivat.

4 Kangasniemen sk 1.10.1873, Cab:41, Mikkelin tk, KA.

5 Vuoden 1734 laki, Pahantegon Caari, XXIII:1.

6 Kangasniemen sk 1.10.1873, Cab:41, Mikkelin tk, KA.

Teoreettiset lähtökohdat ja kysymyksenasettelu

(Tulkittuja) tosiasioita: aiempi tutkimus

Itsemurhien historiaa on tutkittu paljon. Aiempi tutkimus on pääpiirteissään jaettavissa sosiaalishistoriallisiin tutkimuksiin, joissa itsemurhaa on tarkasteltu suhteessa tutkittavan aikakauden yhteiskuntaan, aate- ja kulttuurihistoriallisiin, asenteita, merkityksiä ja ajattelutapoja analysoiviin tutkimuksiin, tieteen ja erityisesti lääketieteen historiaa tarkasteleviin tutkimuksiin sekä itsemurhan oikeushistoriaa valottaviin tutkimuksiin.⁷

Jälkimmäisiksi mainittuihin lukeutuu Riikka Miettisen 1600-luvun Ruotsia käsittelevä oikeushistoriallinen tutkimus, jossa hän tarkastelee yhtäältä lain kirjainta, itsemurhaa lainsäädännöllisenä, oikeustieteilijöiden pohtimana tekona, ja toisaalta lain toteutumista, oikeuskäytäntöjä ja 1600-luvun itsemurhaoikeudenkäyntejä. Miettinen toteaa, että lain ja sen toteutumisen välillä oli ristiriita: lain tiukka kirjain – vakain tuumin itsensä surmanneet tuli lain mukaan polttaa roviolla – saattoi lieventyä oikeudenkäynneissä. Oikeuden päätöksiin vaikutti Miettisen mukaan vainajan asema, jolloin yhteisön arvossa pitämiä, hyvämaineisia itsemurhaajia kohdeltiin armollisemmin kuin niitä, jotka olivat yhteisön mittapuulla viettäneet huonoa elämää.⁸ Oikeushistoriassa tarkastelun kohteena ovatkin usein olleet Miettisen tutkimuksessa esille nousevat teemat, lainsäädännön ja siinä tapahtuneiden muutosten analysointi sekä oikeuskäytäntöjen, esimerkiksi oikeuksien langettamien tuomioiden ja niiden taustalla olleiden tekijöiden, tarkastelu.⁹ Osassa tutkimuksia analyysin välineeksi on otettu sukupuoli. Sara M. Butler on esimerkiksi tarkastellut sukupuolen ja tuomioiden välistä yhteyttä keskiajan Englannissa ja todennut sukupuolen vaikut-

7 Sosiaalishistoriasta, ks. esim. Nygård 1994; Jansson 1998. Aate- ja kulttuurihistoriasta, ks. esim. Higonnet 1985; Higonnet 1986; Ohlander 1986; Gates 1988; Lieberman 1991; Jarrick 1993; Lederer 1998; Murray 1998; Odén, Persson & Werner 1998; Odén 1998; Lieberman 1999; Minois 1999; Ekström 2000; Jarrick 2000; Murray 2000; Valtonen 2003; Watt 2004; Morrissey 2006; Mustajoki 2010; Houston 2010; Miller 2010; Ryhänen 2011; Salmela 2011a; Salmela 2011b; Miettinen & Luef 2012; Miettinen 2013; Salmela 2015a; Aho 2016; Gordon 2016; Merrick 2016; Miettinen 2016. (Lääke)tieteen historiasta, ks. esim. Kushner 1985a; Kushner 1985b; Kushner 1993; Shepherd & Wright 2002; Marsh 2010; Houston 2012; Brancaccio 2013; Bähr 2013; Jansson 2013; Kästner 2013; Laragy 2013; Luef 2013; Myllykangas 2014b; Myllykangas 2014a; Myllykangas & Parhi 2016. Oikeushistoriasta ks. esim. Pajujoja 1989; Butler 2006a; Butler 2006b; Butler 2007; Luukkonen 2016. Itsemurhista natsi-Saksassa, ks. Huber 2016.

8 Miettinen 2015. Itsemurhien oikeuskäsittelyistä esimodernin ajan Ruotsissa, ks. myös Miettinen 2008.

9 Ks. esim. Pajujoja 1989; Butler 2006a; Butler 2006b; Butler 2007; Luukkonen 2016.

taneen merkittävästi tuomioon: oikeusistuimet suhtautuivat Butlerin mukaan ankarammin naisten kuin miesten itsemurhiin.¹⁰

Omanlaisensa tutkimusperinteen muodostavat myös tieteenhistorialliset itsemurhatutkimukset. Mikko Myllykangas on omassa tutkimuksessaan jäljittänyt suomalaisen (lääke)tieteellisen itsemurhatutkimuksen historiaa. Vuosien 1864–1985 väliseen aikaan keskittyvässä tutkimuksessaan Myllykangas tarkastelee itsemurhan medikalisoitumista, teon muuttumista lääkärien tutkimaksi (mielen)terveysongelmaksi. Myllykankaan mukaan suomalainen itsemurhatutkimus on jaettavissa kolmeen aikakauteen: 1800-luvun ranskalaiseen ja englantilaiseen psykiatriaan sekä yhteiskunnallisiin teorioihin ja väestötilastotietoihin nojanneeseen varhaistutkimukseen, 1900-luvun alusta 1950-luvulle kestäneeseen, mentaalihygieniaa painottaneeseen tutkimukseen sekä 1960-luvulla alkaneeseen itsemurhatutkimuksen kolmanteen vaiheeseen, jota leimasi yhtäältä psykoanalyttisesti, toisaalta sosiaalipsykiatrisesti suuntautunut tutkimus.¹¹

Myllykankaan tutkimuksen ohella itsemurhan medikalisoitumista on tarkasteltu analysoimalla, miten ja keiden toimesta medikalisoituminen tapahtui. Esimodernin ajan Englantia tutkinut Michael MacDonald on esittänyt kuolemansyytutkijoiden ja heitä avustaneiden valamiehistöjen olleen tässä suhteessa ratkaisevassa asemassa, sillä juuri he ottivat kantaa mielentilaan ja määrittelivät näin sen, millainen teko itsemurha oli.¹² Viktoriaanisen ajan Britanniaa ja Irlantia tutkinut Georgina Laragy on kritisoinut MacDonaldin näkemystä turhan yksipuoliseksi ja nostanut esiin maallikkojen roolin kuolinsyytutkinnoissa. Laragyn mukaan kuolinsyytutkijat ja valamiehistöt perustivat päätöksensä omaisten kertomuksiin, jolloin maallikot olivat ratkaisevassa roolissa itsemurhan medikalisoitumisessa.¹³

Vastapainona näille itsemurhan medikalisoitumista – ja länsimaalaisuutta – painottaneille näkemyksille on tarjonnut Susan K. Morriseyn Venäjän itsemurhahistoriaan keskittyvä tutkimus. Tutkimuksessaan Morrisey muistuttaa, ettei itsemurha ollut yksin länsimaalainen ilmiö ja ettei itsemurhan medikalisoituminen myöskään ollut suoraviivainen prosessi: Venäjällä ortodoksinen kirkko koetti vielä 1900-luvun alussa aktiivisesti vaikuttaa itsemurhaajien hau-
taustapaan.¹⁴

Tämän tutkimuksen kannalta kiinnostava on niin ikään aiemmassa tutkimuksessa esiintyvä suhtautumisero sosiologi Émile Durkheimin alun perin vuonna 1897 ilmestyneeseen tutkimukseen *Itsemurha. Sosiologinen tutkimus*. Klassikoksi muodostuneessa tutkimuksessaan Durkheim tarkasteli tilasto-

10 Butler 2006c.

11 Myllykangas 2014b.

12 MacDonald 1989.

13 Laragy 2013.

14 Morrissey 2006, 5–8, 225–226. Medikalisaation kritiikistä, ks. myös Salmela 2015b.

jen, 1800-luvun tieteellisen innovaation, avulla itsemurhien esiintyvyyttä.¹⁵ Tilastoja ja sosiologiaa yhdistävässä tutkimuksessaan Durkheim esitti, ettei 1800-luvun itsemurhia voitu pitää yksin psyykkisinä tai biologisina vaan myös sosiaalisina ilmiöinä. Itsemurhien määrä oli Durkheimin mukaan kääntäen verrannollinen yhteisön sosiaaliseen kiinteyteen: mitä kiinteämpi yhteisö, sitä vähemmän itsemurhia.¹⁶

Durkheimin tapa käyttää tilastoja analyysin välineenä on innoittanut myös historiantutkijoita. Durkheimista vaikuttuneissa tutkimuksissa itsemurhaa on tutkittu kvantitatiivisesti, muuntamalla se tilastoiksi, luvuiksi, prosenteiksi ja itsemurhaintensiteeteiksi erilaisten muuttujien, kuten iän, sukupuolen, ammatin ja motiivin, mukaan. Tutkimukset ovat osallistuneet itsetuhoista käytöstä ja itsemurhien ehkäisyä tutkivan tieteenalan, suisidologian, parissa käytävään keskusteluun itsemurhien syistä. Durkheimilaisissa tutkimuksissa on usein käytetty oikeudellista lähdeaineistoa, rikosoikeuden pöytäkirjoja tai, angloamerikkalaisten maiden kyseessä ollessa, kuolinsyytutkintojen (*coroner's inquest*)¹⁷ pöytäkirjoja. Analyysin kohteena ovat olleet todistajien, niin maallikoiden kuin lääkäreiden kaltaisten asiantuntijoiden, antamat lausunnot vainajasta ja tämän elämästä, käytöksestä ja mietteistä. Todistajanlausuntoja on tarkasteltu dokumentteina, joista itsemurha on tavoitettavissa objektiivisena, lausunnon antajasta riippumattomana ja erillään olevana tekona – tekona, jolla jo oli tietty merkitys ja joka oli siksi tiedettävissä sellaisenaan, ilman, että lausunnon antaja olisi vaikuttanut itsemurhan merkitykseen.¹⁸ Tämä on herättänyt kritiikkiä. Esimodernin ajan Englantia tutkineet Michael MacDonald ja Terence R. Murphy ovat huomauttaneet tilastojen ja tilastollisten muuttujien perustuvan kulttuuristen käsitysten lävistämiin todistajanlausuntoihin ja korostaneet siksi itsemurhien kulttuurista luentaa.¹⁹

Viktoriaanisen ajan englantilaisia kuolinsyytutkintoja tarkasteleva Victor Bailey myöntää MacDonaldin ja Murphyn olevan oikeassa ja toteaa

15 Durkheim 1985; Myllykangas 2014b, 45, 53–54, 57. Durkheimin itsemurhateorias-
ta, ks. esim. Nygård 1994; Kushner & Sterk 2005; Salmela 2011a; Jaworski 2014;
Myllykangas 2014b.

16 Durkheim 1985.

17 Englantilainen kuolinsyytutkinto (*coroner's inquest*) ei ollut oikeudenkäynti vaan
nimensä mukaisesti tutkinto, jonka tarkoituksena oli tutkia kuolemansyy ja sulkea
pois esimerkiksi henkirikoksen mahdollisuus. Eurooppalaisen oikeuslääketieteen
historiaa tutkinut Katherine D. Watson kertoo, että esimerkiksi vuonna 1856
Englannissa ja Walesissa pidettiin lähes 22 000 kuolinsyytutkintoa, joista 476 johti
henkirikossyytteen nostamiseen, ks. Watson 2010, 98. Kuolinsyytutkinnoista, ks.
esim. Anderson 1987; Bailey 1998; Houston 2010; Watson 2010; Laragy 2013;
Butler 2015.

18 Anderson 1987; Bailey 1998; Weaver 2009.

19 MacDonald & Murphy 1990, 4.

todistajanlausuntojen todella paljastavan itsemurhaan liitettyjä jaettuina, sosiaalisia merkityksiä. Bailey huomauttaa tämän kuitenkin johtavan tutkijan kannalta kahteen vaihtoehtoon: joko tutkijan on pidettävä todistajanlausunnoissa mainittuja tekijöitä todistajien tulkintoina, siis tekijöinä joiden vain katsottiin olleen motiiveja, tai tekijöinä, jotka ainakin jossakin määrin olivat, Baileyn omaa termiä käyttäkseni, kausaalisessa yhteydessä itsemurhaan. Omien sanojensa mukaan Bailey edustaa näkemyksistä jälkimmäistä. Todistajien tulkinnat vainajan elinolosuhteista olivat tärkeitä mutta eivät ratkaisevia, sillä itsemurhaajan ajatukset olivat implisiittisesti läsnä itsemurhan objektiivisissa olosuhteissa. Bailey tulkitseekin todistajanlausuntojen olevan sosioekonomisten rakenteiden ja subjektiivisten kokemusten kytkeytymiseen perustuvia dokumentteja ja näin ollen dokumentteja, joista on erotettavissa todistajien subjektiiviset tulkinnat ja itsemurhan objektiiviset olosuhteet.²⁰

Tutkimuksessani ymmärrän itsemurhan aiemman tutkimuksen tapaan kulttuuristen käsitysten läpäisemänä ja sukupuolittuneena mutta myös materiaalisena ja ei-ihmiskeskeisenä ilmiönä. Tavoitteenani on kehittää uusmaterialismista innoittunutta, ei-ihmiskeskeistä historian lukutapaa, joka huomioi sukupuolen ja kulttuurin ohella materiaalin ja ei-inhimilliset toimijat itsemurhan tapaisten ilmiöiden muotoutumisessa. Itsemurha hahmottuu tutkimuksessani eri toimijoiden kytkeytymisissä syntyväksi teoksi, joka ei palaudu vain inhimillisiin tekijöihin, kuten horjuvaan mielenterveyteen, vaan hahmottuu moninaiseksi, inhimillisiä, ei-inhimillisiä, materiaalisia ja kulttuurisia ulottuvuuksia saavaksi ilmiöksi. Tutkimukseni tuo siten uusia sävyjä nykyisin käytävään itsemurhakeskusteluun, jossa itsemurhasta puhutaan lähinnä mielenterveysongelmien yhteydessä.²¹ Uusmaterialistinen lukutapa tuottaa uuden näkökulman myös itsemurhien oikeushistoriaan: laki näyttäytyy tutkimuksessani konkreettisenä välineistönä, eri käytännöistä, prosesseista ja toimijoista koostuneena oikeuskoneistona, joka muotoili ja tuotti kuolemia. Näin määriteltynä lailla on paitsi diskursiivinen myös materiaallinen ja ei-inhimillinen, ihmisyksilöt ylittävä ulottuvuutensa.

Kysymykset ja rajaukset

Tutkimuksessani tarkastelen naisten itsemurhia 1800-luvun jälkipuolen Suomessa. Kysyn, millaisia ilmiöitä naisten itsemurhat olivat 1800-luvun jälkipuolen tuomioistuinprosesseissa, ruumiinavauksissa ja oikeudenkäynneissä. Millaisissa prosesseissa naisten itsemurhat muotoutuivat ja millaisia muotoja ja

20 Bailey 1998, 31–32.

21 Marsh 2010, 27. Ks. myös Honkasalo & Tuominen 2014, 8.

muunnelmia itsemurha sai ruumiinavauksissa ja oikeudenkäynneissä?

Itsemurhan prosessuaalisuuttapainottavakysymyksenasettelumahdollistaa analyysin, jossa itsemurhalla ei oleteta olevan yhtä kiinteää olemusta vaan jossa itsemurha nähdään prosessissa muotoutuvana, ei-deterministisenä, avoimena ja uusia muotoja saavana ilmiönä. Ei-deterministisyys näkyy tutkimuksessani prosessuaalisena etenemistapana. Etenen lääkärin tekemästä ruumiinavauksesta varsinaiseen tuomioistuinkäsittelyyn ja siitä edelleen oikeuden tekemään päätökseen. Kukin pääluke valottaa tutkimuskysymystä – sitä, miten ja millaisiksi ilmiöiksi naisten itsemurhat tuomioistuinprosesseissa muotoutuivat – hieman eri näkökulmasta. Tutkimukseni aloittavassa Obduktiopöydällävussa analysoin, miten ja millaisiksi ilmiöiksi naisten itsemurhat muotoutuivat oikeuslääketieteen käytännöissä, ruumiinavauksissa. Mikä oli lääkärin, lääketieteen, ruumiin, ruumiinavausvälineiden ja ruumiinavauksen materiaalien osuhteiden rooli naisten itsemurhien muotoutumisessa? Kolmannen luvun, Käräjillä ja raastuvissa, keskiössä ovat oikeudenkäynnit. Luvussa kysyn, miten oikeuskoneisto määrämuotoisine menettelytapoineen muotoili tuomioistuimissa käsiteltyjä kuolemia ja millaisia kuolemia se tuotti. Tutkimukseni neljäs luku, Oikeuden päätös, keskittyy tuomioistuinten päätöksiin. Oikeuden päätökset näyttävät luvussa tekijöinä, jotka määrittävät kuoleman täsmällisen merkityksen ja muodon, sen, millaisesta – miten, mistä syystä ja millaisessa mielentilassa toimeenpannusta – kuolemasta tarkalleen ottaen oli kyse. Luvussa kysyn, miten ja millaisiksi erilaisiksi kuolemiksi naisten itsemurhat tuomioistuinten päätöksissä täsmentyivät ja millaisiin seikkoihin oikeusistuinten päätökset perustuivat.

Koska tutkimukseni keskiössä on siis kysymys itsemurhan muotoutumisesta, itsemurhasta alati muuttuvana ilmiönä, lähdän lopputuloksen, muotonsa ja merkityksensä jo saaneen itsemurhan sijaan keskeltä, prosessista, jossa itsemurha vasta haki muotoaan. Aika ei tutkimuksessani olekaan lineaarista, väistämättä tiettyyn lopputulokseen johtavaa, vaan prosessuaalista. Historia hahmottuu tällöin avoimeksi, ei-deterministiseksi prosessiksi: historia on tulemista, aikaan ja paikkaan sidottujen mahdollisuuksien aktualisoitumista ja ei-aktualisoitumista. Mahdollisuuden käsitteestä kirjoittava Hannu Salmi painottaakin käsitteen tärkeyttä kulttuurihistoriallisessa tutkimuksessa. Salmen mukaan kulttuurihistoria on mahdollisuuksien tutkimista, niin toteutuneiden kuin toteutumattomien, virtuaalisiksi jäävien mahdollisuuksien analysointia, aikalaisille kuviteltavissa olleen todellisuuden jäljittämistä.²² Näin ymmärrettynä lopputulos, kuten esimerkiksi itsemurhan tietty merkitys ja muoto, ei ole välttämättömyys vaan pikemminkin yksi mahdollinen vaihtoehto. Keskeltä – muotoutumisprosessista – aloittaminen on siten keino välttää determinismi,

22 Salmi 2011, passim. Ei-deterministisyydestä, ks. myös Kalela 2000, 113, 120.

historian selittäminen lopputuloksesta käsin, jolloin historia näyttyy kausaalisuhteiden sarjana, historiantutkimus taas syiden ja seurauksien yhdistämisenä.

Salmen ajatusten viitoittamana analysoin tutkimuksessani naisten itsemurhien mahdollisuuksien aktualisoitumista ja ei-aktualisoitumista, erilaisia muotoja, joita naisten itsemurhat saattoivat 1800-luvun jälkipuolen Suomessa saada. Tutkimukseni fokuksesta, ruumiinavauksiin ja oikeudenkäynteihin keskittymisestä, johtuen itsemurha kiinnittyy tutkimuksessani ennen kaikkea 1800-luvun jälkipuolen lääketieteen, oikeusistuinten ja oikeudessa todistaneiden maallikoiden elämänpiirin kontekstiin. Konteksti näyttyy tutkimuksessani hieman toisenlaisessa valossa kuin aiemmissa itsemurhien historiaa tarkastelevissa tutkimuksissa.²³ Koska tutkimukseni fokuksessa ovat itsemurhien muotoutumisprosessit, kyse ei niinkään ole ”valmiiden ilmiöiden”, merkityksensä ja muotonsa jo saaneiden itsemurhien, kontekstualisoinnista kuin konteksteista, jotka aktivoituvat muotoutumisprosessien aikana. Kontekstit ovat tällöin ymmärrettävissä 1800-luvun lopun Suomessa olleiden mahdollisuuksien aktivoitumiseksi, mahdollisuuksiksi, jotka aktivoituessaan tulevat vedetyiksi mukaan muotoutuvaan ilmiöön, itsemurhaan, ja ovat siten sen perustavia osia.

Keskityn tutkimuksessani vuosien 1869–1910 väliseen aikaan, mutta itsemurhan dekriminialisoinnista – vuonna 1894 astui voimaan itsemurhan dekriminialisoinut vuoden 1889 rikoslaki²⁴ – johtuen keskityn erityisesti vuosiin 1869–1894. Vuosien 1869–1910 välillä itsemurhan lainsäädännöllinen asema muuttui: vuoden 1869 kirkkolaki lopetti itsemurhaajien häpeällisen hautaamisen, hautaamisen kirkkomaan ulkopuolelle, vuoden 1889 rikoslaki dekrimin lisoi itsemurhan ja vuoden 1910 kirkkolaki salli kaikkien itsemurhaajien, myös vakain tuumin tekonsa tehneiden, tavanomaisen hautauksen.²⁵ Koska uuden kirkkolain myötä ruumiinavauksia tehneillä lääkäreillä ei ollut tarvetta määrittää hautaustapaan vaikuttanutta mielentilaa, päätän tutkimukseni vuoteen 1910.

Tilastojen valossa itsemurha hahmottui 1800-luvun yhteiskunnassa miehiseksi teoksi: kun 1800-luvun lopulla miesten itsemurhien määrä 100 000 asukasta kohden oli tilastojen mukaan 7,8, naisten vastaava luku oli 1,8.²⁶ Se, että tilastojen mukaan miehet tappoivat itsensä naisia useammin, vaikutti osaltaan siihen, että lääketieteessä itsemurha määrittyi miehen tekemäksi teoksi.

23 Kontekstualisoinnista, ks. Saarelainen 2012.

24 Rikoslain voimaantulo viivästy, koska venäläiset halusivat tarkistaa valtiollisia rikoksia koskevia säädöksiä, joiden he katsoivat olleen liian lieviä ja antaneen vääränlaisen kuvan Suomen ja Venäjän välisistä suhteista, ks. Kekkonen 1991, 266–267.

25 Pentikäinen 1990, 126–127; Nygård 1994, 124–125; Lehikoinen 2011, 68, 211. Hautajaisten historiasta Suomessa, ks. esim. Pajari 2014a; Pajari 2014b. Hyödynnän niin sanottua pitkän 1800-luvun käsitettä, joka määrittää 1800-luvun jatkuneen ensimmäiseen maailmansotaan asti. Näin ollen puhun 1800-luvun jälkipuolesta vaikka tutkimukseni ulottuukin 1900-luvun puolelle.

26 Nygård 1994, 43.

Eurooppalaisen ja amerikkalaisen lääketieteen itsemurhakäsityksiä tutkineen Howard I. Kushnerin mukaan naisten ja miesten itsemurhat myös ymmärrettiin eri tavoin, niitä selitettiin ja tulkittiin tekijän sukupuolen mukaisesti niin, että miesten itsemurhat liitettiin herkemmin taloudellisiin vaikeuksiin, naisten taas esimerkiksi romanttisiin pettymyksiin. Aiemman tutkimuksen perusteella vaikuttaa siltä, että itsemurha ymmärrettiin ennen kaikkea miesten tekemäksi teoksi ja siten teoksi, joka nivoutui miehen yhteiskunnalliseen rooliin ja asemaan julkisena ja yhteiskuntaan aktiivisesti osallistuneena toimijana.²⁷ Itsemurha mielletään yhä edelleen sukupuolittuneeksi teko. Katrina Jaworskin nykyaikaa luotaava tutkimus osoittaa itsemurhan määrittävän niin suisidologiassa kuin australialaisissa kuolinsyytutkinnoissakin vahvasti miehiin liittyväksi teoksi.²⁸ Itsemurhan ymmärtäminen ja tutkiminen pelkästään miehisenä tekona peittää kuitenkin alleen sen, että myös naiset tekevät – ja ovat tehneet – itsemurhia. Itsemurhan miehisyttä koskevaa käsitystä rikkoakseni keskityn tutkimuksessani nimenomaan naisiin: tutkimukseni tuo esiin itsemurhien vähemmälle huomiolle jääneen puolen ja muistuttaa samalla siitä, että tilastoista huolimatta myös naiset ovat historian saatossa tappaneet itsensä.

Sukupuoli onkin tutkimuksessani yksi mutta ei ainoa itsemurhan muotoutumiseen vaikuttanut tekijä. Tekijöiden moninaisuuden analysoimiseksi hyödynnän Karen Baradin ajatuksia, jotka mahdollistavat itsemurhan tutkimisen uudella tavalla, ei-ihmiskeskeisenä ja materiaalisena ilmiönä. Näkökulma on uusi, sillä aiemmissa tutkimuksissa on painottunut itsemurhien diskursiivinen lukutapa. Itsemurhaa on analysoitu inhimillisenä ja tekstuaalisena tekona ja keskitytty ennen muuta sanojen, merkitysten, ajatusten ja käsitysten analysointiin. Tässä tutkimuksessa näiden diskursiivisten tekijöiden lisäksi huomioidaan itsemurhan muotoutumiseen osallistuneet materiaaliset ja ei-inhimilliset toimijat: itsemurha ei palaudu vain psyykeen, sanoihin tai merkityksiin vaan on moninainen ilmiö, jonka muotoutumiseen osallistuvat ihmistoimijoiden ja kulttuuristen merkitysten ohella materiaaliset ja ei-inhimilliset toimijat.

Uusmaterialismista innoittuneen lukutavan myötä myös sukupuoli asettuu tutkimuksessani uudella valoon. Vaikka aiemmissa 1800-luvun tutkimuksissa sukupuoli on huomioitu, sukupuolen ja materiaalin suhdetta ei kuitenkaan ole nähty samassa määrin lomittuneena kuin tässä tutkimuksessa eikä materiaalia myöskään ole määritelty aktiiviseksi toimijaksi.²⁹ Tutkimuksessani ymmärrän

27 Kushner 1985b; Kushner 1993.

28 Jaworski 2014. Itsemurhan sukupuolittuneisuudesta, ks. myös esim. Canetto 1994; Canetto & Lester 1998; Canetto & Sakinofsky 1998.

29 Ks. esim. Showalter 1985; Johannisson 1994; Häggman 1994; Sulkunen 1995; Ollila 1998; Löfström 1999; Scott 1999; Sulkunen 1999; Petersen 2001; Markkola 2002; Ahlbeck-Rehn 2006; Leskelä-Kärki 2006; Tuohela 2008; Saarimäki 2010; Ahlbeck 2015; Salmela 2015a.

sukupuolen muotoutuvan sekä diskursiivisesti että materiaalisesti niin, että materia, mukaan lukien fyysinen ympäristö jonka osana sukupuoli muovautuu, on sukupuolen muotoutumiseen osallistuva aktiivinen toimija. Kyse ei tällöin ole sukupuolen essentialisoimisesta eikä biologisoinnista vaan materiaan näkemisestä nimenomaan historiallisena, siis *muuttuvana* ja sukupuolen muotoutumiseen aktiivisesti osallistuvana toimijana.³⁰ Erona aiempiin tutkimuksiin on myös ei-ihmiskeskeinen toimija-käsitys. Toisin kuin aiemmissa tutkimuksissa, joissa on keskitytty naisten toimijuuden ja toiminnan mahdollisuuksien analysointiin, tässä tutkimuksessa toimijoiksi ymmärretään ihmistoimijoiden ohella itsemurhien muotoutumiseen vaikuttaneet ei-inhimilliset toimijat, esimerkiksi sairaudet. Näin ollen tutkimukseni avaa uuden, ei-inhimillistä toimijuutta valottavan näkymän sukupuolihistorian tutkimuskentälle.

Toimijuusrealismi uudelleenlukemisen käytäntönä

Analyysin välineenä käyttämäni Baradin toimijuusrealismi (*agential realism*) asettuu osaksi ontologiaa uudelleen ajattelevaa, materiaan toimijuuden ja ei-inhimillisten toimijoiden huomioimista painottavaa uusmaterialistista ajattelua. Baradin ohella uusmaterialistisina ajattelijoina voidaan pitää esimerkiksi Gilles Deleuzea ja Félix Guattaria, Deleuzesta inspiroituneita Rosi Braidottia ja Elizabeth Groszia, toimijaverkkoteoriaa kehittänyttä Bruno Latouria ja Latourista ja Deleuzestä innoittunutta Jane Bennettia.³¹ Taiteen- ja kulttuurintutkimuksessa uusmaterialismia ovat soveltaneet ja kehittäneet muun muassa Milla Tiainen, Taru Leppänen, Katve-Kaisa Kontturi, Jukka Sihvonen ja Kaisa Kurikka.³² Historiantutkimusta lähimmäksi taas tulee Jussi Parikka, joka on analysoinut tietokoneviruksia deleuzelaisessa tulkintakehikossa.³³ Historiantutkimuksen kentällä tutkimukseni asemoituukin osaksi tutkimusta,

30 Essiantialismin ja biologisoinnin vaaroista, ks. esim. Ahlbeck & Oinas 2012.

31 Deleuze & Guattari 2007 (1972); Deleuze & Guattari 2013 (1987); Braidotti 2002; Grosz 2004; Grosz 2005; Latour 2005; Latour 2006; Bennett 2010. Uusmaterialismilla on yhtäläisyyksiä ihmisen asemaa uudelleen ajattelevan posthumanismin kanssa. Kuten kirjallisuudentutkijat Karoliina Lummaa ja Lea Rojola toteavat, uusmaterialismin ja posthumanismin välille on vaikea tehdä selvää ja yksinkertaista eroa. Siihen en itsekään pyri vaan totean Lummaan ja Rojolan tavoin ajattelutapojen olevan rinnakkaisia, ristikkäisiä ja toisiinsa lomittuvia. Erot hahmottuvat tällöin määrittelyjen tuottamiksi (painotus)eroiksi, toisin sanoen kysymykseksi siitä, mitä kulloinkin halutaan painottaa, ks. Lummaa & Rojola 2014.

32 Kontturi 2012; Tiainen 2012; Kurikka 2013; Sihvonen 2013; Leppänen & Tiainen 2016. Posthumanistisesta tutkimuksesta, ks. esim. Lummaa 2010; Rojola 2014; Sarjala 2014.

33 Parikka 2007.

jossa inhimillistä ja ei-inhimillistä sekä materiaa ja diskurssia analysoidaan ei-dikotomisina, toinen toisensa sisältävinä lomittumina. Parikan tutkijain tietokonevirusten ohella tällaisissa tutkimuksissa on analysoitu esinehistoriaa, intersukupuolisuuden historiaa, modernin Egyptin teknopolitiikkaa, lapsettomuuteen liittyvän sperma-analyysin historiaa sekä koloniaalisia käytäntöjä ja vallan materiaalista toimintaa.³⁴ Tutkimukseni avaa tälle kentälle uuden näkökulman soveltamalla vähemmän käytettyä teoriaa, toimijuusrealismia, ja tarkastelemalla sen avulla 1800-luvun jälkipuolen tuomioistuinprosesseja ja niissä muotoutuneita ilmiöitä, naisten itsemurhia.

Uusmaterialismi on herättänyt viljalti keskustelua. Osa tutkijoista on tulkinut sen palauttavan kaiken materiaan, osa taas katsonut uusmaterialistien lukevan teorioita yksipuoleisesti ja hylkäävän aiemmat, materiaa teoretisoineet ajattelijat, kun taas osa on kyseenalaistanut uusmaterialismin uutuuden ja huomauttanut uutuuden olevan konstruktio, tulosta uuden ja vanhan vastakkainasettelusta.³⁵ Uusmaterialismissa ”uutta” ja ”vanhaa” ei kuitenkaan tarvitse asettaa vastakkain. Vastakkaisuuden sijaan uuden ja vanhan suhde voidaan ymmärtää kanssaolemisena, olemisena joka ei tarkoita vanhan hylkäämistä vaan ajattelua sen kanssa, siis vanhan uudelleen ajattelemista. Rick Dolphijnin ja Iris van der Tuinin tavoin ymmärränkin uusmaterialismin ennen kaikkea uudelleenlukemisen käytäntönä.³⁶ Olennaista ei tällöin ole uusmaterialismin uutuusarvon pohtiminen vaan sen avaamat uudet mahdollisuudet. Baradin toimijuusrealismin avulla naisten itsemurhia on mahdollista analysoida moninaisina, jatkuvasti varioivina ilmiöinä, jotka syntyvät inhimillisen ja ei-inhimillisen sekä materiaan ja diskurssin kohtaamisissa. Itsemurhat näyttäytyvät tällöin moninaisina ilmiöinä, jotka eivät ole palautettavissa yksinkertaisiin syihin, kuten pelkkiin psyykkisiin häiriöihin. Itsemurhissa pikemminkin leikkautuu näkyviin tutkittava aikakausi, 1800-luvun jälkipuoli, sen materiaalisessa ja diskursiivisessa, inhimillisessä ja ei-inhimillisessä moneudessaan.

Edellä mainitsemani Dolphijnin ja van der Tuinin ajatus uudelleenluennasta muodostaa myös Baradin ajattelun perustan. Fyysikon koulutuksen saanut

34 Ks. esim. Mitchell 2002; Mak 2006; Bennett & Joyce 2010; Benninghaus 2012; Immonen 2016; Männistö-Funk 2016. Ks. myös Parikka & Tiainen 2012.

35 Mikäli tiede ymmärretään kumuloituvana, kysymys uutuudesta, koskipa se sitten uusmaterialismia tai mitä muuta teoriaa hyvänsä, näyttäytyy mahdottomuutena: mitään uutta ei ole, sillä tiede on kerrostuvaa, aiempien ajatusten päälle kasautuvaa. Uusmaterialismin kritiikistä ja vastineista esitettyyn kritiikkiin, ks. esim. Ahmed 2008; Hemmings 2009; Dolphijn & van der Tuin 2012; Liljeström 2012; Sullivan 2012; Irni 2013a; Irni 2013b; Irni 2013c; Irni, Meskus & Oikkonen 2014b; Irni & Kyrölä 2016.

36 Dolphijn & van der Tuin 2012, 90. Käänteistä – kielellisestä käänteestä, tilallisesta käänteestä, materiaalisesta käänteestä ja niin edelleen – puhuminen on niin ikään hankalaa, sillä käänne olettaa poiskääntymistä – jonkin (totaalista) hylkäämistä.

Barad on innoittunut fyysikko-filosofi Nils Bohrin, filosofi Michel Foucault'n ja feministifilosofi Judith Butlerin ajatuksista, joita hän kehittää ja vie eteenpäin. Nähdäkseni juuri tässä hengessä hän huomauttaa, että Foucault ja Butler eivät huomioi riittävästi materiaan aktiivisuutta, kun taas Bohrin, samoin kuin Foucault'n ja Butlerin, ongelmana on ihmiskeskeisyys. Baradin mukaan hänen toimijuusrealismiksi nimeämänsä teoria huomioi nämä seikat paremmin. Toimijuusrealismi on ei-ihmiskeskeinen teoria, jossa materia hahmotetaan toimijaksi, joka vaikuttaa maailman muotoutumiseen, siihen, miten ja millaiseksi se merkityksellistyy erilaisissa tieteellisissä ja muissa sen kaltaisissa sosio-materiaalisissa käytännöissä.³⁷ Barad ei kuitenkaan väitä ontologian palautuvan yksinomaan materiaan; pikemminkin hän argumentoi materiaan ja diskurssin ontologisen erottamattomuuden – lomittuneisuuden (*entanglement*) – puolesta. Materia ja diskurssi eivät Baradin mukaan ole toisiinsa nähden ulkoisessa vaan sisäkkäisessä suhteessa, ontologisesti lomittuneena toisiinsa niin, ettei niitä voida erottaa toisistaan. Kyse on, Baradin ilmausta käyttäkseni, ei-dualistisesta kokonaisuudesta – kokonaisuudesta, jossa materia ja diskurssi sisältävät ontologisesti toinen toisensa.³⁸

Baradin peräänkuuluttama maailman materiaalisuus on toki huomioitu aiemmassakin historian tutkimuksessa, erityisesti tutkimuksissa, joissa on tarkasteltu esineiden historiaa.³⁹ Kuten Hans Schouwenburg toteaa, uusmaterialismissa ei kuitenkaan ole niinkään kyse siitä, että materiaallinen maailman otettaisiin paremmin huomioon vaan dikotomisten, materiaan ja diskurssin vastakkain asettavien suhteiden purkamisesta.⁴⁰ Baradin ajattelussa keskeistä onkin juuri materiaan ja diskurssin lomittuneisuus: materiaallinen on aina diskursiivista ja diskursiivinen aina materiaalista.⁴¹

Historiantutkimuksen kentällä Baradia ei ole juurikaan käytetty analyysin välineenä.⁴² Naistyöläisten koulutusta, narratiiveja ja feministisiä teorioita tutkinut sukupuolihistorioitsija Maria Tamboukou on analysoinut arkistoja toimijuusrealismin avulla ja esittänyt niiden olevan tutkimusprosessiin aktiivisesti osallistuvia, dynaamisia ja materiaalisia toimijoita.⁴³ Koska Baradia soveltaneet tutkijat ovat Tamboukoun lailla kirjoittaneet englanniksi, toimijuusrealismin

37 Barad 2007, 3, 31–33, 66, 128, 139; Irni, Meskus & Oikkonen 2014a, 440.

38 Barad 1996; Barad 1998; Barad 2003; Barad 2007; Irni 2013a; Honkasalo 2014.

39 Ks. esim. Grassby 2005; Korhonen 2005b, 102; Harvey 2009; Mäkilä & Laitinen (toim.) 2010; Kaartinen 2017; Simonton (toim.) 2017, ks. etenkin IV osio.

40 Schouwenburg 2015, 60–61.

41 Barad 2007.

42 Materiaan aktiivisuutta painottavasta esinehistoriasta, ks. Immonen 2016 ja Mänistö-Funk (2016), joka viittaa artikkelissaan Latourin, Turo-Kimmo Lehtosen, Deleuzen ja Guattarin ohella Baradiin.

43 Tamboukou 2014. Palaan Tamboukoun arkistoa koskeviin käsityksiin Tutkija ja lähde: yhteisluotoutuvat tulokset -alaluvussa.

käsitteillä ei ole vakiintuneita suomennoksia. Tutkimuksessani käytän yhteiskuntatieteilijöiden ja kulttuurintutkijoiden Sari Irnin, Mianna Meskusen ja Venla Oikkosen suomennoksia, jotka mielestäni huomioivat oivaltavasti Baradin ontologian luonnetta koskevat ajatukset.⁴⁴

Käsitteiden kääntämisestä käsittelevässä artikkelissaan Irni, Meskus ja Oikkonen huomauttavat, ettei Baradin fysiikkaan pohjautuva ajattelu ole suoraan käännettävissä humanistiseen eikä yhteiskuntatieteelliseen tutkimukseen. Esimerkkinä he mainitsevat lomittuneisuuden (*entanglement*), kvanttifysiikasta peräisin olevaan käsitteeseen, joka viittaa tilan ja identiteetin kyseenalaistumiseen. Lomittunut hiukkanen voi olla samaan aikaan useassa eri energiatilassa, jolloin sillä on ikään kuin useampia samanaikaisia identiteettejä. Koska tällaista ilmiötä ei ole sen paremmin humanistisissa kuin yhteiskuntatieteissäkään, Irni, Meskus ja Oikkonen kääntävät termin ontologista sidosteisuutta korostavaksi lomittumiseksi.⁴⁵ Samalla he huomauttavat, että mikäli Baradin ajatus käsitteiden materiaalisuudesta halutaan ottaa vakavasti, on kääntäminen ymmärrettävä kielellistä muutosta laajemmin, materiaalisemmin. Kääntämisessä ei heidän mukaansa olekaan kyse vain kielellisistä vaan myös materiaalisista muutoksista: käsitteiden merkitys muuttuu niiden materiaalisen käyttöyhteyden muuttuessa, siirryttäessä fysiikan kojeista historian kojeisiin – arkistoihin, kirjastoihin ja museoihin. Koska käsitteet eivät ole olemassa erillään niiden materiaalisesta käyttöyhteydestä, yhtä oikeaa käännöstä ei myöskään ole.⁴⁶ Huomioinkin tämän merkitsemällä käännösvaihtoehdot, mikäli sellaisia on, erikseen viitteisiin.

Itsemurha: ilmiö

Tutkimuksessani analysoin itsemurhaa toimijuusrealismin avulla 1800-luvun jälkipuolen tuomioistuinprosesseissa muotoutuvana ilmiönä. Baradin ajatus ilmiöstä pohjautuu edellä mainitun Nils Bohrin huomioon tutkimusobjektien ja koejärjestelyiden perustavanlaatuisesta sidosteisuudesta: objektien luonne muuttuu koejärjestelyissä tapahtuvien muutosten mukaan, jolloin mittaamisen kautta saatua arvoa ei voida pitää mittaamisesta riippumattoman objektin arvona.⁴⁷ Todellisuus onkin luonteeltaan määräytymätön (*indeterminate*) ja tulee

44 Irni, Meskus & Oikkonen 2014a.

45 Irni, Meskus & Oikkonen 2014a, 443. Suomentajien mukaan muita käännösehdotuksia olivat säikeisyys, sotkuisuus, sidosteisuus ja kietoutuneisuus, joita kritisoiitiin muun muassa siitä, että ne viittaavat kahden asian lomittumiseen (kietoutuneisuus) tai että ne eivät huomioi ontologista lomittuneisuutta (säikeisyys).

46 Irni, Meskus & Oikkonen 2014a, passim ja ks. erit. 40.

47 Barad 2007, 118–121. Koejärjestelyiden ja tutkimusobjektien sidosteisuus selittää Bohrin mukaan niin sanotun aaltohiukkasdualismin, toisin sanoen sen fysikoita kummastuneen ja klassisen fysiikan lakien vastaisen ilmiön, että valo käyttäytyy

määräytyneeksi vasta fyysisten koejärjestelyiden kautta.⁴⁸ Tästä johtuen Bohr puhuu objektien sijaan ilmiöistä (*phenomenon*), jotka ovat myös Baradin ajattelussa keskeisellä sijalla.⁴⁹ Baradin mukaan ilmiö on ”olemassaolon perusyksikkö” (*basic unit of existence*); se on mikä tahansa, mikä voidaan ymmärtää yksilöllistymäksi, asiaksi tai kokonaisuudeksi. Toimijuusrealismin keskiössä ovat siten sosio-materiaaliset käytännöt ja niiden ytimessä olevat erot ja ero(tt)amisen prosessit, jotka muodostavat erilaisia ilmiöitä.⁵⁰ Tämä mahdollistaa itsemurhien analysoimisen ei-deterministisinä, tuomioistuinprosesseissa syntyvinä ja muotoutuvina ilmiönä.

Baradin Bohr-luennassa ilmiöt ovat yhteismuotoutuvien⁵¹ (*intra-active*), toinen toisiinsa kytkeytyvien toimijoiden ontologista ja epistemologista erottamattomuutta.⁵² Vuorovaikutuksen (*interaction*) sijaan Barad puhuu yhteismuotoutumisesta, sillä vuorovaikutus implikoi ennalta olevia, ontologisesti erillisiä ja toisistaan riippumattomia osapuolia. Baradin mukaan taas osapuolia ei ole ennalta eivätkä ne myöskään ole ontologisesti erillään vaan sisäkkäin, lomittuneina toisiinsa, jolloin yhteismuotoutuminen on maailman kanssa ja sen osana olemista. Ilmiön osapuolet, rajat ja ominaisuudet, täsmentyvät yhteismuotoutumisen prosesseissa, kvanttifyysiikan, tai, kuten

sekä aallon että hiukkasen lailla. Tämän ei pitäisi olla mahdollista, sillä klassisen fyysiikan mukaan hiukkanen voi olla tiettyä hetkenä vain tietyssä paikassa, kun taas aaltoa ei voida paikantaa mihinkään tiettyyn pisteeseen. Outous selittyy koejärjestelyillä: paikka voidaan määrittellä vain, jos sen mittaamisessa käytetyt välineet ovat kiinteitä, kun taas liikkeen mittaaminen vaatii päinvastoin liikkuvia välineistön osia. Paikkaa ja aikaa ei siis voida määrittää yhtä aikaa, sillä niiden määrittäminen vaati toisensa ulossulkevat koejärjestelyt. Aaltohiukkasdualismissa ei näin ollen ole kyse epistemologisesta, tiedon ja tietämisen rajoja koskevasta periaatteesta, siitä, että mittaaminen aiheuttaisi häiriöitä ja että tämä häiriö rajoittaisi (oletetusti jo ennalta olevista ja määritellyistä) objekteista saatavaa tietoa; kyse on paremminkin ontologisesta periaatteesta, siitä, että ominaisuudet ovat määritettävissä vain tiettyjen materiaalien järjestelyiden avulla, ks. Barad 2007, 75–94, 99–100, 111, 114–118, 261, 301–302.

48 Barad 2007, 113, 115–118, 261, 301–302.

49 Barad 2007, 120–121.

50 Barad 2007, 33, 139; Irni 2010, 86–87.

51 Toinen käänkösvaihtoehto on sisäisvaikutus, joka korostaa tuonnempana tarkemmin käsiteltävän kausaalisuuden uudelleenajattelua ja yhdistää sen ontologisen erillisyyden kyseenalaistamiseen. Sisäisvaikutus korostaa näin ollen sitä, mistä maailma koostuu, toisin sanoen liikettä, toimintaa ja vaikutuksia, kun taas yhteismuotoutuminen korostaa prosessia, joiden seurauksena asiat ja olennot muotoutuvat erillisiksi ja tarkkarajaisiksi ilmiöiksi. Koska tutkimuksessani kysyn, millaisiksi (tarkkarajaisiksi ja erillisiksi) ilmiöiksi naisten itsemurhat muotoutuivat tuomioistuinprosesseissa, ovat ilmiöitä tuottavat prosessit tutkimukseni keskiössä ja puhun siksi yhteismuotoutumisesta, ks Irni, Meskus & Oikkonen 2014a, 438–439.

52 Barad kehittää näin Bohrin ajatuksia eteenpäin, sillä Bohr ei hänen mukaansa tarkastele fyysisten koejärjestelyiden ja ilmiöiden erottamattomuuden ontologista ulottuvuutta vaan keskittyy oivalluksensa epistemologiseen merkitykseen, ks. Barad 2003.

tutkimuksessani, ruumiinavausten ja oikeudenkäyntien, kaltaisissa tieteellisissä ja/tai sosio-materiaalisissa käytänteissä.⁵³ Barad painottaakin, ettei asioilla ole ilmiön ulkopuolella rajoja eikä määritettyjä ominaisuuksia tai merkityksiä; ne luodaan, perustetaan, aina tilannekohtaisesti, ilmiössä. Todellisuus koostuu tällöin asioista-ilmiöissä (*things-in-phenomena*), ei asioista-itsessään (*things-in-themselves*) eikä asioista-ilmöiden-takana (*things-behind-phenomena*).⁵⁴

Tutkimuksessani itsemurha on paitsi baradilainen myös historiallinen ja kulttuurinen ilmiö, joka saa muotonsa ja merkityksensä 1800-luvun jälkipuolen ruumiinavauksissa ja oikeudenkäynneissä. Oikeudenkäynnit ja ruumiinavaukset ovat tutkimuksessani välineistöjä (*apparatus*), eroja ja yksilöllistymiä, siis ilmiöitä, tuottavia materiaalis-diskursiivisia käytäntöjä, joissa asiat tulevat (ymmärrettävissä) oleviksi ja merkityksellisiksi.⁵⁵ Välineöstöstä puhuessaan Barad yhdistää Bohrin ajatuksen materiaalisista tutkimusvälineistöistä, fysiikan laboratoriovälineistä, Foucault'n diskursiiviseen apparaattiin, jolloin välineistö kattaa sekä materiaalisen että diskursiivisen ulottuvuuden. Barad kehittää näin edelleen Foucault'n diskursiivisen käytännön käsitettä, joka ei, johtuen siitä ettei Foucault analysoi riittävän eksplisiittisesti diskursiivisten käytäntöjen ja materiaalistien objektien erottamattomuutta, huomioi niiden ontologista lomittuneisuutta samassa mielessä kuin Baradin välineistö.⁵⁶ Niinpä materiaaliset käytännöt vain ”tukevat” tai ”ylläpitävät” Foucault'lla diskursseja, kun taas Bohr, johon Barad nojaa, toteaa fyysisten järjestelyiden muodostavan tutkittavan olevan ilmiön.⁵⁷ Välineistöt – tutkimuksessani ruumiinavaukset ja oikeudenkäynnit – eivät siksi mahdollista itsemurhan tapaisten ”objektien” suoraa havainnointia mutteivät myöskään vain rajoita tarkastelua; ne pikemminkin muodostavat tutkittavana olevan ilmiön, jonka osia ne myös ovat.⁵⁸ Barad kutsuukin teoriaansa *toimijuusrealismiksi* juuri tämän vuoksi:

53 Barad 2007, 66, 139–141; Irni, Meskus & Oikkonen 2014a, 441.

54 Barad 2007, 128, 140, 161, 205–206. Barad ei siis viittaa ilmiöön kantilaisessa eikä fenomenologisessa mielessä, ks. Barad 2007, 140 nootti 18.

55 Barad 1998, 98–103; Honkasalo 2014, passim ja 197, 217.

56 Foucault 1980, 194; Barad 2003, 809; Barad 2007, 199–204; Irni, Meskus & Oikkonen 2014a, 444. Baradin mukaan Foucault antaa tarkimman selityksen materian ja diskurssin suhteesta dispositiivista puhuessaan. Foucault'n mukaan dispositiivit ovat heterogeenisia kokoelmia, jotka käsittävät diskurssit, instituutiot, lait, tieteelliset väitteet, lyhykäisyydessään siis niin hyvin sanotun kuin sanomattoman. Epäselväksi jää näin ollen se, millaisessa suhteessa sanottu ja sanomaton tarkalleen ottaen ovat. Foucault'n käsitteiden englanninnoksista kirjoittava Matti Peltonen toteaa, etteivät kääntäjät ole aina olleet tietoisia dispositiivin merkityksestä diskursseja ja käytäntöjä yhdistävänä tekijänä. Barad sen sijaan näyttää olevan tästä tietoinen. Barad Foucault'sta, ks. Barad 2007, 63. Dispositiivista, ks. myös Foucault 1980, 194. Dispositiivin englanninnoksesta, ks. Peltonen 2008, 172.

57 Barad 2007, 147–149, 200.

58 Barad 1998, 98–103; Honkasalo 2014, 202.

ennalta ja itsenäisesti olevaa todellisuutta ei ole, eikä todellisuutta myöskään voida kuvata sellaisenaan vaan sen kuvaaminen on mahdollista vain toimintaa ja tekoja sisältävien välineistöjen kautta.⁵⁹

Kuten edellä on käynyt ilmi, historiantutkimuksessa ajatus itsemurhan ja oikeudenkäyntien sidosteisuudesta ei ole uusi: todistajien ja oikeudessa käsitellyn rikoksen kytkeytyneisyys on todettu paitsi aiemmissa itsemurhatutkimuksissa myös oikeushistoriassa laajemminkin.⁶⁰ Erona aiempiin tutkimuksiin onkin ajatus laista konkreettisena, baradilaisena välineistönä, erilaisista käytännöistä, prosesseista ja toimijoista koostuneena koneistona, jonka toiminta muotoili ja tuotti kuolemia. Välineistö ei näin ollen ole metafora vaan konkreettiseen oikeuskoneistoon viittaava termi. Oikeudenkäynti on tällöin ymmärrettävissä teknologiaksi, jolloin se muistuttaa feministifilosofi Teresa de Lauretiksien ajatusta sukupuolta tuottaneista, elokuvien tapaisista yhteiskunnallisista sukupuoliteknologioista.⁶¹ Samaan tapaan kuin sukupuolta tuottaneet elokuvat de Lauretiksellä, on oikeudenkäynti tässä tutkimuksessa ymmärretty konkreettiseksi, kuolemia tehneeksi teknologiaksi – tai välineistöksi.

Kun itsemurhat nähdään käytäntöjä ja toimintaa sisältävien välineistöjen kautta muotoutuviksi ilmiöiksi, keskiöön nousee toimijuus. Baradilla toimijuuden painottaminen tarkoittaa kausaalisuuden uudelleenajattelua. Sen sijaan, että kausaalisuus olisi deterministisyyttä ja välttämättömyyttä – syy edeltää aina seurausta ja tietyllä syyllä on aina tietty seuraus – Barad toteaa syiden ja seurausten olevan tulosta yhteismuotoutumisen prosesseista. Kun yhteismuotoutuminen taas ymmärretään Baradin lailla toiminnaksi, kyse ei ole absoluuttisesta, luonnonlain kaltaisesta välttämättömyydestä, kausaalisuudesta sen tavanomaisessa merkityksessä, vaan päinvastoin sen kyseenalaistavasta kausaalisuudesta, joka haastaa ajatuksen ennalta ja erillään olevista sekä ajallisesti ja lineaarisesti tosiaan seuraavista syistä ja seurauksista ja ymmärtää ne pikemminkin tekojen – yhteismuotoutumisten – kautta olevaksi tuleviksi seikoiksi.⁶² Ei-deterministisyydestä seuraa se, etteivät välineistöt välttämättä tuota juuri tutkijan haluamaa, tiettyä ilmiötä: yhteismuotoutuminen ehdollistaa mutta ei määrää ilmiön muotoutumista. Mikä tahansa ei siis ole mahdollista, eikä myöskään kaikki; yhteismuotoutuminen pikemminkin järjestää (*re/configure*) mahdollisuuksia, sitä, mikä tietyllä hetkellä on mahdollista ja mikä ei.⁶³ Näin ollen

59 Barad 1996, 177, 183; Irni 2010, 85.

60 Ks. esim. MacDonald & Murphy 1990; Pohjola-Vilkuna 1995; Bailey 1998; Koskivirta 2001; Nygård 2001; Matikainen 2006; Saarimäki 2010; Vilkuna 2010; Miettinen 2015; Salmela 2015a.

61 de Lauretis 1987; Koivunen 1995; Koivunen 2000; Koivunen 2003. Ks. myös Lounis 2005.

62 Barad 2007, 66, 175–176, 214; Irni, Meskus & Oikkonen 2014a, 438.

63 Barad 1998, 101–102; Barad 2007, 177.

kyse on tietynhetkisten mahdollisuuksien (uudelleen) järjestymisestä, tutkimuksessani mahdollisuuksista, joiden puitteissa itsemurha saattoi 1800-luvun jälkipuolen tuomioistuinprosesseissa (uudelleen)järjestyä.

Ei-deterministisyyttä painottava toimijuusrealismi auttaakin analysoimaan naisten itsemurhia ilmiöinä, jotka eivät ole ennalta määrättyneitä vaan jotka vakiinnuttavat täsmällisen muotonsa ja merkityksensä vasta ruumiinavauksissa ja oikeudenkäynneissä. Itsemurhat eivät tällöin palaudu vain yhteen muotoon ja merkitykseen vaan niitä on mahdollista tarkastella moninaisina ja alati uusia muotoja saavina ilmiöinä. Tästä johtuen puhun itsemurhan muotoutumisesta: muotoutuminen tuo esiin paitsi itsemurhan materiaalisuuden myös ajatuksen subjektien ja objektien ontologisesta erottamattomuudesta ja itsemurhan prosessuaalisuudesta. Muotoutumisesta puhuessani tarkoitan aina yhteismuotoutumista, itsemurhaa eri toimijoiden kytkeytymisissä syntyvänä tekona, vaikka en yhteis-etuliitettä erikseen käyttäisikään. Käytän etuliitettä silloin, kun haluan nimenomaisesti korostaa itsemurhan muotoutumiseen osallistuneiden toimijoiden moninaisuutta. Tällöin painotan itsemurhan olevan eri toimijoista koostuva, hetkellinen ja paikallinen maailman kokoonpano, materian ja diskurssin lomittuma, joka välineistön muutoksen myötä on valmis järjestymään toisin – erilaiseksi ilmiöksi.

Ruumiinavauksien ja oikeudenkäyntien kaltaiset välineistöt ovat Baradin mukaan itsessään tarkastelun tuloksia, prosessissa syntyviä ilmiöitä, jotka ovat jatkuvassa yhteismuotoutumisen prosessissa muiden välineistöjen kanssa. Ne voivat siksi kurkottaa yli ajan, paikan ja kulttuureiden ja materiaalistua toisin, tulla olevaksi toisenlaisina ilmiöinä. Tutkimuksessani tämä näkyy niin, että ruumiinavausten synnyttämät itsemurhat kietoutuvat edelleen toisiin välineistöihin, oikeudenkäynteihin, mikä puolestaan aiheuttaa oikeudenkäyntivälineistössä merkittävän, uuden ilmiön syntyyn johtavan muutoksen. Itsemurhalla on siten useampi merkitys, se ei ole luontaisesti määrätynyt vaan sen ontologia – olemus ja merkitys – riippuvat itsemurhan kulloinkin muodostavasta välineistöstä.⁶⁴

Merkille pantavaa on, etteivät välineistöt ole vain inhimillisiä. Ihmiskeskeisyydestä luopuakseen Barad puhuukin subjektien sijaan toimijuudesta (*agency*). Se voi Baradin mukaan olla inhimillistä, ei-inhimillistä, materiaalista tai diskursiivista, olennaista on maailmaan – ilmiöiden muotoutumiseen – vaikuttaminen. Toimijuus ei siksi ole ominaisuus, se ei siis ole jotakin joka voidaan omistaa, vaan toimijuudessa on kyse teoista, tekemisestä ja olemisesta, viime kädessä välineistöihin sisältyvästä muutoksen mahdollisuudesta – välineistön toisin järjestymisestä. Ihmisen asema määrittäytyy tällöin toisin. Ihmiset eivät koa välineistöjä vain tyydyttääkseen tiedonjanoaan, vaan he ovat itsekin osa

64 Barad 1998, 98–103; Barad 2007, 203; Honkasalo 2014, 202.

maailman alati käynnissä olevaa yhteismuotoutumista. Toisin sanoen: ihmiset ovat ilmiöitä. He ovat osa maailmaa, eivät maailmassa, erillään maailmasta, jolloin he ovat ontologisesti erottamattomissa muista inhimillisistä ja ei-inhimillisistä toimijoista.⁶⁵

Ruumiinavauksissa välineistön ”osia” ovat esimerkiksi ruumis, ruumiinavauksen tehnyt lääkäri, avauksessa avustaneet henkilöt, lääketiede, ruumiinavausta säädellyt laki, erilaiset (ei-inhimilliset) instrumentit veitsistä mitausvälineisiin ja mikroskooppeihin ja avattavana olleen ruumiin säilyvyyteen vaikuttaneet (ei-inhimilliset) tekijät. Oikeudenkäynneissä taas rikos- ja kirkkolaki, ruumiinavauspöytäkirjat sekä muut asiakirjat poliisitutkimuspöytäkirjoista papinkirjoihin sekä todistajat, lautamiehet, tuomarit, nimismiehet, oikeudenkäytännöt, oikeustiede, käräjäpaikat ja niin edelleen ovat välineistön osia. Lisäksi aikakauden itsemurhakäsitykset ja aikalaisten elämää keskeisesti jäsentäneet tekijät, kuten sukupuolta, moraalialia sekä uskontoa koskeneet käsitykset, ovat ruumiinavauksissa ja tuomioistuimissa läsnä lääkäreiden, tuomareiden, todistajien ja lautamiesten kautta. Koska ruumiinavaus ja oikeudenkäynti ovat eri välineistöjä, ”yksi” ilmiö, itsemurha, materiaalistuu niissä eri tavoin, tulee olevalsi erilaisena ilmiönä.⁶⁶

Ruumiinavausten ja oikeudenkäyntien yhteismuotoutuminen ei kuitenkaan ole symmetristä vaan yksi tai useampi toimija voi olla määräävässä asemassa ja vaikuttaa näin toisia enemmän ilmiön täsmentymiseen. Barad huomauttaakin, että vaikka materiaalilla on toimijuutta, se ei puhu itsestään vaan merkityksiä antavan ihmisen kautta. Tällöin se, kuka puhuu, ei baradilaisittain tulkittuna ole materia eikä ihminen vaan materian ja ihmisen lomittuma.⁶⁷ Toimijoiden suhteissa ilmenevän epäsymmetrian huomioidakseni kiinnitän huomiota paitsi itsemurhan muotoutumiseen osallistuneisiin toimijoihin myös toimijoiden suhteissa ilmenevään hierarkisuuteen. Puhun muotoutumisen sijaan itsemurhan määrittämisestä tai tulkittamisesta silloin, kun toimijat ovat toisiinsa nähden selvästi epäsymmetrisessä asemassa. Näin on etenkin tutkimukseni neljännessä osiossa, Oikeuden päätös -luvussa, jossa oikeuden jäsenet, ennen kaikkea tuomarit ja lautamiehet, määrittävät vainajan kuolinsyyn ja mielentilan.

Toimijoiden epäsymmetrisyyden ohella tutkimukseni tuo esiin Baradin ongelman: toimijuusrealismi on teoria, jolta puuttuu empiirinen pohja. Niinpä Barad esittää, monen muun uusmaterialistin tapaan, että ontologia on jatkuvaa muotoutumisen prosessia. Todellisuudessa muotoutuminen kuitenkin pysähtyy ruumiinavausten ja oikeudenkäyntien kaltaisissa välineistöissä, joiden ni-

65 Barad 2003, 816–817; Barad 2007, 172, 177–178, 206–207, 214–220, 235.

66 Barad 1998, 98–103; Barad 2003, 818–819; Barad 2007, 139, 171, 175; Honkasalo 2014, 202.

67 Barad 1996, 181. Bruno Latouria on moitittu epäsymmetrian sivuuttamisesta. Latourista ja symmetrisyyden ansasta, ks. Homanen 2014, 92.

menomaisena tarkoituksena on määrittää todellisuus. Kun tämä huomioidaan, Baradin ontologiaa koskeva väite itse asiassa muuttuu entistäkin tärkeämmäksi: muotoutumisen pysäyttämisen hahmottuu tavaksi, jolla ihmiset järjestävät maailmaa ja tekevät siitä ymmärrettävän. Toimijuusrealismin avulla on siten mahdollista tarkastella ymmärrettäväksi tekemisen prosesseja, tutkimuksessani tuomioistuinprosesseja, joissa itsemurha muotoutui oikeudellisesti jäseneltävään ja arvioitavaan muotoon.

Kun ontologia ymmärretään Baradin lailla muotoutumiseksi, joksikin tulemiseksi (*becoming*), ei jonakin olemisena, materiaa ei voida ymmärtää ominaisuudeksi vaan prosessiksi, yhteismuotoutumiseksi. Barad hyödyntää tällöin Butlerin tunnetuksi tekemää materiaa määritelmää. Butlerin mukaan diskursiiviset käytännöt tuottavat materiaa, jolloin materia ei ole paikka eikä pinta vaan materiaalistumisprosessi, joka vakiintuu ja vakiintuessaan tuottaa vaikutelman pysyvistä rajoista ja jähmeistä ja vakaista pinnoista.⁶⁸ Butlerin ongelmana on kuitenkin Baradin mukaan se, että hän hahmottaa materiaa diskursiivisten käytäntöjen passiiviseksi tulokseksi. Kritiikki ei ole täysin perusteltua, sillä kuten Sari Irni on huomauttanut, Butlerin tuotannossa on myös kohtia, joissa hän toteaa materiaa vaikuttavan merkityksenantoon. Kyse on näin ollen siitä, millaisista kohdin – ja mistä kohtaa tuotantoa – Barad on Butler-siteerauksensa ottanut.⁶⁹

Baradin ihmiskeskeisyyttä koskeva kritiikki on sitä vastoin perustellumpaa, sillä Butler keskittyy nimenomaan ihmisruumiiden materiaalistumiseen. Barad muotoileekin uudelleen Butlerin materiaa käsitteen niin, että materia viittaa ilmiöiden, niin inhimillisten kuin ei-inhimillistenkin, materiaalistumiseen ja materiaalisuuteen. Baradille materia on ominaisuuden sijaan teko, jatkuvasti käynnissä oleva yhteismuotoutumisen prosessi, joka tuottaa ilmiöitä. Kun materia, kuten välineistöjen fyysiset ulottuvuudet, vaikuttaa ilmiön muotoutumiseen, Baradin materiaa määritelmä on Butlerin vastaavaa materiaalisempi: materia on materiaalistumisprosessin aktiivinen osapuoli, toimija.⁷⁰ Performatiivisuus viittaa tällöin, ei niinkään normien, vaan materiaalis-diskursiivisten välineistöjen, tutkimuksessani siis oikeudenkäynti- ja ruumiinavausvälineistöjen, toistamiseen ja ilmiöitä tuottavaan tekemiseen, jolloin painopiste siirtyy diskursiivisista merkityksistä materiaalis-diskursiivisia merkityksiä luoviin käytäntöihin.⁷¹

Tutkimuksessani ymmärränkin itsemurhan materiaalis-diskursiiviseksi ilmiöksi, joka tulee olevaksi, materiaalistuu merkitykselliseksi, sosio-materiaalisissa käytännöissä, ruumiinavauksissa ja oikeudenkäynneissä. Materia viittaa

68 Butler 2011, xvii; Barad 2007, 150.

69 Irni 2013a, 10. Materiaa vaikutuksesta merkityksenantoon, ks. Butler 2011 (1993), 37–38.

70 Barad 2003, 822–823; Barad 2007, 136–141, 148–153, 160.

71 Barad 2003, 802.

tutkimuksessani paitsi itsemurhan materiaalisuuteen myös itsemurhan materiaalistumiseen, tuomioistuinprosesseihin, joissa itsemurhat muotoutuivat eri toimijoiden kohtaamisissa. Tutkimukseni keskiössä ovat siten 1800-luvun jälkipuolen Suomessa käynnissä olleet, naisten itsemurhia tuottaneet eroamisen prosessit, ruumiinavauksissa ja oikeudenkäynneissä tapahtunut materian erilaistuminen ja maailman materiaalistuminen eroiksi – siis erojen jatkuva tuleminen. Tutkimuksessani on siten kyse itsemurhan muunnelmista, niiden mahdollisuuksien ja muotojen analysoinnista, joita itsemurhalla oli 1800-luvun jälkipuolen Suomessa.

Historian välineistössä

Ruumiinavauspöytäkirjat

Tutkimukseni lähdeaineisto koostuu kahdesta naisten itsemurhia koskevasta lähdekokonaisuudesta, oikeudenkäyntipöytäkirjoista, joita on yhteensä 105, ja ruumiinavauspöytäkirjoista, joita on yhteensä 725.⁷² Lähdekokonaisuudet ovat toisistaan erillisiä: ruumiinavaukseen päätynttä kuolemaa ei välttämättä käsitelty oikeudessa eikä oikeudessa käsitellyn itsemurhaajan ruumista aina avattu, vaikka laki sitä vaatikin. Analysoimistani 105 oikeudenkäyntipöytäkirjasta 103 sisältyi ruumiinavauspöytäkirjan. Ruumiinavaus- ja oikeudenkäyntipöytäkirjat sisältävät siten eri kuolemantapauksia eivätkä lähdekokonaisuudet ole siksi yksi yhteen.

Ruumiinavausaineistoni koostuu 725 Kansallisarkistossa, Lääkintöhallituksen arkistossa, säilytettävästä naisten ruumiinavauspöytäkirjasta (ks. Liite 1). Olen käynyt systemaattisesti lävitse kaikki vuosien 1869–1910 välillä Lääkintöhallitukselle lähetetyt ruumiinavauspöytäkirjat ja etsinyt niiden joukosta naisten kuolemat, jotka lääkäri joko totesi itsemurhiksi tai vähintään epäili sellaista. Lisäksi olen hyödyntänyt vainajat ja heidän kuolintapansa yksilöintytä diaaria, joka kattaa noin puolentoista vuoden ajan, vuoden 1905 ja osittain vuoden 1906.

Olen taulukoinut ruumiinavauspöytäkirjoista löytämäni naisten itsemurhat vuosittain niin, että olen kirjannut ylös kunkin itsemurhan ja eritellyt

72 Ruumiinavauspöytäkirja-aineistossa on mukana kaikki vuosien 1869–1910 välillä Lääkintöhallitukselle lähetetyt, itsemurhia tai itsemurhaksi epäiltyjä naisten kuolemia koskevat ruumiinavauspöytäkirjat. Oikeudenkäyntiaineiston 105 oikeudenkäyntipöytäkirjaa on koottu yhdeksästä maakunta- ja kaupunginarkistosta, jotka edustavat maantieteellisesti Pohjois-, Etelä- Itä- ja Länsi-Suomea. Osa ruumiinavaus- ja oikeudenkäyntipöytäkirjoista on kirjoitettu suomeksi, osa ruotsiksi. Suvjuuden vuoksi olen suomentanut ruotsinkieliset sitaatit ja sijoittanut alkukieliset lainaukset viitteisiin. Suomenokset ovat erisnimiä lukuun ottamatta korvannut aineistossa käytetyt kaksoisveet (w) yksinkertaisilla (v).

sen ikää, siviilisäätynyttä, sosiaalista asemaa, itsemurhatapaa, poliisitutkimuksen summanneen *Species factin* tietoja sekä kuolinsyytä ja mielentilaa koskeneen lausunnon ja mielentilan perusteena käytetyn syyn perusteella. Taulukointi on auttanut havaitsemaan pöytäkirjassa olevia toistuvuuksia ja erityisyyksiä sekä eri toimijoiden roolia itsemurhien muotoutumisessa. Taulukointi on siten manipuloistanut tulkintaa ja auttanut näkemään itsemurhan sen moninaisuudessaan. Analyysin kannalta tärkeitä ovat olleet ennen kaikkea kuolinsyytä, mielentilaa ja mielentilan perusteita koskevat tiedot, sillä ne kertovat siitä, miten ja millaisiksi ilmiöiksi itsemurhat ruumiinavauksissa muotoutuivat.

Aiemmissa itsemurhatutkimuksissa ruumiinavauspöytäkirjoja ei juurikaan ole käytetty lähteenä, sillä anglosaksisia kuolinsyytutkimintoja tarkastelevissa tutkimuksissa on keskitytty analysoimaan tutkinnoissa annettuja todistajanlausuntoja. Tarkemman analyysin ulkopuolelle ovat tällöin jääneet ruumiinavaukset, jollaisen kuolemansyytutkija (*coroner*) sai niin halutessaan pyytää.⁷³ Suomessa ruumiinavauspöytäkirjoja on aiemmin tarkastellut Toivo Nygård, joka 1800-luvun sosiaalishistoriaan keskittyvässä tutkimuksessaan analysoi ruumiinavauspöytäkirjoja 1800-luvun yhteiskunnalliseen tilanteeseen, ennen kaikkea modernisaation ja vanhojen yhteiskuntarakenteiden murentumiseen nivoutuvina asiakirjoina. Ruumiinavauspöytäkirjat heijastavat Nygårdin mukaan lääkäreiden tieteellisiä ja moraalisia käsityksiä inhimillisistä vaikeuksista, kuten psyykkisistä sairauksista ja alkoholiongelmista.⁷⁴ Tässä tutkimuksessa sen sijaan kiinnitän huomiota siihen, ketkä osallistuivat itsemurhan muotoutumiseen, millainen rooli mukana olleilla toimijoilla, kuten ruumiilla ja sen eri ominaisuuksilla ja elimillä, oli ja millaisiksi ilmiöiksi naisten itsemurhat ruumiinavauksissa muotoutuivat.

Ruumiinavaus perustui lakiin, minkä lisäksi toimitusta säätelivät erikseen annetut kuninkaalliset ja keisarilliset kirjeet ja julistukset sekä Lääkintöhallituksen antamat, keisarin vahvistamat ohjeet. Vuoden 1734 laki määräsi, että tapauksissa, joissa oli epäselvää, oliko kuolema tulosta sairaudesta vai henkirikoksesta, ruumis oli tarkastettava, mikä vielä 1700-luvulla saattoi tarkoittaa ruumiin silmämääräistä tarkastusta, ei varsinaista ruumiinavausta.⁷⁵ Vuonna 1739 annettu kuninkaallinen kirje määräsi lääkäreille maksettavista korvauksista tapauksissa, joissa he joutuivat tarkastamaan pahoinpideltyinä löydettyjen sekä teiden pientareilta ja ojista löytyneiden ruumiita.⁷⁶ Kirjeen perusteella

73 Bailey 1998, 52.

74 Nygård 1994, passim ja ks. erit. 76. Ruotsalaisen oikeuslääketieteen historiasta, ks. Gustafsson 2007.

75 Vuoden 1734 laki, Pahantegon Caari, XXVIII:8; Forsius 1982; Koskivirta 2009, 302; Miettinen 2015, 259.

76 Finlands medicinal-författningar 1837 [Kongl. bref till samtliga Hof-Rätterne, angående Doctorers och Fältskärers betalning för de människokroppars besiktning

vuoden 1734 lakia siis sovellettiin lain kirjainta laajemmin, jolloin tarkastetuiksi tulivat myös ylipäättään epäselvissä kuolinolosuhteissa kuolleet vainajat. Näin oli myös 1800-luvulla kuolleiden itsemurhaajien kohdalla: vaikka heitä ei vuoden 1734 laissa erikseen eikä eksplisiittisesti mainittukaan, heidän ruumiinsa yhtä kaikki avattiin.

Avauksen tekemistä sääteli myös vuonna 1832 annettu piirilääkärien jotosääntö. Sen mukaan piirilääkäri teki ruumiinavauksen, joskin poikkeuksena olivat sellaiset kaupungit, joissa oli kaupunginlääkäri. Vuoden 1876 keisarillinen julistus, nykytermein siis asetus, puolestaan määräsi, että Helsingissä avauksen teki Aleksanterin Yliopiston, nykyisen Helsingin yliopiston, patologisen anatomian ja valtiolääketieteen eli oikeuslääketieteen ja kansanterveystieteen professori.⁷⁷ Valtaosassa tutkimiani itsemurhia ruumiin avasi piirilääkäri; sekaannuksen välttämiseksi kutsun avauksia tehneitä henkilöitä lääkäreiksi.

Vuonna 1841 annettu asetus puolestaan sääteli ruumiinavauksen tekemistä. Ruumiinavaus oli tehtävä 14 päivän kuluessa, ja kun se tehtiin, oli paikalla oltava avauksen tekevän lääkärin lisäksi pöytäkirjanpitäjä sekä avauksessa mahdollisesti tarvittavat avustavat henkilöt. Avauksen jälkeen kirjuri luki pöytäkirjan ääneen ja kun pöytäkirjassa mainitut asiat oli havaittu paikkansapitäviksi, oli lääkärin ja pöytäkirjanpitäjän allekirjoitettava se, lääkärin lisäksi vahvistettava pöytäkirja valalla. Tämän jälkeen alkuperäinen pöytäkirja tuli lähettää läänin kuvernöörille ja pöytäkirjan jäljennökset tuomioistuimeen ja Lääkintöhallitukseen.⁷⁸ Käytän lähteenä nimenomaan Lääkintöhallitukselle lähetettyjä pöytäkirjoja. Näin teen myös silloin, kun viittaan ruumiinavauksiin itsemurhien oikeuskäsittelyihin keskittyvissä Käräjillä ja raastuvissa sekä Oikeuden päätös-luvuissa. Onkin syytä huomauttaa, etteivät lääkäreiden Lääkintöhallitukselle ja tuomioistuimille lähettämät pöytäkirjat välttämättä olleet täysin yhteen. Pöytäkirjat jäljennettiin käsin, jolloin on mahdollista, että eri viranomaisille lähetetyt kappaleet erosivat jäljennöksessä tapahtuneiden inhimillisten virheiden

som befinnas döde på vägar och stigar, 17. Jan. 1739]. Nygårdin mukaan vuoden 1739 kirje olisi ollut määräys avata teiden varsilta ja ojista löytyneiden ruumiit. Kyse oli kuitenkin toimenpiteestä maksettavista korvauksista, ei määräyksestä suorittaa ruumiinkatselmus. Lisäksi Nygård mainitsee vuonna 1726 annetun kuninkaallisen kirjeen, joka koski kaikkien yllättäen ja tuntemattomasta syystä kuolleiden ruumiiden avaamista. Määräys toistui edellä käsittelemässäni vuoden 1734 laissa, jossa määrättiin epäselvien kuolemien oikeuslääketieteellisestä tutkimisesta, ks. Nygård 1994, 27.

77 Hans kejsrerliga maj:ts nådiga instruction för provincial-läkarene i Finland 1832, §6; Finlands medicinal-författningar 1888 [Hans kejsrerlig. Maj:ts nådiga kungörelse ang. ändring af §6 i nådiga instruction för provincial-läkarene i Finland 27. sept. 1876]; Forsius 2014a, [ei sivunumeroita]; Forsius 2014b [ei sivunumeroita].

78 Keisarillisen majesteetin armollinen julistus lain-asioissa lääkäreiltä tehtävistä ruumiin awauksista eli katselmuksista Suomessa ja mitä niiden suhteen on asianomaisilta waariinotettawana 1841, §3.

vuoksi toisistaan. Lääkintöhallitukselle ja tuomioistuimille lähetettyjen pöytäkirjojen satunnaisen vertailun – systemaattista vertailua en ole tehnyt – perusteella vaikuttaa kuitenkin siltä, että ainakaan oikeuden päätöksenteon kannalta merkityksellisimmissä osuuksissa, lausunto-osuuksissa, ei ole merkittäviä, asiasällöllisiä poikkeamia.

Vuonna 1841 annetun ruumiinavausasetuksen lisäksi samaan aikaan annettiin Lääkintöhallituksen laatimat, keisarin vahvistamat ohjeet siitä, miten ruumiinavaus tuli tehdä ja millaisia asioita pöytäkirjaan oli merkittävä. Ne ohjeistivat yksityiskohtaisesti muun muassa siinä, mitkä elimet oli leikeltävä ja millaisiin asioihin lääkäreiden tuli avasta tehdessään kiinnittää huomioita. Pöytäkirjaan oli merkittävä päivämäärä, aika ja ruumiinavauspaikka, ruumiinavaukseen osallistuneet henkilöt sekä ruumiinavauksen määrännyt virkamies, määräyksen antamisen ajankohta sekä ajankohta, jolloin määräys tuli lääkärin tietoon. Edelleen pöytäkirjaan oli kirjattava ylös henkilön ja kuolinolosuhteiden kuvaus eli niin sanottu *Species facti* -osio sekä ruumiin ulkoista, silmämääräistä tarkastusta ja varsinaista avasta koskeva seloste samoin kuin lausunto-osuus. Lausunnossa tuli muun muassa täsmentää, oliko kyse ulkopuolisen aiheuttamasta vai itseaiheutetusta kuolemasta, ja mikäli kyse oli jälkimmäisestä, oli lääkärin otettava kantaa myös mielentilaan.⁷⁹ Pöytäkirja koostui näin useasta eri osiosta, joista lausunto-osuus oli merkityksellinen, sillä siinä lääkäri otti kantaa paitsi kuolinsyyhyyn myös vainajan mielentilaan. Näin ollen lausunnolla oli painoarvoa tuomioistuinten tehdessä päätöstä vainajan kuolin- ja hautaustavasta.

Oikeudenkäyntipöytäkirjat

Tuomioistuimissa⁸⁰ itsemurhia käsiteltiin kuolinsyytutkimuksina (*dödsundersökning*). Käytän lähteenä näissä käsittelyissä syntyneitä oikeudenkäyntipöytäkirjoja, tarkemmin sanoen konseptipöytäkirjoja, jotka tuomari kirjoitti varsinaisen oikeuskäsittelyn aikana laaditun memoriaalipöytäkirjan pohjalta.⁸¹

79 Finlands medicinal-författningar 1888, Instruction för Läkarene i Finland vid förättandet af Medico-legala Likbesigtningar, i anledning af General-Directeurens för Medicinal-Verket och Collegii-Medici Förslag, af Hans Kejslerliga Majestät i Näder Anställd 1841 [tästä lähtien Instruction för Läkarene 1841]. Ruumiinavauksista, ks. myös Koskivirta 2009.

80 Puhun tuomioistuimista kattokäsitteenä, joka pitää sisällään oikeuslaitoksen eri instanssit, raastuvan-, kihlakunnan- ja hovioikeudet.

81 Nousiainen 1993, 442; Saarimäki 2010, 26. Konseptipöytäkirjojen ohella on olemassa niin sanotut renovoidut pöytäkirjat. Kyse on jäljennöksistä: konseptipöytäkirjoista tuli lähettää hovioikeuden tarkistettavaksi jäljennökset, joihin vuodesta 1864 lähtien jäljennettiin kuitenkin vain kiinteän omaisuuden omistusta ja nautintoa, tilusrajoja, maanjakoja sekä perintöä ja testamenttia koskevat asiat. Muista

Aineisto koostuu Tampereen kaupunginarkistossa, Kansallisarkistossa ja Kansallisarkiston eri toimipisteissä, Joensuun, Jyväskylän, Mikkelin, Oulun, Turun ja Vaasan maakunta-arkistoissa säilytettävistä asiakirjoista.⁸²

Kaikkiaan olen käynyt lävitse 214 itsemurhaksi epäiltyä naisen kuolemaa, joista kaikkia ei kuitenkaan joko käsitelty lainkaan oikeudessa tai käsiteltiin, mutta pöytäkirjat ovat tuhoutuneet. Oikeudenkäyntiaineistoni koostuu näin ollen 105 oikeudessa käsitellystä kuolemasta (ks. Liite 2). Olen taulukoinut ne, samaan tapaan kuin ruumiinavauspöytäkirjat, iän, siviilisäädyn, sosiaalisen aseman, todistajanlausunnoissa mainittujen itsemurhasyiden, itsemurhatapojen, lääkärin mielentilaa koskeneen lausunnon ja tuomioistuimen päätöksen mukaan arkistoittain, en siis vuosittain niin kuin ruumiinavauspöytäkirjat. Taulukot ovat auttaneet minua hahmottamaan paitsi aineistossa enemmän ja vähemmän toistuvia piirteitä myös huomaamaan oikeudenkäynnin roolin kuolemia muotoilleina välineistönä ja näin ollen myös ne yhteydet, joihin oikeudenkäyntivälineistö asetti naisten itsemurhat.

Itsemurhaajien löytämisessä on ollut omat haasteensa, sillä 1800-luvulta ei ole olemassa, niin kuin esimerkiksi 1600-luvulta on, tuomiokirjakortistoa (TUOKKO), jonka avulla oikeudessa käsiteltyjä itsemurhia olisi mahdollista jäljittää.⁸³ Olenkin etsinyt itsemurhia Suomen Sukututkimusseuran ja Suomen Sukuhistoriallisen Yhdistyksen (SSHY) digitoimista seurakuntien kirkonkirjoista ja eritoten niiden kuolleiden ja haudattujen luetteloista, joissa itsemurhat muodostavat oman kuolinsyykategoriansa sairauksien ja muiden vastaavien ohella. Seurakuntien luettelot eivät ole täydellisiä: ne eivät muodosta ajallisesti katkeamatonta sarjaa eivätkä ne myöskään sisällä kaikkien seurakuntien tietoja. Koska tietojen läpikäyminen on Suomen Sukututkimusseuran hakusanoilla toimivan Hiski-hakuohjelman⁸⁴ ohella perustunut digitaalisten luetteloiden mekaaniseen luentaan, on ilmeistä, että tarkastelun ulkopuolelle on jäänyt tuomioistuimissa käsiteltyjä itsemurhia. Lisäksi osa itsemurhista on jäänyt tarkas-

tapauksista mainittiin vain lyhyesti, mitä ne koskivat, itsemurhien kohdalla esimerkiksi mainittiin jutun koskeneen kuolinsyytutkimusta. Renovoiduista pöytäkirjoista, ks. Saarenheimo 1994.

82 Olen valinnut arkistot niin, että lähdeaineisto sisältää tapauksia eri puolelta Suomea. Käsiteltyjen tapausten lukumäärien erot (ks. Liite 2) johtuvat todennäköisesti paitsi itsemurhien määrällisistä eroista myös prosessaamisen eroista: joillakin paikkakunnilla kuolema vietiin helpommin oikeuteen kuin toisilla. Oikeudenkäyntipöytäkirjojen avulla olisikin mahdollista tutkia alueellisia eroja mutta koska tämän tutkimuksen tavoitteet ovat toisaalla, jää se myöhempien tutkimusten tehtäväksi.

83 Tuomiokirjakortistosta, ks. esim. Saarenheimo 1994; Miettinen 2015.

84 Hiski – Historiakirjojen hakuohjelmasta olen etsinyt itsemurhan tehneitä naisia muun muassa hakusanoilla ”itsemurha”, ”sjelfmord”, ”hirttänyt”, ”hängd”, ”hängt”, ”hukuttautunut”, ”hukutti”, ”dränkt”, ”drängd”, ”drängt” ja ”sjelfspilling”.

telun ulkopuolelle, koska arkistot, joissa itsemurhan asiakirjoja säilytetään, ovat tuhoutuneet tulipaloissa ja sodissa.⁸⁵

Kirkonkirjojen ohella olen jäljittänyt oikeudessa käsiteltyjä itsemurhia ruumiinavauspöytäkirjojen avulla. Se on onnistunut, jos ruumiinavauspöytäkirjaan on merkitty vainajan kuolin- ja kotipaikkaa koskevat tiedot, joiden perusteella on ollut mahdollista selvittää, mihin tuomiokuntaan pitäjä, jossa kuolema oli tapahtunut, on kuulunut. Tuomiokunnan jäljittämistä on vaikeuttanut vuosien 1862–1863 aikana tehdyt tuomiokuntien uudelleenjärjestelyt, jotka muuttivat pitäjien tuomiokuntajakoa. Näin ollen Suomen Sukututkimusseuran laatimasta tuomiokuntaluettelosta ei välttämättä ole ollut hyötyä, sillä siihen on luetteloitu pitäjien tuomiokuntajaot ennen 1860-luvulla tehtyä tuomiokuntien uudelleenjärjestelyä.⁸⁶ Luettelo on kuitenkin antanut jonkinlaista osviittaa siitä, missä tuomiokunnassa itsemurhaa on mahdollisesti käsitelty. Loput olen päättellyt Arkistolaitoksen Vakka-hakuohjelman tietojen perusteella.

Analysoitavat pöytäkirjat koostuvat suullisesti annetuista todistajanlausunnoista ja kirjallisesta todistusaineistosta, joiden yhteenlaskettu pituus vaihtelee sivusta reiluun pariinkymmeneen. Yleisin, lähes jokaisen jutun liitteenä ollut kirjallinen todiste, oli ruumiinavauspöytäkirja. Lisäksi noin puolessa oli liitteenä syntymä- ja kuolinajan sekä kotipaikan kaltaisista henkilötiedoista ja elintavoista, esimerkiksi mahdollisista rikoksista, kertonut papinkirja. Edellä mainittujen ohella liitteenä saattoi olla poliisiviranomaisen laatima kirjallinen selostus kuoleman johdosta pidetystä esitutkinnasta, aikalaistermein poliisitutkinnosta. Todisteena voitiin käyttää myös muita dokumentteja, kuten itsemurhaviestejä, mutta tämä oli harvinaista. Toisaalta edellä mainitut dokumentit – ruumiinavauspöytäkirja, papinkirja ja poliisitutkimuspöytäkirja – saattoivat puuttua kokonaan, jolloin pöytäkirja koostui teon kuvauksesta, mahdollisista todistajalausunnoista ja oikeuden antamasta päätöksestä.

Maaseutujen käräjillä itsemurhan käsittely eteni niin, että ensin luettiin ääneen oikeudelle lähetetyt kirjalliset todisteet, minkä jälkeen kuultiin todistajia, joita kuultuaan tuomari teki yhdessä lautamiehistä koostuneen lautakunnan kanssa päätöksen. Päätösvaltainen lautakunta koostui 12:sta mutta vähintään seitsemästä talonpojasta, ja sen tehtävänä oli tarjota tuomarille paikallistietoa. Mikäli lautakunta ja tuomari olivat erimielisiä ja lautakunta oli päätöksessään yksimielinen, sen kanta voitti tuomarin kannan. Raastuvanoikeudessa käsittely eteni samoin kuin käräjillä: kirjallisia todisteita seurasivat todistajanlausunnot, minkä jälkeen oikeus antoi päätöksensä. Erona oli se, että raastuvissa syyttäjänä

85 Esimerkiksi Turun maakunta-arkistossa säilytettävä Vehmaan tuomiokunnan arkisto tuhoutui vuoden 1928 tulipalossa, kun taas Mikkelin maakunta-arkistossa säilytettävän Kurkijoen tuomiokunnan arkiston aineistoja on tuhoutunut pommituksissa. ks. Arkistolaitos, Vakka-hakuohjelma.

86 Suomen Sukututkimusseuran tuomiokuntaluettelo.

toimi nimismiehen sijaan kanneviskaali, eikä tuomaria avustavaa lautakuntaa ollut vaan tuomari teki päätöksen yhdessä vähintään viiden raatimiehen kanssa.⁸⁷

Kuten oikeudessa kuultujen todistajien ja todisteiden moninaisuus osoittaa, oikeudenkäyntipöytäkirjat ovat dokumentteja, jotka ovat syntyneet usean eri toimijan toimesta: itsemurhan muotoutumiseen vaikuttivat paitsi tuomarit, todistajat, lääkärit, papit, lautamiehet, nimismiehet, kanneviskaalit ja raatimiehet myös kirjurit, jotka pitivät tuomarin sanelusta pöytäkirjaa oikeuskäsittelyiden aikana ja jotka myös tarvittaessa käänsivät suomeksi todistuksensa antaneiden todistajien lausunnot ruotsiksi.⁸⁸ Oikeudenkäyntipöytäkirjoihin kohdistettu kritiikki, niiden luotettavuuden ja objektiivisuuden kyseenalaistaminen, muuttuu tällöin epäolennaiseksi. Olennaista on nimenomaan kaiken riippuvuus, ilmiön ja välineistön – oikeudenkäynnin – perustavaa laatua oleva sidosteisuus.⁸⁹ Juuri tähän sidosteisuuteen kiinnitän pöytäkirjoja lukiessani huomiota: kohdistan huomioni siihen, miten ja millaiseksi ilmiöksi itsemurha kulloisessakin toimijakokoonpanossa muotoutuu ja miten oikeudenkäynti välineistönä muotoili ja tuotti tutkittavia kuolemia.

Tutkija ja lähde: yhteismuotoutuvat tulkinnat

Historiantutkimus on mahdollista jäsentää baradilaisittain, materiaalis-diskursiiviseksi, tutkijan, lähdeaineistot, arkistot, teorit, käsitteet ja niin edelleen sisältäväksi välineistöksi, joka tuottaa ilmiöitä – historioita. Koska välineistöt voivat, kuten jo edellä toin esiin, kurkottaa yli ajan ja paikan, mennyt ja nykyisyys punoutuvat historiantutkimuksessa yhteen. Ruumiinavaukset ja oikeudenkäynnit kytkeytyvät nykyisyyden osaksi, osaksi historiantutkimuksen välineistöä ja tutkimustani, jonka tavoitteena on tutkia ruumiinavaus- ja oikeudenkäyntipöytäkirjojen avulla, millainen ilmiö naisen itsemurha oli 1800-luvun jälkipuolen Suomessa ja millaiseksi se hahmottuu, kun sitä tarkastellaan tuomioistuinprosesseissa muotoutuvana, materiaalis-diskursiivisena ilmiönä.

Asettamaani tutkimuskysymykseen taas voin vastata tekemällä, Baradin termiä käyttäkseni, toiminnallisen leikkauksen (*agential cut*), siis irrottamalla tutkimani naiset heidän ontologisesta yhteydestään, siitä maailmasta, jossa he elivät ja toimivat.⁹⁰ Näin ollen historia on ymmärrettävissä lähteiden ja tutki-

87 Vuoden 1734 laki, Oikeudenkäymisen Caari XXIII:1–2; Letto-Vanamo 1991, 35, 41; Nousiainen 1993, 348, 350–351, 360, 363, 394–395, 397–398, 399–406, 552; Saarimäki 2010, 28.

88 Kirjureista, ks. Saarimäki 2010, 26.

89 Oikeudenkäyntipöytäkirjojen lähdekritiikistä, ks. Virrankoski 1970; Saarenheimo 1994.

90 Barad 2007, 175; Irni 2010, 84–85.

jan yhteismuotoutumisessa syntyväksi ja tutkijan kautta olevaksi tulevaksi ilmiöksi. Ajatus historiasta tutkijan tuottamana ilmiönä ei sinällään ole uusi, sillä historia on luonteeltaan tulkinnallista.⁹¹ Tämän tutkimuksen erona aiempiin itsemurhien historiaa tarkasteleviin tutkimuksiin on kuitenkin ei-inhimillisten toimijoiden sekä materian ja diskurssin lomittuneisuuden huomiointi. En pitäydy vain diskursiivisen tason selityksissä, itsemurhan inhimillisissä, psykologisia tekijöitä painottavissa syissä, vaan huomioin myös materian ja ei-inhimilliset toimijat sekä merkityksen ja materian lomittuneisuuden. Materian huomioiminen pätee myös sukupuoleen, jota tarkastelen sekä materiaalisesti että diskursiivisesti muotoutuvana. Kolmantena erona on se, että toisin kuin aiemmissa oikeushistoriallisissa tutkimuksissa, ymmärrän lain diskursiivisen sijaan konkreettiseksi, kuolemia tehneeksi oikeusvälineistöksi.

Materian ja diskurssin sekä ei-inhimillisen ja inhimillisen lomittuneisuuden huomiointi pätee paitsi varsinaiseen analysointiin – siihen, millaisiin seikkoihin kiinnitän lähteitä lukiessani huomiota – myös analysoinnin fyysiseen ympäristöön. Tulkinnan muotoutumiseen vaikuttavat lähteiden, tutkijan ja tämän käyttämien käsitteiden ja teorioiden ohella tutkimusympäristö, arkistot, kirjastot, työhuoneet ja kodit materiaalisina tiloina sekä tietokoneet materiaalisina tutkimusvälineinä. Maria Tamboukou kuvaa tätä todetessaan, etteivät arkistot ole neutraaleja tiloja, joissa tutkijat ”objektiivisesti” lukevat, tekevät muistiinpanoja ja kartuttavat tietoa vaan pikemminkin dynaamisia tiloja, jotka vaikuttavat tutkimusprosessiin – ovat ilmiön, historian, osa. Niinpä puuttuvat fragmentit, kadonneet kirjeet, tai kuten omalla kohdallani, tulipaloissa ja pommituksissa tuhoutuneet viranomaisasiakirjat, vaikuttavat osaltaan siihen, millaiseksi historia tutkimuksissa muotoutuu.⁹² Siihen vaikuttavat myös lukuisat muut tekijät, tutkijan tunteet, ruumiilliset tuntemukset, ajatukset, ennakkokäsitykset, metodologiset valinnat, taloudelliset rajoitteet, aiempi arkistotyöskentely ja tutkimuskirjallisuus.⁹³ Sari Irni huomauttaakin, että Barad, joka vaatii tutkimusvälineistön kaikkien relevanttien piirteiden kuvaamista, ei tätä vaatiessaan ota riittävän vakavasti omaa huomiotaan siitä, etteivät välineistöt ole vain inhimillisen tietoisuuden tulosta, että ne koostuvat myös tekijöistä, joista sen kokoamiseen osallistuva tutkija ei ole tietoinen.⁹⁴ Tutkija ei voikaan olla tietoinen kaikista välineistön olennaisista piirteistä, koska hän tutkimusvälineistön osa – koska tutkimusvälineistön kaikkien relevanttien piirteiden analysoiminen vaatisi uuden, juuri näitä relevantteja piirteitä erittelevän, välineistön.⁹⁵ Historiantutkimus, välineistö, muuttuisi tällöin tutkimuskohteeksi,

91 Ks. esim. Kalela 2000; Liljeström 2004; Korhonen 2005a.

92 Tamboukou 2014, 619. Fragmentaarista lähteistä, ks. myös Salmi 2011.

93 Tamboukou 2014, 619, 623–624.

94 Barad 1998, 95; Irni 2010, 100.

95 Barad 2007, 161.

ilmiöksi – tutkimukseksi, jonka kohteena olisi historian tutkimus.

Itsemurha tekona aiheuttaa kärsimystä, surua, häpeääkin. Tässä tutkimuksessa tutkimuskohteena ovat kuitenkin itsemurhat, eivät niinkään itsemurhan tehneet yksilöt. Keskiössä on tällöin tiedon tuottamisen etiikka, kysymys vastuusta, siitä, millaista tietoa minä tutkijana tuotan. Toimijuusrealismi puolestaan tarjoaa epistemologis-ontologis-eettiset (*epistemological-ontological-ethical*) kehykset tutkimukselle. Eettisyyttä monen muun tutkijan lailla painottavan Baradin mukaan tutkimus on aina maailmaan osallistumista ja näin ollen toimintaa, joka sisältää eettisen ulottuvuuden: tutkija on vastuussa siitä, millaiseksi maailma muotoutuu.⁹⁶ Oman tutkimukseni kohdalla Baradin peräänkuuluttama eettisyys tarkoittaa avoimuutta tehtyjen – ja edellä jo esiteltyjen – rajauksien ja valittujen näkökulmien, teorioiden ja lähdeaineistojen suhteen mutta myös tietoisuutta ei-ihmiskeskeisestä historian kirjoittamisesta. Ihmiset ovat tutkimuksessani toimijoita muiden toimijoiden rinnalla. Siksi en kirjoita subjektien historiaa vaan itsemurhan kulloinkin muodostavien toimijoiden historiaa – historiaa, jonka muotoutumiseen osallistuvat ihmisten lisäksi materiaaliset ja ei-inhimilliset toimijat. Näin ollen tutkimukseni haastaa ihmiskeskeistä historiankirjoitusta ja tuo sen rinnalle materiaalia ja ei-inhimilliset toimijat huomioivan historiankirjoituksen tavan.

Tutkimukseni kohdalla tiedon tuottamisen eettisyys tarkoittaa myös tietoisuutta tutkimusaiheeseen liittyvistä affektiivisista vaikutuksista. En tutkimuksessani pidä itsemurhaa tabuna enkä häpeänä, vaiettavana sen paremmin kuin häivyttämistä tai nimettömyyttäkin vaativana tekona. En myöskään etsi tutkimuksessani uhreja enkä syyllisiä; yksinkertaisten syiden sijaan analysoin, millaiset toimijat ja prosessit synnyttivät itsemurhan ja millaisia muotoja itsemurha sai 1800-luvun jälkipuolen Suomessa. Koska katson ihmisten, itsemurhan tehneiden naisten, lääkäreiden, tuomareiden, todistajien ja niin edelleen, olevan toimijoita muiden toimijoiden joukossa, kirjoitan naisista heidän oikeita nimiään käyttäen.⁹⁷

Anonymisoinnille ei myöskään ole tutkimuseettisiä perusteita, sillä käyttämäni lähdeaineisto on julkista: kyse on yli sata vuotta vanhasta aineistosta, joka ei ole käyttörajoitusten alaista eikä siksi edellytä henkilötietojen anonymisointia.⁹⁸ Katson myös, että anonymisointi ja pseudonyymien käyttö vah-

96 Barad 2007, 26, 391–396. Eettisyydestä historian tutkimuksessa, ks. esim. Leskelä-Kärki 2004; Ankersmit 2004; de Baets 2004; Cracraft 2004; Ermarth 2004; Gorman 2004; Jenkins 2004; Rösen 2004; Vann 2004; Kaartinen 2005; Vehkalahti 2010.

97 Nimien kieliasu ei ole yhtenäinen: henkilöitä voidaan pöytäkirjoissa kutsua eri nimillä, esimerkiksi syntymänimellä, lempinimellä, suomenkielisen nimen ruotsinoksella tai käyttää rinnakkain naisen tyttönimeä ja avionimeä. Olen pyrkinyt johdonmukaisuuteen niin, että käytän henkilöstä aina yhtä ja samaa nimeä.

98 Vehkalahti 2010, 143.

vistaisi pikemminkin kuin murtaisi käsitystä itsemurhan häpeällisyydestä. Eettisyys voikin vaatia avoimuutta, sitä, ettei tutkimuksessa esiintyviä henkilöitä häivytetä sen tähden, että heidän tekojaan pidetään, tai saatetaan pitää, häpeällisinä.⁹⁹ Valintani on, Marjo Kaartista lainatakseeni, poliittinen, tiettyyn vaikutukseen pyrkivä: nimiä koskevalla valinnalla pyrin omalta osaltani hälventämään itsemurhan häpeällisyyttä. Toisaalta menneisyys ei myöskään, kuten Kaartinen huomauttaa, vaadi meiltä mitään. Kunnioituksen vaade kumpuaa pikemminkin nykyisyydestä, nykyisistä arvoista ja odotuksesta tehdä oikeutta menneisyydelle.¹⁰⁰ Mennyt ja nykyisyys kytkeytyvät toisiinsa: nykypäivän normit vaikuttavat siihen, millaisia toiminnallisia leikkauksia välineistöt tekevät, millaista historiaa minä tutkijana saan ja voin kirjoittaa. Eettisyyteen kuuluu näin, kuten Baradkin toteaa, vastuu välineistön tekemistä leikkauksista, siitä, millaiseksi historia tutkimuksessa muotoutuu.

99 Kaartinen 2005; Vehkalahti 2010.

100 Kaartinen 2005, 208–209, 233–235.

Obduktiopöydällä

Tutkimukseni alussa mainitun, ladosta hirttäytyneenä löydetyn talollislesken Lena Häkkisen ruumis avattiin heinäkuussa 1873 kuvernöörin määräyksestä Kangasniemen kylän hautausmaalla. Läsä olivat ruumiinavauksen tehnyt lääkäri, nimismies, pöytäkirjan pitäjänä toiminut lääketieteen kandidaatti ja avauksessa avustanut haudankaivaja. Pöytäkirjan *Species facti* -osioon kirjattiin ylös poliisitutkimuksessa esille tulleet seikat. Kirjatuiksi tulivat niin tammikuinen halvauskohtaus kuin se, että puhekykynsä menettänyt Häkkinen karkasi häntä silmällä pitäneeltä talonväeltä ja hirttäytyi ladossa. Kuolinolosuhteiden kirjaamisen jälkeen alkoi varsinainen avaus. Lääkäri tarkasti ruumiin ensin ulkoisesti ja kuvaili muun muassa kaulassa olleita köyden jälkiä; sisätarkastuksessa hän avasi kallon, rintakehän ja vatsaontelon. Avauksen päätteeksi lääkäri allekirjoitti ruumiinavaushavaintoihin perustuneen lausunnon. Valalla vahvistetussa lausunnossa lääkäri totesi, että Häkkinen oli tappanut itsensä *i sinnesoreda*, mielenhäiriössä, jonka halvauksen aiheuttamat, aivojen sairaalloiset muutokset olivat aiheuttaneet.¹⁰¹

Sisällöltään ja muodoltaan Häkkisen ruumiinavauspöytäkirja oli vaaditun mallin mukainen: se sisälsi poliisitutkimuspöytäkirjan perusteella laaditun, tutkinnon summanneen *Species factin*, ulko- ja sisätarkastuksen sekä lausunnon, jossa lääkäri määritteli kuolinsyyn ja otti kantaa mielentilaan. Pöytäkirja ilmentää paitsi ruumiinavauksen tarkoitusta, tarvetta löytää mielentilan selittänyt somaattinen tekijä, myös ajan fysiologisen lääketieteen näkemystä ruumiiseen, Häkkisen kohdalla aivoihin, paikantuvista mielenhäiriöistä.¹⁰² Itsemurhan toteaminen juuri mielenhäiriössä tehdyksi taas kuvastaa lääketieteen käsitystä itsemurhasta tekona, jota erilaiset mielen häiriötilat selittivät.¹⁰³

Tämän luvun keskiössä ovat ruumiiden ja piirilääkäreiden kohtaamiset. Analysoin, millaisiksi ilmiöiksi itsemurhat ruumiinavauksissa, tämän luvun sosio-materiaalisissa käytännöissä eli välineistöissä, muotoutuivat ja millainen rooli lääkäreillä, lääketieteellä, ruumiilla, ruumiinavausvälineillä ja ruumiin-

101 227/1873, LHA, KA.

102 Uimonen 1999, 8.

103 Ks. esim. Anderson 1987; MacDonald & Murphy 1990; Nygård 1994; Bailey 1998; Minois 1999; Ekström 2000; Shepherd & Wright 2002; Weaver 2009; Houston 2010; Jansson 2013; Laragy 2013; Myllykangas 2014b.

avauksen materiaalisilla olosuhteilla oli tässä prosessissa. Aloitan mielen ja ruumiin välisestä yhteydestä ja analysoin, miten lääkärit päättelivät itsemurhaajan mielentilan ja millaiseksi kysymykseksi mielentila ruumiinavauksissa hahmottui. Mielen myrkyttävä naiseus -alaluvussa tarkastelen, miten sukupuolta koskeneet näkemykset ja ruumis sukupuolierityisine elimineen vaikuttivat itsemurhan muotoutumiseen ja sen saamiin merkityksiin. Moralisoiva katse -alaluvussa analysoin itsemurhan moraalisuutta, paitsi teon itsensä moraalisuutta myös moraalista ulottuvuutta, jonka ruumiinavaus avasi ja mahdollisti.

Sairas ruumis

Poikkeamat normista

Oikeuslääketieteellinen ruumiinavaus tehtiin, kun kuolinolosuhteet olivat olleet joko epäselvät tai jos muutoin oli syytä epäillä rikosta. Oikeuslääketieteellinen ruumiinavaus erosi lääketieteellisestä ruumiinavauksesta juuri tarkoituksen suhteen: siinä missä edellinen tehtiin rikostutkinnan osana, jälkimmäisen tarkoituksena oli tuottaa tietoa esimerkiksi sairauksista.¹⁰⁴ Vuonna 1841 annetuissa, Lääkintöhallituksen laatimissa ja keisarin vahvistamissa ruumiinavausohjeissa lääkäreitä neuvottiin ottamaan pöytäkirjassa kantaa siihen,

6:o Onko kuollut itse tahallansa, tai mahdollisesti vahingossa voinut matkaansaada olemassa olevat vammat, etenkin sellaiset, jotka ovat syysuhteessa kuoleman tapauksen kanssa, vai täytyykö otaksua ne toisen henkilön aikaansaamiksi.

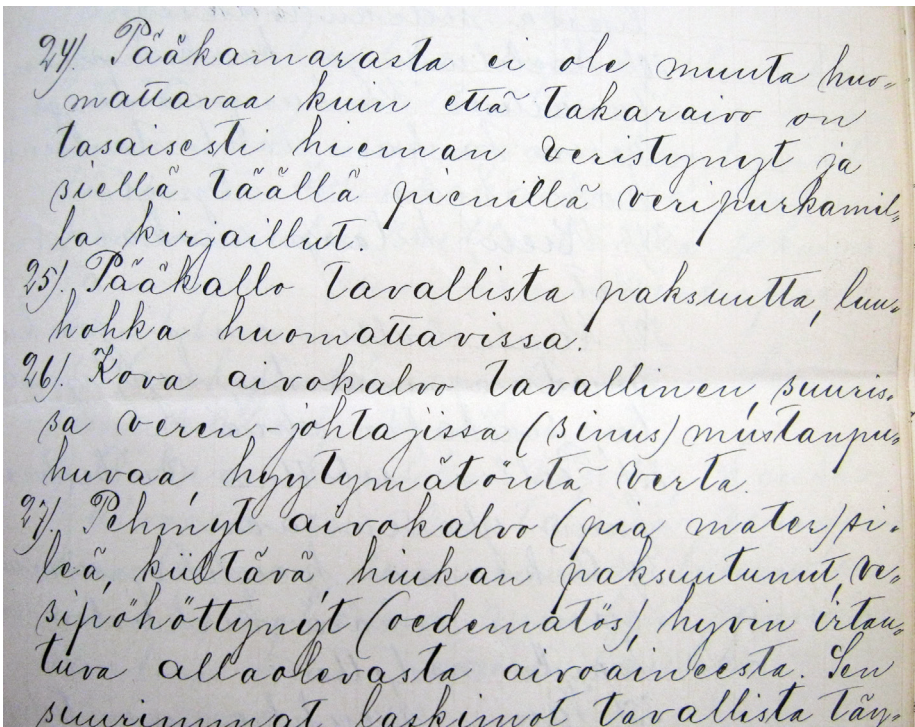
7:o Onko otaksuttava, että kuollut edellisessä tapauksessa on menettelty vapaasta tahdosta, vai onko hän toiminut mielenhäiriötilassa.¹⁰⁵

Ohjeissa määriteltiin näin ruumiinavauksen perustehtävät, kuolinsyyn ja mielentilan selvittäminen. Lisäksi niissä annettiin yksityiskohtaisia ohjeita avauksen tekoon, samoin kuin Lääkäriseura Duodecimin julkaisemassa, lääketieteellisten virkakirjoitusten mallikokoelmassa. Mallikokoelma, joka julkaistiin jotta lääkärit voisivat kirjoittaa virkakirjeensä ruotsin sijaan suomeksi, sisälsi sekä yleisluontoisia ohjeita antaneen ”yleisen obduktionipöytäkirjan” mallin että tositapausten perusteella laadittuja ”valmiita obduktionipöytäkirjoja”. Valmiista pöytäkirjoista kaksi koski itsemurhaa, toinen hirttäytymistä, toinen myrkyt-

104 Åhrén 2009, 24–25, 30–31.

105 Finlands medicinal-författningar 1888, Instruction för Läkarene 1841. Suom. Löfström 1901, 28. Ohjeista, ks. myös Salmela 2015a.

täytymistä.¹⁰⁶ Vaikka pöytäkirjojen ensisijaisena tarkoituksena oli auttaa suomenkielisten dokumenttien laadinnassa, ohjeistivat ne samalla lääkäreitä siinä, mihin heidän tuli ruumiita avatessaan kiinnittää huomiota. Merkille pantavaa on, että huolimatta yleisen ruumiinavauspöytäkirjan eriyttämäisestä niin, että se huomioi lapsen, miehen ja naisen avauksessa huomioon otettavat erityispiirteet, itsemurhaajien ruumiinavauspöytäkirjat koskivat yksinomaan miesten ruumiita. Tämä vihjaa itsemurhan sukupuolittuneisuudesta: asettamalla (aikuisen) miehen itsemurhan normi-itsemurhaksi Duodecimin mallikokoelma ylläpiti ja uusinsi käsitystä itsemurhan miehishydestä.¹⁰⁷ Tässä katsannossa naisten itsemurhat määrittyivät poikkeuksiksi: itsemurhaajan ruumis oli miehen, ei naisen.

Lääkärit kuvailivat avaamiensa ruumiiden ominaisuuksia ja elimiä. Lähde: 205/1908, LHA, KA. Kuva: Anu Salmela

106 *Duodecimin mallikokoelma* 1888; Löfström 1901, 19–23. Mallikokoelma sisälsi kaikkiaan kuusi ruumiinavauspöytäkirjaa, itsemurhaajien ohella esimerkkipöytäkirjan esimerkiksi sikiölle, henkikirikoksen uhrille ja tapaturmaisesti kuolleelle.

107 Itsemurhan miehishydestä, ks. myös Kushner 1985b; Kushner 1993. Itsemurhan miehishydestä nykyajan kontekstissa, ks. Jaworski 2014.

Lääkärit saattoivat soveltaa esimerkkipöytäkirjoja lainaamalla niistä tavan, jolla ruumis tutkittiin. Ruumiinavaus oli siten materian ja diskurssin yhteismuotoutumista, käytäntö, jossa materiaallinen ulottuvuus, ruumis, lomittui diskursiiviseen ulottuvuuteen, lääketieteeseen. Prosessia, jossa materia lomittui merkityksiin, havainnollistaa tapa, jolla lääkärit luonnehtivat avattavana olleiden ruumiiden elimiä:

[E]päavanomaisen suuri, erittäin rasvoittunut sydän.¹⁰⁸

Sydänläpät säännölliset.¹⁰⁹

Perna silmiin pistävästi pieni.[--] Suolissa ei tavattu mitään outoa.¹¹⁰

Tavanomaisen kokoinen maksa.¹¹¹

Luonnehdinnat epätavanomaisen suurista sydämistä, säännöllisistä sydänläpistä ja oudoista suolista kertovat lääkärin vertailleen ruumiita (imaginaariseen) normiruumiiseen. Havainnoitava ruumis järjestyi dikotomioiden, säännöllinen – säännötön, tavanomainen – epätavanomainen, normaali – epänormaali, tavallista suurempi – tavanomaisen kokoinen, luonnehtimalla akselilla. Vastaavanlaisia dikotomioita oli myös vuoden 1841 ruumiinavausohjeissa, joissa käytettiin ”terveestä poikkeavan” ja ”sairaalloisten muutosten” kaltaisia ilmaisuja.¹¹² Ohjeet ja ruumiinavauspöytäkirjat ilmentävät näin ollen Michel Foucault’n analysoimaa, 1800-luvulla tapahtunutta lääketieteen muutosta, jonka seurauksena

[I]äätieteen ei enää kuulunut olla vain parantamismenetelmien ja niiden edellyttämän tiedon korpus; lääketiede kattaa myös *tervettä ihmistä* koskevan tietämyksen, toisin sanoen *sekä ei-sairasta ihmistä* koskevan havainnoinnin että *malli-ihmisen* määrittelmän.¹¹³

Ruumishuoneilla käsitys malli-ihmisestä, normiruumista, ohjasi lääkäreiden havainnointia, jolloin ruumiinavauspöytäkirjojen kuvaukset ”silmiin pistävän pienistä sydämistä”, ”oudoista suolista” ja ”epätavanomaisista kalloista” kertovat poikkeamista, ruumiista, jotka eivät olleet normin mukaisia. Ruumiinavauksissa normatiivisuus olikin, kiinnostavaa kyllä, patologisten poikkeavuuksien tunnistamisen ehto: patologiati voitettiin tunnistaa vain määrittämällä normi, johon avattavia ruumiita verrattiin.

108 20/1869, LHA, KA. [D]et ovanligt stora, starkt fettbeklädda hjertat.

109 416/1903, LHA, KA.

110 165/1888, LHA, KA.

111 338/1870, LHA, KA. Lefvern af normal storlek.

112 *Finlands medicinal-författningar* 1888, Instruction för Läkarene 1841.

113 Foucault 2013 (1963), 56–57. Kursivointi alkuperäinen.

Normin asettamisesta seurasi kuitenkin dualistinen ajattelutapa, samuuden oletus, jonka seurauksena ruumiit joko olivat tai eivät olleet normaaleja. Ei-normatiiviset ruumiit haastoivat tämän oletuksen, toivat esiin ei-dualistisuuden, erot ja alati käynnissä olleet eroamisen prosessit. Materian aktiivisuutta painottavan Elizabeth Groszin ajatusta mukaillakseni, avattavana olleet ruumiit olivat alati liikkeessä, tulossa pikemminkin kuin (jo) olemassa, jolloin niiden kykyjä, kapasiteetteja ja ominaisuuksia ei voitu ennalta tietää eikä määrittää; ne voitiin määrittää vasta jälkikäteen.¹¹⁴ Tämä on nähdäkseni yksi syy siihen, että normien toistaminen on, kuten Judith Butler toteaa, tuomittu epäonnistumaan: normatiivisuus edellyttää lukkoon lyötyä, ennalta päätettyä ruumiina olemisen tapaa.¹¹⁵ Ruumiin määrittäminen tietynlaiseksi, normatiiviseksi ruumiiksi tyypistää tällöin variaatiot ja erot, joista edellä siteeraamani lääkärien huomiot kielivät. Ne osoittavat, että myös kuolleiden ruumiit varioivat – ettei kalmoilla ollut yhtä vaan monta olomuotoa. Avatuissa ruumiissa havaitut erot määrittyivät tällöin patologioiksi, ruumiillisiksi poikkeavuuksiksi, jotka olivat myötävaikuttaneet itsemurhaan. Ne aiheuttivat, kuten myöhemmistä luvuista ilmenee, hetkellisen häiriötilan, jonka vallassa nainen teki itsemurhan.

Kuten johdannossa totesin, valtaosassa tutkimiani itsemurhia ruumiinavauksen teki piirilääkäri, jonka velvollisuuksiin ruumiinavaukset kuuluivat. Näin ollen ruumiinavauksia eivät välttämättä tehneet oikeuslääketieteeseen erikoistuneet lääkärit. Piirilääkärien oli kuitenkin koulutuksensa osana palveltava opetussairaaloiden sisätautien ja kirurgian osastoilla ja kuunneltava kliinisten aineiden opettajien luentoja, minkä lisäksi koulutukseen kuului fysiologian ja anatomian opiskelua, mukaan lukien anatomista ruumiinleikkelyä. Suomalaisen lääketieteen historiaa tutkineen Niilo Pesonen mukaan anatomia oli keskeisellä sijalla lääketieteen opinnoissa.¹¹⁶ Epätavanomaisia elimiä koskeneet huomiot kertovatkin kenties tästä, lääkäreiden hyvästä anatomian tuntemuksesta ja näin ollen heidän kyvystään erottaa ”normaalit” ruumiit ”epänormaaleista”. Samalla lääkäreiden huomiot kertovat ruumiinavauksesta, jonka yhtenä tarkoituksena oli selvittää mielentila tutkimalla ruumis ja sen elimet. Kun ruumiista etsittiin kuolemaa selittäneitä tai edesauttaneita poikkeamia, mielentila muotoutui väistämättä ruumiilliseksi.

Lääkäreiden havainnointitapaan vaikutti myös fysiologisen lääketieteen sairauskäsitys. Teoreettisen ja käytännöllisen lääketieteen professori Johan Wilhelm Runeberg (1843–1918) määritteli sairauden kokoavaksi ilmaukseksi, joka kuvasi tavallisuudesta poikenneita ruumiin toimintoja. Sairaudesta oli

114 Grosz 2005. Grosz ei tarkastele ruumiinavauksia vaan materian aktiivisuutta ja eriytymistä.

115 Butler 2006 (1990).

116 Pesonen 1990, 20–21. Piirilääkäreistä ja heidän koulutuksestaan, ks. myös Forsius 1982; Kontturi 2014; Kontturi 2015.

kyse, Minna Uimosta lainatakseni, silloin, kun jokin ulkoinen muutos häiritsti ruumiin prosessien järjestystä ja keskinäisiä suhteita. Fysiologinen lääketiede paikansi täten sairauden ruumiin toimintoihin, 1800-luvun alkupuolella ennen kaikkea anatomisiin (elin)vaurioihin, vuosisadan lopulla myös soluihin ja niiden toimintahäiriöihin. Sairauskäsitys tarkentui: elimet vaihtuivat ensin kudoksiksi ja kudokset lopulta soluiksi. Samalla alettiin painottaa sairauksien toiminnallista luonnetta: sairaus oli toiminnallinen häiriö, ei niinkään rakenteellinen muutos. Sairaus määriteltiin tällöin uudelleen niin, että se tarkoitti rakenteellisista muutoksista aiheutunutta toimintahäiriötä.¹¹⁷

Ruumiinavauspöytäkirjoissa fysiologisen lääketieteen sairauskäsitys näkyi elinten kokoa ja laatua koskeneina huomioina. Huomiot itsessään paljastavat katseen olleen lääkäreiden tärkein instrumentti, seikka, josta näkemiseen liittyneet ilmaukset, kuten edellä lainaamani kuvaus ”silmiin pistävän pienestä sydäimestä”, myös osaltaan kertoo.¹¹⁸ Foucault’n mukaan katse syrjäytti 1800-luvun taitteessa taudinmäärittävänä, jossa lääkäri teki diagnoosin pääosin puheen perusteella, kuuntelemalla potilasta, ei niinkään tutkimalla tämän fyysisesti. Kun 1800-luvun kuluessa ruumiinavauksia hyödyntänyt, kudos- ja elinvaurioita tarkannut taudinmäärittäminen korvasi potilaiden oireiden kuunteluun perustuneen lääketieteen, potilaan kuvaamat oireet muuttuivat pinnanalaisista vaurioista kertoneiksi oireiksi. Ruumiinavaus puolestaan saattoi paljastaa tällaiset vauriot.¹¹⁹

Foucault’n tulkinnan mukaan tämän lääketieteessä tapahtuneen muutoksen, pinnanalaisia vaurioita ja ruumiinavauksia painottaneen näkemyksen, myötä silmästä tuli ”selkeyden hallussapitäjä ja sen lähde”, jolla oli ”valta tuoda näkyville totuus, jonka se saa käsiinsä vain sikäli kuin se on tuonut sen näkyville”.¹²⁰ Näkeminen, tietäminen ja totuus nivoutuivat tällöin yhteen niin, että näkyvästä, tai paremminkin siitä mikä haluttiin ja voitiin nähdä, tuli totuus. Ruumiinavauksia tehneille lääkäreille ruumis hahmottuikin objektiksi, jonka merkitys – vaivat, viat ja sairaudet – avautui katsomalla.¹²¹ Katse ei kuitenkaan ollut yksisuuntainen. Samaan aikaan kun katse kielellistä materiaalia, muutti sen diagnostisoitavissa olleiksi ja ylöskirjattaviksi, ruumiillisiksi merkeiksi, materiaali toimi katseen ehtona ja mahdollistajana mutta myös toimijana, joka pakotti lääkärin reagoimaan näkemäänsä. Lääkärin katse ei siksi ollut yksisuuntainen:

117 Foucault 2013 (1963); Vuori 1979, 251–253; Mikkeli 1995, 11; Helén 1997, 80, 85–86; Uimonen 1999, 39–41; Bynum 2006, 114, 120–123; Jacyna 2006, 56–57; Vuorinen 2010, 234.

118 Ks. myös Gustafsson 2007.

119 Foucault 2013 (1963), passim ja ks. erit. 22–23; Hakosalo 1994, 302; Uimonen 1999, 92–93; Johannisson 1994, 122–128; Aronowitz 2004, 66; Gustafsson 2007, 226–236.

120 Foucault 2013 (1963), 13.

121 Ks. myös Gustafsson 2007.

ruumis tuijotti takaisin ja osallistui aktiivisesti tiedon tuottamiseen ja merkitysten luontiin, jolloin kyse oli lääkärin ja ruumiin yhteismuotoutumisesta. Seuraavissa luvuissa tarkastelen lähemmin sitä, millaisia ilmiöitä – itsemurhia – lääkäreiden ja ruumiiden yhteismuotoutumiset tuottivat.

Raskas ruuansulatus

Kun lääkärit ottivat ruumiinavauspöytäkirjan päättävässä lausunnossa kantaa mielentilaan, he saattoivat tehdä sen viittaamalla tiettyyn elimeen tai elimistön osaan. Ruumiiseen hahmottui tällöin tihentymiä, alueita ja osia, joilla oli enemmän selitysvaimaa kuin toisilla. Tällaisia olivat ennen kaikkea ruuansulatuselimet, sydän, aivot ja sukupuolielimet.¹²² Käsittelen niistä kutakin omassa luvussaan ja aloitan selityksistä, joissa itsemurha muotoutui ruuansulatuselimistöön nivoutuneeksi ilmiöksi.

Ruuansulatukseen viitattiin aikakauden psykiatrisissa teksteissä. Esimerkiksi Wilhelm Griesinger (1818–1868), 1800-luvun jälkipuolen vaikutusvaltainen saksalaispsykiatri jonka tutkimuksiin myös suomalaislääkärit perehtyivät, nosti esiin ruuansulatuksen vaikutuksen mieleen.¹²³ Vaikka hän piti mielisairauksia pääosin aivojen sairautena, hän ei täysin kieltänyt sitä, että vatsavaivoilla olisi voinut olla jonkinlainen osa mielisairauksien puhkeamisessa:

Mitä tulee vatsan tauteihin, ei voida kieltää, etteivätkö ne voisi aiheuttaa mielisairautta [--]. [--] On kuitenkin välttämätöntä erottaa sellaiset suolistovaivat, jotka esiintyvät jo olemassa olevan aivosairauden oireena, tarkasti niistä, jotka todella ovat [mielisairauden] aiheuttajia ja jotka vaativat täsmällistä anatomista tietämystä ja taudinmäärittystä.¹²⁴

- 122 Ruumiinavauspöytäkirjoissa viitattiin myös esimerkiksi keuhkoihin mutta koska kyse oli lähinnä yksittäisistä maininnoista, ei usein toistuneista selityksistä, en käsittele tällaisia harvemmin mainittuja elimiä erikseen, oman otsakkeen alla. Jaottelu ylipäätään on karkea. Lääkärit selittivät itsemurhaa usein useamman eri elimen, esimerkiksi aivojen, sydämen ja sukupuolielinten, poikkeamalla. Käyttämäni jaon perusteena on tällöin se, mihin elimeen tai elinryhmään viitattiin eniten. Jos lausuntojen huomioista esimerkiksi kolme koski ruuansulatusta ja yksi sukupuolielimiä, olen sisällyttänyt lausunnon ruuansulatus-otsakkeen alle. Toisaalta lausunnoissa voitiin viitata myös useaan eri elimeen ilman, että yksikään niistä olisi painottunut. Tällaisissa itsemurhissa tuon esille koko sen elinryppään, johon lääkäri viittasi.
- 123 Griesinger 1867 (1845), 194–205; Hirvonen 2014, 135. Samoin Griesinger mainitsi sydämen ja sukupuolielimet.
- 124 Griesinger 1867 (1845), 196. In regard to diseases of abdomen, it cannot be disputed that they may give rise to insanity [--]. [--] Only it is necessary, on the one hand, to insist upon a minute separation of those intestinal disorders which appear

Ruumiinavauksia tehneet lääkärit raportoivat tällaisista Griesingerin mainitsemista, mielisairauksia aiheuttaneista ja anatomisina muutoksina näkyneistä poikkeamista. Esimerkiksi Edla Westerbyggen sairaallosien alakuloisuuden aiheuttajana lääkäri piti suoliston ja pernan muutoksia, Edla Wänströmin elämänväsymyksen¹²⁵ (*ledsnad vid lifvet*) todennäköisenä syynä taas esiinluiskahantanutta peräsuolta.¹²⁶ Helena Kuparisen kohdalla lääkäri puolestaan arveli alakulon johtuneen pitkittyneestä katarrista

mahalaukussa, suolissa ja emäkohdussa, jotka taudit mahdollisesti ovat vaikuttaneet hänelle alakuloista, sekoutunutta [sic] mielialaa ja sitten saattaneet hänelle itsemurhapäätöksen.¹²⁷

Alakulo paikantui vatsaan. Lääketieteen historiassa alakulo, melankolia, onkin liitetty juuri ruuansulatukseen.¹²⁸ Melankoliasta voitiin 1800-luvulla puhua käyttämällä pernaa tarkoittavaa termiä *spleen*. Nimitys kutsui esiin melankolian pitkän historian, antiikin lääketieteeseen perustuneen näkemyksen melankoliasta pernan erittämän mustan sapen liiallisuutena. Lisäksi melankolia sanana (*melaina*, musta ja *chole*, sappi) tarkoitti sappea, jolloin se yhdistyi jo nimen tasolla pernaan ja toi esiin sen ruumiillisen ulottuvuuden. Alakulon ruumiillisuuden, sen syiden ja syntymekanismien pohtimisen on aiemmissa tutkimuksissa todettu väistyneen lääketieteen kehittyessä ja antaneen etusijan surumielisyyden ja vetäytymisen kaltaisten psyykkisten tuntemusten havainnoinnille.¹²⁹ Ruumiinavauspöytäkirjoissa alakulo oli kuitenkin vahvasti ruumiillista. Tätä selittää se, että ruumiinavaus avasi toisenlaisen selityshorison-tin: ulkoisen käytöksen havainnoinnin sijaan lääkärin katse porautui ihon alle. Ruumis puolestaan tarjosi kimmokkeita, selitysmahdollisuuksia, joihin lääkärit reagoivat antamalla niille erilaisia merkityksiä. Vatsakatarrin ja suoliston muutosten kaltaiset ruumiilliset ominaisuudet osallistuivat näin ollen itsemurhan muotoutumiseen: ruumiin ominaisuudet nivoutuivat lääketieteelliseen tietoon, käsitykseen melankolian ja ruuansulatuksen yhteydestä, ja muotoutuivat alakuloisuudeksi. Ruumis vaikutti tällöin siihen, millaisia muotoja itsemurha saattoi

as consequences of an already existing cerebral disease, and those which are really causes, on the other hand, and principally urge a precise anatomical knowledge and diagnosis of these chronic diseases.

125 Livsleda, ks. Johannisson 2012.

126 53/1869, LHA, KA; 369/1871, LHA, KA.

127 13/1904, LHA, KA.

128 Vatsan ja mielen välinen yhteys on ”löydetty” uudelleen, kun suoliston tulehdusten on huomattu olevan yhteydessä depressioniin. Depressiota ei kuitenkaan tule samastaa 1800-luvun melankoliaan. Melankolian ja depression eroista, ks. Tuohela 2012.

129 Foucault 2006 (1961), 122–124; Tuohela 2008, 79–80; Tuohela 2010, 243–247; Johannisson 2012, 34; Tuohela 2012, 63–67.

1800-luvun jälkipuolen oikeuslääketieteen käytännöissä saada.

Alakulon, itsemurhan ja ruuansulatuksen välisestä yhteydestä puhuu myös vatsan historiaa tutkinut Ian Millerin. 1800-luvun ja 1900-luvun ensimmäisen puoliskon Britanniaan keskittyvässä tutkimuksessa Miller kertoo kroonisista ruuansulatushäiriöistä kärsineestä matematiikan professori James M’Cullaghista, joka tappoi itsensä 1800-luvun puolivälissä. Itsemurhan johdosta pidetyssä kuolinsyytutkinnossa lääkäri selitti M’Cullaghin työskennelleen erityisen ahkerasti ja alkaneen sen tähden kärsiä vainoharhoista niin, että häntä oli lopulta neuvottu luopumaan tieteellisestä urastaan. Millerin mukaan M’Cullaghin ”ilmeisen depression” syynä pidettiin ruuansulatushäiriötä.¹³⁰ Kiipuileva ruumis tarjosi itsemurhalle vastaavanlaisen ruumiillisen syyn Fredrika Lybeckerin, hovioikeuden asessorin ja vapaaherran tyttären, ruumiinavauspöytäkirjassa. *Species factin* mukaan Lybecker oli hiljattain menettänyt äitinsä ja ollut sen jälkeen tavattoman alakuloinen ja vetäytynyt yksinäisyyteen suorastaan pakkomieltein omaisesti. Lausunnossa lääkäri totesi,

[e]ttä neiti Lybecker kärsi kovasta vatsakivusta, mikä on tehnyt hänen elämästään katkeraa ja minkä takia hän on käyttänyt [--] verioksenteluun morfiinitinktuuraa; minkä vatsalaukun sisäisten limakalvojen väljyys osoittaa.¹³¹

Elimellinen kärsimys, kova vatsakipu jota vastaan Lybecker oli käyttänyt morfinia, oli lääkärin mukaan tehnyt tämän elämästä katkeraa. Kun lääkäri ei tämän tarkemmin eksplikoinut mielentilaa, määrittyi kärsimys mielentilaksi. Edellä siteerattu lausunto, jota lainaan seuraavassa toistamiseen kokonaisuudessaan, osoittaa, ettei lääkäri myöskään yhdistänyt ruumiillista tuskaa suoraan itsemurhaan vaan kytkös jäi ikään kuin ”ilmaan”, implisiittiseksi:

1. Että neiti Sofia Lybecker on kuollut tukehtumalla veteen [--].
2. Että neiti Lybeckerin on itse täytynyt mennä veteen [--], [sillä] mitään ulkoisen väkivallan merkkejä tai merkkejä tällaisen väkivallan vastustamisesta hänen ruumiistaan ei löytynyt [--].
3. Että neiti Lybecker kärsi kovasta vatsakivusta, mikä on tehnyt hänen elämästään katkeraa ja minkä takia hän on käyttänyt [--] veriok-

130 Miller 2011, 18–20, 29. Ks. myös Anderson 1987, 384; Minois 1999, 318.

131 273/1874, LHA, KA. [a]tt Fröken Lybecker har varit plågad af ett swårt organiskt lidande i magen, som har gjort lifvet bittert för henne och hvarföre hon emot sina blodkräkningar har användt [--] morfintinktur; hvilket magsäcken inre slemhuds uppluckrade beskaffenhet utvisar.

senteluun morfiinitinktuuraa; minkä vatsalaukun sisäisten limakalvojen väljyys osoittaa.¹³²

Ruumiinavauspöytäkirja loppuu kohdan kolme jälkeen tulevaan valaan. Näin ollen lääkäri ei todennut tekoa mielenhäiriössä tehdyksi vaan käytti, kuten edellä mainitsin, katkeruuden käsitettä. Lisäksi lääkäri puhui itsemurhan sijaan hukkumiskuolemasta – Lybecker oli ”kuollut tukehtumalla veteen” – ja totesi, että hänen oli itse täytynt mennä veteen. Lausunto perustui vihjailuun, asioita jätettiin sanomatta, ne jäivät ilmaan. Tämä voi selittyä Lybeckerin asemalla – hän oli vapaaherran tytär ja yksi harvoista aineistoni todella yläluokkaan kuuluneista naisista. On mahdollista, että sanomatta jättäminen oli keino, jolla teon moraalittomuutta koetettiin hälventää. Ainakin lääkäri tarjosi itsemurhalle kunniallisen syyn: kyse ei ollut surun sekoittamasta mielestä vaan särkevästä ja kivulloisesta ruumiista, joka teki elämästä sietämättömän katkeraa. Robert Houstonin mukaan tällainen fyysisen kivulloisuuden laukaisema mielenhäiriö oli kunniallisempi kuin selitys, jossa mielenvian takana olivat psyykkiset tekijät.¹³³ Fyysiselle kivulle, toisin kuin psyykkiselle häiriölle, ei voinut mitään. Lybeckerin hukuttautuminen oli tällöin paitsi ymmärrettävä teko, lopettihan se ruumiillisen kärsimyksen, jota morfiinikaan ei ollut kyennyt sammuttamaan, myös väistämätön teko, jonka materia, kipuileva ruumis, pakotti tekemään.

Onkin kiinnostavaa verrata Lybeckerin lausuntoa alemmista luokista¹³⁴ tulleiden vastaaviin itsemurhiin, taloudenhoitajana toimineen Lovisa Packalenin ja torpparin vaimon Lena Paavilaisen ruumiinavauspöytäkirjoihin:

On melko todennäköistä, että valitettava tila [avioliiton ulkopuolinen lapsi], jossa hän [Lovisa Packalen] oli, yhdessä mahahaavan (ulcus ventriculi 10a) aiheuttaman ruumiillisen kärsimyksen kanssa teki hänet niin raskasmieliseksi, että hän riistäessään tilaisuuden tulen itseltään hengen, ei ollut vapaa käyttämään järkeään.¹³⁵

132 273/1874, LHA, KA. 1. Att fröken Sofia Lybecker har ljutit döden genom qväfning i vatten [--]. 2. Att Fröken Lybecker sjelf måste hafva gått i vattnet [--], icke några sådana spår å hennes kropp eller motstånd emot yttre våld förefunnits [--]. 3. Att Fröken Lybecker har varit plågad af ett swårt organiskt lidande i magen, som har gjort lifvet bittert för henne och hvarföre hon emot sina blodkräkningar har använt [--] morfintinktur; hvilket magsäcken inre slemhuds uppluckrade beskaffenhet utvisar.

133 Houston 2012, 54–55; Myllykangas 2014b, 49. Ks. myös Anderson 1987, 386; Tuohela 2008, 195.

134 Käytän alaluokan termiä viitatessani talollisiin, itsellisiin, loisiin, piikoihin ja työläisiin, lyhyesti sanottuna siis henkilöihin, jotka, toisin kuin lääkärit ja tuomarit, kuuluivat kouluja käymättömään kansanosaan.

135 215/1877, LHA, KA. Det är ganska sannolikt, att den sorgliga belägenhet

[E]ttä torpparin vaimo Lena Paavilainen päätti päivänsä tukehtumalla eli hukkomalla veteen. Hän oli eläessään pidemmän aikaa kärsinyt ns. pehmeästä syövästä maksassa, mikä vahvistaa sen todennäköisen epäilyksen, että hän, raskasmielisyyden ja ruumiillisten tuskien ajamana, teki itsemurhan.¹³⁶

Myös näissä lausunnoissa itsemurhan syyksi hahmottui kipuileva ruumis – syövän ja mahahaavan runtelema keho.¹³⁷ Toisin kuin Lybeckerin kohdalla mielentilasta ja kuolintavasta ei kuitenkaan vain vihjailtu: veteen menemisen ja kärsimyksestä puhumisen sijaan kuolemat nimettiin eksplisiittisesti raskasmielisyydessä ja ei-täysivaltaisessa mielentilassa tehdyiksi itsemurhiksi ja oman hengen riistämiseksi. Kuten edellä totesin, syynä saattoi olla se, ettei keskiluokkaisilla lääkäreillä ollut intressejä pehmentää alaluokan itsemurhia, jolloin niistä voitiin puhua suurempaan kuin yläluokan vastaavista. Näin ollen vainajan yhteiskunnallinen asema vaikutti itsemurhien muotoutumiseen ja niiden saamiin merkityksiin. Samasta puhuu Heli Valtonen. 1800-luvun itsemurhauutisointia tutkinut Valtonen toteaa, että yläluokkaisia itsemurhaajia käsiteltiin lehdistössä lempeämmin kuin alaluokkaisia. Valtosen mukaan yläluokan itsemurhaajia luonnehdittiin neutraalisti tai hieman säälien, harvemmin sen sijaan moralisoiden niin kuin alaluokan itsemurhaajia, joiden ahdinkoon joutuminen määrittäytyi lehdistössä heidän omaksi syykseen.¹³⁸

Luokkasidonnaisuuden lisäksi edellä siteeraamissani lausunnoissa on kiinnostavaa materiaalin rooli: materia, kipuileva ruumis, hahmottui niissä tekijäksi, joka pakotti yksilön tappamaan itsensä. Materiaaliset tekijät, katarrit, syövät ja vatsahaavat, osallistuivat siten itsemurhan muotoutumiseen psykisesti häiriintyneessä tai muutoin kärsimystä osoittaneessa tilassa tehdyksi teoksi. Mielentilan ja kuolinsyyn täsmentäneiden lausuntojen myötä itsemurhien muotoutuminen kuitenkin pysähtyi ja kuolema määrittäytyi tietynlaiseksi, esimerkiksi itseaiheutetuksi ja mielenhäiriöissä toimeenpannuksi, kuolemaksi. Itsemurhat eivät näin ollen olleet, kuten toimijuusrealismi abstraktina teoriana

[utomäktenskaplig barn], i hvilka hon [Lovisa Packalen] befann sig, i förening med kroppsligt lidande af det i mager befintliga såret (ulcus ventriculi 10a), gjorde henne så tungsint, att hon, vid det tillfälle då hon beröfvade sig lifvet, ej varit mäktig sina sinnens fria bruk.

136 126/1874, LHA. KA. [A]tt Torparehustru Lena Paavilainen tillsatt lifvet genom qväfning i vatten, eller drunkning. Hon har i lifstiden under längre tid lidit af s.k. märkekräfta lifvern, hvilket [--] lemna stöd för den sannolika förmodan, att hon, dertill drifven af svärmord och kroppsliga plågor, begått sjelfmord.

137 Rintasyövän historiasta, ks. Kaartinen 2013. Syövän historiasta yleisemmin, ks. Bynum 2006. Syövän ja naisten itsemurhien välisestä yhteydestä nykyajan kontekstissa, ks. Valente & Saunders 1995.

138 Valtonen 2003, 316, 318.

olettaa, loputtomassa muotoutumisen tilassa. Ruumiinavaus oli pikemminkin välineistö, joka muovasi kuolemia mutta joka myös lopetti muovautumisen ja jäseni kuolemat oikeuslääketieteellisesti ymmärrettävään muotoon.

Sydänsurut

Species factin mukaan itsensä hirttänyt Anna Wähäkaino oli ennen kuolemaansa ollut raskasmielinen, haluton työhön ja sanonut useaan otteeseen haluavansa kuolla. Ruumiin avannut lääkäri rakensi mielentila-arvion suhteessa näihin poliisitutkinnossa ilmitulleisiin havaintoihin:

Oliko vainaja mielenvikainen vai ei, sitä ei ruumiinavauslöydösten perusteella voida määrittää; mutta epätavanomaisen suuri, vahvasti rasvoittunut sydän osoittaa kärsimystä, joka on voinut edistää elinai- kana havaittua raskasmielisyyttä.¹³⁹

Materiaalinen seikka, epätavanomaisen suuri ja rasvoittunut sydän, hahmottui lausunnossa raskasmielisyyttä mahdollisesti edesauttaneeksi tekijäksi. Elimistä juuri sydän on liitetty (lääke)tieteen historiassa mieleen, tunteisiin ja minuuteen. Uuden ajan alkuun asti sydämeen sijoitettiin mielen, tunteiden ja minuuden ohella persoonallisuus ja identiteetti, siis piirteet, joiden ajateltiin luonnehtivan ihmistä. 1800-luvulla ihmisyyksi ei enää yhtä vahvasti sijainnut sydämessä. Tunteiden ei enää katsottu syntyvän sydämessä, niin kuin humoraalioppi oli asian esittänyt, mutta vaikuttavan sydämeen yhtä kaikki niin, että voimakkaat tunteet määrittivät sydänsairauksien ja sydänsairaudet taas äärimmäisten tuntehäiriöiden aiheuttajaksi.¹⁴⁰ Näin ajatteli muiden muassa psykiatria suuresti vaikuttanut Emil Kraepelin (1856–1926). Mielenliikutukset vaikuttivat Kraepelinin mukaan sydämen toimintaan, verenkiertoon ja hengitykseen, mutta hän painotti samalla, ettei voimakkaita mielenliikutuksia voitu suoraan yhdistää kliinisiin sairausmuotoihin. Tästä huolimatta hän uskoi, että pelon, surun ja järkytyksen kaltaiset pitkäaikaiset mielenliikutukset vaikuttivat psyykeen.¹⁴¹

Voimakkaista tunteista kärsi myös Anna Gammelgård. *Species factin* mu-

139 20/1869, LHA, KA. Huruvida den affidna varit sinnesrubbad eller icke, kan ej genom obduktionsföreteelserna bestämmas; men det ovanligt stora, starkt fettbeklädda hjertat utvisar ett lidande, som kunnat bidräga till den under lifstiden observerade svärmodigheten.

140 Alberti 2007, passim; Alberti 2010, 52, 62, 135; Honkasalo 2014. Sydäimestä ja tunteista keskiaikaisissa saagoissa, ks. Kanerva 2015. Sydäimestä vanhempien aikojen kontekstissa, ks. Miller 2007; Sargent 2007; Wells 2007.

141 Hirvonen 2014, 214. Sydäimestä kansanrunoissa ja -perinteessä, ks. Timonen 2004.

kaan Gammelgård oli vastasyntyneen lapsensa kuoleman jälkeen vajonnut raskamielisyyteen ja lopulta hirttänyt itsensä. Lausunnossa lääkäri totesi, että

tämä hänen itsemurhansa tehtiin todennäköisesti ei-täysivaltaisessa tilassa, jollaiseen sellaiset henkilöt usein vajoavat, jotka kärsivät siinä määrin rasvaisesta sydäimestä kuin hänen sydämensä oli.¹⁴²

Lapsen kuolema olisi tarjonnut ymmärrettävän selityksen sekä itsemurhalle että alakulolle,¹⁴³ mutta lääkäri ei puhunut sen paremmin surusta, synkkyudesta kuin surun särkemästä sydäimestä – rasvoittuneesta sydäimestä kylläkin. Lausunto ilmentää paitsi fysiologisen lääketieteen materiaalisuutta, sairauskäsitystä joka paikansi mielen sairaudet ruumiiseen, myös materian aktiivisuutta itsemurhan muotoutumisessa. Kuoleman määrittäminen ei tällöin perustunut vain lääkärin toimintaan vaan myös ruumis osallistui siihen. Tämä haastaa ruotsalaisen oikeuslääketieteen historiaa tutkineen Tony Gustafssonin tulkinnan, jonka mukaan ruumiinavauksissa vain lääkäri oli aktiivinen toimija, kun taas ruumis oli, kuten Gustafsson asian ilmaisee, täysin passiivinen.¹⁴⁴ Gammelgårdin, samoin kuin muiden edellä käsittelemieni naisten, ruumiinavaus kuitenkin osoittaa, että itsemurha muotoutui paitsi lääkärin ja fysiologisen lääketieteen näkemyksistä myös materiaalisista seikoista – ruumiin toimijuudesta – johtuen teoksi, jonka syynä oli rasvoittunut sydän, ei surun särkemä mieli.

Sydänsairauksien historiaa tutkineen Fay Bound Albertin mukaan sydänsairaudet alettiin 1800-luvulla jakaa aiempaa tiukemmin tunneperäisiin neurooseihin liitettyihin, tykytyksinä, rytmihäiriöinä ja sydänkipuina ilmenneisiin toiminnallisiin ja ruumiinavauksessa havaittuihin, sydämen aktuaalisia muutoksia aiheuttaneisiin rakenteellisiin tauteihin. Toiminnallisia tauteja ei Albertin mukaan pidetty varsinaisina sydänsairauksina vaan pikemminkin kyse oli ”aivojen sairaudesta” – mielestä, joka kuvitteli sydänoireet. Koska tykytykset ja rytmihäiriöt uhkasivat potilaan henkeä vain harvoin, toiminnallisia sairauksia pidettiin vähemmän vakavina kuin rakenteellisia, jotka saattoivat koitua potilaan kuolemaksi. Tällaisista vähemmän vakavista, ”kuvitelluista” sydänsairauksista kärsivät naiset, ja heihin vertautuneet, tunnekuohuille alttiit nuoret, kun taas miehet kärsivät ”oikeista”, rakenteellisista sydäntaudeista.¹⁴⁵ Sukupuoli

142 283/1871, LHA, KA. detta sjelfmord af henne blifvit begånget sannolikast i ett sig sjelf icke mäktigt tillstånd, hvori personer ofta falla, som äro besvärade af ett till den grad fettvandladt hjerta, som hennes.

143 Esimerkiksi esimodernin ajan Ruotsissa lapsen kuoleman aiheuttamaa surua pidettiin musertavana, jopa tappavana tunteena, ks. Kaartinen 2014. Lapsen menetyksen aiheuttamasta fyysisestä kivusta, ks. myös Tuohela 2008.

144 Gustafsson 2007, 217.

145 Miehet saattoivat kärsiä sotilaan sydämenä (*soldier's heart*) tunnetusta toiminnallisesta häiriöstä, jossa sotilas kärsi rintakivusta, sydämentykytyksestä, hengen-

vaikutti täten tapaan, jolla sydänsairauksia selitettiin: siinä missä naisen sydän oirehti, miehen sairasti.¹⁴⁶

Albertin kuvaamiin toiminnallisiin sydänsairauksiin viitattiin toisinaan myös ruumiinavauspöytäkirjojen *Species facteissa*. Poliisitutkimuksessa kuultut todistajat kertoivat inspektorin lesken Karolina Granbergin olleen

viimeisinä aikoina alakuloinen valittaen ”ruumistansa pakottavan jokapaikasta [sic] ja että sydämmellään [sic] on kiirre.” Havaittiin[,] että vainaja vanhuuden taudinhurmuksessa oli etsinyt itselleen ennenaikaisen kuoleman.¹⁴⁷

Lääkäri sen sijaan viittasi lausunnossa suolikatarriin, sydäntä hän ei maininnut lainkaan. Tämä päti myös toisin päin: silloin kun lääkäri selitti itsemurhaa sydämellä, *Species factissa* sydänvaivoja ei mainittu.¹⁴⁸ Ruumiinavaus mahdollistikin itse asiassa vain sydämen rakenteellisten muutosten, kuten velton tai rasvoittuneen sydämen tai kalkkeutuneiden sydänläppien, havaitsemisen.¹⁴⁹ Tämä nähdäkseni selittää osaltaan myös edellä käsittelemäni Albertin huomion sydänsairauksien sukupuolittumisesta. Koska miehet kuolivat sydäntauteihin, heidän ruumiinsa, mukaan lukien sydämensä, voitiin avata ja tutkia, kun taas toiminnallisista, ei-kuolemaan johtaneista sydänhäiriöistä kärsineiden naisten kohdalla näin ei voitu toimia ja sydämet jäivät siksi tarkemmin tutkimatta.

ahdistuksesta ja sydämen tiheälyöntisyydestä. Sotilaan sydäimestä kärsinyt sotilas oli Albertin mukaan vaarassa määrittyä naiselliseksi, sillä sodan kontekstissa mies, mieheys ja miehisuus miellettiin herooiseksi sotiluudeksi, ks. Alberti 2010, 79–80. Sotilaan sydäimestä, ks. myös Lawrence 2006.

146 Alberti 2010, 74–82. Ks. myös Honkasalo 2008; Honkasalo 2014. Marja-Liisa Honkasalon mukaan miesten sydänsairaudet hahmottuvat edelleen vakavammin otettaviksi kuin naisten. Syynä on sydänsairauksien ”miehisuus”, se, että ne ovat, itsemurhien tapaan, yleisempiä miehillä kuin naisilla. Tutkimusta ja diagnostiikka on siksi ohjannut miehen (normi)sydän, jolloin naisten sama hoito on jäänyt vajavaiseksi. Kiinnostavaa on tällöin se, että kun Honkasalon haastattelemat naiset puhuivat sydänsairauksistaan, he puhuivat nimenomaan oireista ja tuntemuksista, siis toiminnallisista häiriöistä, eivät niinkään rakenteellisista sairauksista, ks. Honkasalo 2008, 8, 103–105, 123, 13. Sydänsairauksien materiaalisuudesta, ks. Honkasalo 2014.

147 7/1896, LHA, KA. Vastaavanlaisia itsemurhia, ks. 360/1902, LHA, KA; 47/1903, LHA, KA; 90/1907, LHA, KA.

148 Ks. esim. 294/1869, LHA, KA; 348/1875, LHA, KA; 339/1903, LHA, KA; 416/1904, LHA, KA.

149 Rasvoittunut sydän: 283/1871, LHA, KA; 169/1873, LHA, KA; 41/1876, LHA, KA; 203/1878, LHA, KA; 416/1904, LHA, KA; 339/1903, LHA, KA; kalkkeutuminen: 348/1875, LHA, KA; 41/1876, LHA, KA; 339/1903, LHA, KA; veltto sydän: 318/1873, LHA, KA; 169/1873, LHA, KA; 339/1903, LHA, KA; haurastunut sydänlihas: 416/1904, LHA, KA, vettä sydänpussissa: 294/1869, LHA, KA.

Tästä taas seurasi se, että rakenteelliset sydäntaudit määrittyivät nimenomaan miesten taudeiksi. Kun rakenteellisia ja toiminnallisia sydänsairauksia lisäksi tarkasteltiin eri välineistöissä, rakenteellisia ruumiinavauksissa ja toiminnallisia sairaaloissa ja/tai yksityisvastaanotoilla, kyse oli eri ilmiöistä. Sydänsairaus ei 1800-luvulla ollut yksi, se oli monta: sairaus tehtiin, diagnosoitiin ja määriteltiin, eri tavoin lääkäreiden vastaanotoilla ja patologioiden tekemissä ruumiinavauksissa.¹⁵⁰

Itsemurhaajien ruumiinavauksissa lääkärit yhdistivät sydämen rakenteelliset muutokset mielentilaan:

[H]änen [on] täytynyt iskeä itseänsä [puukolla kaulaan] yhtä voimakkaasti kuin raivokkaasti, ja niin muodoin olla kokonaan pois suunniltaan tahi mielenhäiriössä. Tämmöisen mielentilan tekee myöskin uskottavaksi, paitsi mitä hänen eläessään hänestä havaittiin, tarkastuksessa havaittu sydämen liiallinen rasvoittuminen[n] päältäpäin, samoin kuin sydänlihaston kivulloinen haurastuminen, mikä kaikki osoittaa heikkoutta ja häiriintynyttä ainevaihdoista koko elimistössä.¹⁵¹

hän teki itsemurhan todennäköisesti ”mielenvikaisessa tilassa”, mikä näkyy tilasta, jossa hänen sydämensä, aorttansa ja [sydän]läppänsä olivat.¹⁵²

Sydäntauteihin erikoistunut lääkäri William Osler (1849–1919) jakoi suomalaislääkärien käsityksen sydämen ja mielen välisestä yhteydestä. 1800-luvun lopulla ensi kerran julkaistussa lääketieteen oppikirjassaan hän yhdisti sydänpussin tulehduksen itsetuhoon:

Suuri levottomuus, unettomuus ja myöhäisemmissä vaiheissa myös hourailu ja kooma ovat vakavampien tapausten oireita. [--] Potilas saattaa käydä melankoliseksi ja osoittaa itsemurhataipumusta.¹⁵³

150 Mol 2000, passim ja 89–90; Honkasalo 2014. Molin ajatus muistuttaa Baradin ajatusta välineistöissä muotoutuvista ilmiöistä mutta Mol ei viittaa Baradiin.

151 416/1904, LHA, KA.

152 41/1876, LHA, KA. Alleiviivaus alkuperäinen. hon begått detta sjelfmord sannolikt uti ett ”sinnesrubbad tillstånd”, som synes af de tillstånd hvaruti hennes hjerta, aorta och hjertvalver befunno sig.

153 Osler 1920 (1892), 757. Great restlessness, insomnia, and in the later stages low delirium and coma are symptoms in the more severe cases. [--] The patient may become melancholic and show suicidal tendencies.

Tällaiset selitykset alkoivat muuttua epätyytyttäväiksi aivoihin kiinnitetyn huomion myötä. Tutkimuksissa muun muassa havaittiin, että aivot ja sydän olivat yhteydessä toisiinsa autonomisen, tahdosta riippumattoman hermoston välityksellä.¹⁵⁴ Yhteyden löytymisen myötä esimerkiksi Griesinger muotoili sydänselityksen uudelleen: sydämen anomaliat saattoivat vaikuttaa aivoihin epäsuorasti, keskushermoston kautta, ja aiheuttaa siten välillisesti aivovaurioita ja mielisairauksia. Varsinainen syy oli kuitenkin aivoissa.¹⁵⁵ Näin tuntui ajattelevan myös Lapinlahden alilääkäri Lars Ringbom (1869–1937), joka lääkärin urallaan teki myös ruumiinavauksia. Vuonna 1910 julkaistussa, psykoosien ja sydänoireiden välistä yhteyttä pohtineessa kirjoituksessa hän sanoi uskovansa sydämen toiminnassa ilmenevien ongelmien potentiaalisesti aiheuttavan aivojen verenkiertohäiriötä, mikä taas saattoi laukaista psykoosin.¹⁵⁶ Ruumiinavaus-
pöytäkirjoissa aivot ja sydän esiintyivätkin toisinaan rinnakkain:

[H]än teki itsemurhan ”mielenhäiriöisessä tilassa”, mihin Arachnoidean [lukinkalvon] ja Pia materin [pehmytkalvon] välissä oleva runsas hermainen [tulehdus]neste viittaa; samoin kuin sydämen rasvoittaminen ja hänessä ennen itsemurhaa havaittu rauhattomuus ja unettomuus.¹⁵⁷

Epäselväksi jää, pitikö lääkäri sydämen ja aivokalvojen patologioita itsenäisinä vai toisiinsa tavalla tai toisella kytköksissä olleina muutoksina, koska hän ei ottanut siihen lausunnossa kantaa. Yhtä kaikki, mielen häiriötilat paikantuivat ruumiinavauspöytäkirjoissa sydäntä useammin aivoihin. Tämä kertoo 1800-luvun lääketieteen elinhierarkiasta: aivot olivat määrittymässä ihmisruumiin tärkeimmäksi elimeksi, jolle muut elimet olivat alisteisia. Sydän muuntui tällöin tunteisiin reagoineeksi, refleksiiviseksi elimeksi; tapahtui siirtymä, Albertia lainatakseni, sydänkeskeisyydestä aivokeskeisyyteen.¹⁵⁸ Tarkastelen seuraavaksi tätä siirtymää ja sen vaikutuksia siihen, millaisiksi ilmiöiksi itsemurhat ruumiin ja lääkäreiden yhteismuotoutumisissa jäsentyivät.

154 Alberti 2010, 83. Yhteyden huomasi jo Thomas Willisin, joka 1600-luvulla totesi kylkivälihermon ohjaavan sydäntä. Willisistä, ks. Nurminen 2012.

155 Griesinger 1867 (1845), 33.

156 Hirvonen 2014, 196.

157 203/1878, LHA, KA. hon begått detta sjelfmord uti ett ”sinnestörning tillstånd”, hvartill slutet af det ymniga serösa exsudatet emellan Arachnoidea och Pia mater; af fettvandlingen utaf hjertat, samt af den oro och sömnlöshet hon ådagatagt dagarne före sjelfmordet.

158 Alberti 2010, 6–9, 87–89, 144.

Katse aivoihin

1800-luvun kuluessa yleistyi niin sanottu aivopatologinen selitysmalli, jossa psyykkiset sairaudet sijoitettiin aivoihin. Sen puolestapuhujiin lukeutui myös Wilhelm Griesinger, joka analysoi vaikutusvaltaiseksi tullessa tutkimuksessaan mielisairaiden ruumiinavauslöydöksiä.¹⁵⁹ Griesingerin tutkimus oli tuttu suomalaislääkäreille, joista osa teki opintomatkoja Griesingerin kotimaahan, Saksaan. Opintomatkoja tehneiden joukossa oli myös lääkäreitä, jotka tekivät myöhemmin urallaan ruumiinavauksia.¹⁶⁰ Aivopatologinen mielisairauskäsitys toistuikin ruumiinavauspöytäkirjoissa. Kiinnostavaa on, että aivoihin viittasivat etenkin ruumiinavauksia tehneet Helsingin yliopiston professorit. Silloin kun he perustelivat mielentilaa koskeneita käsityksiään, he viittasivat nimenomaan aivoihin, eivät esimerkiksi sydämeen tai vatsaan.¹⁶¹ Tämä kertoo kenties siitä, että professorit olivat virkansa takia ajan hermolla. Heidän tehtäviinsä kuului opetusta ja tutkimusta, jolloin he olivat perillä tieteenalansa uusimmista näkemyksistä ja tutkimuksista, mikä puolestaan näkyi ruumiinavauspöytäkirjoissa aivopatologisina itsemurhaselityksinä.

Aivoihin kuitenkin viittasivat kaikki ruumiinavauksia tehneet lääkärit, eivät vain professorit. Lääkäreiden huomiot koskivat useimmiten juuri niitä alueita, joita Griesinger oli pitänyt mielisairauksien puhkeamisen kannalta merkittävinä: he kuvasivat kallon, lukinkalvon, pehmeäkalvon ja aivoaineen, aivokammioiden sekä aivojen sisäosien muutoksia. Kallo voitiin todeta esimerkiksi paksuksi, aivoaine veristyneeksi, aivokammiot nesteen täyttämiksi, aivot surkastuneiksi tai pehmentyneiksi tai sitten huomiot koskivat, kuten yleensä asian laita oli, usealla eri aivojen alueella havaittuja poikkeamia. Aivan erityisesti lääkärit kiinnittivät huomioita aivokalvoihin – alueeseen, jonka muutosten yleisyyttä Griesinger oli korostanut.¹⁶² Erona tosin oli se, että siinä missä Griesinger katsoi kovakalvojen muutosten olleen harvinaisia mielisairailla,¹⁶³ lääkärit raportoivat toistuvasti tällaisista muutoksista:

159 Griesinger 1867 (1845), passim; Anderson 1987, 229; Harris 1989, 25; Hakosalo 1994, 303; Helén 1997, 268; Jyrkinen 2005, 30; Ahlbeck-Rehn 2006, 112, 138, 144, 251–252; Tuohela 2008, 63 nootti 23, 226 nootti 331, 228; Jansson 2011; Pietikäinen 2013, 81–82, 86–87, 95; Hirvonen 2014, 133–137, 139–144.

160 Helén 1997, 135; Hirvonen 2014. Ruumiinavauksia tekivät esimerkiksi psykiatrian ensimmäiseksi professoriksi vuonna 1909 nimitetty Christian Sibelius ja neuropatologian professori Ernst Alexander Homén. Sibeliuksesta ja Homénista, ks. Hirvonen 2014.

161 Ks. esim. 340/1889, LHA, KA; 404/1899, LHA, KA; 80/1901, LHA, KA.

162 Griesinger 1867 (1845), 1, 408, 414–430; Hirvonen 2014, 194. Aivokalvot (lat. *meningitis*) muodostuvat kolmesta kerroksesta: uloimpana on kovakalvo (lat. *dura mater*), keskellä lukinkalvo (lat. *arachnoidea*) ja sisimpänä pehmeäkalvo (lat. *pia mater*).

163 Griesinger 1867 (1845), 416.

[K]ovakalvo oli hiukan paksuuntunut, pehmeäkalvo huomattavan verekäs ja irtosi jokseenkin vaivalloisesti aivopoimuista, mitä löytöjä usein mielisairailta tavataan mutta mitkä kuitenkaan eivät ole varmoja mielisairauden merkkejä. Tämän perusteella voin todeta, että torpparin vaimo Brita Märsylä riisti itseltään hengen hirttämällä ja että itsemurha todennäköisesti tapahtui mielenhäiriössä.¹⁶⁴

Aivokalvojen laatua koskevien havaintojen suhteen lausunto oli tyypillinen: yleensä kommentit koskivat juuri aivokalvojen paksuuntumista, niiden verekkyyttä tai kalvojen liian tiivistä kiinnittymistä joko toisiinsa, kalloon tai aivojen pintaan.¹⁶⁵ Lausunnoissa viitattiin usein myös aivokalvojen tulehdukseen, joka puolestaan voitiin liittää – tai olla liittämättä – kalvojen paksuuntumiseen ja kiinnittymiseen:

[J]a kuin aivojen kalvot olivat paksut ja kovasti kiinnitettyt kalloon kroonillisesta tulehduksesta, voipi varman mukaisesti päättää, että vainaja mielihäiriössä etsi kuolemansa vedessä.¹⁶⁶

[V]ainaja kärsi kroonisesta pehmeäkalvojen tulehduksesta (Meningitis chronica), [--]hän ei [siten] itsemurhaa tehdessään ollut täysijärkinen.¹⁶⁷

Meningitis chronica, aivokalvontulehdus, ei-inhimillisenä ja materiaalisena tekijänä vaikutti paitsi itsemurhan muotoutumiseen mielenhäiriössä tehdyksi myös hahmottui itsemurhan varsinaiseksi aiheuttajaksi.¹⁶⁸ Itsemurha oli näin

164 56/1903, LHA, KA. hårda hjernhinnan visat sig något förtjockad samt mjuka hjernhinnan betydligt blodfyld och med någon svårighet lossnande ifrån hjernvindlingarna, hvilka företeelser ofta anträffas hos sinnessjuka, men hvilka likväl icke utgöra några tillförlitliga tecken till sinnessjukdom. På grund häraf får jag förklara att torparehustrun Brita Märsylä beröfvat sig lifvet medelst hängning, samt att sjäfmordet sannolikt skett under sinnesförvirring. Ks. myös esim. 293/1890, LHA, KA; 154/1894, LHA, KA; 307/1898, LHA, KA; 107/1906, LHA, KA.

165 Ks. myös Ekström 2000, 208.

166 138/1895, LHA, KA.

167 97/1880, LHA, KA. [D]en afidne lidit af en kronisk inflammation i mjuk hjernhinnor (Meningitis chronica), [--] att hon sälunda vid begäendet af sitt själfmord ej varit mäktig sina sinnens fulla och rätta bruk.

168 1900-luvun alussa julkaistun *Tietosanakirjan* mukaan aivokalvontulehduksen tärkeimpiä muotoja oli kuusi: 1. keuhkokuumeen, kurkkumädän, tulirokon tai muun infektiotaudin yhteydessä ilmenevä yksinkertainen aivokalvontulehdus (*meningitis acuta simplex*), 2. äkillisesti puhkeava, usein kuolemaan johtava epideminen aivokalvontulehdus (*meningitis cerebrospinalis epidemica*), 3. mielenvikaisilla ja juomareilla

ollen ilmiö, joka ruumiinavauksissa muodostui inhimillisten ja ei-inhimillisten, materiaalistien ja diskursiivisten, toimijoiden nivoutuessa yhteen. Edellä siteeraamissani esimerkeissä tällaisia toimijoita olivat ruumis, lääkäri, aivokalvontulehdus, aivokalvontulehduksia koskenut lääketieteellinen tieto sekä avausvälineet, skalpellit, veitset ja sahat, jotka mahdollistivat ruumiin pinnan alle tunkeutumisen, aivojen lääketieteellisen tarkastelun. Itsemurha oli siten ruumiinavauksissa läsnä olleista eri toimijoista koostunut maailman hetkellinen ja paikallinen kokoonpano, jonka olemus ja merkitys – ontologia – muuttui mukana olleiden toimijoiden myötä. Niinpä itsemurha saattoi, kuten edellä on ilmennyt, muotoutua paitsi aivokalvontulehduksen myös rasvoittuneen sydämen tai vatsakatarrin aiheuttamaksi teoksi.

1800-luvun lääketieteessä psyykkisten sairauksien ei-inhimillisiin aiheutajiin, aivokalvontulehduksiin, viittasi myös Griesinger. Hän totesi, että

olisi hyödytöntä erottaa jyrkästi mielisairaudet ja akuutit tai krooniset aivosairaudet – kuten esimerkiksi aivokalvontulehdus, aivotulehdus jne. – toisistaan anatomisten seikkojen perusteella, sillä jokaisessa varmuudella mielisairaudeksi todetussa tapauksessa on todellisuudessa kyse aivokalvontulehduksesta, aivotulehduksesta jne.¹⁶⁹

Mielisairauksissa aivot siis olivat keskeisellä sijalla, jolloin aivot määrittyivät mielen elimeksi. Niiden keskeistä asemaa kuvastavat ruumiinavauspöytäkirjojen lausunnot, joissa mielentila jäi aivojen mätänemisen vuoksi määrittämättä:

[T]arkastuksen nojalla hänen mielentilastansa kuolemahetkessä mitään vissää [ei] voi päättää, koska aivot tarkastaessa olivat jo mätänemisen ja jäätyneen sekä sulattamisen kautta muuttuneet.¹⁷⁰

usein esiintyvä ”kroonillinen aivokalvontulehdus ynnä aivokalvojen kovettuminen”, 4. ”tuberkuloosinen aivokalvontulehdus” (*meningitis tuberculosa*), 5. juomareilla usein tavattu kovan aivokalvon tulehdus, ja 6. kuppataudin aikaansaama aivokalvontulehdus, ks. Tietosanakirja 1909, 165. Itävaltalainen Anton Weichselbaum löysi aivokalvontulehduksista aiheuttavan, meningokokiksi kutsutun bakteerin vuonna 1887, ks. Forsius 2013.

169 Griesinger 1867 (1845), 8. [a]ll attempts strictly to distinguish insanity from acute or chronic diseases of the brain, as they are described from the anatomical point of view – for example meningitis, encephalitis, & co. – would be an undertaking most futile, for even certain cases of mental disease are really meningitis, encephalitis, & co.

170 34/1897, LHA, KA. Lääkärit eivät ruumiinavauspöytäkirjoissa eritelleet kuoleman jälkeisiä (*post mortem*) ja kuolemaa edeltäneitä (*ante mortem*) ruumiin muutoksia.

Leikkauksesta yksin ei käy selville jos hän tapaturmasta on hukkunut eli tahallaan surmannut itsensä, varsinkin kun ruumiin aivot olivat aivan mätättilassa.¹⁷¹

Ympäristön ja ruumiin yhteismuotoutuminen, ruumiin mätäneminen ja jäätyminen ympäröivien olosuhteiden vaikutuksesta, vaikuttivat mielentilan määrittämiseen, jolloin mädäntyneet tai jäätyneet aivot saattoivat estää mielentilan määrittämisen. Lääkärit eivät siten vain merkityksellistäneet ruumista vaan ruumis osallistui merkitysten luontiin: ruumis toimi ja teki, sai aikaan liikettä ja osallistui merkityksenantoon. Koska ruumis taas vaikutti ympäröivään maailmaan, se muistutti pikemminkin elävää kuin kuollutta.

Margaret Lock, elinsiirtoja tarkastellut etnografi, toteaaakin kuoleman olevan suhteellinen käsite. Lockin mukaan aivokuolleet, joiden elimiä voidaan käyttää elinsiirroissa, ovat ”eläviä kuolleita”: heidän ruumiinsa elää, mutta mieli, jonka nykylääketiede sijoittaa aivoihin, on kuollut, jolloin kuolema on pikemminkin (aivoissa asuvan) persoonan, ei ruumiin, kuolemaa.¹⁷² Vastaavasti ruumishuoneilla kuolema oli ajattelevan persoonan kuolemaa: ajatteleva persoona oli poissa mutta ruumis oli edelleen läsnä, se vaikutti ja siihen vaikutettiin. Elävien ja kuolleiden erottelussa oli näin ollen kyse määrittelystä, ruumiinavausten kaltaisista välineistöistä, jotka *tekivät* kuolleita vetämällä rajat elävien ja kuolleiden väliin. Samalla ruumiinavaukset olivat kuolleita elävöittäneitä välineistöjä. Ne panivat ruumiit liikkeelle ja kytkivät ne osaksi lääketieteen käytäntöjä ja tiedonmuodostusta. Kun kalmo liittyi osaksi lääketieteen käytäntöjä, on se ymmärrettävissä, Mel Y. Chenin ajatusta lainatakseni, elämää, tässä tapauksessa lääketiedettä, elävöittäneeksi tekijäksi, passiivisen ja elottoman sijaan maailmaan aktiivisesti osallistuneeksi toimijaksi.¹⁷³ Näin ollen ruumiinavaus sekä kytki elävät ja kuolleet yhteen että erotti ne, veti rajat elävien ja kuolleiden väliin.

Locken tarkasteleman ja ruumiinavauksien havainnollistaman aivokeskeisyyden juuret ovat 1800-luvulla, jolloin aivot määrittyivät yhä enemmän mielen, minuuden ja järjen tyyssijaksi. Historioitsija Fernando Vidalin mukaan 1800-luvulla tapahtuneen muutoksen myötä ihminen mielletään ”aivosubjek-

171 242/1893, LHA, KA.

172 Lock 2003, 166. Lock toteaa, että biologinen elämä jatkuu, ainakin jossakin muodossa, ruumiin täydelliseen mädäntymiseen asti. Senkin jälkeen muisto elämästä voi kuitenkin säilyä. Nykyään on olemassa internetsivustoja, joissa kuolleen omaiset ja ystävät voivat pystyttää kuolleen muistoksi virtuaalimuistomerkkejä. Elämä jatkuu näin ollen virtuaalisessa muodossa, virtuaalisena muistona. Samaan aikaan ihminen voi kuitenkin kuolla sosiaalisesti ennen biologista kuolemaansa. Sosiaalisesta kuolemasta on kyse esimerkiksi silloin, kun vanhainkodissa tai sairaalassa olevan vanhuksen luona ei käy vierailijoita. Virtuaalisista muistomerkeistä, ks. Haverinen 2014. Sosiaalisesta kuolemasta, ks. Koski 2014.

173 Chen 2012.

tiksi” (*”cerebral subject”*), toisin sanoen subjektiksi, jonka määrittelee ihmiseksi ”aivollisuus” (*”brainhood”*). Ihmisellä ei vain ole aivot vaan hän on aivot, yhtä kuin aivot. Käsityksen synty on Vidalin mukaan kytköksissä 1800-luvun neurotieteisiin, joskin sen juuret ulottuvat vielä sitäkin pidemmälle, 1600-luvulle ja René Descartesiin.¹⁷⁴ Descartesin ja muiden aikalaisfilosofien myötä aristotelinen käsitys sielusta materian eläväksi tekevänä, elimellisistä toiminnoista vastaavana ja sydämessä sijaitsevana henkenä korvautui mieleen palautuvasta sielusta – sielusta, jonka sija oli aivoissa, täsmällisesti ottaen, kuten Descartes uskoi, käpylisäkkeessä.¹⁷⁵ Käpylisäke oli Descartesille paikka, jossa sielu ja ruumis kommunikoivat keskenään; miten, sitä Descartes ei selittänyt.¹⁷⁶

Se, että Descartes piti ruumiista ja sielua toisistaan erillisinä entiteetteinä, on johtanut käsitykseen, että Descartes myös erotti ne.¹⁷⁷ Elizabeth Grosz kuitenkin huomauttaa, että Descartesin merkitys ei oikeastaan ollut sielun ja ruumiin erottamisessa – ero oli idullaan jo Platonin kaltaisilla antiikin filosofeilla – vaan sielun erottamisessa luonnosta. Descartes erotti ajattelevan olion (*res cogitans*, sielu) ulottuvaisesta oliosta (*res extensa*, ruumis) ja katsoi, että jälkimmäinen, ruumis, toimi koneen lailla luonnonlakien ohjastamana ja oli tästä johtuen osa luontoa. Ajattelevalla oliolla, sielulla, taas ei ollut sijaa luonnollisessa maailmassa ja koska vain sielu oli rationaalinen, ajatteluun kykenevä, se oli ruumiin, koneen, yläpuolella.¹⁷⁸ Descartesin käymä keskustelu sielun paikasta jatkui aina 1800-luvulle asti, jolloin aivotutkimus Vidalin mukaan hylkäsi sielun käsitteen ja lakkasi etsimästä sen sijaa. Sielun sijaan vahvistui aivojen, minuuden ja itseyden välinen yhteys.¹⁷⁹

Vidalin sielua koskeva huomio on kiinnostava, sillä lääkärit viittasivat niin ikään vain harvoin sieluun. Lydia Stenbäckin ruumiinavauspöytäkirja on tässä suhteessa valaiseva. Opettajana toimineen Stenbäckin kerrottiin matkustaneen ystävänsä kanssa kotikaupungistaan Helsingistä Joensuuun vapaakirkollisten kokoukseen. Kertoman mukaan Stenbäck oli kärsinyt kovasta verentungoksesta ”päähän [,] jota hoidettiin kylmillä vesikääreillä, sekä oli hän ollut aivan uneton,

174 Vidal 2009, 6, 11–14. Ks. myös Lock 2003.

175 Vidal 2009, 12. Elizabeth Grosz toteaa, että vaikka Descartes piti aivoja tärkeimpänä sielun ja ruumiin vuorovaikutuspaikkana, hän kuitenkin katsoi sielun olevan yhteydessä koko ruumiiseen, ei vain aivoihin. Niinpä esimerkiksi aistihavainnot, jotka olivat tulosta aivojen liikkeestä, olivat itsessään kehon sisäisistä tai perifeerisistä osista tulleita ärsykeitä, ks. Grosz 1994, 63–64.

176 Porter 2002; Alberti 2010; Descartesista, ks. myös Alanen 1996.

177 Brown 1985, passim; Uimonen 1999, 27–29; Harrison 2009. Esimerkiksi Markku T. Hyypä ja Erkki Kronholm nimeävät aivotutkimuksen historiaa käsittelevässä teoksessaan Descartesin ”dualismin isäksi”, ks. Hyypä & Kronholm 1988, 55.

178 Grosz 1994, 6.

179 Vidal 2009, 12–13, 15–16.

kärsinyt suuria sielun tuskia ja vaikeroinut olevansa Jumalan hylkäämä”.¹⁸⁰
 Lausunnossa lääkäri arvioi, että vainaja

jota viimeisinä vuorokausina oli vaivannut täydellinen unettomuus ja joka ennen häviämistään oli ollut ei ainoastaan synkkämielinen vaan suuressa sielun tuskassa – valittaen olevansa Jumalan hylkäämä – (*Species facti*), ei voida katsoa olleen täydessä tolkussa, normaalissa mielentilassa (13,14,15 [viittaus aivoja koskeviin pykäliin]).¹⁸¹

Lääkäri mainitsi sielun kuvaillessaan – *Species factia* lainaten – mielialaa mutta psyykkistä tilaa *määrittäessään* hän kuitenkin puhui mielestä. Sielu kuuluikin likeisemmin paitsi uskonnolliseen puheenparteen myös psykologiaan, sielutieteeseen, joka erkaantui 1800-luvulla lääketieteestä omaksi oppialakseen.¹⁸² Ruumiinavausten yhteydessä mieli-termin käyttöä selittää materian aktiivisuus: kun ruumis osallistui tiedon tuottamiseen ja kun obduktiossa avattiin mielen elimeksi määrittyneet aivot, psyykkinen tila käsitteellistyi sielua useammin ruumiiseen viitanneeksi mieleksi. Oma osansa oli myös sillä, että itsemurhaa ja itsemurhaajan ruumiinavausta säädelleissä laki- ja ohjeteksteissä käytettiin mielen ja pään käsitteitä. Vuonna 1841 annetuissa ruumiinavausohjeissa puhuttiin ”mielenhäiriöstä”, vuoden 1734 laki taas puhui ”pään-heicoudesta, raiwoudesta, eli muusta sencaldaisesta tuscasta” tehdystä itsemurhasta.¹⁸³ Ruumiinavaus, jonka osia ruumis ja lait olivat, ohjasi käsitteiden käyttöä ja näin ollen myös psyyken muotoutumista. Psykyte käsitteellistyi tällöin sielua useammin materiaaliseksi mieleksi.¹⁸⁴ Tämä tapahtui lääkärin ja ruumiin kohtaamisessa, jossa merkitys nivoutui materiaan – ruumiiseen, usein aivoihin – ja muotoutui mielenvikaisuudeksi. Näin ollen mieli oli 1800-luvun jälkipuolen ruumiinavauksissa diskurssin ja materian yhteismuotoutumisessa olevaksi tullut, materiaalis-diskursiivinen ilmiö.¹⁸⁵

180 374/1894, LHA, KA.

181 374/1894, LHA, KA.

182 Aho 1989, passim; Aho 1993, passim ja ks. erit. 12, 35–36, 74, 79; Gustafsson 1996, 50; Ollila 2003, 195; Bynum 2006, 197; Tuohela 2012, 66; Hirvonen 2014, 59–60, 62–63, 134, 177. Mielen ja sielun käsitteistä omaelämäkerroissa, ks. Tuohela 2015. Teologisesta psykologiasta, ks. Rylance 2000; Dixon 2003.

183 Vuoden 1734 laki määräsi, että jos oikeus katsoi itsemurhan tapahtuneen ”pään-heicoudesta, raiwoudesta, eli muusta sencaldaisesta tuscasta tapahtuneen”, muu kuin pyöveli sai haudata ruumiin. Vuonna 1841 annetut ruumiinavausohjeet puolestaan ohjeistivat lääkäreitä ottamaan kantaa siihen, oliko itsemurhaaja ”menetellyt vapaasta tahdosta, vai [--] toiminut mielenhäiriötilassa”, ks. 1734 laki, Pahantegon Caari XIII:1; *Finlands medicinal-författningar* 1888, Instruction för Läkarene 1841.

184 Poikkeuksiakin toki oli, palaan niistä yhteen seuraavassa luvussa. Itsemurhia, joissa lääkäri käytti sielun käsitettä, ks. esim. 280/1876, LHA, KA; 2/1888, LHA, KA; 167/1890, LHA, KA; 434/1902, LHA, KA; 542/1910, LHA, KA.

185 Barad 2007, 361.

Epärointiä ja epätäsmällisyyttä

Vaikka mielentilan määrittäminen oli tärkeää, mielentilaa koskenut kysymys voitiin lausunnoissa joko sivuuttaa täysin tai sitten lääkäri totesi määrittämisen mahdottomaksi ja jätti kysymyksen avoimeksi. Se, ettei mielentila selvinnyt ruumiinavauksessa, oli itse asiassa sangen yleistä. Tällaisia lausuntoja oli vuosittain, niiden määrät vaihtelivat noin kolmasosasta yli puoleen kunkin vuoden ruumiinavauspöytäkirjoista. Lääkäri saattoi esimerkiksi todeta, että:

3. [--] elinaikaan hän kärsi verenvähyydestä, ummetuksesta ja kohdun alaosan turvotuksesta, mitkä sairaudet liittyvät usein epätasaiseen ja alakuloiseen luonteeseen, samoin
4. Että ruumiinavauslöydösten perusteella yksinään ei voi päättää, oliko Brita Tiri kuolinhetkellä täysijärkinen vai ei, eikä myöskään, päättikö hän elämänsä itse vai päättikö joku muu sen.¹⁸⁶

Lausunto vaikuttaisi haastavan käsityksen psyykkisten sairauksien ruumiillisuudesta: niissä oli ulottuvuus, jota ei ruumiinavauksessa voitu tavoittaa. Toisaalta, vaikka lääkäri ei pelkän ruumiinavauksen perusteella tohtinut määrittää mielentilaa, hän kuitenkin myönsi avauksessa havaittujen ruumiillisten tilojen, verenvähyyden, ummetuksen ja kohdun turvotuksen, olleen tekijöitä, jotka usein vaikuttivat mielialaan. Hän ei siis kiistänyt mielenvikaisuuden materiaalisuutta *sinällään*; pikemminkin hän katsoi, ettei Tirin tapauksessa pelkkä ruumiinavaus antanut riittävästi eväitä mielentilan täsmälliseen määrittämiseen. Näin ollen hän – samoin kuin alla siteeratut lääkärit – viittasi ruumiin kyvyttömyyteen tuottaa luotettavia mielenvikaisuuden merkkejä:

[N]e [ruumiinavauslöydökset] eivät anna riittävästi tukea minkään varman johtopäätöksen tekoon Kaisa Wanhalan kuolinhetkisestä ymmärryksen tilasta.¹⁸⁷

[H]eittäytyikö hän junan eteen vakain tuumiin ja täysissä järjissä vai jonkinlaisessa mielenheikkoudessa ja mahdollisesti hourailun

186 6/1887, LHA, KA. 3. Att hon i lifstiden lidit af blodbrist, förstopning och ansvällning af lifmoderns nedre del, hvilka åkommor ofta äro åtföljda af ojemnt och nedstämd lynne, samt 4. Att på grund af obduktionsfenomenerna ensamt icke afgöras kan, huruvida Brita Tiri vid dödstillfället varit tillräckligt eller icke, ej heller huruvida hon sjelf eller någon annan gjort slut på hennes lif.

187 325/1879, LHA, KA. [D]e ej lemna tillräcklig stöd för någon säker slutsats om Kaisa Wanhalas förståndstillstånd vid dödstillfället.

vallassa, sitä ei voida ruumiinavauslöydösten perusteella päättää.¹⁸⁸

Mielentilaa ei voitu määritellä ruumiinavauslöydösten – avattavana olleen ruumiin materiaalien ominaisuuksien – perusteella. Ruumis ei siis toisinaan kyennyt tuottamaan (materiaalisia) merkkejä, jotka olisi voitu tunnistaa juuri mielenviasta kertoneiksi merkeiksi. Tiedon kaltaiset inhimilliset käytännöt, jollaisiin myös lääketiede lukeutuu, voivatkin Elizabeth Groszin mukaan kuvata materiaa retrospektiivisesti, jälkikäteen. Kun elämä kuitenkin tuottaa alati monimutkaistuvaa elämää, materia uusii muotoja, muunnelmia ja variaatioita, materia yritetään Groszin mukaan pakottaa olemassa oleviin käsityksiin, jolloin materia muunnokset uhkaavat typistyä.¹⁸⁹ 1800-luvun jälkipuolen ruumiinavausten kontekstissa Groszin kuvaama variaatioiden typistymisen tarkoitti tietynlaisten poikkeamien, kuten tulehtuneiden aivokalvojen, rasvoituneiden sydämien tai haavaisten suolien, tarkkaamista, jolloin ruumis, joka ei täyttänyt näitä ennalta määritettyjä mielenvikaisuuden kriteereitä, jäi paitsi tunnistamatta myös tunnustamatta. Kiinnostavaa on, etteivät lääkärit yleensä todenneet itsemurhaa harkituksi, täysissä järjissä tehdyksi, vaan jättivät mielentilan avoimeksi. Syynä saattoi olla pyrkimys rehellisyyteen: kun mielenviasta kertoneita poikkeavuuksia ei löytynyt, mielentila jätettiin avoimeksi. Toisaalta kyse on voinut olla siitäkin, etteivät lääkärit halunneet omalla toiminnallaan edesauttaa hiljaista hautaamista ja jättivät mielentilan siksi avoimeksi.¹⁹⁰

Eva Kölmänin ruumiinavauspöytäkirja on tästä johtuen poikkeuksellinen. Lääkäri totesi itsemurhan harkituksi teoksi, minkä lisäksi hän viittasi lausunnossa sieluun:

[K]un mitkään sisäiset sairauslöydökset eivät osoita minkäänlaista sielullisten kykyjen häiriintyneisyyttä, on todennäköistä, että hän harkitussa mielentilassa heittäytyi veteen.¹⁹¹

Lääkäriin käyttämä ilmaisu, ”mitkään sisäiset sairauslöydökset eivät osoita sielullisten kykyjen häiriintyneisyyteen”, vihjaa ennalta asetettuihin sairauden tunnusmerkkeihin, siihen, että lääkäri tiesi jo ennalta, millaisia merkkejä hän etsi. Kun Kölmänin ruumiista ei tällaisia merkkejä löytynyt, itsemurha muotoutui täysissä järjissä tehdyksi.

188 198/1888, LHA, KA. [H]uruvida hon med berädt mod och redigt sinne eller af någon sinnessvagh och möjligen påkommen yrsel har kastat sig framför lokomotive, kan af obduktionsföreteelserna ej bestämma.

189 Grosz 2005, 42.

190 Palaan tähän seikkaan tarkemmin Kenelle kellot soivat -alaluvussa.

191 280/1876, LHA, KA. Ks. myös 349/1885, LHA, KA. [D]å [--] några inre sjukdoms företeelser icke antyda någon rubbning i själs förmögenheterna, så är sannolikt att hon med öfverlagdt sinnelag kastat sig i vattnet.

Toisaalta ruumis saattoi myös mädäntyä niin, ettei ruumiinavausta voitu tehdä asianmukaisesti:

Vainajaa on säilytetty maahaudassa ja niinä päivinä lämpötila on ollut +26° varjossa. [--] Jo poliisitutkinnossa esitetään, että vaimo Sofia Rask Flinck oletettavasti mielenhäiriössä kajosi itseensä. Kun ruumiinavauksessa ei löytynyt mitään toisen henkilön aiheuttamia, ulkoisen väkivallan merkkejä ja kun ruumiinavaus ei mädäntymisen johdosta anna mitään varmaa tulosta, on pidettävä melko varmana, että Sofia Rask teki itsemurhan mielenhäiriössä.¹⁹²

Mätäneminen esti, tai vähintäänkin hankaloitti, paitsi mielentilan myös kuolinsyyn täsmällisen määrittämisen. Lisäksi Flinckin ruumiinavauspöytäkirja osoittaa, että kuoleman muotoutumiseen vaikuttivat myös sään kaltaiset ei-inhimilliset toimijat: lämmin sää edesauttoi ruumiin mätänemistä ja osallistui näin itsemurhan muotoutumiseen. Itsemurhat eivät 1800-luvun jälkipuolella olleetkaan vain inhimillisiä vaan myös ei-inhimillisiä ulottuvuuksia käsittäneitä ilmiöitä, inhimillisen ja ei-inhimillisen lomittumia.

Ruumiin säilymiseen vaikutti olennaisesti paitsi sää myös se, miten nopeasti ruumiinavaus tehtiin. Esimerkiksi Josefina Henriksdotterin ruumis löydettiin 19.1.1879 mutta avattiin kaksikymmentä päivää myöhemmin, 8.2.1879.¹⁹³ Lain määräys kahden viikon kuluessa tehtävästä ruumiinavauksesta ei siten välttämättä toteutunut. Yhtenä syynä olivat pitkät etäisyydet. Tampereella piirilääkärinä 1840-luvulla toiminut C. H. Ringbom valitti vastaavansa yksinään 90 neliömailia laajasta, 55 000 asukasta käsittävästä alueesta. Kun matkat taitettiin hevoskyydein, osittain myös jalan, on selvää, että ruumiinavaukset saattoivat viivästyä.¹⁹⁴ Tämä taas vaikutti ruumiin säilyvyyteen: mitä pidempi viivästys, sitä enemmän ruumis ehti muuttua ja sitä vaikeammaksi mielentilan ja kuolinsyyn määrittäminen kävi. Näin ollen maantieteelliset ja liikkumiseen liittyneet seikat, pitkät etäisyydet jotka taitettiin hevosilla ja jaloin, vaikuttivat osaltaan siihen, millaisiksi itsemurhat saattoivat ruumiinavauksissa muotoutua. Obduktioissa muotoutuneet itsemurhat sisälsivät siis tässäkin mielessä ei-inhimillisen, yksilöt ylittävän ulottuvuuden.

192 283/1896, LHA, KA. Den afidne har förvarats i en grund graf och har temperaturen dessa dagar utgjorts af +26° i skuggan. [--]Polisrapporten framhåller redan, att hustrun Sofia Rask Flinck antagligen under sinnesförvirring burit handen upp på sig sjelf. Då man af likbesiktningen icke heller kan finna något spår af yttre våld, hvilket vore tillkommet genom annan persons hand, och då likbefunden till följd af förruttnelsen icke heller gifva några bestämda resultat, så återstår endast såsom ganska säkert, att Sofia Rask begått sjelfmord under sinnesförvirring.

193 90/1879, LHA, KA.

194 Pesonen 1980, 261–262.

Epäselvissä kuolemissa mielentila voitiin määrittää poliisitutkimuksessa esiin tulleiden seikkojen nojalla. Maija Wäisäsen *Species factissa* kerrottiin, että ”mielisairas [--] Wäisänen oli kuluneen [vuoden 1895] Heinäkuun 30 päivää vasten yöllä saanut tilaisuuden karata sekä että häntä [sic] Elokuun 2 päivänä löydettiin kuolleena Kyyvedestä.”¹⁹⁵ Lausunnossa lääkäri viittasi näihin tietoihin ja totesi, että

ruumiin avauksen kautta ei käy selville hänen mielen tilansa, mutta päättäen siitä, että *species factissa* sanotaan häntä mielisairaaksi, on hän luultavasti mielisairaana itsensä surmannut.¹⁹⁶

Wäisäsen lausunto osoittaa, ettei mielentilaa koskenut arvio perustunut yksinomaan lääkärin näkemykseen vaan myös maallikoiden kertomuksiin. Oikeuspsykiatrisia tekstejä tutkineen Jutta Ahlbeckin mukaan psyykkiset sairaudet rakentuivat eri diskursseissa. Ahlbeckin tarkastelemien Seilin potilaiden kohdalla määrittelyyn osallistuivat niin naisten aiemmasta elämästä, elintavoista ja terveydentilasta kertoneet kunnallisviranomaiset, heitä aiemmin hoitaneet piiri- ja kunnanlääkärit, naisten käytöksestä raportoineet omaiset kuin heidän tekojensa rikollisuutta arvioineet oikeusviranomaiset. Lääkäri toimi eri toimijoiden antamien tietojen analysoijana, lenkinä, joka satoi johtolangat yhteen sairausdiagnoosiksi. Hulluus oli moniäänistä: se rakentui monen eri toimijan kertomuksissa.¹⁹⁷ Ruumiinavauspöytäkirjoissa mielentila taas määrittyi yhteismuotoutumisissa, joissa osallisina olivat diskurssien ja lääkärin ohella ruumis ja sään kaltaiset ei-inhimilliset ja materiaaliset toimijat sekä, mikäli tarvetta oli, maallikkotiedotajat. Kun maallikkotieto nivoutui lausunnoissa lääkärin tietoon, se muuttui, tai paremminkin yhteismuotoutui, asiantuntijatiedoksi. Lausunnot eivät tällöin perustuneet puhtaasti lääketieteen asiantuntijatietoon vaan saattoivat koostua myös maallikkotiedosta.

Lausunnot eivät myöskään olleet vain epätäsmällisiä vaan mielentila voitiin jättää niissä kokonaan määrittelemättä. Tällöin niissä määriteltiin ainoastaan kuolinsyy:

Edellä sanotun tutkimuksen nojalla saan täten antaa sen lausuntoni, että rouva Adelaide von Landsberg on heittänyt henkensä nauttimaan Strykniinistä.¹⁹⁸

195 287/1895, LHA, KA.

196 287/1895, LHA, KA. Vastaavanlaisia itsemurhia, ks. esim. 43/1886, LHA, KA; 136/1888, LHA, KA; 378/1893, LHA, KA; 128/1897, LHA, KA.

197 Ahlbeck-Rehn 2005, passim; Ahlbeck-Rehn 2006, passim ja ks. erit. 83-98; Salmela 2015a.

198 255/1890, LHA, KA

Ruumiinavauksesta selviää että Kockbergin kuoleman on aiheuttanut hirttäminen (§6). Ei minkäänlaista seikkaa puhu otaksumista vastaan, että hän itse on henkensä lopettanut.¹⁹⁹

Lausunnoissa ei siten otettu lainkaan kantaa mielentilaan. Kiinnostavaa on, että ruumiinavauksia tehneet patologisen anatomian ja valtiolääketieteen professorit, kuten Emilia Kockbergin ruumiin avannut Ernst Ehrnrooth, jättivät piiri- ja kaupunginlääkäreitä hieman useammin mielentilan määrittelemättä. Syitä oli todennäköisesti useita. Professorit kenties pyrkivät tieteelliseen varmuuteen ja määrittelivät siksi mielentilan vain, jos asiasta oli tarpeeksi näyttöä, kun taas piiri- ja kaupunginlääkärit saattoivat pitää – siitäkin huolimatta että saattoivat jättää sen myös määrittelemättä – mielentilan määrittämistä velvollisuutenaan ja määrittivät sen siksi professoreita tunnollisemmin.

Ero selittyy myös ajankohdalla: professoreiden tekemät ruumiinavaukset painoutuivat 1800-luvun lopulle ja 1900-luvun alkuun. 1800-luvun loppua kohti mentäessä mielentilan tykkänään sivuuttaneet lausunnot, olipa lausunnon kirjoittajana sitten professori tai piirilääkäri, taas yleistyivät ylipäätään. Syynä oli itsemurhan dekriminialisoinut laki, joka tuli voimaan vuonna 1894. Kun itsemurha lakkasi olemasta rikos, lääkäreihin kohdistunut rikosoikeudellinen paine mielentilan määrittämiseksi hellitti, jolloin se jätettiin helpommin määrittelemättä. Sen määrittäminen jäi tällöin papeille, jotka päättivät, haudattiinko vainaja hiljaisuudessa vai tavanomaisin menoin. Ennen uuden rikoslain voimaantumista mielentilan viimesijainen määrittelijä – ainakin oikeudellisessa mielessä, käytännössä tilanne saattoi olla toinen – oli hautaustavan määrännyt tuomioistuin. Lääkärit olivat tästä tietoisia, ja tämä saattoi olla osasyynä siihen, että he jättivät lausuntoihinsa varauksen ja totesivat itsemurhan ”todennäköisesti”, ”luultavasti” tai ”oletettavasti” mielenhäiriössä tehdyksi. Itsemurha jäi tällöin osin mysteeriksi.

Mielen myrkyttävä naiseus

Kohtu

Aiemmissä lääketieteen historiaa käsittelevissä tutkimuksissa hulluuden on todettu 1800-luvulla kytkeytyneen naisen ruumiiseen, sen sukupuolierityisiin elimiin. Carroll Smith-Rosenberg on kutsunut tällaista tapaa, jossa naisen käytöstä selitettiin hänen sukupuolielimillään, munasarjamalliksi (*the ovarian model of female behavior*), Nancy Theoriot mielisairauksien sukupuolielinteoriaksi (*the reproductive theory of mental illness*) ja Karin Johannisson gynekologiseksi mal-

199 120/1910, LHA, KA.

liksi (*den gynekologiska modellen*).²⁰⁰ Seuraavissa alaluvuissa tarkastelen sukupuolen, ruumiin ja mielentilan välistä yhteyttä ruumiinavausten kontekstissa. Analysoin paitsi sitä, miten ruumista koskeneet, sukupuolittuneet käsitykset vaikuttivat itsemurhan muotoutumiseen myös roolia, joka ruumiilla itsellään oli tässä prosessissa.

Anna Potapoffin ruumiin avannut lääkäri kiinnitti sisäistä tarkastusta tehdessään huomiota tämän kohtuun ja kuvaili sitä hyvin yksityiskohtaisesti:

Kohtu turvonnut ja kyhmyinen, neljä tuuma pitkä, pohjaltaan kolme ja puoli tuumaa leveä, kohdunnapukka tuuman leveä. Ulkoinen kohdunsuu täysin pyöreä, vain tuuman halkaisijaltaan, ei uurteita eikä repeämiä; kohtua painettaessa kohdunsuusta tulee muutama tippa paksua, tummanpunaista eritettä. Kohdunontelon limakalvo ja kohdunkaulankanava harmaanpunainen, äsken mainitun kaltaisen eritteen peittävä. Kohdunontelossa kaksi rastaanmunan kokoista sidekudospolyyyppia, [jotka ovat] tiukasti kiinnittyneenä, toinen vasemmasta, toinen välittömästi oikeasta yläreunasta ja vähän etuseinämän alapuolelta. Uloimmassa kohdun takaseinämässä kaksi vatsakalvonalaista, pyöreää sidekudoskasvainta, molemmat herneen kokoisia, samaisen seinämän lihasaineessa kaksi äsken mainitun kokoista sekä viisi kohdun yläosaan leviävää suurempaa, pitkänmallista sidekudoskasvainta, [joista] suurin on puolitoista tuumaa pitkä. Kohdun napukassa, kohdunsuun läheisyydessä, pinnallinen, herneen kokoinen kysta, jonka sisus on sitkeä ja kellertävä, sekä vähän sen yläpuolella suurempi kysta, puolitoista tuumaa halkaisijaltaan, sen sisus on sitkeä, kellertävä, mustanruskea väriltään, kystan kalvon sisäpinta on osittain musta. – Munanjohtimen ripsut verkkäät. Oikea munasarja sisältää herneen kokoisin, heraisen kystan, vasemman on suurimmaksi osaksi vallannut saksanpähkinän kokoinen kysta, niin ikään hermainen, kellertävä sisus. Munasarjojen leikkauspinta kalpea.²⁰¹

200 Smith-Rosenberg 1973, 61; Theriot 1993, 24; Johannisson 1994, 33–36. Naisen ja hulluuden välisestä kytköksestä, ks. myös Ahlbeck-Rehn 2006; Ahlbeck 2015. Naisen lisääntymiskykyistä ruumista pidetään yhä edelleen merkittävänä tekijänä esimerkiksi masennuksessa, jolloin hoitona voidaan käyttää hormoneja, ks. Ussher 2011. Naisen ruumiista ja (lääke)tieteestä vanhempien aikojen kontekstissa, ks. esim. Schiebinger 1989; King 1998; Suutala 2001; Schiebinger 2004; Park 2006; Kaartinen 2013. Naisen ruumiista modernissa lääketieteessä, ks. esim. Helén 1997; Meskus 2009; Yesilova 2009.

201 116/1872, LHA, KA. 46. Lifmodern svälld och knölig, fyra tum lång med bottnen tre och en half tum bred, vaginalportion en tum bred. Yttre modermunnen alldeles rund, endast en tum i diameter, icke visande några spricka eller färor; vid tryckning

Vastaavanlaiset, joskaan ei välttämättä yhtä yksityiskohtaiset, kohdun kuvaukset toistui ruumiinavauspöytäkirjoissa. Kohtu mainittiin myös Duodecimin mallikokoelman yleisessä ruumiinavauskaavassa, joka ohjeisti lääkäreitä kiinnittämään huomiota kohtuun, sen kokoon, muotoon ja laatuun sekä munasarjoihin, munanjohtimiin ja limakalvoihin.²⁰² Näitä yleisessä ruumiinavauskaavassa mainittuja seikkoja olivat kommentoineet myös lääkärit, joiden laatimia ruumiinavauspöytäkirjoja F. W. Westerlund analysoi vuosien 1896–1912 välillä Helsingissä koskeneessa itsemurhatutkimuksessaan. Westerlund jaotteli tutkimuksessaan itsemurhaajat ruumiillisten poikkeavuuksien mukaan eri kategorioihin, joista yhden muodostivat sukupuolielinten poikkeavuudet. Kiinnostavaa on, että kategoria koostui yksinomaan naisista, joiden sukupuolielimiä – kohtua, emätintä ja sukupuolielinten limakalvoja – lääkärit olivat kommentoineet.²⁰³

Kohdun keskeinen asema näkyi myös ruumiinavauksissa, mielentilaa koskeneissa lausunnoissa. Edellä mainitun Anna Potapoffin kohdalla lääkäri yhdisti tämän kuolinhetkisen mielentilan yksityiskohtaisesti kuvailemaansa kohtuun:

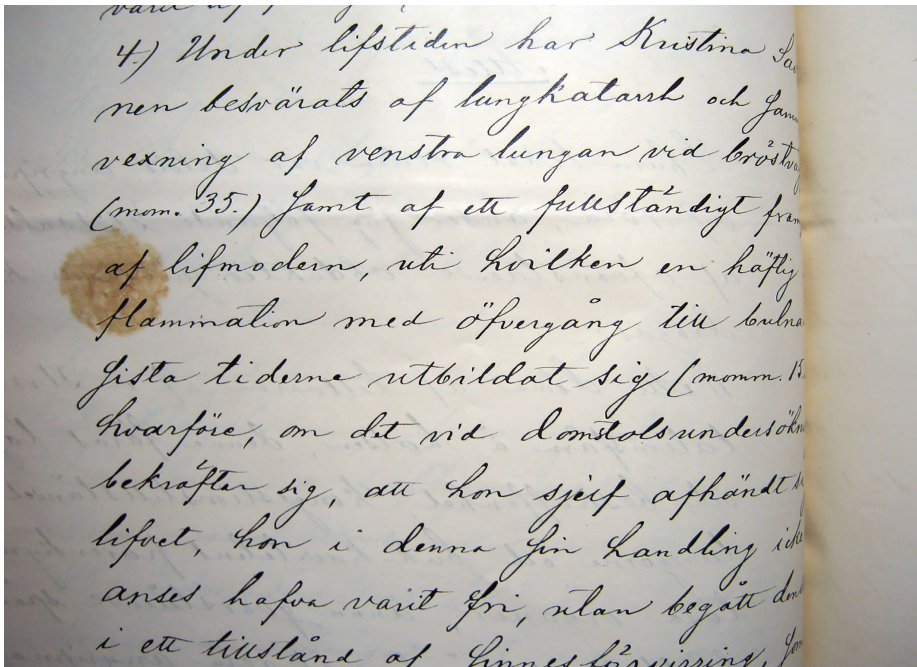
Kohdussa ja munasarjoissa niistä johtuvaa kohdun verenvuotoa, (1, 15 ja 46), minkä [--] häiriöiden voidaan suurella todennäköisyydellä katsoa johtaneen mielenhäiriöiseen tilaan, jossa hän ajautui itsemurhaan.²⁰⁴

af lifmodern uttömmes genom modermunnen några droppar tjockflytande mörkrödt sekret. Slemhinnan i lifmoderhålan och cervical-kanalen gråröd, betäckt med sekret af nyssnämnda beskaffenhet. I lifmoderhålan anträffas två fibrösa, polyper af ett trastäggs storlek, fastsittande den ena i venstra hälften af öfvre randen och den andra genast till höger och något nedåt vid främre väggen. I bakre yttre väggen af lifmoderkroppen förekomma tvenne subperitoneala runda, fibrösa svulster, hvardera af en ärtas storlek, i samma väggs muskel substans tvenne andra af sistnämnda storlek, samt spridda i öfvre delen af lifmoderkroppen fem större fibrösa svulster af aflång form, den största af halfannan tums längd. I vaginalportionen förekommer i närheten af modermunnen en ytlig cysta af en ärtas storlek med gulaktig segt innehåll samt något ofvanom densamma en större cysta, halfannan tum i diameter, hvars innehåll är segt, gulaktigt, svartbrunt till färgen, inre ytan af cystmembranen är delvis svartfärgad. – Modertrumpeternes fransar blodrika. Högra ovariet innehåller en ärtstor serös cysta, det venstra intages till största delen af en cysta af en valnöts storlek, äfwenledes med seröst, gulaktigt innehåll. Snittytorna af äggstockarna bleka.

202 *Duodecimin mallikokoelma* 1881.

203 Salmela 2011a, 20; Salmela 2011b, [ei sivunumeroita]; Myllykangas 2014b, 103–104; Salmela 2015a, 119–120.

204 116/1872, LHA, KA. I lifmodern och äggstockarna med derpå beroende lifmoderblödning (1,15 och 46), hvilka [--] störningar med stor sannolikhet kunna anses

Ruumiinavauspöytäkirjat päättyivät lausuntoon, jossa lääkäri otti kantaa mielentilaan ja kuolintapaan. Kristiina Savolaisen lausunnossa lääkäri viittasi muun muassa kohtuun. Lähde: 273/1876, LHA, KA. Kuva: Anu Salmela

Kohdun ja/tai munasarjojen ja mielentilan väliseen yhteyteen viitattiin muissakin lausunnossa. Tällöin ne esiintyivät joko yksinään tai yhdessä muiden elinten, kuten aivojen, poikkeamien kanssa:

hän teki itsemurhan ”mielenvikaisessa mielentilassa”, mikä käy selväksi sekä hänen viimeaikaisesta käytöksestään että niistä patologisista muutoksista, joita havaittiin aivokalvoissa ja kohdussa.²⁰⁵

Kristina Savolainen on elinaikanaan kärsinyt keuhkokatarrista ja vasemman keuhkon kiinnikasvamisesta rintakehään (mom. 35) sekä

hafva föranledt ett tillstånd af sinnesförvirring, hvarunder hon drifvits till sjelfmorden. Vastaavanlaisia Itsemurhia, ks. esim. 273/1876, LHA, KA; 176/1880, LHA, KA; 131/1899, LHA, KA; 2/1910, LHA, KA.

205 176/1880, LHA, KA. hon begått detta sjelfmord i ett ”sinnesrubbadt tillstånd”, hvilket tydliggen framgår såväl af hennes uppförande under den sednaste tiden af sin lefnad, som och af de patologiska förändringar, som blifvit anmärkta i hjernans hinnor och lifmodern.

täysin laskeutuneesta kohdusta, jossa paiseeksi muuttunut voimakas tulehdus viimeisinä aikoina kehittyi (mom. 15 ja 48), minkä takia, mikäli tuomioistuintutkimuksessa vahvistetaan hänen riistäneen itseltään hengen, ei hänen voida katsoa tekoa tehdessään olleen vapaa, vaan tehneen tekonsa mielenhäiriöisessä tilassa, jonka hänen jo muutoinkin äärimmäisen kurja tilanteensa, minkä hänen edellä mainitut vaikeat sairautensa aiheuttivat.²⁰⁶

Selitykset, joissa mielenhäiriöt liitettiin kohtuun ja/tai munasarjoihin, ilmentävät Michel Foucault'n tulkintaa naisen ruumiin hysterisoinnista. Foucault'n mukaan hysterisointi oli kolmivaiheinen prosessi, jossa naisen ruumis ensin analysoitiin perinpohjin, minkä jälkeen siihen kohdistettiin lääketieteellisiä toimenpiteitä ja viimein saatettiin osaksi yhteiskuntaa, perhettä ja lapsia. Prosessissa, jossa naisen ruumis valjastettiin yhteiskunta- ja perhepolitiikan käyttöön sääntelemällä sitä, tuottui kaksi toisilleen vastakkaista ruumista, äidin ja hermostuneen naisen ruumis.²⁰⁷ Foucault'n kuvaama ajatus on läsnä Westerlundin tutkimuksessa:

Naisen tunne-elämässä sukupuolielinten erilaiset tilat vaikuttavat enemmän kuin miehen, sillä naisen ensisijaisena elämäntehtävänä on, fysiologian ja anatomian asettamien ehtojen mukaisesti, pyrkiä täyttämään sukelinten tarkoitus. Tämä tietysti vaikuttaa itsemurhaongelmaan suuresti, sillä jokainen muutos naisen tunne-elämässä vaikuttaa hänen persoonallisuuteensa ja elämänhaluunsa.²⁰⁸

Westerlundin ajattelussa naiseus palautui ruumiiseen, sukupuolielimiin, jotka määrittivät naisen elämäntehtäväksi äitiyden ja vaikuttivat hänen tunne-

206 273/1876, LHA, KA. Under lifstiden har Kristina Savolainen besvärats af lungkatarrh och samman vexning af venstra lungan vid bröstväggen (mom. 35) samt af ett fullständigt framfall af lifmodern, uti hvilken en häftig inflammation med öfvergången till bulnad i sista tiderne utbildat sig (mom. 15 och 48) hvarföre, om det vid domstolsundersökning bekräfter sig, att hon sjelf afhändt sig lifvet, hon idenna sin handling icke kan anses hafva varit fri, utan begått densamma i ett tillstånd af sinnesförvirring, som i hennes redan eljest ytterst eländiga belägenhet framkallats af sistnämnda svår sjukdom.

207 Foucault 2010 (1976), 79–80; Hakosalo 1991, 167–168; Räisänen 1995, 174–175; Helén 1997, 94–95; Uimonen 1999, 15; Ahlbeck-Rehn 2006, 55–56; Tuohela 2008, 27; Salmela 2015a, 121.

208 Westerlund 1914, 788. I kvinnans känslolif ingripa hennes könsorgans olika tillstånd på ett vida mera dominerande sätt än hos mannen, då kvinnans främsta lifsuppgift, enligt fysiologiska och anatomiska betingelser stå att söka i uppfyllandet af hennes könsfunktioner. Själffället röner själfmordsproblemet i hög grad inverkan häraf, då hvarje växling i kvinnans känslolif på det närmaste berör hela hennes personlighet och lifslust.

elämäänsä ja näin ollen myös naisen elämänhaluun. Vastaavanalainen ajatus sukuelinten tärkeydestä näkyi ruumiinavauspöytäkirjoissa, joissa lääkärit kommentoivat kohtua ja/tai munasarjoja lähestulkoon aina, vaikkeivät olisikaan nimenneet niitä itsemurhan varsinaiseksi syyksi. Kiinnostavaa on tällöin se, keiden kohtuihin he *eivät* kiinnittäneet huomiota. Kyse oli vanhemmista, yli 50-vuotiaista naisista – toisin sanoen naisista, jotka olivat joko ohittaneet tai ohittamassa hedelmällisen iän. Lääkäri ei esimerkiksi noteerannut lainkaan 70-vuotiaan Eva Airaksisen, viisissäkymmenissä olleen Anna Rautiaisen eikä ”vanhemman puoleiseksi” kuvatun Emilia Fastin kohtuja.²⁰⁹ Vaikuttaakin siltä, että munasarjojen toiminnan hiipumisen myötä hiipui myös lääkäreiden niitä kohtaan tuntema kiinnostus. 1800-luvun psykiatriassa vaihdevuosia taas pidettiin tekijänä, joka altisti alakulolle ja järkytti naisen jo ennestään haurasta psyykeä.²¹⁰ Vaihdevuodet mainittiin myös viktoriaanisen ajan englantilaisissa ja 1900-luvun alkupuolen australialaisissa kuolinsyytutkimuksissa, joissa todistajat yhdistivät naisten itsemurhat muun muassa lisääntymiskyvyn hiipumiseen.²¹¹ Hulluus ankkuroitui näin naisen ruumiiseen, niin vanhaan kuin nuoreen, jolloin naiseudesta, sukupuolesta, tuli selitys. Nainen oli sairas, koska hän oli nainen.²¹²

Toisaalta kohdun ja mielentilan välinen yhteys voitiin ruumiinavauslöydöksistä huolimatta myös kieltää. Lääkärin mukaan Anna Andersdotter kärsi kohdun katarrista (*catarrhus uteri*), joka kuitenkin oli ”melko tavallinen sairaus”, eikä se siten ”voinut vaikuttaa hänen mielentilaansa siinä määrin, että sitä voitaisiin pitää motiivina itsemurhaan”.²¹³ Theriot muistuttaakin, että vaikka sukupuolielimet olivat yksi tapa selittää naisten mielisairauksia, se ei suinkaan ollut ainut tapa.²¹⁴ Tästä samasta muistuttaa Anna Andersdotterin lausunto, jossa lääkäri eksplisiittisesti kielsi kohdun ja mielentilan välisen yhteyden.

Samalla lausunto ilmentää toimijuuden epäsymmetriaa: vaikka ruumiilla oli toimijuutta, se vaikutti itsemurhan muotoutumiseen, se ei kuitenkaan voinut puhua itsestään vaan merkityksiä antavan ihmisen kautta. Anna Andersdotterin itsemurhassa epäsymmetrisyys näkyi niin, että lääkäri otti huomioon

209 232/1876, LHA, KA; 203/1904, LHA, KA; 87/1890, LHA, KA. Vastaavanlaisia Itsemurhia, ks. esim. 270/1869, LHA, KA; 297/1876, LHA, KA; 230/1881, LHA, KA; 22/1888, LHA, KA; 72/1889, LHA, KA; 82/1890, LHA KA.

210 Theriot 1993, 6, 20; Johannisson 1994, 121–125; Halmesvirta 1998, 170; Strange 2005, 110; Hock 2011, 452, 455. Kuten Jane M. Ussherin tutkimus osoittaa, ajatus on edelleen voimissaan, ks. Ussher 2011.

211 Anderson 1987, 57, 224; Weaver 2009, 228–230; Ks. myös Bailey 1998, 94, 131.

212 Smith-Rosenberg 1973; Showalter 1985; Theriot 1993; Uimonen 1999; Johannisson 1994; Ahlbeck-Rehn 2006; Tuohela 2008; Ahlbeck 2015; Salmela 2015a.

213 25/1878, LHA, KA. Det enda sjukdomssymptom, som hos Anna Andersdotter uppdagades, var katarrh i lifmodern (catarrhus uteri), en ganska vanlig sjukdom, som likväl på hennes sinnestillstånd ej kunnat utöfva en så förderflig inverkan, att den kunnat anses såsom motiv till sjelfmord.

214 Theriot 1993.

materian toimijuuden, pani merkille kohdun katarrin, mutta *määritti* sen tavalliseksi taudiksi, joka ei hänen arvionsa mukaan voinut vaikuttaa Anna Andersdotterin mielentilaan. Lausunto viittasi siten itsemurhan muodostumisen materiaalsiin ehtoihin, ruumiin tarjoamiin selitysmahdollisuuksiin, jotka eivät Anna Andersdotterin itsemurhassa aktualisoituneet – tulleet selitysvommaisiksi. Ruumis kuitenkin ehdollisti itsemurhan muotoutumista: lääkärin oli avasta tehdessään huomioitava ruumiin ominaisuudet ja perustettava lausuntonsa niihin. Kun avattavana oli naisen ruumis, sukupuolielinten poikkeamat tarjosivat 1800-luvun jälkipuolen oikeuslääketieteessä yhden mahdollisen, sukupuolituneen itsemurhaselityksen. Tämän mahdollisti naisen ruumis, joka erilaisista elimistä koostuessaan poikkesi normatiivisesta ruumiista, miehen ruumiista. Kohdun ja munasarjojen kaltaisten elinten poikkeavuudet määrittivät tällöin mielenhäiriöiden potentiaalisiksi aiheuttajiksi.

Status menstrualis

Sukupuolittunut ruumis oli keskiössä myös itsemurhissa, joissa lääkäri kommentoi kuukautisia sisäistä tai ulkoista tarkastusta tehdessään:

Kohtu koostumukseltaan terve, sen limakalvot [--] verisen liman peitossa, oletettavasti kuukautisvuodon tilassa.²¹⁵

[S]ukupuolielimet normaalit [--] reisissä kuukautisveren jälkiä [--]. [kohtu] neitseellistä mallia, limakalvo kuukautistilassa.²¹⁶

Kohtu tavallinen, sisältää verensekasta limaa (Status menstrualis?).²¹⁷

Näissä itsemurhissa kuukautisia ei kuitenkaan yhdistetty suoraan itsemurhaan, kyse oli pikemminkin maininnoista, huomioista, jotka lääkäri oli tehnyt ruumiinavauksen yhteydessä. Maria Ämmälän kohdalla oli toisin. *Species factin* mukaan Ämmälä oli alkanut näyttää mielenvikaisuuden merkkejä kesällä 1876. Heinäkuussa hänen psyykinen tilansa pahentui niin, että hän surmasi kolmikuisen lapsensa, minkä jälkeen häntä hoidettiin, todennäköisesti kahden kuukauden ajan niin sanotulla koehoidolla²¹⁸, sairaalassa. Ämmälän vointi

215 131/1871, LHA, KA. Lifmodrens substans frisk, dess slemhinna [--] betäckt af blodigt slem, pätagligen i tillstånd i menstrual kongestion.

216 182/1875, LHA, KA. [G]enitalia af normalt utseende [--] spår af menstrualblod [--]. [--] uterus af virginel form, slemhuden i menstrualltillstånd.

217 70/1907, LHA, KA.

218 Kyse oli vuoden 1840 mielisairaanhoidoa koskeneessa asetuksessa mainitusta koehoidosta (*profkur*), jossa mielisairasta hoidettiin kahden kuukauden ajan läänin-

ilmeisesti kohentui, sillä aviomies kertoi vaimon hoitaneen taloutta ja muita askareita, minkä vuoksi hän myös uskalsi lopettaa tämän perään katsomisen. Huhtikuussa 1877 vaimo kuitenkin löytyi hirtettyneenä tallin ylisiltä. Ruumiinavauksessa lääkäri totesi kohdun sisältävän ruokalusikallisen verta, jota oli valunut emättimeen. Lääkärin mukaan

[1]ukinkalvon paksuuntuminen osoittaa kalvon olleen kroonisessa tulehdustilassa (meningitis chronica), jonka on täytynyt aiheuttaa jaksoittaista mielenhäiriötä, vähintäänkin hourailua (delirium). Että häiriön, tai [sen] läheisen yhteyden naisen sukupuolitoimintoihin, vaikuttaisi vahvistavan se seikka, että hän teki itsemurhan kuukautisvuodon aikana. Mitä hänen menneisyyteensä tulee, vaikuttaa hänen jaksoittainen mielenvikaisuutensa aina osuneen yksin sukupuolitoimintojen muutosten tai häiriöiden kanssa.²¹⁹

Itsemurha nivoutui lausunnossa kuukautisiin: Ämmälä tappoi itsensä kuukautisten aikana ja teki tekonsa mielenhäiriössä, tilassa, joka oli kiinteässä yhteydessä Ämmälän kuukautiskiertoon. Jutta Ahlbeckin mukaan oikeuspsykiatriassa kuukautisia voitiin pitää sekä rikoksen syynä että lieventävänä asianhaarana. Kuukautisten alkaminen voitiin tällöin yhdistää rikoksen tekohetkeen ja katsoa naisen olleen siksi syyntakeettomassa tilassa, toimineen vuotavan ruumiinsa (pantti)vankina.²²⁰

Näin oli myös Ämmälän kohdalla. Lääkärin mukaan Ämmälällä oli teko-
hetkellä ollut kuukautiset, minkä lisäksi hän teki tekonsa mielenhäiriössä, tilassa, jota lääkärin mukaan esiintyi aina kuukautisten ja muiden Ämmälän suku-

sairaalassa. Ellei tila tänä aikana parantunut, potilas siirrettiin varsinaiseen mielisairaalaan. Ruumiinavauspöytäkirjasta ei selviä, käsiteltiinkö Ämmälän tekemää lapsenmurhaa oikeudessa. Koehoidosta, ks. Sarvilinna 1938, 148–161; Pesonen 1980, 233–235, 283–284; Pyörälä 1998; Ahlbeck-Rehn 2006, 108–112.

219 123/1877, LHA, KA. Kuten edellisestä luvusta ilmeni, tämä sukupuolitoimintojen ja mielenvikaisuuden yhteyttä painottanut näkemys toistui sittemmin ja lähes sellaisenaan F. W. Westerlund vuonna 1914 julkaistussa itsemurhatutkimuksessa. [f]örtjockningarne i arachnoidea [spindelvävshinna, lukinkalvo] bevisa, att et fortfarande kroniskt inflammationstillstånd i denna membran (meningitis chronica) var förhanden, som nödvändigt måste förorsaka en periodiskt återkommande sinnesförvirring, åtminstone yrsel (delirium). Att denna förvirring, eller uppstod i nära samband med qvinnans sexualverksamhet, synes mig bestyrkt dermed, att hon under pågående menstrualflöde begick sjelfmordet. Af hennes antecedentia tyckes också såsom skulle, under hennes periodiska sinnesrubning hvarje anfall hafva sammanträffat med förändringar eller störningar i sexualfunktionerna.

220 Harris 1989, 36–37; Ahlbeck-Rehn 2006, 255. Kuukautisten ja rikollisuuden väliseen yhteyteen on viitattu 1900-luvullakin. Vuonna 1961 psykologi ja lääkäri Katherine Dalton esitti kuukautisia edeltävän ajan ja rikollisen käytöksen korreloivan vahvasti, ks. Meghani 2005.

puolitoimintojen aikana. Ämmälän ruumiinavauksessa ilmennyt materiaallinen tekijä, kuukautisvuoto, mahdollisti tällöin osaltaan sen, että lääkäri määrätti itsemurhan mielenhäiriössä tehdyksi. Näin ollen materia provosoi, Elizabeth Groszin ajatusta lainatakseni, tarjosi selitysmahdollisuuksia, joihin lääkärit tarttuivat määrittämällä provokaatiot terveiksi tai sairaisiksi.²²¹ Ämmälän kohdalla lääkäri rakensi mielentila-arvion suhteessa kuukautisiin, psykiatrisoi ne puhumalla jaksoittaisesta mielenvikaisuudesta – mielenvikaisuudesta, joka palasi uudestaan ja uudestaan yhdessä jaksoittaisesti toistuneiden kuukautisten kanssa.²²² Materiaalla oli tässä keskeinen rooli. Ruumiinavauksessa havaitun veren avulla lääkäri saattoi osoittaa itsemurhan ja naisen lisääntymisbiologian välisen yhteyden konkreettisesti ja palauttaa itsemurhan sukupuoleen. Ruumiin normaalit toiminnot määrittyivät tällöin patologisuudeksi: Ämmälän hulluus kumpusi lisääntymisbiologiasta.

Toisaalta ajan psykiatriassa myös kuukautisten poisjäännin katsottiin aiheuttavan mielenterveydellisiä ongelmia. Julie-Marie Strange kertoo britannialaisissa mielisairaaloissa hoidetuista naisista, joiden psyykkisiä häiriöitä selitettiin puuttuvilla kuukautisilla, amenorrealla. Heihin lukeutui 23-vuotias Fanny J., joka kolmea kuukautta ennen mielisairaalaan ottamista oli tullut epätoivoiseksi ja itsetuhoiseksi. Potilaspäiväkirjan mukaan Fanny J.:n kuukautiset alkoivat neljä kuukautta sairaalaan tulon jälkeen, ja niiden alkaminen yhdistettiin suoraan mielentilaan, jota lääkäri kuvaili ”terveeksi”. Kahta kuukautta myöhemmin kuukautiset mainittiin jälleen ja mielentilaa kuvailtiin tällä kertaa ”lähes terveeksi”. Tervehtymisen seurauksena Fanny J. kotiutettiin sairaalasta siitäkään huolimatta, että hän sai edelleen hysteerisiä kohtauksia. Strange tulkitsee tämän kertovan siitä, että kuukautisia painotettiin muiden oireiden kustannuksella: ne toimivat mielenterveyden mittarina ja psyykkisen tasapainon palauttaneena tekijänä. Patologiseksi määrittyi tällöin – eivät hysteeriset kohtaukset – vaan vuotamaton ruumis. Tällaista kuukautisten poisjäämisen laukaisemaa hulluutta lääkärit nimittivät Strangen mukaan ”amenorreaaliseksi mielenvikaisuudeksi” (*amenorrhoeal insanity*).²²³

Itsemurhaajien ruumiinavauksissa ongelmana ei sitä vastoin ollut niinkään vuotamaton kuin vuotava ruumis. Kansakoulun opettajana toimineen Lyyli Possén lausunnossa lääkäri totesi, että

221 Grosz 2005, 51.

222 Ks. myös Showalter 1985; Strange 2005; Ahlbeck-Rehn 2006a, 234, 238; Hock 2011, 453. Itsemurhien ja kuukautisten välinen kytkös on edelleen olemassa. Hormonaalisten tekijöiden vaikutusten selvittämiseksi naisten itsetuhoista käytöstä on tutkittu suhteessa kuukautiskiertoon, mikä implikoi käsitystä normaalien fysiologisten toimintojen patologisuudesta. Vastaavanlaista tutkimusta hormonien ja itsemurhien välisestä yhteydestä ei sen sijaan ole tehty miesten kohdalla, ks. Canetto 1992.

223 Strange 2005, 106–110. Naisten kuukautiskokemuksista, ks. Konola 2009.

päätäten munasarjojen ja kohdun jotenkin löyhästä ja veltosta tilasta [--] sairaus [tarkemmin määrittelemätön sisäinen tauti] näyttää osuneen yksiin kuukautisten kanssa, joiden aikana naisen mielentila todistusten mukaan oli muutoinkin alakuloinen.²²⁴

Samaan tapaan kuin edellä käsittelemäni Ämmälän, myös Possén kohdalla patologisoiduksi tulivat kuukautiset, jotka lääkäri yhdisti allapäisyyteen. Lääkäriin mainitsemat oireet, apeus ja alakulo, liitettiin ajan psykiatriassa kuukautiskiertoon, ja lääkärit kiinnittivät aivan erityistä huomiota nuorten naisten kuukautiskiertoon.²²⁵ Nuori oli myös itsensä ampunut, 17-vuotias Eugenie von Klosse. Lääkäriin mukaan

neiti Eugenie von Klosse kuoli luodin laukaukseen [--]; että hän kärsi struumasta (§9) sekä että hänellä kuolemansa aikoihin oli kuukautiset (§18); ettei mikään vastusta sitä seikkaa, että hän kuoli oman käden kautta.²²⁶

Kuukautisia ei eksplisiittisesti yhdistetty itsemurhaan, eikä mielentilaa myöskään suoraan määritelty, mutta se, että lääkäri kuitenkin mainitsi lausunnossa kuukautiset, kertoo hänen pitäneen niitä mainitsemisen arvoisina tekijöinä. Kiinnostavaa on myös se, että niin von Klosse kuin Possé olivat oppineita naisia, sinisukkia. Possé oli kansakoulun opettaja, kun taas von Klosse, lehtitietojen mukaan Novgorodissa syntyneen kollegisihteerin tytär, oli Helsingissä valmistautuakseen Pietarin ”korkeampain naiskurssin” sisäänpääsykokeisiin aiko-

224 211/1908, LHA, KA. döma av äggstockarnes och livmoderns uppluckradt, något slappa tillstånd [--] denna sjukdom synes hava till tiden sammanfallet med månadsreningens, under hvilken enligt erfarenhetens vittnesbörd, qvinnas sinnestämning också eljes plåga vara nedtryckt.

225 Strange 2005, 106, 110. Ks. myös Showalter 1985; Ahlbeck-Rehn 2006. Nykyään psykologiset ja fyysiset oireet, kuten ahdistus, ärtyisyys, itkuisuus, vihaisuus, masentuneisuus ja kivut, liitetään kuukautisia edeltävään oireyhtymään (premenstruaalisyndrooma, PMS) ja sen vaikeampaan muotoon, kuukautisia edeltävään dysforiseen häiriöön (PMDD). PMS kategorisoitiin häiriöksi vuonna 1931. Jane M. Ussher kuitenkin huomauttaa, että PMS ja PMDD mielletään patologisiksi häiriöiksi vain, koska kuukautisia edeltävä vaihe on länsimaissa määritetty psykologisten häiriöiden ja epätasapainoisuuden leimaamaksi vaiheeksi. Muissa kulttuureissa, esimerkiksi Kiinassa, muutokset hyväksytään kierron normaaliksi osaksi: naiset raportoivat esimerkiksi kivusta ja väsymyksestä mutta harvemmin kielteisistä, kuukautisia edeltävistä tunteista. Näin ollen PMS ja PMDD ovat kulttuurisia ”syndroomia”, ks. Ussher 2011, passim ja ks. erit. 154; Oinas 1996.

226 119/1910, LHA, KA. fröken Eugenie von Klosse dött till följd af ett kulskott [--]; att hon led af struman (§9) samt att hon vid tiden för sin död befann sig i menstruationsperiod (§18); att intet motsäger att hon dött för egen hand.

muksenaan lukea siellä matematiikkaa.²²⁷ Osa aikakauden psykiatreista katsoi oppineisuuden vaarantavan tyttöjen ja naisten terveyden. Henry Maudsleyn, Englannin vaikutusvaltaisimpiin kuuluneen psykiatrin, mukaan kuukautiskierto oli siksi kuluttava, ettei se jättänyt muille toiminnoille, kuten opiskelulle, ylimääräistä energiaa. Liiallinen rasitus johti Maudsleyn mukaan hermoromahdukseen, jopa steriiliyteen.²²⁸

Suomessa lääkäreistä ainakin Theodor Löfström jakoi Maudsleyn ajatuksen. Löfströmin mukaan ne naiset, jotka ryhtyivät ”miehen kanssa kilpailemaan, mikä sitte saattaa tapahtua joko taiteellisella, tieteellisellä tai taloudellisella alalla” ja unohtivat luonnon naiselle määräämän päätehtävän, ”olla seuraavan sukupolven äiti ja kasvattaja”, vaaransivat hermojensa terveyden.²²⁹ Naisten terveys, toisin kuin miesten, ei kestänyt älyllistä ponnistelua, jolloin naisten oli parempi pitäytyä ”luonnollisessa” äidin roolissaan.²³⁰ Von Klossen ja Possén, oppineiden naisten, kuukautiset – se, että heillä nimenomaan *oli* kuukautiset – muodostui tällöin ongelmaksi: niiden poisjääminen olisi kertonut ”luontaisen” tehtävän täyttämisestä, raskaudesta ja äitiydestä. Kuukautiset kertoivat heidän kuitenkin hylänneen tämän velvollisuuden, jolloin kuukautisten aikana tehty itsemurha oli ajan psykiatrisessa katsannossa tulkittavissa seuraukseksi tästä rikkomuksesta. Heissä ruumiillistui se, mitä lääkäreiden mukaan tapahtui, jos nainen ylitti luontaisen kutsumuksensa rajat, tai paremminkin, he ruumiillistuivat täksi normirikkomukseksi, naiseksi, joka tappoi itsensä yritettyään olla kuin mies.

Kuukautiset mainittiin myös Duodecimin yleisessä ruumiinavauskaavassa, joka ohjeisti lääkäreitä kirjaamaan ulkoisen tarkastuksen yhteydessä seuraavat seikat ylös:

- 11. Sukupuoli; ruumiinrakenne, pituus, lihavuus, lihasten kehitys, taudin merkkiä, kehitysvikoja.
- 24. Rinta pullea, leveä, kaita, lyhyt, pitkä; rinnat pehmeät, kovat, maidokkaat; pahkat, haavoja; nänni ja nännitarha vaalea, tummanruskea.
- 26. Siittimet: miehen peniksen ja scrotumin [kivespussin] väri; puollittainen erektioni, virtsaa torvessa; siemennestettä; – immenkalvon, clitoriksen ja välilihan laatu; kuukautiset, synnytyksen jälkiä, verta, tai muuta juoksua.²³¹

227 *Työväenliitto* 8.3.1910.

228 Showalter 1985, 124; Kortelainen 2003, 196; Strange 2005, 105–106; Tuohela 2008, 64, 291; Salmela 2011a, 27–28. Naisten oppineisuudesta 1700-luvulla, ks. Karpinen-Kummunmäki 2015.

229 Sit. Uimonen 1999, 79.

230 Helén 1997, 91; Uimonen 1999, 79; Kortelainen 2003, 196; Uimonen 2003, 201–203, 205.

231 *Duodecimin mallikokoelma* 1888.

Kiinnostavaa on paitsi kuukautisten mainitseminen myös tapa, jolla kaava sukupuoliitti ruumiit: ruumiin ominaisuuksien – peniksen ja vaginan – perusteella ruumiit olivat joko naisia tai miehiä. Mallikaava perustui siten oletukseen kahdesta olemuksellisesti erilaisesta sukupuolesta, miehestä ja naisesta.²³² Tätä valaisee eritoten kaavan rintoja koskenut osuus: ”rinta” viittasi mieheen, ”rinnat” naiseen. Näin siitäkin huolimatta, että anatomisesti miehillä oli, aivan samoin kuin naisilla, kaksi rintaa. Ruumiinavauskaavassa ruumiit kuitenkin määritettiin kahdeksi sukupuoleksi, jolloin rinnat muotoutuivat joko naisen rinnoiksi tai miehen rintakehäksi. Kahteen sukupuoleen perustunut kaava sulki ulos ruumiit, jotka eivät noudattaneet tätä kahden sukupuolen mallia – varioinnit ja muunnelmat, ruumiit, jotka eivät olleet palautettavissa joko miehiksi tai naisiksi. Samalla itsemurha määrittyi joko naisen tai miehen tekemäksi teoksi.

Moralisoiva katse

Virgo intacta?

1800-luvun lääketieteen tuntemaa mielenkiintoa naisen seksuaalisuutta kohtaan on aiemmissa tutkimuksissa kuvailtu lähes pakkomieltteen omaiseksi.²³³ Eva Åhrenin laskujen mukaan vuosisadan vaihteessa julkaistussa ruotsalaisessa oikeuslääketieteen kartastossa naisten ulkoisia sukupuolielimiä esittäneitä kuvia oli 57, miesten vain neljä. Epäsuhta ei Åhrenin tulkinnan mukaan selity vain pedagogisella tarpeella vaan liittyy myös haluun selvittää naisen seksuaalisuuden salat ja, kuten tässä alaluvussa ehdotan, tirkistelyyn.²³⁴

Naisen seksuaalisuutta kohtaan tunnetusta kiinnostuksesta kertoo myös lihakauppiaan lesken Bertha Ekströmin ruumiinavaus. Ulkoista tarkastusta tehdessään lääkäri totesi hävyinsuun olleen ”suljettu, hävyssä [--] limaa, josta mikroskoopilla tutkittaessa mitään erityistä ei tavata”.²³⁵ Se, mitä lääkärin mikroskoopilla etsimä ”erityinen” saattoi olla, käy ilmi Varvara Besborodkinin ruumiinavauspöytäkirjasta. Lehdissä kerrottiin, että Venäjän kansalainen, kapteenin rouva ja näyttelijä Besborodkin oli ”ijältään noin 30 vuotias ja hyvin komea nainen”, ”maineeltaan ei moitteettomin” ja että ”hänellä oli ollut useita

232 Intersukupuolisuuden historiasta, ks. esim. Dreger 1998; Dreger 1999; Mak 2006. Intersukupuolisuudesta nykyajan osalta, ks. esim. Toriseva 2013. Trans*historiasta, ks. esim. Stryker 2008. Trans*tutkimuksesta nykyajan osalta, ks. esim. Kondelin 2014.

233 Foucault 2010 (1976), 79–80; Jordanova 1989, 61; Johannisson 1994, 40–44, 59; Nilsson 2005, 67–68; Åhrén 2009, 31.

234 Åhrén 2009, 31.

235 284/1908, LHA, KA. Blydöppningen sluten; i densamma [--] slem, i hvilket vid mikroskopisk undersökningen intet särskildt upptäckes.

rakkaussuhteita”. Besborodkin oli matkustanut Viipuriin herrasmiehen kanssa, joka ”ei ollut hänen aviomiehensä” vaan ”Venäjän ylhäisimpään aateliin kuuluva [--] ruhtinas Vladimir Mihailovitsh Urusoff”.²³⁶ *Species factiin* kirjattujen tietojen perusteella lääkäri oli tietoinen siitä, ettei matkaseuralainen, ruhtinas Urusoff, ollut Besborodkinin aviomies. Sisäisen tarkastuksen yhteydessä lääkäri huomautti kohdussa olleen

osittain kirkasta[,] osittain harmaata sameata limaista nestettä, jossa ei tavata spermatozoria.

30. Emättimestä pumpulitukon alapuolelta otetussa limassa ei myöskään löydetty spermatozoria.²³⁷

Niin Besborodkin kuin edellä mainitun Ekströminkin kohdalla lääkäri etsi mikroskooppinäytteistä spermaa, jonka löytyminen olisi paljastanut luvattoman rakkauden, Ekströmin kohdalla avioliiton ulkopuolisen suhteen, Besborodkinin tapauksessa aviorikoksen. Kummankin naisen kohdalla rikkomus jäi kuitenkin näyttämättä toteen, sillä mikroskooppinäytteistä ei löytynyt spermaa. Naisen siveellisyttä koskenut kysymys määrittyi siten lääkärin, ruumiin, eritteiden ja mikroskoopin muodostamassa kokoonpanossa. Materiaalisen tekijän, sperman, puute vaikutti tällöin siihen, että kummankin naisen kohdalla siveellinen rikkomus jäi epäilyn asteelle. Besborodkinin ja Ekströmin ruumiinavaukset osoittavat täten obduktion olleen keino selvittää paitsi kuolinsyy ja mielentila myös valvoa sukupuolimoraalia, naisten siveellisyttä.

Ruumiinavaus tarjosikin tilaisuuden valvoa siveellisyttä tehokkaimmalla mahdollisella tavalla – tarkistamalla, oliko neitsyyden merkiksi oletettu immenkalvo ehjä:

Ruumis on ollut impi /virgo/.²³⁸

[K]oskematon neitsyt.²³⁹

Ruumis, joka on pahoin mädännyt, on noin 15 à 16 vuotiaan neitseellisen tytön (virgo intacta).²⁴⁰

Neitsyyttä koskevat merkinnät kertovat ruumiinavauksen järjestelleen ruumiita, luokitelleen ja arvottaneen, tehneen ruumiit tietyllä, moraalisella tavalla oleviksi: neitsyiksi tai – kuten useimmiten asian laita oli – neitsyytensä me-

236 *Östra-Finland* 18.3.1907; *Pohjois-Savo* 22.3.1907.

237 92/1907, LHA, KA. Itsemurhia, joissa etsitään spermaa, ks. 306/1892, LHA, KA; 283/1902, LHA, KA.

238 233/1892, LHA, KA.

239 140/1903, LHA, KA.

240 214/1900, LHA, KA.

nettäneiksi. Jälkimmäisiin lukeutui Eva Hämäläinen. Poliisitutkimuksessa sisar kertoi Hämäläisen olleen alakuloinen pyhänmiestenpäivästä pitäen, jolloin

hän oli ollut sukupuolisessa yhteydessä kihlattunsa, asepalvelusta suorittaneen talollisen poika Johan Häyrisen, kanssa, joka kuitenkin vaikuttaa sen jälkeen hylänneen hänet [Eva Hämäläisen], ja uskoi tulleensa tälle raskaaksi, minkä kaiken Eva sisarilleen tekemän tunnustuksen mukaan oli siihen saakka salassa pitänyt.²⁴¹

Ruumiinavaus teki sukupuolisen kanssakäymisen todeksi: lääkäri totesi immenkalvon todellakin hävinneen mutta totesi, ettei Hämäläinen kuitenkaan ollut raskaana. Kiinnostavaa on, että lääkäri mainitsi immenkalvon siitakin huolimatta, ettei ruumiinavauksen tehtävänä itsemurhatapauksissa ollut vainajan seksuaalisen aktiivisuuden vaan kuolinsyyn ja mielentilan selvittäminen. Ruumiinavauksen todentama siveettömyys ja *Species factissa* mainittu siveettömyyden tunnustaminen tuovat mieleen Michel Foucault'n tunnustamista koskevat ajatukset. Foucault'n mukaan tunnustaminen on syvälle länsimaiseen kulttuuriin juurtunut totuuden tuottamisen tekniikka, joka on ollut käytössä niin oikeudessa, lääketieteessä, kasvatuksessa kuin perhesuhteissa ja rakkaudessa.²⁴² Foucault'n mukaan me

[t]unnustamme – tai meidät pakotetaan tunnustamaan. Silloin, kun tunnustus ei tule vapaaehtoisesti tai sisäisen käskyn pakottamana, siihen pakotetaan väkivalloin ulkoa päin; tunnustus ajetaan ulos sielusta tai revitään esiin ruumiista.²⁴³

Foucault liittää, joskin implisiittisesti, tunnustamisen kielelliseen kommunikaatioon: tunnustus kerrotaan, ilmaistaan, lausutaan, puhutaan, kirjoitetaan. Tunnustaminen edellyttää siis inhimilliseksi miellettyä kielellistä kommunikaatiota, jolloin materia jää passiiviseksi, mykäksi merkitysten vastaanottajaksi.²⁴⁴ Diskursseja, (ihmis)sanoja, painottavan lähestymistavan haasteena onkin se, että se voi sulkea ulos ei-sanallisen toimijuuden, jolloin maailma hahmotuu tietynlaiseksi – inhimillisistä, sanoja tuottavista toimijoista koostuvaksi.

241 17/143 1887, LHA, KA. [H]on bedrifvit samlag med och trott sig hafva blifvit hafvande af sin fästman, värnepligtige bondesonen Johan Häyrinen som derefter syntes hafva öfvergifvit henne, hvilken Eva för systrarna afgifva bekännelse dessa hittills hemlig hållit.

242 Foucault 2010 (1976), 48–49. Tunnustamisesta omaelämäkerroissa, ks. Tuohela 2008.

243 Foucault 2010 (1976), 49.

244 Eläinten ja luonnon oletetusta mykkydestä, ks. esim. Lähdesmäki 2014; Rojola 2014; Lummaa 2014; Latva 2015.

Kuten edellä siteeraamistani ruumiinavauspöytäkirjoista on kuitenkin käynyt ilmi, materiaallinen seikka – immenkalvo, sen löytäminen tai sen puuttuminen – vaikutti naisen siveellisyyttä koskeneeseen totuuteen. Näin ollen materia osallistui merkityksenantoon ja oli toimija, joka ruumiinavauksissa osallistui lääketieteellisen tiedon tuottamiseen. Ruumiinavauksissa paljastu- neet, kielletystä seksuaalisuudesta kertoneet ruumiin fyysiset ominaisuudet yhdistivät tällöin itsemurhat muuhun siveettömänä pidettyyn käytökseen, sek- suaaliseen säädttömyyteen, jolloin itsemurha määrittyi siveettömyyden läpi- tunkemaksi teoksi.

Seksuaalisuuden kontrollointi voitiin ruumiinavauksissa ulottaa naimat- tomien ohella leskiin ja naituihin. Heidän kohdallaan revennyttä tai hävin- nyttä immenkalvoa koskeneet havainnot eivät kertoneet niinkään kielletystä kuin sallitusta, aviollisesta seksuaalisuudesta. Immenkalvo sai tällöin toisenlai- sen merkityksen: se määrittyi avioliiton täyttymyksen materiaaliseksi merkiki- si. Oletettavasti juuri tästä syystä edellä, Kohtu-alaluvussa, käsittelemäni leski Anna Potapoff kiinnitti lääkärin huomion. Ulkoista tarkastusta tehdessään lää- käri huomasi immenkalvon olevan ”*ännu oskadad*”, edelleen vahingoittumaton. Hän palasi huomioon vielä lausunnossa:

Vaikka sukupuolielinten neitseellinen tila (15 ja 46) selittyy niiden sairaalloisilla muutoksilla, ansaitsee kuitenkin tulla huomautetuksi, että ilmoituksen mukaan Anna Potapoff oli leski.²⁴⁵

Vaikka neitseellisyys siis selittyi lääkärin mukaan sukupuolielinten sairaal- loisilla muutoksilla, oli immenkalvon löytyminen lääkärin mukaan kuitenkin huomionarvoista, *koska* Potapoff oli leski. Immenkalvo herätti epäilyn, josko avioliitto oli koskaan saanut täyttymystään. Potapoffin itsemurha tekee siten näkyväksi sen, ettei naisen seksuaalisuus ollut yksin kielteistä ja epätoivottavaa vaan myös suotavaa, jopa vaadittavaa. Lääkärien edustamassa katsannossa se saattoi kuitenkin saada tällaisen merkityksen vain avioliitossa, muutoin kyse oli siveettömyydestä.

Lääkärien näkökulmasta katsottuna ruumiinavaus mahdollisti toimenpi- teet, joita muissa yhteyksissä olisi pidetty vähintäänkin arveluttavina:

Introitu vaginae [emättimen aukko] auki runsaalle kahdelle sormelle.²⁴⁶

[E]mättimen aukko on hyvästi sormen mentävä.²⁴⁷

245 116/1872, LHA, KA. Ehuru sexualorganernes ännu jungfruliga tillstånd /15 och 46/ låter förklara sig af deras sjukligt förändrade beskaffenhet, förtjenar detsamma likväl att anmärkas, emedan Anna Potapoff uppgifvits hafwa varit enka.

246 350/1899, LHA, KA.

247 175/1898, LHA, KA.

Immenkalvo vahingoittumaton, lähes ympyränmuotoinen [--].
 Immenkalvon aukko jotakuinkin kalvon keskellä, muodoltaan täysin
 pyöreä, viisi piirua halkaisijaltaan, mikä sallii yhden, muttei kahden,
 sormen viemisen emättimeen sisään.²⁴⁸

Elävien kohdalla tällaista ruumiiseen tunkeutumista pidettiin halventavana, sillä gynekologinen sisätarkastus määrittyi ainakin keskiluokkaisessa katsannossa siveettömäksi toimenpiteeksi, joka asemoi ja alensi naisen prostituoiduksi.²⁴⁹ Kiinnostavaa onkin, ettei ruumiinavaus edellyttänyt emättimen koon tutkimista: Duodecimin mallikokoelmassa julkaistussa yleisessä ruumiinavauskaavassa kehoitettiin kiinnittämään huomiota immenkalvon, klitoriksen ja välilihan laatuun, emättimen koon ”mittaamisesta” siinä ei kuitenkaan puhuttu mitään.²⁵⁰ Itsemurhaajien ruumiinavauksen tarkoituksena ei myöskään ollut, kuten jo edellä totesin, ottaa kantaa vainajan seksuaaliseen siveellisyyteen vaan selvittää kuolinsyy ja mielentila.

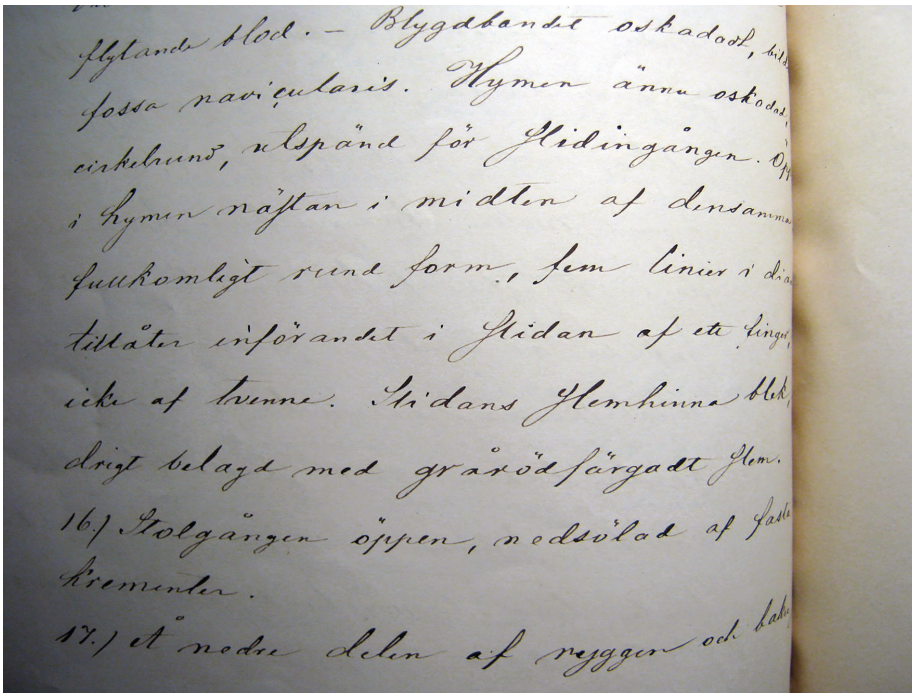
Immenkalvoja koskeneet huomiot ja ruumiiseen tunkeutumiset näyttäytyvät tällöin voyeurismina, josta Ludmilla Jordanova kirjoittaa. Lääketieteen ja sukupuolen kytköksiä 1700–1900-lukujen välisenä aikana tutkinut Jordanova toteaa, että 1700-luvun lääketieteelliset tekstit sisälsivät enenevässä määrin kuvia, joissa kuvattiin peittelemättömästi naisten sukupuolielimiä. Sukupuolielimiä oli Jordanovan mukaan kuvattu varhaisemmissakin teksteissä mutta niissä kuvat eivät, toisin kuin 1700-luvun vastaavissa, olleet eroottisesti latautuneita. 1700-luvun kuvissa naishahmot taas poseerasivat realistisissa asennoissa, joista ääriesimerkkinä Jordanova mainitsee kuvan, jossa nainen katsoo omia sukupuolielimiään. Jordanovan tulkinnan mukaan kuvat ilmentävät naisen seksuaalisuutta kohtaan tunnettua, pakkomielteenomaista mielenkiintoa, joka sai lääketieteessä voyeuristisia, jopa pornografisia, piirteitä.²⁵¹ Kuten yllä siteeraamani esimerkit osoittavat, 1800-luvun jälkipuolen ruumiinavaukset veivät Jordanovan mainitseman voyeurismin astetta pidemmälle: sukupuolielimiä ei vain katsottu, niihin kirjaimellisesti tunkeuduttiin. Tämä oli mahdollista, sillä ruumiinavaus tarjosi tilaisuuden tunkeutua naisen ruumiiseen lääketieteen nimissä. Mielentilan ja kuolinsyyän määrittämisen ohella määrittetyksi tuli tällöin myös naisen sukupuolimoraali.

248 116/1872, LHA, KA. Hymen ännu oskadadt, nästan cirkelrund [--]. Öppning i hymen nästan i mitten af densamma, af fullkomligt rund form, fem linier i diameter tillåter införandet i slidan af ett finger, men icke af tvenne.

249 Jordanova 1989, 61, 138–139; Johannisson 1994, 177–181; Johannisson 2004, 147–157; Nilsson 2005, 66.

250 *Duodecimin mallikokoelma* 1888.

251 Jordanova 1989, 61–63.

Ruumiinavaus mahdollisti paitsi sukupuolimoraalin valvomisen myös muutoin epäilyttävänä pidetyn toimenpiteen, emättimen koon mittaamisen. Lähde: 116/1872, LHA, KA. Kuva: Anu Salmela

Veneeriset taudit

Katse aivoihin -alaluvussa tarkastelemani aivojen muutokset saivat ruumiinavauksissa mielisairauden ohella muunkinlaisia muotoja. Wilhelmina Smedbergin *Species factissa* tämän kerrottiin olleen jo kauan heikko- ja raskasmielinen. Ulkoista tarkastusta tehdessään lääkäri kiinnitti huomiota reidessä olleisiin, ”lukuisiin ympyrän muotoisiin, sinipunapohjaisiin haavoihin, joita paksu rupi (*Rupia syphilitica*)” peitti.²⁵² Smedbergillä oli kupan, tippurin ohella 1800-luvun pelätyimpiin sukupuolitauteihin kuuluneen taudin, kolmanteen vaiheeseen viitannutta rupea.²⁵³

Kupan ensimmäisen vaiheen oireita olivat nivusten imusolmukkeiden turpoaminen ja sukupuolielinten haavaumat, oireet, jotka hävisivät itsestään ja

252 167/1890, LHA, KA. en mängd runda sår med rödblå botten och omgivning belagda med tjock skorf (*Rupia syphilitica*).

253 Markkola 2002, 168; Ahlbeck-Rehn 2006, 139; Tanninen 2013, 53–54.

jotka jäivät usein huomaamatta ihotulehdusten yleisyyden takia. Tämän jälkeen, niin sanotussa toisessa vaiheessa, kuppa vetäytyi palatakseen noin kymmenen vuoden kuluttua kolmannen vaiheen oireina, puhe- ja kävelyhäiriöinä, vapinana, halvauksina, kouristuksina sekä tylsistymisen, dementian ja manian kaltaisina psyykkisinä oireina. Oireiden laadusta riippuen diagnoosina oli joko selkäydinkato (*tabes dorsalis*)²⁵⁴ tai halvaava tylsistyminen (*dementia paralytica*). Mielisairautena pidetty halvaava tylsistyminen aiheutti monenlaisia oireita, hermostuneisuutta, harhaisuutta, kouristuksia ja tajuttomuutta, dementoivassa muodossaan taas melankolisuutta, muistiongelmia ja henkisen toimintakyvyn alentumista – siis tylsämielisyyttä, jollaiseen todistajat heikko- ja raskasmieliseksi kuvaillun Smedbergin kohdalla viittasivat.²⁵⁵ Lääkäri totesikin Smedbergillä olleen aivojen muutoksia:

aivopainokset olivat jotenkin litistyneet ja pehmytkalvoista löytyi runsaasti [--] tulehdusnestettä ja koska myös syfiliittinen muodostuma painoi aivoja, katson, että torpparin leski Wilhelmina Smedberg kuoli tukehtumiseen hirttäytymisen kautta ja että hän sielullisen häiriön vaikutuksesta riisti itseltään hengen, sillä ulkoisen väkivallan tai vastustuksen merkkejä ei ruumiissa voitu havaita.²⁵⁶

Lausunnossa mainittu syfiliittinen muodostuma viittasi itse asiassa kupan etenemiseen, siihen, että tauti oli edennyt kolmanteen vaiheeseen, aivokupaksi (neurosyfilis) eli halvaavaksi tylsistymiseksi. Aivokupan sijaan lääkäri kuitenkin nimesi muutokset sielulliseksi häiriötilaksi, sillä syfiliksen ja halvaavan tylsistymisen välistä yhteyttä ei vielä vuonna 1890 ollut osoitettu.²⁵⁷ Mikroskooppien erotuskyvyn parantuminen ja näytteiden värjäysmenetelmien kehittyminen, siis välineistössä tapahtunut muutos, mahdollisti syfiliksen taudinaiheuttajan, spirokeetan, ja sitä kautta myös uuden sairauden, tertiäärivaiheen kupan eli neurosyfiliksen löytämisen vuonna 1905. Vanhaa tautia, *dementia paralytica*, ei tuolloin vain nimetty uudelleen vaan kyse oli uudesta sairaudesta, jonka löytämisen välineistössä tapahtuneet muutokset tekivät mahdolliseksi. Neurosyfilis

254 Selkäydinkadon oireita olivat ankarat vatsakivut sekä haparoinnin ja halvaantumisen kaltaiset neurologiset häiriöt, ks. Shorter 2005.

255 Shorter 2005, 61–65; Bynum 2006, 179–180, 183; Hirvonen 2014, 58, 154–155, 173–174.

256 167/1890, LHA, KA. det hjernans vindlan voro något afplattade och en mängd [--] exsudat förekom emellan de mjuka hjernhinnorna samt då tillika en syfilitisk nybildning utöfvade sitt tryck på hjernan, så anser jag att Torparenskan Wilhelmina Smedberg dött af qväfning förmedelst hängning samt att hon under inflytande af störd själs verksamhet sjelf sig lifvet afhändt då intet tecken till yttre våld eller motvärn kunnat på den döda kroppen förmärkas.

257 Hirvonen 2014, 199–200.

syntyi eri välineistössä kuin *dementia paralyticus*, värjäysmenetelmissä ja erotuskäytöksissä mikroskoopeissa, jolloin kyse oli kokonaan uudesta ilmiöstä – uudesta sairaudesta.²⁵⁸ Spirokeetan löytäminen havainnollistaakin välineistöjen roolia sairauksien tuottamisessa: mikroskoopit ja värjäysmenetelmät tekivät neurosyfiliksen olevaksi.

Mikroskooppi liittyi myös 17-vuotiaan Tyne Wileniuksen itsemurhaan. Lääkärin huomion kiinnitti tämän kohdussa ja emättimessä ollut lima, joka lääkärin mukaan sisälsi tippuria aiheuttaneita gonokokkeja. Lausunnossa lääkäri palasi huomioon ja totesi, että

Tyne Wilenius oli veneerisen taudin (gonorrea) tartuttama (vaginiitti, endometritis, salpingitisque gonorrhoeica acuta) [--]; että hän kuoli arsenikin ja kuparin myrkytykseen, jotka myrkyt hän todennäköisesti nautti ns. keisarinvihreän muodossa [--]; että ruumiinavaus ei valaise hänen kuolinhetkistä mielentilaansa; ja etteivät mitkään seikat vastusta olettamusta, että hän itsemurhatarkoituksessa nautti myrkyn.²⁵⁹

Vaikka ruumiinavauspöytäkirjassa mikroskooppia ei eksplisiittisesti mainita, on lääkärin täytynyt tippurin – gonokokki-bakteerin – toteamiseksi ottaa näyte ja tutkia se mikroskoopilla. Mikroskooppi teki tippurin silmin havaittavaksi, lääketieteellisessä mielessä siis olevaksi, jolloin Wilenistä tuli veneerikko. Kuten lausunto osoittaa, lääkäri ei selittänyt Wileniuksen itsemurhaa sukupuolitaudilla: mielentila jäi määrittämättä ja tippuri vain mainittiin lausunnossa. Yleensä sukupuolitauti olikin selittävän tekijän sijaan pikemminkin mainittamisen arvoinen tekijä. *Species factiin* voitiin esimerkiksi merkitä, kuten Aina Kivimäen kohdalla, että tämä oli ollut ”kuppatauti-osastolla Porin sairaalassa”²⁶⁰ tai sitten, kuten oli laita Irinja Fomin kohdalla, lausunnossa todettiin suonien kovettumisen osoittaneen, että ”joskus kroonillinen infektio (Lues? [koppa]) on ollut olemassa”.²⁶¹ Yhteistä tällaisille lausunnoille oli, että ne koskivat alaluokan naisia, suutareiden ja työmiesten vaimoja, torppareiden tyttäriä, maaseudun palkollisia ja itsellisvaimoja, jolloin sukupuolitaudit määrittyivät

258 Kupan löytämisestä, ks. Hakosalo 1997, 156.

259 457/1906, LHA, KA. Tyne Wilenius var veneriskt (gonorroiskt) besmittad (vaginiitti, endometritis, salpingitisque gonorrhoeica acuta) [--]; att hon dött af arsenik och koppar förgiftning, hvilka gifter hon intagit sannolikt i form af s. k. kejsargrönt [--]; att obduktionen ej lämnar några upplysningar om hennes sinnestillstånd vid tiden för dödsfallet; samt att inga omständigheter motsäga antagandet att hon i själfmorsafsikt (sic) intagit giftet.

260 499/1905, LHA, KA.

261 507/1907, LHA, KA.

ruumiinavauksissa alaluokkaiseksi ilmiöksi.²⁶² Tämä taas oli omiaan vahvistamaan käsitystä alaluokan moraalittomuudesta, likaisuudesta ja tautisuudesta.²⁶³

Tässä suhteessa erityisen kiinnostavia ovat viittaukset naimisissa olleiden naisten sukupuolitauteihin. Anna Surakan *Species factissa* kerrottiin, että

[v]ainaja, joka [--] oli ollut tšekäläisessä sairashuoneessa kuppataudin parannuksessa diagno[o]silla *Ulcus Syfilit. capitis*, oli täällä ollessaan muille sairaille sanonut pelkäävänsä että miehensä hylkää hänen [sic] hänen tautinsa tautta [tähden].²⁶⁴

Naitujen kohdalla lääkärit tapasivat pitää aviomiestä tartunnan lähteenä, mutta Surakan pöytäkirja osoittaa mielikuvan, joka todennäköisesti perustui käsitykseen (keskiluokkaisen) naisen siveellisestä ”luonnosta”, vääräksi. Vaimo saattoi tartuttaa miehen siinä missä mies vaimon. Yhtä kaikki, lääkärit pitivät aviossa olleiden sukupuolitauteja vakavana ongelmana: esimerkiksi kupan, jota Surakan sanottiin sairastaneen, katsottiin siirtyvän veren perintönä lapsille. Kun kuppaa sairastanut äiti siirsi taudin lapselleen, vaakalaudalla oli koko kansan terveys – sen rappeutuminen, degeneraatio.²⁶⁵ Ruumiinavaukset tarjosivat näin ollen tilaisuuden kontrolloida paitsi naisten seksuaalista siveyttä myös heidän seksuaaliterveyttään. Foucault’n tulkinnan mukaan siveellisyyden ja seksuaalisuuden kontrollointi koski aluksi vain keskiluokkaa mutta laajeni konfliktien, kuten sukupuolitauteja levittäneen prostituution, myötä koskemaan myös alaluokkaa. Huolen keskiöön nousi tällöin naisen ruumis, ennen muuta äidin ruumis, joka oli pidettävä tahrattomana ja taudeista vapaana.²⁶⁶ Tässä katsannossa Anna Surakan kaltaisten veneerikkojen itsemurhat määrittivät positiiviseksi pikemminkin kuin negatiiviseksi ilmiöksi: itsemurha teki vaarattomaksi saastuneen naisen ruumiin.

Medikalisoitu synty

Oikeuslääketieteellisessä katsannossa itsemurha oli medikalisoitunut: ruumiinavauksia tehneet lääkärit liittivät itsemurhan synnin sijaan psyykkisiin häi-

262 Ks. esim. 507/1907, LHA, KA; 5/1895, LHA, KA; 499/1905, LHA, KA; 320/1891, LHA, KA; 273/1876, LHA, KA.

263 Johannisson 1994, 82–84.

264 5/1895, LHA, KA.

265 Helén 1997, 158–161; Helén & Yesilova 2003, 235–236; Bynum 2006, 181; Tanninen 2013, 54. Degeneraatiosta, ks. esim. Halmesvirta 1996; Harjula 1996; Uimonen 1999; Ahlbeck et al. 2013; Hirvonen 2014; Ahlbeck 2015.

266 Foucault 2010 (1976), 94; Hakosalo 1991, 1991; Helén 1997, 161; Helén & Yesilova 2003, 236–237.

riöihin ja pitivät sitä tekona, jota voitiin tutkia ja selittää lääketieteen keinoin.²⁶⁷ Lääketieteellistyminen ei kuitenkaan hävittänyt teon moraalista ulottuvuutta. Tämä näkyi ennen kaikkea siinä, mitä, tai oikeastaan ketä, lääkärit pitivät itsemurhan perimmäisenä syynä. Hedvig Huhtiniemen ja Josefina Tikkasen kohdalla lääkärit viittasivat elinolosuhteisiin:

vatsalaukun ja suolten sisältö, yhdessä laihtumisen ja huonon ravitsemustilanteen kanssa, viittaavat mahdollisuuteen tai todennäköisyyteen, ettei hän [Hedvig Huhtiniemi], ainakaan viimeisinä elinaikoinaan, saanut riittävästi ruokaa tai että häneltä puuttui riittävä hoito tai peräänkatsominen.²⁶⁸

[Josefina Tikkanen] viimeaikoinaan on elänyt suuressa kurjuudessa (saira[al]loisuus, huono ravit[sem]ustila, likaiset ja repaleiset vaatteet, ainoastaan 2 mkk rahaa) ja että hän – nähtävästi tämän vaikuttamassa toivottomuudessa – on hirttäytynyt (species facti, kohta 4).²⁶⁹

Lääkärit viittasivat olosuhteiden kurjuuteen, köyhyyteen, huonoon hoitoon ja heikkoon ravitsemustilaan. Hannu Vuorisen mukaan lääkärit alkoivatkin 1800-luvulla kiinnittää erityistä huomiota asumisolosuhteiden surkeuteen: työväenluokka oli köyhää, puutteellisesti ravittua ja vaetetettu, minkä lisäksi se asui epäterveellisissä ja taudeille suotuisissa olosuhteissa, huonosti varustetuissa ja ilmastoiduissa, vetoisissa, kosteissa ja pimeissä asunnoissa.²⁷⁰ Huhtiniemen ja Tikkasen kaltaiset lausunnot, joissa itsemurha liitettiin epäsuotuisiin elinolosuhteisiin, olivat kuitenkin harvinaisia, jopa poikkeuksellisia. Yleensä teon syy paikantui lausunnoissa ruumiiseen, aivojen, suolten, sydämen tai muun elimen tai elinten poikkeavuuksiin, jolloin itsemurha muotoutui yksilön teoksi – teoksi, jonka syy oli ruumiissa, yksilössä. Tämä selittyi lainsäädännöllä, joka määritteli itsemurhan nimenomaan yksilön tekemäksi teoksi. Näin ollen myös vastuu teosta siirtyi sen tekijälle, yksilölle.

Se, että mielenvikaisuus ankkuroitui ruumiiseen, toi muassaan moraalisen ongelman: ruumis oli ymmärrettävissä itsemurhaan pakottaneeksi tekijäksi. Itsemurhat kytkettyivät siten determinismistä käytyyn keskusteluun. Ajatus

267 Itsemurhasta vanhempien aikojen kontekstissa, ks. esim. Murray 1998; Minois 1999; Murray 2000; Watt 2004; Miettinen & Luef 2012; Miettinen 2013; Miettinen 2015.

268 82/1890, LHA, KA. det i magsäcken och tarmarna förefunna innehållet, i förening med hennes afmagring och dåliga nutritionstillstånd, antyder möjligheten eller sannolikheten af att hon, åtminstone under senaste tiden af sin lefnad, icke erhållit lämplig föda, eller att hon saknat nödig vård eller eftersyn.

269 283/1902, LHA, KA.

270 Helén & Jauho 2003, 18–19; Harjula 2007, 29–35; Vuorinen 2010, 249–251.

itsemurhasta luonnonlain tavoin etenevänä, vääjäämättömänä tekona oli ongelmallinen, sillä se ei jättänyt tilaa toisin toimimiselle – moraaliseen harkinnalle. Deterministinen käsitystapa sisälsi myös oikeusfilosofisen ongelman, sillä tahdotta tekonsa tehneen ihmisen rankaisemista oli vaikea oikeuttaa. Dilemma voitiin ratkaista vetoamalla siveelliseen tietoisuuteen, kykyyn ja tahtoon toimia yhteisön kannalta vastuullisesti katsotulla tavalla.²⁷¹ Itsemurhan ytimessä oli siten kysymys tahdosta ja itsehillinnästä. Lääketieteen väitöskirjassaan Thidolf Saelan (1834–1921), Lapinlahden tuleva ylilääkäri, esimerkiksi totesi, että itsemurhaaja

on usein itse tietoinen omasta tilastaan [mielenviasta] ja ymmärtää selvästi, että kaikki johtuu sairaasta kuvitelmaasta, mutta ei kuitenkaan voi, vaikka käyttääkin koko tahdonvoimansa, vastustaa näitä harhakuvia ja antaa lopulta periksi taistelussa.²⁷²

Itsemurha oli siis Saelanin mukaan estettävissä, jos vain oli kyllin vahva, jos halusi – tahtoi – tarpeeksi. Saelanin esittämä ajatus vahvuudesta, kyvystä kestää vaivat ja huolet, toistui ruumiinavauspöytäkirjan lausunnossa, jossa lääkäri totesi ”olevan aiheellista olettaa, että jokin sisäinen, hitaasti kehittynyt sairaus alensi sielun kykyä kestää kauhea kohtalo”.²⁷³ Vaikka sairauden runtelema ruumis ja sen vialliset elimet kuinka viekoittelivat kuolemaan, oli halu aikakauden lääketieteellisen näkemyksen mukaan kuitenkin kuoletettava ja alistettava ruumis hengelle. Mielenterveys määrittyi tahdon ja itsehillinnän asiaksi, jolloin terveydestä tuli moraalinen kysymys, itsehillinnästä terveyden ehto. Itsensä hillitsevä ihminen oli moraalinen ihminen, moraalinen ihminen taas terve.²⁷⁴

Tarve korostaa ihmisen kykyä tahtoa lisääntyi evoluutioteorian myötä. Kun ihmisen ymmärrettiin polveutuneen apinasta, merkityksellisiksi tulivat ihmisen ja eläimen väliset erot, tai oikeastaan, erojen osoittaminen: oli osoitettava, että ihminen erosi eläimestä, että eroja *oli*. Tunteiden, viettien ja mie-

271 Marsh 2010, 129–132; Myllykangas 2014b, 81–91.

272 Saelan 1864, 46. är ofta sjelf medveten af detta sitt tillstånd [sinnesrubbnig], inser tydligt att allt härleder sig från en sjuklig inbillning, men kan likväl icke, fastän användande hela sin viljekraft, förjaga dessa gycckelbilder och dukar slutligen under i striden.

273 211/1908, LHA, KA. Lausunnossa jää epäselväksi, mihin lääkäri kauhealla kohtalla tarkemmin ottaen viittasi. berättigad till antagandet att någon invärtes sjukdom av icke alldeles hastigt förlopp verkat nedstämmande på själens förmåga att bära vidriga öden.

274 Showalter 1985, 30, 106; Ekenstam 1993, 98–100, 236; Minois 1999, 318; Uimonen 1999, 44–45; Ekström 2000, 192–193; Valtonen 2003, 326–327; Uimonen 2003, 199; Ahlbeck-Rehn 2006b, 122–124, 137–139, 179; Harjula 2007, 28; Tuohela 2008, 202. Luonnon ja kulttuurin suhteesta saksalaisessa varhaisromantiikassa, ks. Nivala 2017.

lenliikutusten vallassa oleminen, toimiminen niiden ohjastamina ilman järjen kontrollia, sitä vastoin hämärsi ihmisen ja eläimen välistä rajaa.²⁷⁵ Itsehillintä ei siksi ollut vain hyve, se oli velvollisuus: eläin oli suitsittava, hillittävä halut ja oltava hillitty ja hallittu ihminen. Hygienian professori Max Oker-Blomin (1863–1917) mukaan oli pyrittävä

siihen, että tunneelämämme [sic] pysyy määrä tasapainorajojen sisällä. Asettakaamme tunnehavaintojen rinnalle ehkäiseviä ja johtavia tahtovaikuttimia; pyrkikäämme siihen, että tahto ohjaa ja hallitsee ei ainoastaan ruumiimme lihaksia, vaan että se myöskin suuntaa sieluelämämme ilmauksia järkevän ajatuksen ylimmän valvonnan alaisena. Alistuakseen tuollaiseen valvontaan ajatuksen puolelta ei mikään tunne ole liian pyhä [--].²⁷⁶

Oker-Blomin ajattelussa tahdon rooli oli keskeinen: se toimi tunteiden ja järjen välillä, yhdisti ne, ja alistui esimerkiksi tunteet järjen palvelukseen. Näin ymmärrettynä itsensä tappanut ihminen ei käyttänyt tahtoaan oikein. Hillinnän sijaan itsemurhaaja päästi ruumiin valloilleen ja alistui sen haluille, jolloin kyse oli, ei niinkään oikeutetusta uhriudesta, kuten epätoivoisista olosuhteista, kuin *antautumisesta*. Vaikka itsemurha ei siis lääketieteellisessä katsannossa enää ollutkaan synty, moraalitieteilijät eivät kuitenkaan olleet kiittäneet sitä. Ja koska mielen sairaudet voitiin määrittää itseaiheutetuksi, siveettömästä, heikosta ja moraalittomasta luonteesta johtuviksi ja koska mielisairauksiin liitettiin etupäässä kielteisiä merkityksiä, itsemurhan aiemmat, syntyisyyteen liitetyt kielteiset käsitykset siirtyivät hulluusselityksiin.²⁷⁷ Synty medikalisoitui: puhe synnistä oli muuttunut puheeksi hulluudesta ja heikosta tahdosta. Selityksen sisältö, yksilön syyllistäminen, säilyi näin ennallaan.²⁷⁸

*

275 Frykman & Löfgren 1979, 154–155; Ekenstam 1993, 70–71, 238–239; Ekenstam 2000, 68.

276 Oker-Blom 1903, 84.

277 Ahlbeck-Rehn 2006, 139, 179.

278 Ks. myös Salmela 2015a.

Ruumiinavauksissa itsemurhat muotoutuivat lääkäreiden ja ruumiiden yhteismuotoutumisissa: ruumiit provosoivat, tarjosivat selitysmahdollisuuksia, joihin lääkärit tarttuivat nimeämällä ruumiiden ominaisuudet terveiksi tai sairiksi. Itsemurhat määrittivät mielenhäiriössä tehdyiksi esimerkiksi sydänten, kohdun ja suolten poikkeamien perusteella, 1900-lukua kohti tultaessa enenevässä määrin aivojen poikkeavuuksien nojalla. Mielentilan ja kuolinsyyn määritelleet lausunnot taas pysäyttivät itsemurhan eri muotojen tulemisen. Tämä haastaa Baradin teoriaan, ja laajemminkin uusmaterialistisiin teorioihin, kytkeytyvän prosessuaalisuuden ajatuksen: ruumiinavausten kaltaiset empiiriset käytännöt pysäyttävät muotoutumisprosessit ja määrittävät todellisuuden tietynlaiseksi. 1800-luvun jälkipuolen ruumiinavausten kontekstissa tämä tarkoitti kuolinsyyn ja mielentilan täsmentämistä, mikä taas yleensä tapahtui avauksessa paljastuneiden ruumiillisten seikkojen nojalla. Ruumiinavaukset nivoutuivat näin aikakauden fysiologiseen lääketieteeseen, käsitykseen mielensairauksista somaattisina sairauksina. Kun itsemurhien muotoutumiseen vaikutti ruumiin ohella lääketieteen mielisairauskäsitykset, käsitys siitä, mihin kohtaa ruumista mielisairaudet paikantuivat ja millaisina poikkeamina ne tarkalleen ottaen ilmenivät, ruumiit, jotka eivät vastanneet näitä (ennalta päätettyjä) kriteerejä, jäivät tunnistamatta ja tunnustamatta. Ruumiinavaus perustui näin samuuden ajatukseen – ajatukseen normatiivisesta ruumista, johon avattavana olleita ruumiita verrattiin.

Käräjillä ja raastuvissa

Kun ruumis oli avattu, itsemurha eteni oikeuskäsittelyyn, kaupungeissa raastupaan, maaseudulla käräjille. Ruumiinavausten elinten tarkkailu vaihtui tällöin – oikeuskoneiston käskyjen mukaisesti – vainajan käytöksen ja luonteenpiirteiden tarkkailuun. Kuolintavan ja mielentilan selvittämiseksi oikeudessa luettiin kirjallisia todisteita, ruumiinavauspöytäkirja, todistajien kertomuksiin nojannut poliisitutkimuspöytäkirja, papinkirja sekä muita kuolemaa mahdollisesti valaisseita dokumentteja, ja kuultiin todistajia, omaisia, naapureita, kyläläisiä sekä palveluspaikkojen isäntiä ja emäntiä. Luvussa tarkastelen, miten ja millaisiksi ilmiöiksi oikeudenkäynnit, tämän luvun kuolemia tuottaneet sosio-materiaaliset välineistöt, muovasivat oikeudessa käsiteltyjä naisten kuolemia. Itsetuhoinen mieli -alaluvussa analysoin itsemurhaajan mielen muotoutumista. Tämän jälkeen käynnän huomioni motiiveihin, joita tarkastelen Hukuttautuva nainen ja Pimeältä puolelta -alaluvuissa. Hukuttautuva nainen -alaluvussa tarkastelen motiivien ja sukupuolen välistä yhteyttä, kun taas Pimeältä puolelta -alaluvussa analysoin yhteisön ja vainajan välistä suhdetta. Keskiössä on tällöin se, miten vainajaa koskeneet käsitykset vaikuttivat itsemurhan muotoutumiseen.

Itsetuhoinen mieli

Miele(tö)n tie

Briita Wäätäjän kuoleman johdosta pidetyssä poliisitutkimuksessa aviomies kuvaili tämän kuolemaa edeltäneitä tapahtumia; hän kertoi, että kuolemaa edeltäneellä viikolla vaimo oli maannut sairaana kolme päivää, parantunut ja parantumisen jälkeen kadonnut kotoaan. Etsintöjen jälkeen vaimo oli tavattu ”riippuvan köydessä kaulastaan, [--] köyden toinen pää [--] sidottuna [--] ladon katon laidummaiseen orteen”.²⁷⁹ Vaimoaan aviomies luonnehti kertomalla, että

monta vuotta takaperin oli mainittu Briita Kaisa näyttänyt [sic] oireita mielenvikaisuuteen ja että vainajata silloin oli täytynyt etsiä

279 Pudasjärven sk 1.10.1888, CIa:84, Kemin tk II, KA.

metsästä ynnä muista paikoista jonne hän oli ahtautunut piiloittelemaan mutta että hän siitä oli parantunut.²⁸⁰

Oikeudenkäynti välineistönä tuotti käskyn kiinnittää huomiota kuulinsyyhyn ja mielentilaan, jolloin se ohjasi todistajia etsimään vainajan elämästä mielenvikaisuutta ilmentäneitä merkkejä. Näin ollen Wäätäjän aviomies kytki monta vuotta sitten tapahtuneet asiat kuulusteluhetkeen, vaimoonsa ja tämän myöhempään tekoon. Tällöin hän antoi vaimonsa käytökselle tietyn merkityksen, puhui mielenvikaisuuden oireiden näyttämisestä, mikä taas vihjaa hänen kuvilleen vaimon käytöksen aiheuttamia reaktioita. Oikeudenkäynti toimi siten kuolemia muovanneena ja tuottaneena välineistönä, joka paitsi positiiviset toimijat tiettyihin asemiin, vainajiksi ja todistajiksi, myös samanaikaisesti kytki heidät toisiinsa niin, että vainaja ja tämän teko muotoutui ja sai merkityksensä todistajien kuvatessa vainajaa. Oikeudessa tutkittu itsemurha oli näin ollen ilmiö, joka tuli olevaksi näiden erotteluiden ja kytkeytymisten kautta.

Todistajanlausunnoissa mainitut mielenvian näkyvät merkit puolestaan vihjaavat yhteisöjen harjoittamasta sosiaalisesta kontrollista, tarkkailusta, jota harjoittivat niin perheet kuin laajemmin kyläyhteisöt.²⁸¹ Oikeudenkäyntipöytäkirjoissa tämä näkyi lausuntoina, joissa todistajat kertoivat pitäneensä vainajaa silmällä. Näin oli etenkin tapauksissa, joissa vainajan epäiltiin yrittävän itsemurhaa.²⁸² Itsemurhapuheet määrittäytyivätkin edellä mainitun metsässä piilotelun ohella yhteisön huomion herättäneeksi käytökseksi. Alma Åströmillä todistajat puolestaan kertoivat olleen ”erittäin eriskummallinen luonne” ja tämän olleen itsemurhapäivänä ”tavallistakin oudompi”,²⁸³ kun taas Johanna Gyldan oli todistajien mukaan aina ollut ”sairaalloinen ja niin eriskummaisella luonnolla vaivattu, että hän tavallisesti puhui yksinään ja esitti kysymyksiä, joihin hän myös itse vastasi”.²⁸⁴ Amanda Ponteliuksen kuolemaa tutkittaessa todistaja kertoi asuneen

280 Pudasjärven sk 1.10.1888, CIa:84, Kemin tk II, KA.

281 Vilkuna 2010, 78; Kinnunen 2015, 33. Vainajaa voitiin pitää konkreettisesti silmällä, ks. esim. Keuruun vk 15.7.1875, I Cg:5, Jyväskylän tk, KA; Tampereen ro 20.4.1885, Ca:56, TamKA.

282 Ks. esim. Heinäveden sk, 20.11.1873, Caa:7, Rantasalmen tk, KA; Kangasniemen sk 1.10.1873, Cab:41, Mikkelin tk, KA; Juuan sk 17.10.1873, C IIIa:29, Pielisjärven tk, KA.

283 Helsingin ro 1.2.1871, CbIII:5, HelKA, ”af ett högst besynnerligt sinnelag”, ”mera än vanligt underlig”

284 Rauman ro 13.8.1875, Ca:162, KA. ”varit sjuklig och af så besynnerlig sinnesförfattning besvärad att hon vanligen talat med sig sjelf och sålunda uppställt frågor dem hon jemväl sjelf besvarat”

Vuonna 1893 Toukokuun
 15 päivänä toimitti allekirjoit-
 nut v. t. Nimismies Poliisikousta-
 jeli G. Oikarinen ja Rattari A. S.
 Meckelinin kera poliisitutkin-
 non sen johdosta, että 56 vuoden
 ikäinen itsellisen vaimo Helena
 Jaakontytär Koskela oli mainitun
 päivän iltana pirttämällä men-
 tänyt itsensä omassa huoneissaan
 Kalajoen pitäjään Pohjan kylässä
 ja paatun tietää seuraavaa:
 sinajan mies itsellinen Heikki Koskela

Poliisitutkimuspöytäkirja kuului oikeudenkäyntipöytäkirjojen liitteisiin. Lähde: Kalajoen vk 6.11.1893, CIIa:122, Salon tk II, KA. Kuva: Anu Salmela

samassa talossa neljästä vuotta, jonka ajan Pastorska Pontelius on ollut mielenvikaisena, [ja] näki tämän Maanantai-iltana viime Joulu-kuun 3 päivänä [1888] pimeään tullessa seisovan portilla miettien itsekseen. Kuin [sic] hän ryhtyi keskusteluun Pastorska Pontelius'en kanssa, sai hän tältä hyvin kummallisia vastauksia, jotka oso[i]ttivat mielenhäiriötä.²⁸⁵

Lisäksi todistajat kertoivat hulluuksista puhumisen, öisen kuljeskelun, levottomuuden, ymmärtämisvaikeuksien sekä käsien vääntelyn ja pään hakkaamisen kaltaisesta käytöksestä, jolloin periaatteessa mikä tahansa tavanomaisuudesta – tai pikemminkin sellaiseksi mielletystä – poikennut käytös saattoi määrittyä mielenvikaisuuden oireeksi.²⁸⁶ Kuvailut kertovat näin paitsi oikeudenkäynnistä,

285 Tampereen ro 29.5.1889, Ca:67, TamKA.

286 Keuruun vk 5.12.1888, Ca:109, Jyväskylän tk, KA; Muonion syyskäräjät 24.11.1877, CIa:33, Lapin tk, KA; Iin ja Kiimingin tk 14.2.1887, CIVa:144, Kemin tk II, KA;

joka ohjasi todistajia etsimään vainajan käytöksestä itsemurhaa ennakoineita vihjeitä, myös tarpeesta löytää vainajan käytöksestä jotakin, joka selittäisi teon: itsemurhalla täytyi olla jokin looginen syy.

Olennaista on tällöin se, millaiseksi todistajat vainajaa tai tämän käytöstä luonnehtivat. Kuten edellä siteeraamistani esimerkeistä ilmenee, usein kyse oli outoudesta. Vainajan kerrottiin olleen joko luonteeltaan tai käytökseltään eriskummallinen, outo tai omituinen. Ilmaukset paljastavat todistajien arvioineen vainajan käytöstä *suhteessa* normaalina pitämäänsä käytökseen. Normaaliuden normi oli siten läsnä myös tuomioistuimissa, joissa todistajat kertoivat, eivät epätavanomaisista elimistä niin kuin lääkärit ruumiinavauksissa, vaan (epä)tavanomaisesta käytöksestä tai luonteesta. Ero ilmentää välineistöjen ja niiden tuottamien ilmiöiden sidosteisuutta: tuomioistuimissa itsemurhan muotoutumiseen vaikuttivat ja sitä ehdollistivat ruumiin ja lääketieteellisen tiedon sijaan vainajan ja (maallikko)todistajien yhteismuotoutuminen, jolloin se muotoutui tuomioistuimissa erilaiseksi ilmiöksi kuin ruumiinavauksissa. Itsemurha muuntui siten siirryttäessä välineistöstä toiseen, ruumiinavauksista käräjille ja raastupiin.

Tuomioistuimissa todistajien huomio kiinnittyikin (mieli)sairauden materiaalistien merkkien sijaan outoon käytökseen tai kummalliseen luonteeseen. Tätä ilmentävät lausunnot, joissa vainajan kuvattiin olleen henkilö, joka

oli luonteeltaan epätavanomainen.²⁸⁷

lapsuudesta saakka [--] oli ollut jotenkin yksinkertainen ja omituinen.²⁸⁸

Lausunnoissa mainittu poikkeavuus oli henkilöä kuvannut attribuutti, ominaisuus, joka paljastui vertailussa. Nimismiehen lesken Sofia Salowin kuolinsyys-tutkinnossa todistanut renki kertoi huomanneensa, että

vainaja ei ollut kanssakäymisen ja toimintatapojensa suhteen niin kuin muut ihmiset vaan että hän todennäköisesti oli mielenvikainen ja tämä teki hänestä viime kuukausien aikana ”eriskummallisen”, mikä ilmeni epäjohdonmukaisena puheena.²⁸⁹

Vetelin tk 13.2.1869, C4a:6, Lohtajan tk, KA; Närpiön vk 19.8.1872, C4a:18, Närpiön tk, KA.

287 Helsingin ro 18.1.1871, CbIII:5, HelKA. varit af ett ovanligt sinnelag.

288 Teuvan sk 21.9.1883, C5a:17, Närpiön tk, KA. Sedan sin barndom [--] varit något slö och egendomlig

289 Muonion sk 24.11.1877, CIa:33, Lapin tk, KA. den affidna ej varit lik andra menniskor uti sitt umgänge och handlingssätt, men att hon sannolikt varit sinnesrubbad som under det sista månaderne gjort henne ”underligare”, hvilket framgått af hennes osammanhängande tal.

Todistaja arvioi vainajan käytöstä suhteessa muihin. Leski ei käytöksessään ja tavoissaan ollut kuin muut ja oli *siksi* mielenvikainen. Normaalius oli pikemminkin suhde kuin ominaisuus: vainajalla sinällään ei ollut ominaisuuksia, hänellä saattoi olla niitä vain suhteessa muihin. Näin ollen kyse oli negatiivisesta erosta – erosta, joka ei itsessään merkinnyt mitään vaan joka tuli merkitseväksi vain suhteessa muihin.²⁹⁰ Tästä seurasi se, että tuomioistuimissa arvioinnin kohteena oli vainajan ja todistajan välinen suhde, ei vainaja sinällään eikä itsessään, jolloin vainaja hahmottui yhteismuotoutumisten kautta – tuomioistuinten kulloistenkin toimijoiden suhteissa – syntyneeksi subjektiksi.²⁹¹ Normaali oli tällöin subjekteja tuottanut mitta, jolla luokiteltiin, järjesteltiin, eroteltiin ja asetettiin paljastuneet erot, jotka vertailu kuitenkin pikemminkin tuotti kuin paljasti, (arvo)järjestykseen.²⁹²

Normaaliuden normista kertoneiden ilmausten ohella kiinnostavia ovat lausunnoissa mainitut ajan määreet. Esimerkiksi Ulrika Nedermon kerrottiin näyttäneen jo ”kauan” rauhottomuuden merkkejä,²⁹³ kun taas

[Katarina Suutarinen] oli aina näyttänyt raskasmieliseltä ja mietiskeleväiseltä.²⁹⁴

[Priita Petäjärvi] aina oli ollut eriskummainen ja yksinkertainen, t[o]d[ista]jan kumminkaan voimatta sanoa syytä vainajan itsemurhaan.²⁹⁵

Ajanmääreet, ”kauan” ja ”aina”, viittaavat pysyvyyteen, siihen, että joku oli jotakin. Kyse ei ollut, kuten ruumiinavauksissa *oli*, hetkellisyydestä, mielenhäiriöstä, vaan päinvastoin pysyvyydestä: vainaja oli mielenvikainen, hän ei ollut vain psyykkisesti häiriintyneessä tilassa. Tämä liittyi itsemurhan sankitoituun luonteeseen: vakain tuumin tehty itsemurha oli laissa sanktioitu teko. Mielenvikaiseksi toteaminen edesauttoi siten tavanomaisten hautajaisten saamista, jolloin oli todistajien kannalta tarkoituksenmukaista yrittää osoittaa vainajan myös olleen sellainen. Argumentointi taas oli vakuuttavampaa, jos todistajat saattoivat osoittaa vainajan olleen aina mielenvikainen. Mielenvikaisuudella olikin tuomioistuinprosesseissa kaksinainen merkitys: ruumiinavauksissa se

290 Colebrook 2002, 7–8, 15.

291 Barad 2007, 379.

292 Canguilhem 1978, 23; Foucault 2012 (1975), 251.

293 Maalahden vk 4.2.1873, C3a:19, Närpiön tk, KA.

294 Helsingin ro 13.6.1891, CbII:50, II osasto, KA. [Katarina Suutarinen] städse visat sig svärmodig och grubblande.

295 Pudasjärven ja Taivalkosken sk 5.10.1892, CIa:90, Kemin tk II, KA.

viittasi hetkelliseen mielenhäiriöön, käräjillä ja raastuvissa useimmiten myötäsyntyiseen hulluuteen.²⁹⁶

Tuomioistuimissa oli näin ollen kyse ei-medikaalisesta hulluudesta, toisin sanoen hulluudesta, jota määrittelivät ammattilaisten sijaan maallikot. Tämä osoittaa maallikoiden olleen tietoisia erilaisista psyykkisistä sairauksista. Mielenvikaisuuden ohella todistajat puhuivatkin esimerkiksi sekamielisydestä, raskamielisydestä, sekavuudesta, hourupäisyydestä, heikkomielisydestä ja – toisinaan myös – mielenhäiriöistä. Termien monenkirjavuutta käsittelee myös suomalaista vammaishuoltokeskustelua tutkinut Minna Harjula. Moninaisuus ja termien epätäsmällisyys tuskastutti Harjulan mukaan 1900-luvun alun asiantuntijat, jotka valittelivat sitä, ettei kansa välttämättä tehnyt eroa heikkomielisyyden – jota nykyään kutsuttaisiin vammaisuudeksi – ja mielisairauden välille. Kansan puheessa esiintyneet nimitykset viittasivatkin ennen kaikkea älyssä, puheissa, tavoissa ja ajatuksissa ilmenneeseen yleiseen poikkeavuuteen, eivät niinkään spesifiin (mieli)sairauteen.²⁹⁷ Näin oli myös tuomioistuimissa, joskin sillä erotuksella, että Ida Oiniemen kuolinsyytutkinnossa todistaja kertoi tämän näyttäneen

mielenvikaisuuden merkkejä ja muuttun[een] luonteeltaan toisenlaiseksi ilman että hän kuitenkaan olisi ollut niin heikkomielinen, ettei olisi kyennyt huolehtimaan itsestään.²⁹⁸

Lausuntoa voi tulkita niin, että todistajat erottivat mielenvikaisuuden eri asteita: oli olemassa lievempää ja vakavampaa mielenvikaisuutta. Toisaalta lausuntoa voi tulkita osoituksena mielenvikaisuuden ja heikkomielisyyden erottamisesta. Heikkomielisyys viittasi tällöin käytännöllisen järjen puutteeseen, kyvyttömyyteen selviytyä jokapäiväisestä elämästä, kun taas mielenvikaisuus oli abstraktimpaa, se ei ilmennyt niinkään kyvyttömyytenä selviytyä jokapäiväisestä elämästä kuin jokapäiväisenä ja poikkeavana olemisen tapana. Vainaja oli kaikin tavoin poikkeava, ei vain älyllisesti vajavainen. Kun mielenvikaisuus yhdistyi lausunnoissa ajallista kestoja ilmaiseisiin määreisiin, se hahmottui ajallis-ontologiseksi, ajallista pysyvyyttä ja ontologista (ydin)olemusta luonnehtineeksi termiksi, joka

296 Itsemurhan ja hulluuden kytköksestä, ks. myös Anderson 1987; Bailey 1998; Weaver 2009.

297 Harjula 1996, 29, 61, 63–66; Hirvonen 2014, 162–165; Kinnunen 2015, 35. Ks. myös Viikuna 2010. Vammaisuudesta käytettyjä nimikkeitä olivat esimerkiksi heikkomielisyys, typerämielisyys, tylsämielisyys ja idiootti, ruotsinkielisiä termejä taas olivat *blödsinnig* (typerämielinen), *förståndssvag* (heikkojärkinen), *svagsint* (heikkomielinen) ja *idiot* (idiootti), ks. Harjula 1996, 61; Hirvonen 2014, 163.

298 Jyväskylän ja Kuivämäen sk 14.11.1872, I Ca:17, Jyväskylän tk, KA. [Ida Oiniemi] visat tecken till sinnesrubning och varit förändrats till sitt lynne, utan att hon dock varit så sinnessvag att hon icke kunnat sköta sig sjelf.

määrittä, ei vain vainajan kuolinhetkistä olemusta, vaan myös tämän (kaikkia) menneitä olemuksia, sitä, millainen vainaja oli (aina) ollut. Poikkeavuus oli vainajan normaalitylo, ei epänormaalin leimaama poikkeustila. Ja koska vainaja oli aina ollut mielenvikainen, oli hän ollut sellainen myös kuolinhetkellä, jolloin hän ei voinut ollut vastuullinen teostaan, itsemurhasta. Tällaiset vainajan mielenvikaiseksi määritelleet lausunnot ovatkin ymmärrettäviä, sillä, kuten jo edellä mainitsin, laki kohteli vakain tuumin ja mielenviassa tekonsa tehneitä eri tavoin. Näin ollen oikeudenkäynti ehdollisti itsemurhien muotoutumista, vaikutti siihen, miten todistajat teosta puhuivat – millaiseksi ilmiöksi itsemurha tuomioistuimissa (yhteis)muotoutui.

Raskain tuntein vai mielin?

Todistajat kuvailivat tiettyjä mielentiloja samaan tapaan ja liittivät niihin esimerkiksi aivan tietynlaista käytöstä. Tällaisia olivat ennen kaikkea raskasmielisyys, uskonnollinen hulluus ja fyysinen kivullosuus, joita käsittelen kutakin omassa luvussaan.²⁹⁹ Aloitan raskasmielisyydestä, joka oli itsessään varsin monimerkityksinen tila: raskasmielisyys viittasi paitsi mielisairauteen myös tunteeseen ja temperamenttiin.³⁰⁰

Raskasmielisyydestä kertoneissa todistajanlausunnoissa toistuivat synkkyden ja alakulun kuvaukset. Johanna Könttärin oikeudenkäynnissä todistaja kertoi, ettei ollut koskaan huomannut tämän kärsineen raskasmielisyydestä ennen kuin Könttäre oli itsemurhaa edeltäneenä keväänä alkanut ”valittaa olevansa onneton ja erään kerran myös avoimesti sanoi aikovansa hukuttautua heti jäiden lähtiessä”.³⁰¹ Lydia Ekqvistin puolestaan kerrottiin käyneen ”mielialaltaan hyvin synkäksi ja raskasmieliseksi”,³⁰² kun taas Emilia Golovatsheff oli todistajan mukaan ollut

aina [--] raskasmielinen ja valitti särkyä raajoissaan [ja joka kuollutta] aviomiestänsä suriessaan usein oli sanonut haluavansa kuolla, riisti

299 Todistajanlausunnoissa viitattiin myös edellisessä luvussa mainitsemani heikkomielisyyteen mutta koska se ei kuitenkaan ole erotettavissa niin selkeästi omanlaisiksi mielentilakseen kuin esimerkiksi raskasmielisyys – se yhdistyi lausunnoissa esimerkiksi fyysisen sairauteen – en käsittele sitä omana lukunaan. Heikkomielisyydestä, ks. Harjula 1996.

300 Luvun ensimmäinen versio ilmestyi vuonna 2015 julkaistun artikkelin osana, ks. Salmela 2015a.

301 Keuruun vk 15.7.1875, Cg:5, Jyväskylän tk, KA. ”begynt beklaga sig olycklig och vid ett tillfälle äfven öppet uttala, det hon hade i sinnet att dränka sig såsnart isarne gingo upp”

302 Tampereen ro 20.4.1885, Ca:56, I osasto, TamKA. ”blifvit mycket dyster och tungsinnt till ”lynnet”

raskasmielisyyden puuskassa hengen itseltään, [--] Emilia Golovatscheffilla ei ollut tekemisissä edes lähimpiensä kanssa vaan levottomana etsi yksinäisyyttä ja tilaisuutta heittäytyä mietteiden ja surun valtaan.³⁰³

Apeus, suru, synkkyys ja kuolemantoiveet olivat melankolian tyypillisiä oireita, joskaan todistajat eivät puhuneet, kuten lausunnoista ilmenee, melankoliasta vaan raskas- tai synkkämielisyydestä (ruots. *svärmod, tungsın*).³⁰⁴ 1800-luvulla melankolia olikin lääketieteellinen termi, diagnoosi, joka mainittiin virallisissa tautiluokituksissa ja jota käyttivät ennen kaikkea mielisairaanhoidon erikoistuneet lääkärit.³⁰⁵ Melankoliaan liitettiin kohonnut itsemurhariski. Viktoriaanisen ajan psykiatria tutkineen Åsa Janssonin mukaan itsetuhoisuuden ja melankolian välinen kytkös oli niin tiivis, että silloinkin kun lääkärit eivät havainneet potilaalla itsetuhoisia taipumuksia, he yhtä kaikki olettivat niitä olevan. Itsetuhoisuus kuului melankoliaan, se oli diagnoosin perustava osa.³⁰⁶

Tuomioistuimissa, maallikoiden todistajanlausunnoissa, raskasmielisyys sai kuitenkin hieman toisenlaisen merkityksen. Tämän osoittaa Anna Wähäkainon oikeudenkäynti, jossa veli kertoi, että itsensä hirttänyt sisar

ei ollut mielenvikainen, mutta viimeisinä aikoina kylläkin jotenkin raskasmielinen ja surullinen, [sekä] köyhtynyt ja toimeentulostaan siksi huolissaan; ettei hän koskaan ollut sanonut mitään sen suuntaista, että aikoi tappaa itsensä, minkä vuoksi häntä ei myöskään osattu pitää silmällä; ettei hän enää moneen viikkoon ollut tehnyt töitä, vaikka olikin terve, vaan mietiskeli ja kuljeskeli itsekseen, eikä siten askaroinut edes kristinopin parissa.³⁰⁷

303 Helsingin ro 13.7.1869, Cb II:2, II osasto, HelKA. städse [--] svärmodig och klagat öfver värk i sina lemmar samt i sorgen efter sin bemälde man ofta uttalar önskan att få dö, under anfall af svärmod sjelf afhändt sig lifvet, [--] Emilia Golovatscheff ej haft sinne för umgänge ens med sina närmaste anförvandster, utan oroligt sökt ensamhet och tillfälle att öfverlemna sig åt grubbel och sorg.

304 Tuohela 2008, 26–28, 57; Johannisson 2012, 31. Käytän luvussa rinnakkain melankolian ja raskasmielisyyden käsitteitä.

305 Ahlbeck-Rehn 2006, 141, 151; Hirvonen 2014, 162, 164.

306 Anderson 1987, 406–407; Jansson 2013. Janssonin mukaan itsetuhoisuudeksi luettiin paitsi suoranaiset kuolemantoiveet ja aiemmat itsemurhayritykset myös syömättömyys, epätoivoisuus ja tapetuksi tulemisen pelko, ks. Jansson 2013.

307 Vetelin tk 13.2.1869, C4a:6, Lohtajan tk, KA. ej varit sinnesrubbad, men väl på senare tider något svärmodig oh sorgsen, mera fätalig blifven [--] och utkomsten derföre bekymmersam: att hon aldrig yttrat något ditåt det hon skulle göra af med sig, hvarföre man icke heller vetat hålla uppsigt öfver henne; att hon på flere veckor ej mera arbetat, ehuru hon varit frisk, utan funderat och spatserat för sig sjelf och ej sålades sysslats med Christendoms läsning.

Veli viittasi lausunnossaan tunteisiin – huolensekaiseen suruun – ja teki eksplisiittisesti eron mielenvikaisuuden ja raskasmielisyyden välille: sisar oli ollut surullinen ja raskasmielinen mutta *ei* mielenvikainen. Raskasmielisyydellä olikin tuomioistuimissa monta ulottuvuutta. Yhtäältä se viittaasi alakulon ja apeuden leimaamiin tunteisiin, joihin Wähäkainon veli viittasi, toisaalta taas psykiatriseen tautinimikkeeseen, mielisairauteen, jonka oireita olivat liioitellut mittasuhteet saava suru ja surumielisyys, harhaisuus, apeus, unettomuus, ruokahaluttomuus, tuskaisuus, pelot ja toivottomuus. Patologisessa muodossaan alakulo kroonistui ja muuttui hallitsemattomaksi, siitä ei enää päässyt eroon, sillä aivoissa oli tapahtunut orgaaninen muutos.³⁰⁸

Juuri tähän, raskasmielisyyden patologiseen muotoon eli mielisairauteen, taas viittasi luvun alussa mainitsemani Johanna Könttärin ruumiin avannut lääkäri. Hän sivuutti ruumiinavauspöytäkirjan *Species factiin* kirjatut tiedot siitä, että Könttäre oli itsemurhaa edeltäneenä keväänä alkanut näyttää hirvittävän raskasmieliseltä, ja viittasi sen sijaan mielenhäiriöön – tai pikemminkin sen puutteeseen – todetessaan, ”ettei ruumiinavauksessa löytynyt mitään mielenhäiriöön viittaavaa”.³⁰⁹ Vastaavan tapaan Mathilda Efraimdotterin *Species factissa* tämän kerrottiin ”aina näyttäneen raskasmieliseltä ja synkältä”, mutta lääkärin mukaan Efraimdotter ”todennäköisesti hetken mielihäiriössä riisti itseltään hengen”.³¹⁰ Ruumiinavauspöytäkirjoissa tapahtunut merkityksen muutos, maallikoiden mainitsemien synkkyiden ja alakulon tunteiden muuttuminen mielenhäiriöksi, liittyi melankolian, joka oli raskasmielisyyden hienompi nimitys, luokittuneisuuteen. Alakulo oli ennen kaikkea keski- ja yläluokan tunnetila. Melankolisen tunteen katsottiin edellyttävän tuntijaltaan herkkyyttä, henkevyyttä, hienostuneisuutta, älyä ja luovuutta, siis ominaisuuksia, jotka luonnehtivat yhteiskunnan ylempiä kerroksia. Kun alaluokka sitä vastoin oli karkea, sivistymätön ja henkevyyttä vailla, Johanna Könttärin ja Mathilda Efraimdotterin tapaisten, alaluokkaisten naisten raskasmielisyys määrittyi ruumiinavauksissa helpommin mielen häiriöksi kuin tunteeksi.³¹¹

Oikeudenkäyntipöytäkirjat kuitenkin osoittavat, että toisin kuin keskiluokka oletti, alaluokka puhui, ja ennen kaikkea osasi puhua, tunteista: he erit-

308 Tuohela 2008, 25–26, 54, 62–63, 74–75, 80–81, 198–199; Hock 2011, 449; Johannisson 2012, 31; Hirvonen 2014, 123, 151. Melankoliasta ja sen eri muodoista vanhempien aikojen itsemurhien kontekstissa, ks. Jarrick 2000, 62–65; Miettinen 2015, 313–324.

309 214/1875, LHA, KA.

310 156/1885, LHA. Ks. myös esim. 180/1876, LHA, KA; 248/1879, LHA, KA; 225/1881, LHA, KA; 424/1894, LHA, KA. visat sig svärmodig och dyster till sinnes; sannolikt i något ögonblick af sinnesförvirring sjelf sig lifvet afhändt.

311 Johannisson 2012, 81–86; Ahlbeck-Rehn 2006b, 183–184; Radden 2003, 40; Tuohela 2008, 253; Hock 2011, 449; Johannisson 2012, 15–16, 109, 209. Tunteiden luokittuneisuudesta, ks. Ahlbeck et al. 2015, 295.

telivät hienosyisesti alakulon eri muotoja, surullisuutta, apeutta, eristäytymistä, haluttomuutta, synkkiin ajatuksiin vajoamista ja kuoleman kaipuuta. Lisäksi ruumiinavaus- ja oikeudenkäyntipöytäkirjat osoittavat, ettei raskasmielisyys ollut, niin kuin aiemmassa tutkimuksessa on esitetty, miehin vaan että myös naiset saattoivat kärsiä alakulon tuntemuksista.³¹² Se, että ruumiinavauspöytäkirjoissa tällaiset tuntemukset muuttuivat mielenhäiriöiksi, voi liittyä paitsi tunteiden luokittuneisuuteen myös tunteiden medikalisaatioon, toisin sanoen siihen, että tunteet muuttuivat mielisairauden – melankolian – taudinkuvaan kuuluneiksi oireiksi.

Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että rahvaan alakulo olisi aina merkityksellistynyt mielen sairaudeksi; paremminkin kyse oli taipumuksesta. Piikana toimineen Serafia Hännisen ruumiin avannut lääkäri totesikin lausunnossaan, ettei ruumiinavaus tuonut selvyyttä mielentilaan ja etteivät poliisitutkimuksen tiedot – Hännisen kerrottiin olleen ruokahaluton ja akea peruuntuneen kihlauksen tähden – myöskään osoittaneet ”minkäänlaiseen mielenvikaan vaan ainoastaan alakuloiseen, melankoliseen mielialaan”.³¹³ Lääkärin tulkinta, alakuloinen mieliala, on kiinnostava. Käräjöpöytäkirjan liitteenä olevasta poliisitutkimuspöytäkirjasta, jota lääkäri *Species factissa* vain referoi, ilmenee, että todistajat olivat kyllä puhuneet ruokahaluttomuudesta ja peruuntuneesta kihlauksesta mutta eivät niinkään surusta kuin *vihasta*. Hänninen oli ollut vihainen lupauksensa pettäneelle rengille, joka talonväen edessä kielsi koskaan luvanneensa viedä tätä pappilaan.³¹⁴ Ilmeisesti tieto kihlauksen purkautumisesta kuitenkin riitti lääkärille todisteeksi Hännisen ”alakuloisesta, melankolisesta mielialasta”.³¹⁵ Oli syy mikä tahansa, merkityksellistä oli se, että lääkäri viittasi nimenomaan tunteeseen, kihlauksen purkautumisen aiheuttamaan alakuloon.

Näin oli myös luvun mainitsemani Emilia Golovatscheffin kohdalla. Todistajat kertoivat, kuten jo edellä lainaamani sitaatti kuului, että miehensä kuoleman jälkeen tämä oli ”ollut raskasmielinen” ja että miestään sureva Golovatscheff oli ”usein sanonut haluavansa kuolla”.³¹⁶ Lausunnossa viitattiin tällöin – samaan tapaan kuin lääkäri Hännisen ruumiinavauspöytäkirjan lausunnossa – ulkoisen tapahtuman, aviomiehen kuoleman, laukaisemaan suruun, siis ohimenevään tunteeseen. Golovatscheffiin ja Hänniseen verrattuna Lena Paavilaisen oikeudenkäynti tarjoaakin kiinnostavan vertailukohdan. Aviomies kertoi, että ”hänen vaimonsa Lena Pavilainen [--] oli luonnoltaan ollut enem-

312 Johannisson 2012. Melankolian miehisyyden kritiikistä ks. myös Hock 2011; Miet-
tinen 2015, 388.

313 297/1884, LHA.

314 Mikkelin sk 19.–20.11.1884, Caa:36, Mikkelin tk, KA.

315 Käsittelen Serafia Hännisen itsemurhaa tarkemmin Onneton rakkaus -alaluvussa.

316 Helsingin ro 13.7.1869, Cb II:2, II osasto, HelKA.

pi raskasmielinen”.³¹⁷ Viittaus raskasmieliseen luonteeseen, siihen, että vaimo oli luonnoltaan aina ollut enempi raskasmielinen, vihjaa, ettei puheena ollut vain ohimenevä tunne vaan pysyvä ominaisuus, luonteenpiirre. Näin ollen tuomioistuimessa oli läsnä paljon vanhempaa perua ollut, antiikin lääketieteeseen pohjautunut humoraaliopin näkemys melankolisesta luonteenlaadusta, temperamentista. Humoraaliopin katsannossa melankoliolla oli kahtalainen merkitys. Mikäli mustaa sappea oli liikaa, kyse oli sairaudesta mutta jos taas kyse oli nesteiden – mustan sapsen, keltaisen sapsen, liman ja veren – synnynnäisestä ja siinä mielessä normaalista epätasapainotilasta, melankolia viittasi pikemminkin luonnetyyppiin.³¹⁸

Paavilaisen oikeudenkäynti osoittaa, että merkityksistä jälkimmäinen oli voimissaan vielä 1800-luvun lopulla, vuonna 1874, jolloin Paavilaisen kuolemaa tutkittiin käräjillä. Raskasmielisyydellä oli näin ollen monta ulottuvuutta.³¹⁹ Sen ontologia tarkentui välineistöissä, ruumiinavauksissa, joissa se useimmiten sai mielenvikaisuuden merkityksen, ja oikeudenkäynneissä, joissa raskasmielisyys täsmentyi ennen kaikkea tunteeksi mutta toisinaan, kuten Paavilaisen itsemurha osoittaa, myös luonteeksi. Kiinnostavaa onkin, että Paavilaisen ruumiinavauksessa, jota käsiteltiin Raskas ruuansulatus -alaluvussa, ruumiin avannut lääkäri totesi tämän tehneen itsemurhan ”raskasmielisyyden ja [maksasyövän aiheuttamien] ruumiillisten tuskien ajamana”.³²⁰ Epäselväksi jää, viittasiko lääkäri mielenvikaan vai tunteisiin. Olennaista kuitenkin on, ei niinkään raskasmielisyyden *oikea* merkitys, kuin useiden merkitysten mahdollisuus – raskasmielisyyden ontologinen (ennalta) määräytymättömyys.

Heng(elline)n hulluus

Elokuussa 1875 torpparin vaimo Anna Lautiainen hirtti itsensä kotitalonsa lähetyvillä olleeseen koivuun. Käräjillä aviomies Johan Pöyhönen kertoi, että

hän oli ollut Anna Lautiaisen kanssa 22. vuoden ajan avioliitossa ja elänyt hänen kanssaan onnellisesti kunnes [vaimo], joka aina oli ollut hyvin uskonnollinen, alkoi viimeisinä aikoina mietiskellä uskontoa ja epäillä autuuttaan, koska katsoi olevansa kirottu. Aamiaisen syötyään [--] oli Anna Lautiainen kertonut Pyhän Hengen vierailleen hänen

317 Juvan sk 23.11.1874, Caa:65, Juvan tk, KA. hans affidna hustru Lena Paavilainen [--] alltid haft mera svärmodigt lynne.

318 Westerink 2014, 341–342. Humoraaliopista ja nesteiden tasapainosta ks. esim. Joutsivuo 1995, 34–38; Mikkeli 1995, 11, 19–21; Kaartinen 2013, 7.

319 Tuohela 2008, 25–26; Johannisson 2012, 31.

320 126/1874, LHA, KA. drifven af svärmord och kroppsliga plågor.

luonaan mutta ettei hän, eikä myöskään hänen miehensä, voinut ottaa Henkeä vastaan, sillä he molemmat olivat Antikristukselle uskollisia ja kirottuja, minkä vuoksi myös ruoka, jota he nauttivat, oli kirottua. Ja kun [Johan] Pöyhönen laittoi maata sanotun ruoka-ajan jälkeen, oli Anna Lautiainen kadonnut ja löydettiin sen jälkeen hirttäytyneensä. [K]atsoi Johan Pöyhönen, että hän epätoivossa hirtti itsensä.³²¹

Muiden oikeudessa kuultujen todistajien mukaan Lautiainen oli sanonut myös, ettei hän ollut oikeutettu Jumalan armoon, että tilan muut asukkaat olivat ”muhammettilaisia”³²² ja ”antikristuksia” ja että hänen perheensä joutuisi helvettiin. Näiden seikkojen perusteella todistajat päättelivät, ettei Lautiainen ollut täysijärkinen. Uskonnollisuus nivoutui tällöin hulluuteen, määrittyi omaksi hulluuden lajikseen – uskonnolliseksi hulluudeksi.

Tässä suhteessa kiinnostavaa on se, ettei Lautiainen ollut kyennyt ottamaan vastaan hänen luonaan vierailutta pyhää henkeä. Hän koki olevansa kirottu, karkotettu Jumalan armosta – toivoton. Esimodernina aikana Lautiaisen tuntema epätoivo merkitsikin juuri kokemusta Jumalan armon ulottumattomissa olemisesta. Tämä johti esimoderneja itsemurhia tutkineen Arne Jarrickin mukaan melankolisen ja epätoivoisen itsemurhan erotteluun. Siinä missä edellisen katsottiin johtuvan ei-omavalintaisesta, ansaitsemattomasta mielenvikaisuudesta, jälkimmäinen oli tulosta rationaalista ajattelusta ja siten omavalintaisesta pahuudesta, siitä, että ihminen koki olevansa Jumalan hylkäämä. Epätoivo oli näin ollen synty ja epätoivossa tehty itsemurha taas rikos, josta rangaistiin häpeällisellä hautauksella, hautaamalla ruumis kirkkomaan ulkopuolelle, ilman kellojen soittoa ja saarvoja.³²³

Jarrick kertoo omaisten selittäneen tällaisissa tapauksissa itsemurhaa kadotuksen kokemuksella: koska vainaja jo koki olevansa kadotukseen tuomittu, hän saattoi yhtä hyvin tehdä kadotukseen johtavan syntisen teon, itsemurhan.

321 Juvan sk 2.11.1875, Caa:67 Juvan tk, KA. han med Anna Lautiainen varit i 22. års tid genom äktenskap förenad och levat lycklig med henne tills hon, som städse varit mycket religiös, på senare tider börjat grubbla religionen och tviflat om sin salighet, emedan hon vore förbannad. Efter intagen frukost [--], hade Anna Lautiainen yttrat att den Helige Ande besökt henne men hvarken hon eller hennes man, hvilka hvardera vore Antichrist tillgifne och förbannade icke kunnat emottaga Anden och hvarför äfven den mat de förtärade vore förbannad. Och medan [Johan] Pöyhönen nu lagt sig till hvila efter sagde måltid, hade Anna Lautiainen försvunnit och der efter befunnits hängde. [A]nseende Johan Pöyhönen att hon i förtviflan sålunda afhändt sig lifvet.

322 Islaminuskoon viittaava nimitys saattoi liittyä 1800-luvun jälkipuolen maailmanpoliittiseen tilanteeseen, Ottomaanivaltakunnan ja Venäjän välisiin jännitteisiin, jotka eskaloituivat vuosien 1877–1878 välillä käydyksi Turkin sodaksi.

323 Jarrick 2000, 37, 61, 69–71; Watson 2010, 100–101.

Ikuisen jumalallisen tuomion *odottaminen* oli näin ollen raskaampaa kuin itse tuomio, kadotus.³²⁴ Kristinusko oli muutoinkin läsnä esimodernin ajan tuomioistuimissa. 1600-luvun Ruotsin itsemurhaoikeudenkäyntejä tutkineen Riikka Miettisen tutkimuksesta selviää, että oikeudessa kuullut todistajat saattoivat nostaa esiin esimerkiksi Raamatussa mainitut itsemurhatapaukset.³²⁵ 1800-luvun jälkipuolta koskevasta aineistostani tällainen puhe sen sijaan puuttuu. Käräjillä ja raastuvissa kuultiin vain harvoin itsemurhan kristinopillista luonnetta tai itsemurhaajan kuoleman jälkeistä kohtaloa koskeneita lausuntoja.

Kristinuskon sijaan 1800-luvun jälkipuolen oikeudenkäyntien keskiössä oli mielentila. Näin oli myös ”muhammettilaisista” ja ”Antikristuksesta” puhuneen Anna Lautiaisen kohdalla. Lautiaisen järkkyneeseen mieleen viittasi kirkkoherra, joka papinkirjassa totesi tämän olleen ”silminnähtävästi mieleltään häiriintynyt – missä tilassa hän [--] kuuluu olleen kun hän, 12. tätä kuuta [elokuuta 1875], hirttämällä riisti hengen itseltään”.³²⁶ Muiden todistajien lausunnoista ilmenee, että Lautiaisen oli hakenut kirkkoherralta lohtua hengelliseen hätäänsä, siihen ettei kyennyt ottamaan vastaan pyhää henkeä, jolloin kirkkoherra todennäköisesti oli tietoinen hänen psyykkisestä tilastaan ja saattoi siksi ottaa kantaa mielentilaan. Mielenvikaiseksi tulkitseminen saattoi myös olla keino torjua oma syyllisyys: kenties kirkkoherra ajatteli, että hänen – Lautiaisen sielunhoitajan – olisi pitänyt pystyä pelastamaan tämä hengellisestä hädästä.

Mielenvikaisuuden puolesta todistaessaan kirkkoherra tuli implisiittisesti tunnustaneeksi uskonnon, tai ainakin tietynlaisen, liiallisuuksiin menevän tai kirkon omasta opetuksesta poikenneen uskonnon, potentiaalisen vaarallisuuden. Sellaisesta kirjoittivat paitsi itsemurhia tutkineet aikalaislääkärit, joiden mukaan ”uskonnollinen mietiskely” oli yksi itsemurhasyy,³²⁷ myös lääketieteen professori Immanuel Ilmoni (1797–1856), jonka mukaan herännäisyys aiheutti ”mielisairautta, etenkin uskonnollista maniaa, sekä myös maha- ja sydänvaivoja, ja naisilla erityisesti hysteriaa, hermoaivoja ja kuukautishäiriöitä”.³²⁸ Ilmonin edustaman keskiluokan kielteinen suhtautumistapa liittyi herännäisyyden hajottavaan voimaan: se kyseenalaisti vallitsevan sosiaalisen järjestyksen, hierarkian, jossa ylemmät luokat, papit ja 1800-luvun loppua kohden enenevässä määrin lääkärit, ohjasivat alempia. Herännäisyys toisin sanoen edusti vää-

324 Jarrick 2000, 74–75.

325 Miettinen 2015, passim ja ks. erit. 297. Miettinen ei erikseen erittele, mistä Raamatun itsemurhista oli kyse.

326 Juvan sk 2.11.1875, Caa:67, Juvan tk, KA. synbarligen rubbat till sina sinnen – i hvilket tillstånd hon [--] läres varit då hon den 12te dennes [Augusti 1875] medelst hängning afhändt sig lifvet.

327 Saelan 1864, 44.

328 Sit. Uimonen 1999, 64.

ränlaista, ylempien luokkien valta-asemaa horjuttanutta yksilökeskeisyyttä.³²⁹

Lautaisen itsemurhaoikeudenkäynti tuokin esiin uskonnon moninaiset merkitykset 1800-luvun kulttuurissa. Yhtäältä uskonto oli hajottava voima, toisaalta yhdistävä tekijä ja keino, jolla keskiluokka saattoi (yrittää) hallita ja kanavoida alaluokan toimintaa haluamaansa suuntaan. Ja koska uskonto oli aikalaisten elämän kiinteä osa, se tarjosi kanavan, ilmaisutavan ja sanaston, myös psyykkisen epätasapainon ilmentymiselle.³³⁰ Todistajien kertomukset uskonnollisesta hulluudesta viittasivatkin käräjillä tutkittavana olleen ilmiön muodostaneisiin toimijoihin, vainajaan ja todistajiin ja sitä kautta vainajien ja todistajien elämää kehystäneisiin tekijöihin, Lautiaisen tapauksessa uskontoon. Uskonto tarjosi raamit, joiden puitteissa todistajat tulkitsivat Lautiaisen käytöstä ja itsemurhaa. Uskonto vaikutti näin ollen itsemurhan saamaan merkitykseen, sen tulkitsemiseen uskonnollisen hulluuden vallassa tehdyksi teoksi.

Uskonto oli läsnä myös Anna Mullin oikeudenkäynnissä. Todistajat kertoivat Mullin olleen vanha ja sairas, hän oli kärsinyt ”sisällisestä tuskasta” ja valittanut ennen kuolemaansa kurkkukipua, joka tukehdutti hänet, minkä lisäksi hän

näytti erittäin suruvoittoiselta ja epätoivoiselta sekä [--] erään kerran viimeksi kuluneen Johanneksen aikaan antoi kutsua todistajan luokseen ja valitti tällöin, että vihollinen, jolla hän epäilemättä tarkoitti paha henkeä, häntä kovasti painosti ilman että hän saattoi pitää omaa puoltaan ja ilman että Jumala, joka oli hänet hylännyt, edes kuuli hänen rukoustaan. Ylimalkaan oli todistaja täysin vakuuttunut siitä, että Anna Mullin äsken kuvattu epätoivo aiheutti mielenvikaisuutta, joka sitten johti hänet itsemurhaan.³³¹

Itsemurha kytkeytyi ruumiilliseen tuskaan ja tukehduttavaan kurkkukipuun mutta myös psyykkisiin tekijöihin, painostavaan pahaan henkeen ja epätoivoon. Mullin itsemurha hahmottui siten psyykkisen ja ruumiillisen lomittumaksi, ilmiöksi, jossa tuska, kurkkukipu, paha henki ja epätoivo kietoutuivat toisiinsa ja muotoutuivat uskonnollisen hulluuden vallassa tehdyksi itsemurhaksi.

329 Sulkunen 1999, 16, 59–60; Uimonen 1999, 62; Koski 2011, 10–11.

330 Ollila 2000, 102; Leskelä-Kärki 2006, 206; Koski 2011, 11.

331 Juvan sk 23.11.1881, Caa:79, Juvan tk, KA. Anna Lisa Mulli under sin sista sjukdom visat sig särdeles sorgbunden och misströstande samt en gång nästvikne Johannestid lätit kalla vittnet till sig samt vid vittnets besök i anledning häraf beklagat sig på henne uthurusom fienden, dermed otvifvelaktigt menande den onde anden trängde hårdt utan att hon förmådde försvara sig eller Gud, som skulle öfvergifvit henne, ens hörde hennes bön. För öfrigt var vittnet fullt öfvertygadt derom att Anna Lisa Mullis nysbeskrifna förtviflan hos henne framkallat sinnesrubbnig, som sedan föranledt hennes sjelfmord.

Kiinnostavaa on, että todistajan mukaan paha henki painosti – ahdisti ja puristi – Mullia, minkä lisäksi hänen kurkkuaan kuristi niin, että hän lopulta kirjaimellisesti tukehdutti itsensä hirttäytymällä puun oksaan. Fyysinen seikka, kurkkukipu, hahmottui tällöin tekijäksi, joka oli osaltaan saattanut vaikuttaa itsemurhatavan valintaan, siihen, että Mulli päätti päivänsä juuri tukehduttamalla itsensä kuoliaaksi. Kivulla saattoikin 1800-luvulla olla varsin kohtalokkaita seurauksia. Olive Anderson kertoo tutkimuksessaan kurkkunsa auki leikanneesta hartaasta leskirouvasta, joka oli kärsinyt sydämentykytyksistä, unettomuudesta ja päänsärystä. Kun paikalle hälytetty poliisi oli kysynyt tältä teon syytä, oli leski, joka oli edelleen ollut tajuissaan, vastannut halunneensa helpottaa oloaan. Hän ei siis ollut halunnut kuolla vaan lievittää särkyä.³³² Samaa tapaan kuin Mullin kohdalla, myös leskirouvan kohdalla kipua, jota käsitelien tarkemmin seuraavassa luvussa, toimi teon ruumiillisena motivaattorina. Itsemurha ei siten ollut yksin psyykinen vaan myös ruumiillinen ilmiö.

Paholainen painosti Mullin ohella myös edellisessä luvussa käsittelemääni, tunteiltaan raskasmieliseksi kuvattua Johanna Könttäriä. Tämän lapsuudesta saakka tuntenut todistaja kertoi kuulleensa, että

Johanna Hermansdotter [Könttäri], joka kuoli viikko sen jälkeen kun hän oli synnyttänyt kuolleen sikiön, oli usein sanonut sellaista, mikä osoitti hänen aikoneen riistää hengen itseltään, ja päivää ennen kuin hänet löydettiin kuolleen, hän oli lukenut ahkerasti hengellisiä kirjoja, mutta silloinkin hän tosin uskoi, ettei löytäisi lohtua Jumalan sanasta, sillä sielunvihollinen alati johti hänen aatoksensa muihin asioihin.³³³

Kun uskonto yhdistyi Könttärin kohdalla raskasmielisyyteen, oli mielentila, jossa hän itsemurhan teki, tulkittavissa ajan psykiatriassa uskonnolliseksi melankoliaksi. Sille ominaisia oireita olivat surullisuus ja ahdistus, kuolemantouvet, epätoivon ja kärsimyksen tuntemukset, itsensä tunteminen kadotetuksi tai kirotuksi sekä harhaiset ajatukset paholaisen valtaamana olosta.³³⁴ Raskasmielisyys ja epätoivo eivät siten olleet toisensa ulossulkevia oireita, niin kuin vielä

332 Anderson 1987, 160.

333 Keuruun vk 15.7.1875, I Cg:5, Jyväskylän tk, KA. Vastaavanlaisia itsemurhia, ks. myös Pielaveden tk 3.5.1869, C I a:9 Pielaveden tk, KA. Johanna Hermansdotter [Könttäri], hvars död inträffat en vecka efter det hon blifvit förlöst med ett liflöst foster, ofta lätit undfålla sig ytttranden antydande derpå att hon hade i sinnet att afdagataga sig och dagen före den då hon hittats död läst flitigt i gudliga böcker, men derunder dock förment att hon icke fann någon tröst ens i Guds ord, enär djefvulen städse ville leda hennes tankar på andra ämnen.

334 Uimonen 1999, 64; Lind 2004, 74–77; Westerink 2014, 344–345; Tuohela 2015, 201.

esimodernina aikana, vaan epätoivosta – niin uskonnollissävytteisestä Jumalan hylkäämäksi tulemisen kokemuksesta kuin yleisemmästä elämän toivottomuuden tunnusta – oli tullut raskasmielisyyden oire. Uskonnollisen melankolian oireet taas täsmäsivät paitsi paholaisen kuiskeen kuulleeseen Könttariin myös suruvoittoiseen ja epätoivoiseen, pahan hengen ahdistelemaan Anna Mulliin sekä Antikristuksen seuraajana itseään pitäneeseen, harhaiseen Anna Lautiaiseen. Raskasmielisyydellä näytti siten olleen neljäskin merkitys: se viittasi paitsi tunteeseen, luonteeseen ja mielisairauteen myös uskonnollisuuden sävyttämään mielisairauteen, uskonnolliseen raskasmielisyyteen.

Kivun mieli

Raskasmielisyyden eri muotojen ohella todistajat viittasivat taajaan erilaisiin kipuihin, särkyihin ja sairauksiin. Tässä alaluvussa ehdotankin, että säryt ja fyysiset sairaudet hahmottuivat paitsi syyksi, jonka takia itsemurha tehtiin, myös fyysiseksi, kivulloseksi mielentilaksi. Tästä johtuen kivulla on luvussa kahtalainen merkitys: se viittaa paitsi fyysisen kärsimyksen leimaamaan mielentilaan myös itsemurhasyhyhyn.

Silloin kun todistajat viittasivat kipuihin, he kertoivat kolotuksista, särkyistä, kuumeista ja poltteista – 65-vuotiaan eläkeleski Anna Toitturin oikeudenkäynnissä särkevistä jaloista:

aina viime kesästä lähtien vainaja valitti usein [--] sietämätöntä särkyä jaloissa ja sanoi tällöin haluavansa kuolla lopettaakseen kärsimyksensä. Kun Anna Sofia Simonsdotter [Toitturi] erään kerran kylpi [todistajan] kanssa, hän pyörtyi lauteelle ja kun Karolina Åhl miehensä David Davidssonin kanssa nosti hänet ja palautti tajuihinsa, nuhteli hän heitä: miksette antaneet minun kuolla?³³⁵

Kuolema oli keino lopettaa ruumiillinen kärsimys, jolloin kipu ja kärsimys hahmottuivat kivulloseksi mielentilaksi.³³⁶ Psykye ei siis ollut vain henkinen vaan myös fyysinen ilmiö – särkevä mieli. Kivusta kirjoitti myös filosofian professori Thiodolf Rein (1838–1919). Alun perin vuonna 1884 julkaistussa *Sielutieteen*

335 Iitin ja Jaalan tk 17.3.1886, Cab:17, Iitin tk, KA. den affidne allt sedan sista sommaren ofta klagat [--] en olidlig verk i fötterne samt derunder yttrat sin önskan att få dö för att derigenom slippa sitt lidande. Wid ett tillfälle medan Anna Sofia Simonsdotter badat hade hon svimmat på lafven och då Karolina Åhl jemte sin man David Davidsson lyftat ner henne derifrån samt återställt henne till sans hade hon förebrått dem under förmålan: hvarföre lätten I ej mig dö?

336 Kivuista ja särkyistä, ks. myös Anderson 1987, 158.

oppikirjassaan Rein kirjoitti tunteiden jakautuvan kahteen pääluokkaan, aistillisiin ja epäaistillisiin tunteisiin, joista ensiksi mainittuihin lukeutui myös kipu. Reinin mukaan kipu oli ruumiillista mielipahaa, tunne, joka oli aistillinen, ruumiillinen.³³⁷ Kipu muodosti näin omanlaisensa tunnetilan. Tässä suhteessa kiinnostavaa onkin, että oikeudenkäynneissä kivulloinen mieli voitiin eksplisiittisesti erottaa mielenhäiriöistä. Erään todistajan mukaan Toitturin

sääret ja jalat jo pidemmän aikaa olivat kipeät mutta hänen ymmärryksessään todistaja ei sitä vastoin ollut huomannut mitään vikaa, joskin todistaja otaksui, ettei hän voinut olla täysin viisas itsemurhaa tehdessään.³³⁸

Lausunto on paljastava, sillä se kertoo tavasta, joilla oikeudenkäynti laittoi todistajat arvioimaan vainajia. Todistajan mukaan Toitturi ei ollut ilmentänyt hulluuden merkkejä, käyttäytynyt hullun lailla, puhun yksin tai piilotellut metsässä. Käytöksen arviointi perustui täten ennalta määriteltyihin hulluuden kriteereihin: hulluus ilmeni epätavanomaisena käytöksenä. Tästä seurasi se, että tavanomaisesti käyttäytynyt Toitturi jäi, samaan tapaan kuin mielenvikaisuuden merkkejä ilmentämätön ruumis ruumiinavauksissa, tunnistamatta mielenvikaiseksi. Koska hän kuitenkin tappoi itsensä, hänen – tervejärkisesti, siis normaalisti, käyttäytyneen ihmisen – täytyi olla hullu. Oikeudenkäynti sai todistajat tulkitsemaan itsemurhan mielipuolen teoksi: itsemurha oli teko, jonka vain henkisesti häiriintynyt ihminen saattoi hulluudessaan tehdä. Hulluus toimi tällöin selityksenä rikolliselle teolle, jota ei kyetty ymmärtämään – joka ylitti ymmärryskyvyn, oli tekona mieletön. Toitturin oikeudenkäynti ilmentää näin ollen paitsi oikeudenkäyntien luonnetta kuolemia tuottaneina välineistöinä myös inhimillistä tarvetta löytää itsemurhalle järkeenkäypä syy, selittää se loogisesti ja johdonmukaisesti siitäkin huolimatta, että kyse oli monimutkaisesta ja osin ei-inhimillisestäkin teosta.

Kuten Raskasruuansulatus-alaluvussa toin esiin, fyysisen sairauden tai kivun takia tehtyyn itsemurhaan voitiin suhtautua myötätuntoisesti ja ymmärryksellä. Oikeudenkäyntipöytäkirjoissa tämä näkyi todistajanlausuntoina, joissa sairaalloista vainajaa kuvattiin myönteiseen sävyyn, piirteillä, joita pidettiin suotavina ja toivottuina: vainajan kerrottiin olleen ahkera, kunniallinen,

337 Rein 1934, 122, 126, 133.

338 Iitin ja Jaalan tk 17.3.1886, Cab:17, Iitin tk, KA. ben och fötter hade wäl en längre tid varit sjuka, men något fel å hennes förstånd hade vittnet deremot icke märkt, ehuruwäl vittnet antog att hon ej kunnat wara fullt klok vid sjelfmordets begående.

rauhallinen, siivo ja kaikkien kanssa toimeentuleva.³³⁹ Esimerkiksi rintatautia³⁴⁰ sairastaneen talollisen vaimon Lusiina Haapakankaan kerrottiin olleen ”siivo ja hiljainen”. Todistajan mukaan hän oli

joskus oli halveksinut itseään heikkoutensa vuoksi, mutta kuitenkin tehnyt tavalliset työt, ja että hän lauvantaina tämän kuun 1. päivänä [vuonna 1889] oli ollut tavallista vähäpuheisempi, illastelematta kuten luultiin ja kylpemättä pannut levolle, lausuen miehelleen ”mihinkä minä tänä kesänä joudun” sillä kait luultiin tarkoittaneen heikkoa terveyttään ulkotöiden toiminnassa.³⁴¹

Todistaja liitti itsemurhan sairauden alentamaan työkykyyn ja sitä seuranneeseen itsensä halveksimiseen. Tämä on ristiriidassa itsemurhien historiaa tutkineen John C. Weaverin tulkinnan kanssa. Weaver kirjoittaa tutkimuksessaan 1900-luvun alkupuolella eläneistä, työtä vailla olleista australialaismiehistä, jotka hänen mukaansa ”halveksivat itseään, koska työ toi päämäärän ja tarkoituksen elämään” ja toisaalta naisista, joiden alhainen itsearvostus johtui Weaverin tulkinnan mukaan vain harvoin työstä.³⁴² Edellä siteeraamani todistajanlausunto kuitenkin osoittaa työn olleen merkittävä tekijä myös naisten elämässä. Naisten tekemään työhön viittaa myös Bailey, joka huomauttaa, että sairaus saattoi vaikuttaa naisten työmahdollisuuksiin niin, etteivät he voineet tehdä kotitöitä.³⁴³ Pohjimmiltaan kyse onkin siitä, miten Weaver on työn määritellyt. Hänen tutkimustaan näyttää ohjanneen sukupuolittunut – ja samalla impliisiittinen, sillä hän ei määrittele käsitettä – työn määritelmä, joka on rajannut naisten tekemän työn, taloustyöt ja maaseudulla tilojen hoitoon liittyneet työt, pois. Työksi on näin ollen määrittynyt kodin ulkopuolella tehty palkkatyö ja muu ammattinimikkeen alainen työ, maatyöläisyys, jolloin työ on määrittynyt miesten työksi.³⁴⁴

Aiemman tutkimuksen perusteella naisten työ oli kuitenkin 1800-luvun jälkipuolella ja 1900-luvun alussa merkittävässä roolissa. Kaupungeissa naiset osallistuivat perheen elättämiseen, maaseudulla taas tilojen erinäisiin töihin, kuten viljan puintiin ja heinäntekoon, minkä lisäksi he huolehtivat karjasta.

339 Ks. esim. Kangasniemen sk 15.9.1871, Cab:37, Mikkelin tk, KA; Saloisten sk 16.11.1876, ClA:61, Salon tk II, KA; Iitin ja Jaalan tk 17.3.1886, Cab:17, Iitin tk, KA.

340 Rintatauti tarkoitti useimmiten keuhkotautia, ks. Forsius 2005, [ei sivunumeroita].

341 Kalajoen vk 11.7.1889, CIIIA:116, Salon tk II, KA.

342 Weaver 2009, 202. Ks. myös Anderson 1987, 121, 144–145. Men without work denigrated themselves, because work could bring purpose and meaning to their lives.

343 Bailey 1998, 234.

344 Karl Marxin sukupuolittuneesta työn käsitteestä, ks. Mannevuori 2015, 28–29.

Näin ollen Lusiina Haapakankaan kaltaisten talon emäntien panosta tarvittiin. Kun naisilta näin suorastaan edellytettiin ja odotettiin uutteruutta ja osallistumista maatilojen töihin, sairastamiselle ei yksinkertaisesti ollut sijaa. Naisten säryt ja sairaudet määrittyivät tällöin ei-toivottavaksi invaliditeetin tilaksi, halveksituksi heikkoudeksi, jollaiseen Lusiina Haapakangas viittasi. Säryt, kivut ja sairaudet estivät työntöön ja tekivät naisesta yhteisön kannalta hyödyttömän. Sairastaminen, tai pikemminkin *mahdollisuus* sairastaa, oli luokkasidonnaista. Keskiluokalla oli paremmat edellytykset potea, he saattoivat käydä hoidattamassa itseään kylpylöissä, kun taas alaluokan kohdalla yksikin vuoteessa vietetty kipupäivä vaikutti konkreettisesti elantoon. Koska sairas ei lisäksi voinut tehdä osaansa ja hoitaa näin velvollisuuksiaan, työkyvyn menettäminen tai sen alentuminen merkitsi aikalaisten katsannossa henkilökohtaista katastrofia: ihmisestä tuli taakka, hän saattoi kokea menettäneensä ihmisarvonsa – oikeutensa elää.³⁴⁵

Työkykyisyys olikin 1800-luvun yhteiskunnassa keskeisellä sijalla, sillä ahkeruus ja työteliäisyys eivät olleet vain hyveitä vaan myös velvollisuuksia.³⁴⁶ Kun todistajat siis kuvailivat vainajia ahkeraksi, he viittasivat tähän työteliäisyyden ihanteeseen ja tulivat samalla todistaneeksi vainajan moraalisuuden, hyvyyden.³⁴⁷ Tästä oli kyse, kun Maria Jäntin anoppi kertoi miniänsä olleen ”eläessään [--] enempi sulkeutunut samoin kuin hyvin ahkera ja aina elänyt sovussa miehensä kanssa”.³⁴⁸ Anoppi kertoi, muiden todistajien tapaan, miniään sairastelleen ennen itsemurhaa:

[V]ainaja, joka [--] valitti pään kivistystä, oli saanut isorokon, joka 13. päivänä [kesäkuuta vuonna 1875] pakotti Maria Jäntin menemään vuoteeseen, jossa hän oli 16. päivän aamuun asti, jolloin Maria Jäntti nousi ylös ja alkoi hoitaa 15-viikkoista lastaan ja valitti tällöin anoppipuolelleen, ettei hänen rinnoistaan tullut yhtään ruokaa lapselle. Seuraavina päivinä, kun isorokko näytti hellittäneen otteensa Maria

345 Markkola 1989; Markkola 1994; Östman 2000, passim. ja ks. erit. luvut V ja VI; Ahlbeck-Rehn 2006, 122–123, 194; Ahlbeck-Rehn & Tuohela 2008, 70; Frigren 2016. Naisten työn merkityksestä 1700-luvulla, ks. esim. Vainio-Korhonen 1998; Vainio-Korhonen 2002; Miettinen 2012. Naisten työstä 1300–1900-lukujen välisenä aikana, ks. Rahikainen & Vainio-Korhonen 2006. Sairastamisen luokittuneisuutta koskevien huomioiden ensimmäinen versio ilmestyi vuonna 2015 julkaistun artikkelin osana, ks. Salmela 2015a.

346 Harjula 1996, 135; Ahlbeck-Rehn 2006b, 123; Ahlbeck-Rehn & Tuohela 2008, 65, 68–69.

347 Tarkastelen todistajien eri taktiikoita tarkemmin IV osiossa.

348 Kuopion sk 4.12.1875, C I a:109, Kuopion tk, KA. i lifstiden varit till sinnet mera sluten samt mycket verksam, och städse lefvat i god sämja med mannen.

Jäntistä, oli Maria Jäntti alkanut hoitaa pienempiä talousaskareita, mutta tällöin [--] usein valittanut, että hänen päänsä oli hyvin sekava.³⁴⁹

Kun lisäksi useampi todistaja kertoi, ettei tiennyt mitään syytä, minkä vuoksi Jäntti olisi itsensä saattanut tappa, määrityksi isorokko ja sen jälkiseuraukset, päänsä sekavuus, itsemurhan implisiittiseksi syyksi. Isorokko ja muut tuomioistuimissa mainitut sairaudet, kuten keuhkotauti ja erilaiset kuumesairaudet, olivat siten ei-inhimillisiä toimijoita, jotka vaikuttivat paitsi yksilöiden toimintaan, pakottivat nämä petiin, myös itsemurhan muotoutumiseen.³⁵⁰ Esimerkiksi kaivon hukuttautunut Wilhelmina Grönroos oli aviomiehen mukana ollut hyvin sairas, kävellyt yöt läpeensä ja valittanut vatsan, rinnan ja selän poltteita, ja kun häntä oli samaisen sairauden takia hoidettu Porin kuumelasaretissa, oli hän erään todistajan mukaan ”kertonut, että hän oli kuumelasaretissa ollessaan aikonut hirttäytyä hirvittävien tuskien tähden”.³⁵¹ Vastaavaan tapaan Susanna Mattsdotter oli ennen hukuttautumistaan ”kärsinyt koko ruumiin särystä ja ollut vakavasti sairas”,³⁵² Maria Sjölund oli taas kärsinyt päänsärystä ja sairastunut *i svårartad nerffeber*, pahemmanlaatuisen hermokuumeeseen.³⁵³ Näiden naisten kohdalla sairaus oli itsemurhan muotoutumiseen keskeisesti vaikuttanut ei-inhimillinen ja materiaallinen toimija: särkevä ruumis, sitä kalvavat erilaiset poltteen, säröt ja kolotukset vaikuttivat merkityksenantoon, itsemurhan muotoutumiseen sairauden – kipuilevan ruumiin – vallassa tehdyksi teoksi. Itsemurha ylitti tällöin yksilön, kyse oli teosta, joka ei ollut yksilön vallassa vaan johon osallistuivat myös yksilön ulkopuoliset, ei-inhimilliset toimijat, sairaudenaiheuttajat.

349 Kuopion sk 4.12.1875, C I a:109, Kuopion tk, KA. den affidna, som [--] klagat öfver ondt i hufvudet, hade angripits af koppsjukdom, hvilken sjukdom den 13 nödgat Maria Jäntti att intaga sängen, der hon innehaft ända tills om morgonen den 16 då Maria Jäntti uppstigit samt begynt sköta om sitt 15 veckors gamla barn, dervid beklagade sig för stjufsvärmöden öfver att hennes bröst lemnade för ringa näring åt barnet. Påföljande dagar då koppsjukdomen hos Maria Jäntti syntys vara i aftagande, hade Maria Jäntti begynt verkställa smärre hushålls sysslor, men derunder tidt [--] ofta klagat öfver att hennes hufvud vore mycket oredig.

350 Ks. myös Anderson 1987, 169; Weaver 2009, 191–194. Weaverin mukaan lääkärit liittivät vuosina 1918–1919 riehuneen espanjantaudin itsemurhiin: influenssa aiheutti depressiota, hermoromahduksia ja väsymyksestä johtuneita käytöshäiriöitä.

351 Porin ro 11.5.1880, Cc:152, KA. ”omtalat att hon å feberlasarett tillföljde af rysliga smärtor ernat hänga sig”

352 Maskun vk 24.5.1873, Cc4:16, Maskun tk, KA. ”lidit af värk uti hela kroppen och varit svårt sjuk”

353 Kuopion sk 4.12.1875, C I a:109, Kuopion tk, KA.

Hukuttautuva nainen

Perhehuolia

Alaluvun yläotsikko Hukuttautuva nainen viittaa käsitykseen naisen itsemurhasta emotionaalisena, ihmissuhdeongelmien motivoimana tekona. Käsitys toistui paitsi kaunokirjallisuudessa, jossa hukuttautuminen – aikalaisten naiselliseksi mieltämä itsemurhatapa – hahmottui rakkaudessa pettyneen ja mieltään järkkyyneen naisen teoksi myös lääketieteessä. Lääkärit pitivät naisten itsemurhia yksittäisinä, tunteellisinä tekoina: naiset olivat alttiita moraalisille vaikutuksille, onnettomalle rakkaudelle, hylkäämisille, perhehuolille sekä tunteelliselle hurmokselle, kun taas miesten itsemurhat kytkettyivät sosiaalisiin ja yhteiskunnallisiin oloihin, puutteen, taloudellisten vaikeuksien ja alkoholin kaltaisiin ongelmiin ja vastoinkäymisiin.³⁵⁴ Itsemurhia tutkineen suomalaislääkäri F. W. Westerlundin mukaan naisen

eläväisempi mielikuviutus sallii naisen useammin kuin miehen nähdä asiat ja kysymykset tunteiden sanelemassa valossa, ja kun tunne on hänen elämänsä perusta, on hänen vaikeampi sietää siitä seuraavia pettymyksiä.³⁵⁵

Westerlundin edustamassa asiantuntijapuheessa nainen tappoi itsensä tunteiden vallassa, mielentilassa, jota perhehuolten ja onnettoman rakkauden kaltaiset seikat olivat järkyttäneet. Oikeudenkäynnit muotoilivat naisten itsemurhat kuitenkin vain harvoin lääkäreiden kuvailemaksi teoksi. Tällaisiin poikkeuksiin lukeutui nimismiehen lesken Sofia Salowin oikeudenkäynti. Vuoden 1877 syyskäräjillä tytär kertoi, että

vainaja [--] oli aina vuodesta 1864 pitäen näyttänyt mietiskeleväiseltä, sulkeutuneelta ja synkältä, mikä oli lopulta kehittynyt varsinaiseksi hulluudeksi, [ja] myös jatkuvaksi väkivaltaisuudeksi itseä kohtaan,

354 Kushner 1985b, 541; Higonnet 1986, 73; Anderson 1987, 57–58, 197–199; Gates 1988, 131; Kushner 1993, 469; Nygård 1994, 62; Launis 2005, 223–228; Salmela 2011a, 43; Salmela 2012, 22; Salmela 2015a, 115. Sukupuolittuneista motiiveista, ks. myös Bailey 1998, 202–210; Weaver 2009, 194–203, 217–224. Sukupuolittuneista motiiveista nykyajan kontekstissa, ks. Jaworski 2014; Canetto 1992; Canetto & Lester 1998.

355 Westerlund 1914, 788–789. liffigare fantasi låter henne oftare än mannen se saker och ting i den belysning som hennes känsla förestafvat, och då denna känsla utgör hennes lif har hon svårare att bära hvarje därpå framgående missräkning.

vuoteen 1868 mennessä hänen mielenhäiriönsä muuttui rauhallisemmaksi mietiskelyksi; ja tämä kaikki oli seurausta syvistä perhesuruista, jotka juontuivat siitä, että hänen vanhin poikansa Julius kuoli vuonna 1864 äkillisesti verensyöksyyn ja nuorempi poika Herman tuli samana vuonna mielipuoleksi ja sittemmin kuoli, mitä seurasi aviomiehen kuolema vuonna 1866, mikä myös osaltaan järkytti hänen tasapainoaan.³⁵⁶

Tytär puhui perhehuolista, noin kymmenen vuotta sitten tapahtuneista aviomiehen ja kahden pojan kuolemista, jotka järkyttivät äidin tasapainoa, suistivat hänet hulluuteen ja lopulta kuolemaan. Lisäksi lesken toinen tytär kertoi, että äiti, joka

aina oli ollut miettiväinen ja synkkä, oli viime keväästä lähtien näyttänyt ”omituiselta” ja ”pelokkaalta”, [ja] valittanut murhekatsein kipuja rinnassa ja koko ruumiissa.³⁵⁷

Rintakipu vaikutti itsemurhan tulkintaan: se yhdistyi henkiseen suruun, perhehuoliin, jolloin suru ei ollut vain henkinen vaan myös ruumiillinen tila. Suru kirjaimellisesti särki äidin, paitsi tämän mielen myös tämän ruumiin, rinnan, jota kivisti. Sydänsuru muotoutui siten eri ilmiöksi kuin ruumiinavauksissa: siinä missä rasvoittunut sydän määrittyi ruumiinavauksissa mielenhäiriöitä aiheuttaneeksi tekijäksi, oikeudenkäynneissä itsemurhan syyksi määrittyi suru, joka särki mielen ja ruumiin – sydämen. Tätä selitti se, että tuomioistuimissa itsemurhien muotoutumiseen osallistuivat ruumiin ja sydämen kaltaisten elinten sijaan todistajat, jotka kertoivat fyysisesti ja psyykkisesti kalvaneesta surusta. Itsemurha hahmottui tällöin surun, ei ruumiin patologian, seuraukseksi.

Vastaavaan tapaan kipu yhdistyi tunteisiin Klara Bergnäsin oikeudenkäynnissä.³⁵⁸ Todistajat pitivät itsemurhan syynä kaipausta: Bergnäs oli ikävoinyt ulkomailla ollutta merimies-aviomiestään. Bergnäsin sisar kertoi, että

356 Muonion sk 24.11.1877, CIa:33, Lapin tk, KA. den afidna [--] hade alltsedan år 1864 visat ett grubblande, slutet och dystert sinnelag, som slutligen urartat sig till verklig galenskap, bestående äfven i våldsamhet mot sig sjelf, intill år 1868 då hennes sinnesförvirring förändrades i stillare grubblande; och skulle allt detta vara en följd af hennes svåra familje sorger, som härleda sig, derutaf att äldsta sonen Julius år 1864 hastigt afled i blodstörtning och yngre sonen Herman, samma år blefven vansinnig, sedermera äfven afgick med döden, hvartill kommer mannens död år 1866, som jemväl till någon del bidrag att rubba jemnvigten hos henne.

357 Muonion sk 24.11.1877, CIa:33, Lapin tk, KA. alltid varit grubblande och dyster, sedan sista vår syntys ”underlig och skygg”, med sorgsen blick, beklagande sig öfver smärtor i bröstet och hela kroppen.

358 Klara Bergnäsistä, ks. myös Salmela 2015a.

hieman ennen kuolemaansa tämä oli myös ”valittanut kovaa päänsärkyä, joka osaltaan hämärsi hänen ymmärrystään, ja lisäksi kertonut, että oli viime aikoina ollut surullinen ja ikävöinyt miestänsä”.³⁵⁹ Sisaren mukaan päänsärky siis oli vaikuttanut Bergnäsin mieleen, hämärtänyt tämän ymmärrystä, ja mahdollistanut samalla sen, että aviomiestänsä kaivannut Bergnäs tappoi itsensä ikävissään. Päänsärky oli näin ollen itsemurhan mahdollistanut fyysinen tekijä: se hämärsi Bergnäsin mielen ja lisäsi siten itsemurha-alttiutta, kun taas aviomiehen poissaolon aiheuttama psyykkinen ikävä oli teon varsinainen syy. Itsemurha täsmeytyi tällöin teoksi, jonka aviomiestänsä ikävöinyt Bergnäs teki päänsärryn hämärtämässä mielentilassa. Näin ollen kyse ei ollut vain tunteellisesta vaan myös ruumiillisesta, kipuun liittyneestä, teosta.

On kiinnostavaa, että vaikka miehet saattoivat ikävöidä perhettään tai menettää puolisonsa tai lapsensa siinä missä naisetkin, perhehuolet määrittyivät 1800-luvun katsannossa juuri naisten motiiveiksi. Viktoriaanisen ajan Englantia ja 1900-luvun alun Australiaa koskevat tutkimukset osoittavat, että todistajat liittivät miesten itsemurhat harvemmin ihmissuhdeongelmiin, sitäkin useammin työhön ja taloudellisiin vaikeuksiin.³⁶⁰ Todistajanlausuntojen jäsentymiseen vaikutti siten sukupuolia – naisen tunteellisuutta, hellyyttä, rakastavuutta, vaistonvaraisuutta, passiivisuutta, epäitsekkyyttä, epäloogisuutta ja turhamaisuutta; miehen älykkyyttä, järkevyyttä, arvostelukyisyyttä, rohkeutta, lujuutta, itsekkyyttä ja aktiivisuutta – koskeneet käsitykset.³⁶¹ Tämä vaikutti siihen, että naisten itsemurhat määrittyivät miesten vastaavia helpommin naisellisiksi määriteltyjen ominaisuuksien ympärille rakentuneeksi ilmiöksi, teoksi, jonka nainen teki perhehuolten tähden. Itsemurha määrittyi tällöin naisen yhteiskunnallisen roolin mukaiseksi teoksi: nainen oli päävastuussa lapsista ja perheestä, jolloin perhehuoliin liittyneeksi teoksi määrittyneet itsemurhat ruumiillistivat yhteiskunnan naiselle määräämän roolin, veivät sen katkeraan loppuun saakka.³⁶²

Perhehuoliin viitattiinkin myös Maria Högbäckan oikeudenkäynnissä, jossa aviomies kertoi vaimonsa surreen kuollutta lasta:

[T]yttärensä kuoleman jälkeen Maria Henrika Högbäcka oli surullinen ja raskasmielinen ja oli usein itkenyt menetystään ja sanonut,

359 Porin ro 4.8.1874, Cc:104, KA. beklagat sig öfver svår hufvudvärk, som till en del fördunklade hennes förstånd samt dessutom omatalat att hon på sednare tider känt ledsnad och saknad efter sin man.

360 Anderson 1987, 121, 144; Bailey 1998, 202–210; Weaver 2009, 194–203, 217–224. Itsemurhamotiivien sukupuolittuneisuudesta 1600-luvun kontekstissa, ks. Miettinen 2015.

361 Showalter 1985, 3–4; Häggman 1994, 102, 183, 185, 189; Räisänen 1995, 137–139, 144; Ollila 1998, 120, 191–192.

362 Naisen tehtävistä, ks. esim. Räisänen 1995, passim; Helén 1997, 115; Ahlbeck-Rehn 2006, 186.

että ”leikkitoverinsa” kuoleman jälkeen hänellä ei ollut enää mitään, millä lohduttautua. Högbacka sanoi uskovansa, että hänen vaimonsa hukuttautui, koska ainoan lapsen menettäminen vaikutti häneen niin suuresti.³⁶³

Aivan kuten Bergnäs, myös Högbacka oli naitu nainen, jonka elämästä kadonnut kiintopiste oli perheenjäsen, Högbackalla lapsi, Bergnäsillä aviomies. Heidän itsemurhansa kietoutuivat siten edellä mainitsemieni naisen ydintehävien, äitiyden ja vaimouden, ympärille.³⁶⁴ Englantilaisen lääkärin Havelock Ellisin (1859–1939) mukaan naisten itsemurhien perimmäisenä syynä olikin tarpeettomuuden tunne: jos naisella ei ollut ketään, kelle omistautua, hänellä ei myöskään ollut syytä elää.³⁶⁵ Ellisin ajattelussa naisen olemassaolo ja elämä merkityksellistyivät suhteessa muihin – yksinään nainen oli tyhjä kuori, vailla sisältöä. Mikäli naiselta riistettiin olemassaolon syy ja tarkoitus, hän lakkasi olemasta, tunsu itsensä tarkoituksettomaksi, menetti järkensä ja päätyi pahimmillaan, kuten Högbacka ja Bergnäs, tappamaan itsensä.

Tuomioistuimissa itsemurhan määrittyminen tunteelliseksi, perheenjäsenen menettämisestä tai ikävöinnistä johtuneeksi teoksi oli kuitenkin, kuten jo luvun alussa totesin, harvinaista. Tämä osoittaa välineistön merkityksen ilmiöiden tuottamisessa: kun itsemurha muotoutui oikeudenkäynneissä, maallikkotodistajien lausunnoissa, se jäsenyi sangen toisenlaiseksi ilmiöksi kuin Ellisin edustamissa asiantuntijoiden käytännöissä. Se tuli olevaksi särkevän ruumiin tai murtuneen mielen takia tehtynä tekona, harvemmin sen sijaan tekona, joka tehtiin tunteiden vallassa – kuolettavasta ikävästä tai surusta.

Onneton rakkaus

1800-luvulla onnetoman rakkauden tähden tehty itsemurha oli kaunokirjallinen teema, joka toistui esimerkiksi Leo Tolstoin (1828–1910) *Anna Kareninassa* (1875–1877) ja J. W. Goethen (1749–1832) *Nuoren Wertherin kärsimyksissä* (1774).³⁶⁶ 1800-luvun jälkipuolen tuomioistuimissa onnettomaan rakkauteen viitattiin kuitenkin harvoin. Tällaisiin poikkeuksiin lukeutui Edla Lassanderin

363 Helsingin ro 24.7.1885, Cb II:34, KA. Maria Henrika Högbacka varit sorgsen och svärmodig efter sin dotters död och grätit ofta öfver förlusten af henne sägande att hon ej mera hade något att trösta sig med sedan hennes ”lekkamrat” dött. [–] Högbacka sade sig tro att hans hustru sjelf dränt sig till följe af den henne så djupt rörande förlusten af deras enda barn.

364 Perheen ja kodin hallitsemasta tulkintakehikosta väkivaltaisuuden kontekstissa, ks. myös Riving 2005, 94.

365 Gates 1988, 127; Ks. myös Salmela 2011a, 33.

366 Itsemurhista kaunokirjallisuudessa, ks. Launis 2005; Salmela 2011a; Salmela 2012.

oikeudenkäynti. Kuolemaa tutkineen nimismiehen mukaan poliisitutkimuksessa ei löytynyt kirjettä eikä kirjeenvaihtoa, joka olisi selittänyt itsemurhan. Sen sijaan löytyi muistikirja, jossa oli ”vainajan käsialalla kirjoitettu synkkämielisyyttä ja hyljätyn rakkautta uhkuva runo”, jonka kahta viimeistä, nimismiehen sanoin ”kuvaavinta”, säettä pöytäkirjassa lainattiin:

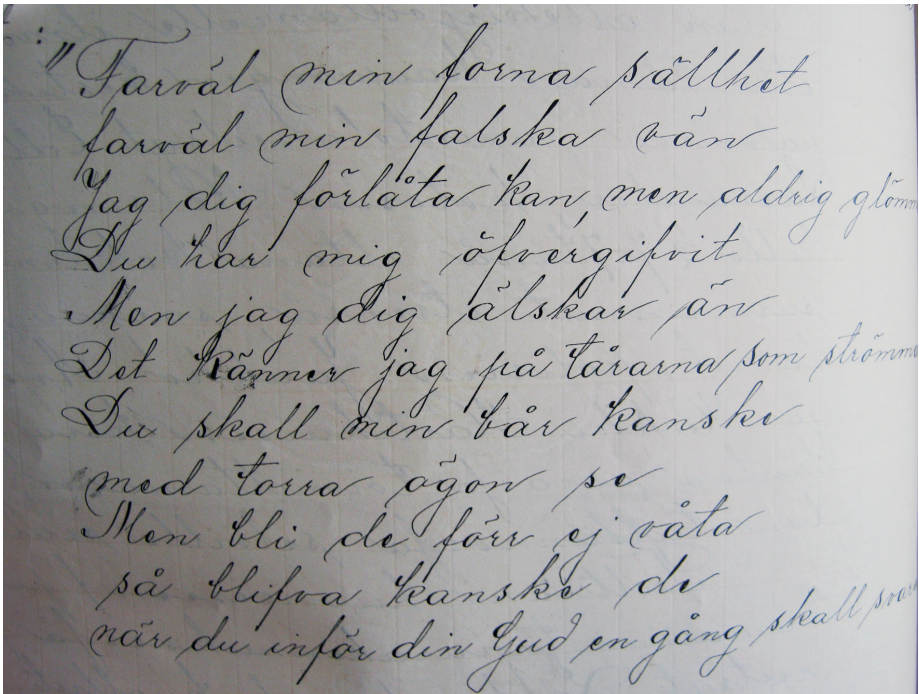
Hyvästi onneni entinen,
 hyvästi valheellinen ystäväin
 Anteeksi voin antaa vaan unhoittaa en milloinkaan
 Vaikk' mun sä hylkäsit
 rakastan sua yhäkin
 Sen tunnen mä kyynelten virtana
 Katsoa sä saatat
 kuivin silmin paareja joill' mä makaan
 Vaan jos ei kostu kulmas' ennen
 kostuu ne kukaties
 kun vastata sä saat Jumalasi ees'
 --
 Hyvästi kirkkaat tähdet,
 pienet liljat, hyvästi,
 hyvästi rakas kiuru kielines'
 Sillä kohta taivasten valtakuntaan
 mun luovuttaa saa Jumala
 siell' pyhät enkelinsä mulle laulaa vaan
 Hyvästi vihreät rannat
 joiden rannoill' joskus mä istuin,
 ystäväillein ruusuja poimin
 ja punoin toiveidennauhan
 Hyvästi jääköön mainen, kaikki jota kerran mä rakastin.³⁶⁷

Nimismies yhdisti runon Lassanderin ja vänrikki³⁶⁸ Karl Wickströmin rakkaussuhteeseen, jonka luonnetta oikeudessa kuullut todistajat valaisivat. He

367 Mikkelin ro 21.8.1893, Cc:29, KA. Farväl min forna sällhet/ farväl min falska vän/ Jag dig förlåta kan, men aldrig glömma/Du har mig öfvergifvit/Men jag dig älskar än/Det känner jag på tårarna som strömmar/Du skall min bår kanske/med torra ögon se/ Men bli de förr ej våta/så blifva kanske de/ när du inför din Gud en gång skall svarar -- Farväl i klara stjärnor/ I liljor små färväl,/farväl du snälla lärka med din tunga/ Ty snart i himmelriket/Gud gifve mig så väl/de heliga Guds änglar för mig sjunga/Far väl du gröna strand/jag suttit på ibland,/ät vännen plockat rosor/och knutit önskeband/Farväl allt hvad jag hållit kärt på jorden.

368 Wickströmistä puhutaan väliin vänrikkinä, väliin luutnanttina. Käytän titteleistä eniten käytettyä, vänrikkiä.

kertoivat vänrikin luvanneen naida Lassanderin ja olleen mustasukkainen ja raivostunut, kun eräs ravintolavieraista ”oli kosketellut neitsyt Lassanderia; sekä uhannut ampua itsensä [--], jos neitsyt Lassander antaa toisten hienostella itseänsä”.³⁶⁹ Pariskunnan kerrottiin riidelleen kuolinpäivänä – Wickström oli takavarikoinut Lassanderille osoitetun kirjeen – ja erään toisen todistajan mukaan Lassander oli vähän ennen kuolemaansa sanonut Wickströmin uhanneen tappaa hänet. Wickström myönsi rakkaussuhteen mutta totesi tappouhkaukset väärinkäsitykseksi: Lassanderin sijaan hän oli uhannut tappaa itsensä.

Edla Lassanderin poliisitutkimuspöytäkirjaan jäljennetty runo. Lähde: Mikkelin ro 21.8.1893, Cc:29, KA. Kuva: Anu Salmela

369 Mikkelin ro 21.8.1893, Cc:29, KA.

Lassanderin itsemurha hahmottui oikeudessa sekavaksi vyyhteeksi, intohimodraamaksi, jollaisista 1800-luvun ranskalaisia murhaoikeudenkäyntejä tutkinut Ruth Harris puhuu. Hän käyttää intohimorikoksen termiä kuvatesaan tapauksia, joissa väkivallantekijät vetosivat intohimon – mustasukkaisuuden, epätoivon ja vihan – aiheuttamaan tilapäiseen mielenhäiriöön. Vaikka perustelua käyttivät sekä miehet että naiset, Harris huomauttaa intohimorikosten muodostaneen pääosan naisten tekemistä murhista. Intohimorikokset olivatkin sukupuolittuneita. Sen lisäksi, että miehet murhasivat (haavoitetun) kunnian, naiset (onnettoman) rakkauden, tähden, miesten intohimorikokset tulkittiin hetken hulluudessa tehdyiksi, poikkeuksiksi normaalista, kun taas naisten rikoksia pidettiin naisluonnon vallitsevan (normi)tilan – patologisuuden – paljastaneina tekoina. Naiseus määrittyi tällöin Harrisin mukaan tekijäksi, joka jo itsessään selitti rikoksen.³⁷⁰

Harrisin huomio rakkauden, naiseuden ja rikoksen välisestä kytköksestä sopii Lassanderin itsemurhaan, jonka ytimessä oli nimenomaan myrkyissä rakkaussuhde. Kiinnostavaa on, miten Lassanderin itsemurhatapa – hän myrkyttyä todistajien edessä nauttimalla teelusikallisen kokaiinia – vaikutti oikeudenkäynnin kulkuun.³⁷¹ Lääkäri oli alun perin määrännyt kokaiinia hammassarkeyn, ja eräs todistajista kertoi, että

Lassander pari viikkoa ennen kuolemaansa oli t[odista]jalle kertonut saaneensa Wickströmiltä myrkkyä, jolla hammastauti heti taukoaa, ja että tämä myrkky on niin voimakasta ja tehokasta ett'ei suinkaan saa niellä sitä vettä, joka myrkkyä hammastautiin käytettäessä syntyy suuhun: että neitsy[t] Lassanderin emäntä, rouva Nyholm oli myöskin kerran viime talvena t[odista]jalle kertonut saaneensa neitsy[t] Lassanderilta pikkusen myrkkyä, jolla hammastauti heti taukosi, ja että neitsy[t] Lassander, antaessaan rouva Nyholmille myrkyn oli sanonut saaneensa sitä vänrikki Wickströmiltä, vaan että se sillä kertaa oli lopussa. Kerran tämän jälkeen oli neitsy[t] Lassander taas itse kertonut t[odista]jalle kuinka Wickström oli hänelle hankkinut uutta myrkkyä, ja että sitä nyt hänellä on.³⁷²

Raastuvanoikeudessa Wickström kertoi, että Lassander oli pyytänyt häntä hankkimaan kokaiinia lisää ja että hän onnistuikin saamaan sitä paikallisesta apteekista ilman siihen tarvittavaa lääkärin määräystä. Luvattoman menettelyn seurauksena Wickström joutui syytteeseen kokaiinin laittomasta hankkimisesta,

370 Harris 1989, 208–210, 210 nootti 3, 213–214, 218–221, 233, 285, 302. Intohimorikoksista, ks. myös Shapiro 1996.

371 Huumeiden historiasta, ks. esim. Ylikangas 2009; Hämeen-Anttila 2013.

372 Mikkelin ro 21.8.1893, Cc:29, KA.

minkä lisäksi oikeus halusi selvittää, oliko Wickström näin toimiessaan ollut osallinen myös Lassanderin kuolemaan. Näin ollen se, että Lassander kuoli juuri *kokaiini*myrkytykseen, herätti raastuvanoikeuden epäilyn siitä, oliko kyse itsemurhasta vai kuolemasta, johon aineen laittomasti hankkinut Wickström oli jollain tapaa ollut osallinen. Kokaiini oli tällöin oikeudenkäynnin kulkuun vaikuttanut materiaallinen ja ei-inhimillinen toimija. Se sai aikaan sen, että varmuuden saamiseksi, kuolemansyyntä täsmentämiseksi, oikeus alkoi selvittää Wickströmin osuutta kuolemaan. Lassanderin kuolemaa käsiteltiin kahdessa erillisessä raastuvanoikeuden istunnossa, joissa selvitettiin, miten kokaiini oli päätynyt Lassanderin haltuun. Asiasta antamassaan päätöksessä raastuvanoikeus totesi Wickströmin hankkineen Lassanderille kokaiinia luvottomasti mutta tehneen sen tietämättä sitä, että Lassander käyttäisi ainetta itsemurhatarkoitukseen ja määräsi Wickströmin 250 markan sakkoihin tai, varojen puutteessa, kuukauden vankeuteen.³⁷³ Lassanderin kuolema täsmentyi näin itsemurhaksi, johon Wickströmin ei ollut osallinen vaikka hankkikin Lassanderille itsemurhavälineen – kokaiinin.

Materiaalinen tekijä vaikuttivat myös Maria Michelsdotterin kuoleman muotoutumiseen. Maria Michelsdotterin kanssa samassa paikassa palvelleet todistaja kertoi tämän kihlautuneen ja sanoutuneen siksi irti. Kihlautumisen julkistamista seuranneena päivänä Maria Michelsdotter oli todistajan mukaan tullut kotiin kaupungilta, ollut vähäpuheinen ja ilmoittanut seuraavana aamuna olevansa kipeä. Sairauden syyksi paljastui myrkky, fosfori, ja kun todistaja tiedusteli syytä sen nauttimiseen, oli Maria Michelsdotter vastannut

vain, kuten sana kuului, ”haluan kuolla, mikseivät he anna minun kuolla”. Samassa tilaisuudessa todistaja havaitsi, ettei vainajalla ollut kihlasormusta.³⁷⁴

Puuttuva kihlasormus vahvisti käsityksen, jonka mukaan myrkyttäytymisen syytä oli purkautunut kihlaus. Maria Michelsdotterin, samoin kuin Edla Lassanderin, oikeudenkäynti tuo siten esille materian osallisuuden: tuomioistuimissa itsemurhan muotoutumiseen osallistui paitsi ihmiset myös sormuksien ja kokaiinin kaltaiset, ei-inhimilliset ja materiaaliset toimijat. Tuomioistuimissa käsitellyt itsemurhat syntyivät näiden toimijoiden kytkeytymisissä, jolloin itsemurhalla oli materiaallinen ja ei-inhimillinen ulottuvuus.

Onnettomaan rakkauteen kytketyt kuolemat osoittavat myös, että tunteet osallistui itsemurhien muotoutumiseen, jolloin tunteet ovat tulkittavissa

373 Mikkelin ro 18.9.1893 ja 4.10.1893, Cc:29, KA.

374 Viipurin ro 20.12.1894, Cc:59, KA. endast såsom orden fallit ”jag vill dö, hvarföre låta de ej mig dö”. Wid samma tillfälle obervarade vittnet äfven att den afidna ej hade förlofningsringen.

toimijoiksi Baradin tarkoittamassa mielessä. Toimijuusrealismi ei kuitenkaan huomioi tunteiden sen paremmin kuin edellä käsittelemäni raskasmielisyyden kaltaisten psyykkisten tilojen tai myönteiseksi tai kielteiseksi arvoitettujen luonteenpiirteiden, kuten ahkeruuden, osallisuutta vaan keskittyy käsitteellistämään materian ja diskurssin sekä inhimillisen ja ei-inhimillisen suhteita. Tunteiden osallisuuteen on kiinnittänyt huomiota myös nykyajan hedelmättömyyshoitoja tutkinut sosiologi Minna Meskus. Hänen tutkimuksensa osoittaa, että hoitoja saaneet naiset tulivat lääketieteellisessä mielessä oleviksi moninaisten toimijoiden, esimerkiksi sukusolujen, alkioiden, hormonivalmisteiden, pakastimien mutta myös tunteiden muodostamissa suhteissa.³⁷⁵ 1800-luvun jälkipuolen kontekstissa vastaavanlaisesta tunteiden osallisuudesta kertovat Maria Michelsdotterin ja Edla Lassanderin kuolemat. Ne osoittavat, että tuomioistuimissa itsemurhat muotoutuivat suhteissa, joiden yhtenä osapuolena olivat onnettoman rakkauden kaltaiset tunteet.³⁷⁶

Onnettomaan rakkauteen viitattiin myös Sofia Helinin oikeudenkäynnissä. Helinin itsemurha oli poikkeuksellinen, sillä jätti äidilleen osoitetun itsemurhaviesti, jossa hän selitti tekonsa syitä:³⁷⁷

minun lopetti pettynyt toivoni mutta voi sitä joka minun petti ja sitä joka viakotteli sen jota minä rakastin ja joka ennen minulle vannoi ikuisen rakkauden voi voi teidän hirmuinen palkkanne odotta[a] teitä.³⁷⁸

Helinin kirjettä olisi mahdollista tarkastella aiemman tutkimuksen esittämässä tulkintakehikossa, osoituksena naisten itsemurhien ja ihmissuhdeongelmien välisestä yhteydestä.³⁷⁹ Naisten itsemurhaviestejä tutkineet Terhi Utriainen ja Marja-Liisa Honkasalo kuitenkin toteavat, etteivät edes jäähyväiskirjeet tarjoa ikkunaa itsemurhaajan mieleen. Hedelmällisempää onkin ymmärtää itsemurhaviesti ”teoksi itsessään, ei vain välineeksi teon (itsemurhan) ymmärtämiseen”. Fokus siirtyy näin sanojen merkitysten analysoinnista niiden vaikutusten tarkastelemiseen, jolloin keskiössä ei ole se, *mitä* Sofia Helin sanoi kirjeessään vaan se, *millaisia seurauksia* hänen sanoillaan oli.³⁸⁰ Kirjettä on tällöin mah-

375 Meskus 2015.

376 Koska tutkimukseni ei keskity tunteiden tutkimiseen vaan itsemurhien muotoutumiseen, en käsittele tunteiden toimijuutta koskevaa kysymystä pidemmälti vaan jätän sen tulevien tutkimusten tehtäväksi.

377 Varhaisempi versio Sofia Helinin itsemurhasta ilmestyi vuonna 2015 julkaistussa artikkelissa, ks. Salmela 2015a.

378 Eurajoen vk 16.6.1890, Cc1:43, Euran tk, KA.

379 Anderson 1987, 121, 144; Bailey 1998, 202–210; Weaver 2009, 194–203, 217–224.

380 Utriainen & Honkasalo 1991, 258–259 nootti 5. Ks. myös Lieberman 1991, 623; Morrissey 2006, 149.

dollista tarkastella itsemurhan lukuohjeena, tai täsmällisemmin, ilmiön muotoutumiseen vaikuttaneena toimijana, joka vaikutti itsemurhan jäsentymiseen asettamalla petollisen heilan syylliseen valoon. Kirje toimi siten pikemminkin koston välikappaleena kuin itsemurhan objektiivisia syitä valottaneena dokumenttina.³⁸¹

Helinin dramaattinen ja kostoja tihkuva itsemurhaviesti tuo mieleen myös hirvittävästä rikoksista ja muista katastrofeista kertoneet melodramaattiset kertomukset, joiden Harris huomauttaa olleen läsnä ranskalaisissa oikeusistuimissa. Harrisin mukaan syytetyt jäsensivät rikoksensa melodraaman kaaren mukaisesti: naiset kertoivat palavasta rakkaudesta, petetyistä lupauksista, tunnekylnyydestä, raskauksista ja hylkäämisistä sekä väkivallasta keinona saada itselleen oikeutta. Näin tehdessään he asemoivat itsensä uhrin asemaan, jolloin melodramaattinen kertomistapa hahmottui taktiikaksi, keinoksi herättää oikeuden sympatiat, voittaa ne puolelleen ja vaikuttaa siten annettavaan tuomioon.³⁸²

Itsemurhien kohdalla tilanne oli kuitenkin siinä mielessä erilainen, että syytetty ei itse ollut paikalla. Oleellista oli tällöin se, *ketkä* olivat paikalla antamassa todistajanlausuntonsa. Huomionarvoista on, että Lassanderin ja myöhemmin käsiteltävän Serafia Hännisen itsemurhaa lukuun ottamatta oikeudessa ei kuultu suhteen toisia osapuolia, lupauksensa pettäneitä sulhasia, jotka olisivat voineet kertoa enemmän kuoleman olosuhteista. He olisivat voineet kertoa kenties jopa jotakin sellaisista, mikä ei muutoin tullut lainkaan esiin oikeudessa ja mikä ei välttämättä liittynyt lainkaan suhteeseen tai sen katkeamiseen. Suhteen toisen osapuolen puuttuminen itsemurhan muodostaneesta kokoonpanosta – lausuntonsa antaneista todistajista – mahdollistikin osaltaan sen, että esimerkiksi Helinin itsemurha muotoutui aivan tietynlaiseksi, onnettoman rakkauden tähden toimeenpannuksi teoksi.

Todistajien merkitystä havainnollistaa raskasmielisyyttä käsitelleessä luvussa mainitsemani Serafia Hännisen oikeudenkäynti. Todistajat liittivät Hännisen kuoleman suhteeseen, joka Hännisellä oli ollut renkinä toimineeseen Abel Ikoseen. He kertoivat, että

Serafia Hänninen ja renki Abel Ikonen, päivällistä syödessä, [olivat] tulleet kiistaan naimisasioista, jolloin Serafia Hänninen oli sanonut Abel Ikoselle että Ikonen muka olisi luvannut viedä häntä pappilaan ja kun Ikonen kielsi sen, niin oli Serafia Hänninen mennyt vaateait-

381 Myös Utriainen ja Honkasalo puhuvat syytöksen, jopa koston motiivin sisältävistä viesteistä, ks. Utriainen & Honkasalo 1991, 255.

382 Harris 1989, 221–226. Naisen itsemurhan ja onnettoman rakkauden kytköksestä kaunokirjallisuudessa, ks. Lieberman 1991; Lieberman 1999; Launis 2005; Salmela 2012.

taansa ja tuonut sieltä kaksi sormusta ja viskannut ne Ikosen eteen penkille sanoen: tässä on merkit jotka sanoi saaneensa Ikoselta toisen kevätmarkkina rei[s]sulla ja toisen helluntai lauvantaina.³⁸³

Pitkän ja monipolvisen, kaksilla eri käräjillä käsitellyn itsemurhan keskiössä oli sitaatissa ilmaistu kysymys: oliko Ikonen luvannut naida Hännisen vai ei. Ikonen itse sanoi, ettei hänellä ollut ”mitään naimiseen meno aikomusta Serafia Hännisen kanssa” ja ettei hän koskaan ollut antanut Hänniselle sormuksia. Hän kertoi myös, että Hänninen oli uhannut tappaa itsensä mutta koska tämä ”oli hyvin kiivasluonteinen, ei Abel Ikonen ollut uskonut hänen uhkaustaan vaan olettanut hänen kiukuspäissään sellaista puhuneen”.³⁸⁴ Se, ketkä oikeudessa todistivat, vaikutti ratkaisevasti itsemurhan muotoutumiseen: Ikosen lausunnon myötä onneton rakkaus ei ollut itsemurhan ainoa mahdollinen motiivi, toinen selittävä tekijä oli Hännisen kiivas luonne. Tähän vaihtoehtoiseen selitysmalliin viittasi eräs toinenkin todistaja, joka kertoi Hännisen olleen vihastuessaan väkivaltainen.³⁸⁵ Koska käräjillä ei saatu Hännisen ja Ikosen suhteen laatuun selvyyttä, itsemurha jäi motiivin osalta täsmentymättä: todistajasta riippuen kyse oli joko teosta, jonka Hänninen teki onnettoman rakkauden tai kiivaan luonteensa tähden. Itsemurhan merkitys riippui tällöin todistajasta – itsemurhan kulloinkin muodostaneesta toimijoiden kokoonpanosta.

Kaksin aina kaunihimpi

Rakkaus muodosti myös omanlaisensa itsemurhatavan, kaksoisitsemurhan. Tuomioistuimissa käsiteltiin vain yhtä sellaista,³⁸⁶ ruumiinavaukseen sen sijaan päätyi useampikin kaksoisitsemurhaaja. Tästä johtuen, syventääkseni aiheen käsittelyä, tarkastelen luvussa oikeudenkäyntipöytäkirjojen ohella ruumiinavauspöytäkirjoja sekä näiden kaksoisitsemurhien sanomalehti uutisointia. Tarkastelen oikeudessa käsiteltäviä kaksoisitsemurhaa luvun lopuksi: tällöin osoitan sen poikkeavan olennaisesti muista luvussa käsitellyistä itsemurhista. Luvussa käsiteltävät kaksoisitsemurhat paljastavat sukupuolen merkityksen kuolemien muotoutumisessa, minkä lisäksi ne ilmentävät tapaa, jolla ruumiinavaukset ja oikeudenkäynnit yksinkertaistivat monimutkaisissa suhteissa syntyneen teon.

383 Mikkelin sk 19.11.1884, Caa:36, Mikkelin tk, KA.

384 Mikkelin sk 19.11.1884, Caa:36, Mikkelin tk, KA. väl haft ett häftigt sinnelag, [--] Abel Ikonen ej trott på hennes hotelse utan förmodat att hon uti ilskan talat sålunda.

385 Mikkelin sk 19.11.1884, Caa:36, Mikkelin tk, KA.

386 Muita ei käsitelty joko lainkaan tai sitten itsemurhat tehtiin dekriminallisoinnin jälkeen.

Historian saatossa kaksoisitsemurhaa on pidetty romanttisena rakastavien tekona, ratkaisuna mahdottomaan tilanteeseen. Aihe toistui taiteessa, esimerkiksi Richard Wagnerin (1813–1883) säveltämässä oopperassa *Tristan ja Isolde* (1865), mutta kaksoisitsemurhia sattui myös oikeassa elämässä. Georges Minois'n mukaan 1770-luvulla kaksoisitsemurhan teki Lyonin rakastavaisiksi kutsuttu pari, kuolemansairas mies ja tämän nuori rakastaja, jotka toisiinsa sitottuina ampuivat itsensä lyonilaisessa kappelissa. Ruth Harris puolestaan kertoo, että 1800-luvun lopun Ranskassa kaksoisitsemurhia tekivät nuoret parit, joiden avioitumista vanhemmat eivät syystä tai toisesta hyväksyneet.³⁸⁷

Se, vastustivatko vanhemmat hattuompeleija Jenny Bergmanin ja viinuri Leonard Mahlbergin suhdetta, ei käy lähdeaineistostani ilmi. Muutoin itsemurha täyttää Harrisin mainitsemat kriteerit: kyse oli nuorista rakastavaisista, Leonard Mahlberg oli 20, Jenny Bergman vain 16. Ruumiinavauspöytäkirjojen *Species factien* tiedot ovat niukat: pari oli lähtenyt maalle, Helsingin lähettyville, ja heidät nähtiin viimeisen kerran elossa eräässä torpassa, minkä jälkeen kuultiin kaksi laukausta. Ruumiit löytyivät muutaman päivän perästä, ja ruumiit avannut lääkäri piti molempien kuolinsyynä oikean ohimon lävistänyttä laukausta.³⁸⁸ Lehdistön antamat tiedot olivat sitä vastoin runsaammat. *Päivälehti* nimesi itsemurhan ”rakkaudentraamaksi” ja kertoi, että

[k]uusipiippuinen, pienehkö revolveri makasi tytön rinnalla, jonne pojan hervonnut käsi sen oli jättänyt. [--] Rinnoissa heillä oli metsänkukista tehty pieni kukkaisvihkonen ja vasemman käden nimettömässä oljista tehty sormus.³⁸⁹

Kiinnostavaa on kuvauksen tapa. Uutisessa kerrottiin revolverista, jonka pojan hervonnut käsi *oli jättänyt* tytön rinnalle. Sanavalinta asemoi Mahlbergin aktiiviseksi: hän pani toimeen väkivallan, ampui sekä morsiamensa että itsensä. Bergman sen sijaan oli passiivinen ja väkivallaton, se, joka tapettiin ja jonka rinnalle revolveri *oli jätetty*. Uutisessa kuvattiin näin nais- ja miesominaisuuksia – naisellista passiivisuutta ja väkivallattomuutta, miehistä aktiivisuutta ja väkivaltaisuutta.³⁹⁰ Sukupuolittuneisuus tulee esiin myös siinä, kumpi uutisessa hahmottui todennäköiseksi aloitteentekijäksi. Suoraan tätä ei sanottu,

387 Harris 1989, 313; Minois 1999, 265.

388 306–307/1892, Ed:91, LHA, KA. Vastaavanlaisia itsemurhia ruumiinavauspöytäkirjoissa, ks. 71–72/1892, Ed:90, LHA, KA; 77–78/1896, Ed:96, LHA; 560/1910, Ed:117, LHA.

389 *Päivälehti* 18.6.1892. Itsemurhien sanomalehtiuutisoinnista, ks. Valtonen 2003; Aho 2016.

390 Naisten ja miesten ominaisuuksista 1800-luvulla, ks. Häggman 1994, 186–190; Räisänen 1995, 136–148; Ollila 1998, 21–27.

pikemminkin vihjailtiin niin, että Mahlbergin kerrottiin olleen ”umpimielinen” ja ”harvapuheinen”, kun taas Bergmanin luonnetta ei kuvailtu lainkaan. Itsemurha määrittyi tällöin harvapuheisuuden ja umpimielisyyden tulokseksi: Mahlberg oli aloitteentekijä, teon *primus motor*, joka myös pani sen toimeen. Itsemurha, sen syy ja toteutus, palautui näin Mahlbergiin – Bergman oli sivus-takatsoja, toteutuksen kohde.

Harrisin tutkimuksesta selviää, että myös Ranskassa mies määrittyi osapuoleksi, joka oli vastuullinen kuoleman järjestelyistä, kuten surma-aseen hankkimisesta ja teon toimeenpanemisesta. Järjestelyiden katsottiin Harrisin mukaan kuuluvan miehen rooliin, sillä naisilta katsottiin puuttuvan teon tekemiseen tarvittava rohkeus ja fyysinen voima, olkoonkin, että naista voitiin toisinaan pitää rikoksen emotionaalisenä innoittajana.³⁹¹ Vaikka Harris ei asiaa tarkemmin analysoikaan, myös tällöin asetelma oli sukupuolittunut: naisen osa palautui tunteellisuuteen – naiselliseen sukupuoliominaisuuteen. Niinpä nainen oli teon tunteellinen, ei sen järjellinen, innoittaja ja, mikä tärkeintä, nimenomaan innoittaja (*emotional inspiration of the crime*), virikkeiden antaja, ei teon (aktiivinen) suunnittelija saatikka sitten sen toimeenpanija.

Ajatus naisen heikkoudesta ja kyvyttömyydestä toimia kaksoitsemurhan toimeenpanijana, toistui prostituoitu Johanna Gustafssonin ja paperityöntekijä Karl Tuohisen kaksoitsemurhassa. Naimaton pari, joka vielä ruumiin-avauksessa jäi identifioimatta mutta joka lehdistössä tiedettiin Gustafssoniksi ja Tuohiseksi,³⁹² löydettiin kestiekievarin vinttikamarista, kurkut auki leikattuna. Ruumiit avannut lääkäri totesi lausunnossa, että

2ksi, että mieshenkilö, jonka ruumis tavattiin samassa sängyssä kuin yllämainitun vaimon [so. naisen] ruumis, vasta silloin on henkensä heittänyt kuin naista jo oli kurkkuun leikattu, sillä naisen oikea käsi-varsi huomattiin miehen hartioitten alla, käymättä kuitenkin täysin selville kumpiko leikkauksen on tehnyt.

3ksi Koska haava naisen kurkussa on niin voimak[ka]alla kädellä tehty että hän itse tuskin sillä tavalla olisi osannut käyttä[ä], täytyy otaksua että mies ensin asetta oli naisen kurkkuun painanut niin kovasti että sen terä katkesi.³⁹³

Vaikka lääkäri ei ollut varma, kumpi osapuolista oli viiltänyt kurkut auki, hän määrittä itsemurhan tekijäksi miehen, koska haavan viiltämiseen olisi tarvittu, lääkärin ilmaisua käyttäkseni, voimakasta kättä, jollaista naisella ei voinut olla. Sukupuolittuneet oletukset, käsitys naisen heikkoudesta, vaikuttivat siten

391 Harris 1989, 313.

392 Ks. esim. *Satakunta* 8.10.1896.

393 380/1896, LHA, KA.

ruumiinavaukseen, jolloin kaksoisitsemurha määrityksi nimenomaan miehen toimeenpanemaksi teoksi.³⁹⁴

Lääkärin pohdinta itsemurhan toimeenpanijasta liittyy ruumiinavauksen tarkoitukseen: tavoitteena oli selvittää, miten kuolema oli tapahtunut. Tuohisen määrittäminen teon toimeenpanijaksi epävarmuustekijöistä huolimatta ilmentää näin itsemurhan sanktioitua asemaa. Koska itsemurha oli Gustafssonin ja Tuohisen kaksoisitsemurhan aikaan, vuonna 1896, teko, josta seurasi tiettyjä, kirkkolaissa määriteltyjä asioita, oli tärkeää määrittää, miten ja kenen toimesta teko oli pantu toimeen. Näin ollen ruumiinavaus pakotti kaksoisitsemurhan muotoon, jossa sillä oli selkeästi osoitettavissa oleva toimeenpanija. Tämä on siinä mielessä kiinnostavaa, että niin Johanna Gustafssonin ja Karl Tuohisen kuin Jenny Bergmanin ja Leonard Mahlbergin kaksoisitsemurhia käsiteltiin kuitenkin yhteisenä tekona, ei siis kahtena erillisenä itsemurhana tai murhana ja itsemurhana. Tämä perustui käsitykseen itsemurhasta yhteisestä tahdosta tehtynä tekona, toisin sanoen ilmiönä, joka ei paikantunut osapuolista jompaankumpaan vaan joka pikemminkin syntyi osapuolten yhteisestä tahdosta – yhteismuotoutumisena. Näin ollen ruumiinavaus yksinkertaisti kaksoisitsemurhien monimutkaisen luonteen ja palautti teon osapuolista toiseen, mieheen.

Sanomalehdissä Gustafssonin ja Tuohisen kaksoisitsemurha hahmottui erilaiseksi kuin ruumiinavauksessa. Lehdissä ei kommentoitu lainkaan sitä, kumpi teon oli pannut toimeen, mutta sen sijaan niissä vihjailtiin itsemurha-ajatuksen esittäjästä. *Hämeen Sanomissa* kirjoitettiin tiedettävän ”näiden henkilöiden ahkerasti seurustelleen toistensa kanssa. T[uohinen]. oli työteliäs ja siivo mies [--]. Sitä vastoin oli mainittu nainen tunnettu huonosta elämästään”.³⁹⁵ Gustafsson määrityksi, eittämättä ammatistaan johtuen, paitsi huonoksi naiseksi myös potentiaaliseksi aloitteentekijäksi. Uutinen tuntui vihjaavan, että moraaliltaan epäilyttävä Gustafsson oli myös moraalittoman ajatuksen – itsemurhan – takana, prostituoituja kun pidettiin syntymärikollisina, henkilöinä, joilla oli synnynnäinen taipumus kunniaattomuuteen.³⁹⁶ Nainen siis saattoi määrityksi itsemurhan alkuunpanijaksi, tai näin oli ainakin silloin, kun kyse oli Gustafssonin tapaisista, moraalisesti arveluttavista prostituoituista, joiden luumoihin Tuohisen kaltaiset ”siivot” miehet lankesivat.

Näihin edellä tarkastelemini itsemurhiin nähden käräjillä käsitelty kaksoisitsemurha oli poikkeuksellinen: se koski kahden piiän, Anna Sjöbergin ja Maria Lisasdotterin, kaksoisitsemurhaa. Poliisitutkinnossa isäntä kertoi, ettei hän lähtiessään vaimonsa kanssa aamulla kirkkoon ja jättäessään kotiin mainitut piiat, rengin ja 14-vuotiaan poikansa osannut aavistaa yhtään mitään,

394 Itsemurhan sukupuolittuneisuudesta nykyajan osalta, ks. Jaworski 2014.

395 *Hämeen Sanomat* 6.10.1869.

396 Harris 1989, 240–241. Prostituoituihin suhtautumisesta, ks. myös Markkola 2002; Ollila 2011.

sillä molemmat olivat olleet terveitä ja tyytyväisiä. Myöskään muut todistajat eivät olleet huomannut mitään epätavanomaista, päinvastoin, molemmat olivat olleet iloisia ja ”laskeneet leikkiä ja ilakoineet kuten tavallisestikin ja luvanneet mennä katsomaan keskipäivän junaa”.³⁹⁷ Todistajien mukaan he olivat niinkään olleet ahkeria ja kunnollisia, joskin isäntä kertoi, että

molemmat tytöt kylläkin etenkin sunnuntai-iltaisain olivat kylällä, mutta yleisesti ottaen olivat he tottelevaisia ja tekivät työnsä ilman huomautuksia; hän ei ollut koskaan huomannut heissä minkäänlaista mielenhäiriötä eikä tiennyt syytä heidän epätoivoiseen päätökseensä.³⁹⁸

Isäntä puhui ”heidän epätoivoisesta päätöksestään”. Näin ollen myös Sjöbergin ja Lisasdotterin kuolemat muotoutuivat yhdeksi teoksi, mihin viittaa jo sekin, että kuolemia käsiteltiin käräjillä yhtenä tapauksena sen sijaan, että kummankin kuolemaa olisi käsitelty erikseen. Näin toimittiin siitäkin huolimatta, että Lisasdotterin ja Sjöbergin kaksoisitsemurha erosi tekotavaltaan aiemmin käsittelemistäni vastaavista itsemurhista: he jättäytyivät junan alle. Junankuljettaja kuvasi tilannetta niin, että

naiset makasivat raiteiden sisäpuolella, vierä vieressä, [--] [ja] että todistaja noin kahdeksasosa verstan etäisyydellä naisista alkoi viheltää junan pilliä ilman että todistaja, joka koko ajan tarkkaili naisia, olisi huomannut heidän siirtyvän, mutta [--] [että] todistaja ei voinut pysäyttää junaa vaan se ajoi naisten yli.³⁹⁹

Sjöberg ja Lisasdotter tappoivat molemmat itse itsensä asettumalla junaraiteelle, toinen ei siis tappanut toista niin kuin edellä käsittelemissäni itsemurhissa. Asiaan todennäköisesti vaikutti itsemurhan toteutustapa, siis fyysinen seikka, se, että junan alle meneminen vaati jo lähtökohtaisesti molempien aktiivisuutta. Materiaaliset tekijät vaikuttivat näin ollen paitsi siihen, miten itsemurha

397 Iitin vk 4.6.1885, Cea:7, Iitin tk, KA. ”skämtet och glammat som vanligt och lofvat gå ner att se på middagståg”.

398 Iitin vk 4.6.1885, Cea:7, Iitin tk, KA. begge flickorna väl isynnerhet söndagsaftnarna vistats i byn, men i öfrigt varit lydiga och fullgjort sina sysslor utan påminnelser; aldrig hade han förmärkt någon sinnesstörning hos dem och kunde ej förklara orsaken till deras förtviflade beslut.

399 Iitin vk 4.6.1885, Cea:7, Iitin tk, KA. kvinnarna låga å inre sidan af skenarna, den ena vid den ena, [--] att vittnet på ungefär en åttandedels verst afstånd från kvinnorna började hvissla med tågets hvissepipa utan att vittnet, som hela tiden observerat kvinnorna, märkt denne föra sig, men [--] kunde vittnet ej stanna tåget, utan gick detta öfver kvinnorna.

voitiin tehdä myös siihen, millaiseksi ilmiöksi Sjöbergin ja Lisasdotterin kaksoitsemurha oikeudessa muotoutui. Kumpikaan heistä ei, toisin kuin edellä käsittelemissäni itsemurhissa, määrittynyt tekemisen kohteeksi vaan molemmat olivat tekijöitä, itsemurhan aktiivisia toimeenpanijoita.

Toisaalta sitäkin mahdollisuutta ei voida sulkea pois, että Sjöberg ja Lisasdotter olisivat olleet rakastavia, sillä todistajat eivät sen tarkemmin eritelleet naisten välisen suhteen laatua, kuten keskinäisen kiintymyksen syvyyttä.⁴⁰⁰ Isäntä sen sijaan kertoi, että ”Anna Sjöberg, joka vaikutti hieman lihoneen, tahtoo siis sanoa, että hän mahdollisesti oli raskaana, mutta Maria Fredrika Lisasdotterissa ei näkynyt mitään mainitsemisen arvoista”.⁴⁰¹ Ruumiinavaus varmisti asian: Sjöberg oli neljännellä tai viidennellä raskausviikolla.⁴⁰² Varmaa onkin, että raskaus fyysisenä, silmin havaittavana tilana vähintäänkin ohjasi teon muotoutumista niin, että se muotoutui ystäväysten tekemäksi teoksi, olkoonkin, että raskaus itsessään saattoi olla tulosta raiskauksesta. Oleellista onkin, ettei rakkaussuhteen mahdollisuutta edes pohdittu käräjillä. Sjöbergin ja Lisasdotterin kaksoitsemurha paljastaa näin heteroseksuaalisuuteen perustuneen ajattelutavan. Käsitteilyitä ohjasi oletus heteroseksuaalisuudesta, mikä taas jäseni ihmisten väliset suhteet heteroseksuaaliksi ja sulki näin ulos muunlaisten suhteiden mahdollisuuden. Romanttinen rakkaus saattoi siksi olla motiivina vain, jos kyse oli naisen ja miehen kaksoitsemurhasta. Niinpä isäntä ei, kuten jo edellä lainaamani sitaatti kuului, ”tiennyt syytä [Sjöbergin ja Lisasdotterin] epätoivoiseen päätökseen”.⁴⁰³ Kun heidän tekonsa ei noudattanut kaksoitsemurhien tyyppillistä, romanttista kaavaa vaan pikemminkin haastoi sen, se muotoutui oikeudessa teoksi, joka jäi selitystä vaille.

Pimeältä puolelta

Langettava tauti

Tarkastelen seuraavissa alaluvuissa itsemurhia, jotka oikeudenkäynnit kytkivät vainajan ei-toivottaviin ominaisuuksiin tai siveettömään käytökseen. Tällaisia

400 Samasukupuolisen seksuaalisuuden historiasta eri aikoina, ks. esim. Hapuli 1989; Juvonen 2002; Sorainen 2005; Juvonen 2015; Keskisarja 2011; Linkinen 2015; Vautala 2015.

401 Iitin vk 4.6.1885, Cea:7, Iitin tk, KA. Anna Sjöberg, väl efter utseendet synts blifva något fetare till kroppen, dermed vilja säga att hon möjligen varit i process, men Maria Fredrika Lisasdotter hade ej visat något anmärkningsvärdt.

402 121/1885, LHA, KA.

403 Iitin vk 4.6.1885, Cea:7, Iitin tk, KA. [ei kunde förklara] orsaken till deras förtviflade beslut.

kielteisiä ulottuvuuksia liittyi kaatumatautiin, epilepsiaan.⁴⁰⁴ Eleanora Kokkonen kuoleman johdosta pidetyssä poliisitutkimuksessa todistajat kertoivat,⁴⁰⁵ että hän oli

[j]o yli kymmenen vuoden ajan kärsinyt kaatumataudista. Sairauden alkaessa sanotaan hänen ymmärryksensä olleen häiriintynyt, mutta myöhemmin hän oli vain siinä määrin erilainen, että hän etsi yksinäisyyttä ja oli ylipäätään hiljainen ja hyvin rauhallinen.⁴⁰⁶

Todistajat mainitsivat kaatumataudin ja yhdistivät sen ajan lääketieteellisiä näkemyksiä mukaillen psyykkisiin häiriöihin.⁴⁰⁷ 1800-luvun mielisairausdiagnostiikassa kaatumatauti luokiteltiin omaksi sairaudeksi, jonka tunnistettavia oireita kouristuskohtaukset ja syvät tajuttomuustilat olivat.⁴⁰⁸ On kiinnostavaa, että varsinaisessa oikeudenkäynnissä todistajat eivät eksplisiittisesti nimenneet Kokkosta epileptikoksi. Sen sijaan he kertoivat, ettei tämä ”ollut täysin viisas mutta ei täysin mielipuolinenkaan”.⁴⁰⁹ Mielentila muotoutui tällöin eräänlaiseksi välissä olon tilaksi. Sellaiseen viittasi myös Theodor Lofström vuonna 1901 julkaistussa *Oikeuslääketieteen käsikirjassa*, jossa hän huomautti epilepsian kuuluvan ”sairauden- ja terveyden-tilan välimuotoihin”.⁴¹⁰

404 Epilepsiaa nimitettiin esimerkiksi kaatumataudiksi, kaatuvataudiksi ja langettavaksi taudiksi. Käytän luvussa rinnakkain epilepsiaa, kaatumatautia ja langettavaa tautia. Epilepsian eri nimistä, ks. Harjula 1996, 107–108.

405 Poliisitutkimuspöytäkirja ei sisälly oikeudenkäyntipöytäkirjan liitteisiin. Sen sijaan lääkäri selosti seikkaperäisesti tutkinnon ruumiinavauspöytäkirjassa.

406 199/1873, LHA, KA. [s]edan mer än tio år tillbaka [--] lidit af fallandesot. I början af denna sjukdom såges hon till sitt förstånd varit rubbad, men senare endast så till vida sig olik mot för att hon för det mesta sökt ensamheten och öfverhufvud[taget]. var tyst och mycket stilla.

407 Harjula 1996, 107–109, 151. Epilepsialla on pitkä historia. Se tunnettiin paitsi antiikin lääketieteessä ja Raamatun kertomuksissa myös 1700-luvun lainsäädännössä. Vuoden 1757 kuninkaallinen kirje kielsi synnynnäistä epilepsiaa (*epilepsia idiopathica*) sairastavien avioitumisen; kiellon tarkoituksena oli estää perinnöllisenä pidetyn taudin leviäminen. Vuoden 1929 avioliittolaissa kaatumatautisten keskinäiset liitot asetettiin presidentin luvan varaisiksi, ks. Harjula 1996, 107–109, 151–153.

408 Harjula 1996, 103–105, 108–110; Hirvonen 2014, 162, 164. Kuten Harjula ja Hirvonen tuovat esiin, epilepsia jaettiin syntysyiden perusteella sisäisistä ja ulkoisista syistä aiheutuvaan tautimuotoon. Näistä ensimmäisen, niin sanotun todellisen epilepsian (*epilepsia idiopathica*), katsottiin yleensä puhkeavan nuorella iällä ja olevan synnynnäinen tai perinnöllinen, kun taas symptomaattinen eli oireellinen kaatumatauti saattoi ajan käsitysten mukaan puhjeta milloin vain esimerkiksi tartuntataudin tai aivovamman seurauksena.

409 Juuan sk 17.10.1873, C IIIa:29, Pielisjärven tk, KA. hvarken varit fullt klok eller alldeles vansinnig.

410 Lofström 1901, 583. Ks. myös Friedlander 2001, 209–210; Ahlbeck-Rehn 2006, 146; Hirvonen 2014, 198.

Epilepsian häilyvyys mahdollisti sen, että epileptikkoon voitiin suhtautua joko sairaana tai terveenä yksilönä. Tuomioistuimissa epilepsia olikin ambivalentti tila, joka liitettiin yhtäältä mielenvikaisuuteen, toisaalta moraalittomuuteen. Epilepsian merkitys riippui tällöin vainajaa määritelleistä todistajista ja ennen muuta siitä, millaiset suhteet heillä oli vainajaan ollut. Esimerkiksi Eleanora Kokkosen kohdalla todistajat mainitsivat häilyvän mielenterveyden ohella tämän olleen luonteeltaan ”hiljainen ja erittäin rauhallinen”.⁴¹¹ Mathilda Sarénin ja Kristina Wäkeväisen luonteita todistajat taas eivät sen tarkemmin luonnehtineet, heidän yksinkertaisesti kerrottiin kärsineen kaatumataudista ja mielenvikaisuudesta.⁴¹² Amanda Saarijärveä ei sen sijaan kuvattu yhtä neutraaliin sävyyn. Saarijärvi oli palvellut piikana Pietarsaaren kappalaisen, Vilhelm Ingmanin, luona. Käräjillä Ingman kertoi, että

Amalia Saarijärvi, joka tuli t[odista]j[an] luo palvelukseen syksyllä 1890, kärsi myöhemmin kaatumataudista ja oli perso väkijuomille [--]; että vainaja oli palvelusaikanaan osoittautunut kopeaksi ja ilkeäksi sekä oli useita kertoja uhannut riistää itseltään hengen [--]; että todistaja katsoi vainajan sairauden yhdessä sen seikan kanssa, ettei hän onnistunut saamaan palveluspaikkaa seuraavalle vuodelle, kun hän vapautuisi palveluspaikastaan todistajan luota, johtaneen hänet itsemurhapäätökseen.⁴¹³

Kappalaisen luonnehdinta sopi kaatumataudin oireisiin. Sairaudesta kärsineitä luonnehdittiin paitsi ärtyisiksi, äkkipikaisiksi ja kiihkeiksi myös itsekkäiksi, itsepäisiksi, pikkumaisiksi ja epäluuloisiksi sekä kateuteen, tekopyhyyteen, väkivaltaisuuteen, väkijuomiin ja seksuaaliseen siveettömyyteen taipuvaisiksi.⁴¹⁴ Tällaisia ominaisuuksia kaatumatautia sairastaviin liitti myös edellä mainittu Lofström. Hän totesi epileptikkojen olevan luonnottomasti kiihtyneitä, minkä lisäksi heidän mielialansa vaihtelivat, ja he loukkaantuivat pienimmästäkin

411 Juuan sk 17.10.1873, C IIIa:29, Pielisjärven tk, KA.

412 Iitin ja Jaalan tk 26.3.1885, Cab:15, Iitin tk, KA; Kiteen sk 15.11.1876, C II a:13, Kiteen tk, KA.

413 Pietarsaaren tk 5.2.1892, C3a:22, Uudenkaarlepyyn tk, KA. Amalia Saarijärvi, som kommit i tienst till v[ittne]t på hösten 1890, hade såsom senare erfarits lidit af fallandesot samt äfven varit begifven på starka drycker [--]; att den afidna under tiensttiden visat prof på styfsinhet och elakhet samt särskilda gånger hotat taga sig afdaga [--]; att vt ansåg den afidnes sjuklighet i förening med den omständighet, att hon icke lyckats få annan tjenste anställning för följande år det hon skulle blifva ledigt från sin innehafva tienst hos v[ittne]t, hafva föranledt henne till beslutet att begå sjelfmord.

414 Harjula 1996, 108–109, 147–148; Friedlander 2001, 220–223; Ahlbeck-Rehn 2006, 146.

syystä niin, ”että he joutuvat vihan valtaan ja ovat silloin valmiit ryhtymään törkeihin väkivaltaisuuksiin, jopa juurta jaksain harkittuihin julmuuksiinkin”.⁴¹⁵ Epileptinen kiihtymys yhdessä järjen häiriöiden kanssa sai Löfströmin mukaan aikaan sen, että epileptikon itsemääräämis- ja arvostelukyky heikkenivät ja ”näistä luonteenanomaloista on seurauksena melkoinen moraalinen vajaavaisuus”.⁴¹⁶ Kaatumatauti hahmottui Löfströmin ajattelussa sairaalloiseksi luonteenpiirteeksi, epileptiseksi luonteeksi.⁴¹⁷ Väkivaltaisuuksensa vuoksi epileptikot joutuivatkin Löfströmin mukaan ”tavattoman yleisesti rikoslain kanssa tekemisiin”.⁴¹⁸ Rikoksensa he saattoivat tehdä epilepsialle tyypillisten akuuttien mielenhäiriöiden, hourailujen, vallassa, josta seuraa

väkivaltaisuuksia. Suunnattomia hirmutöitä, murhia ja joukkomurhia on tehty tällaisessa tilassa. [--] Epilepsia-sairas on saattanut tehdä tekonsa joko akuutisen epileptisen mielenhäiriötilan aikana, tai ei. Edellisessä tapauksessa on hän empimättä poikkeuksetta pidettävä täydellisesti syyntakeettomana. Ylimalkaan ei, näet, ole olemassa syyntakeettomampaa mielisairasta, kun epilepsia-sairas psy[y]killisen kohtauksensa aikana.⁴¹⁹

Epilepsia määrittyi raivohulluudeksi ja pidäkkeettömään väkivaltaisuuteen johtavaksi mielisairaudeksi. Kaatumatautia sairastanut ihminen oli siten pidättyväisyyttä ja itsehillintää korostaneiden, keskiluokkaisten käytösihanteiden vastakohta, kauhuskenaario siitä, mitä tapahtui kun hillintä petti: tuloksena oli raivoava, mieluinen hullu, joka murhasi ja tappoi täysin tiedostamattomassa tilassa. Epilepsiaan liitetyt mielikuvat kertovatkin itsehillinnän tärkeydestä. Epilepsia-kohtaukset tekivät näkyväksi kontrolloimattomuuden, sen, että ihmiseen vaikuttivat tekijät, joihin hän ei itse voinut vaikuttaa. Osa lääkäreistä myönsikin tämän implisiittisesti pitäessään epilepsiaa joko aivotautina tai sisäerityksen, siis hormonien, häiriötilana.⁴²⁰ Näin tulkittuna yksilön käyttäytymiseen katsottiin vaikuttaneen ruumiilliset ja ei-inhimilliset tekijät, häiriöt aivoissa tai hormoneissa, ja näin ollen siis tekijät, joihin yksilö ei itse voinut vaikuttaa mutta jotka sitä vastoin vaikuttivat yksilöön. Tämä oli todennäköisesti omiaan lisäämään epilepsiaa kohtaan tunnettua kammoa ja pelkoa. Epileptikko ei voinut sairaudelleen mitään, se otti hänestä vallan ja laittoi tekemään asioita,

415 Löfström 1901, 578.

416 Löfström 1901, 578–579.

417 Ks. myös Harjula 1996, 108; Ahlbeck-Rehn 2006, 146.

418 Löfström 1901, 580.

419 Löfström 1901, 572, 582.

420 Harjula 1996, 109. Sukupuolihormonien historiasta, ks. esim. Oudshoorn 1994; Fausto-Sterling 2000; Irni 2014.

joita hän ei kenties muutoin olisi tehnyt. Epileptikko muodosti siten kahtalaisen uhan. Moraalittomalla käytöksellään, juoppoudella ja irstailulla, hän uhkasi yhteisön moraalista järjestystä, minkä lisäksi hän muodosti konkreettisen, fyysisen uhan käyttäytymällä väkivaltaisesti epileptisten mielenhäiriötilojen aikana.⁴²¹

Oikeudenkäyntipöytäkirjojen perusteella epileptikko muodosti uhan myös itselleen.⁴²² Kopeaksi ja ilkeäksi luonnehdittu Amalia Saarijärvi oli viiltänyt kurkkunsa auki, ja kun tämä oli huomattu ja lähdetty hakemaan apuun lääkäriä, oli Saarijärvi hypännyt kaivoon, josta hänet löydettiin hukkuneena. Yksikään todistaja ei kuitenkaan viitannut Löfströmin mainitsemaan mielenvikaisuuteen tai muunlaiseen psyykkiseen häiriöön. Pikemminkin päinvastoin. Kappalainen nimenomaan *kielsi* mielenvikaisuuden todetessaan ”ettei ollut huomannut hänen kärsivän minkäänlaisesta mielenviasta”.⁴²³ Mielisairauden ja kaatumataudin välisen yhteyden kieltäminen ei sinällään ollut ennenkuulumatonta, sillä epilepsian katsottiin altistavan mielisairauksille, ei välttämättä aiheuttavan niitä.⁴²⁴ Saarijärven kohdalla mielenvikaisuuden kieltäminen kuitenkin liittyi toisenlaisiin seikkoihin. Kun kappalainen eksplisiittisesti kielsi mielenvikaisuuden, hän määritteli itsemurhan täydessä ymmärryksessä tehdyksi, siis teoksi, joka kumpusi tekijän itsensä moraalittomuudesta – juoppoudesta, ilkeydestä ja kopeudesta. Tällaisten naisten kohdalla vastuuta ei haluttu lieventää vaan päinvastoin todistaa tekijän vastuunalaisuus: tekijä oli toiminut täysissä järjissä.

Silloin kun kaatumatauti liitettiin, niin kuin se Amalia Saarijärven kohdalla liitettiin, moraalittomuuteen, viittasi nimi, langettava tauti, paitsi kohtauksen aikaansaamaan lankeamiseen, tajuttomuuteen, myös moraaliseen lankeamiseen, siveettömyyteen. Kaatumatautiin liitetty moraalittomuus oli Minna Harjulan mukaan sukupuolittunutta: naisepileptikot määriteltiin ennen muuta seksuaalisen siveettömyyden termein. Heidän katsottiin olevan seksuaalisesti hillittömiä, synnyttävän avioliiton ulkopuolisia lapsia ja olevan muutoinkin eroottisuuden ja voimakkaiden sukupuolivaistojen läpikäymisiä.⁴²⁵ Saarijärven, samoin kuin Gustava Sarkkisen, kohdalla todistajat kertoivat kuitenkin juopotelusta. Raastuvanoikeudessa Sarkkisen ottotytär ja muut todistajat kertoivat, että tämä oli

lapsuudesta saakka kärsinyt kaatumataudista, että hän oli sortu-

421 Harjula 1996, 108–109, 147–148; Friedlander 2001, 220–223. Ahlbeck-Rehn 2006, 146.

422 Ks. myös Anderson 1987, 384.

423 Pietarsaaren tk 5.2.1892, C3a:22, Uudenkaarlepyyn tk, KA. icke märkt henne leda af någon sinnessjukdom.

424 Friedlander 2001, 209–210; Ahlbeck-Rehn 2006, 146; Hirvonen 2014, 198.

425 Harjula 1996, 147–148.

nut väkijuomiin ja viettänyt ylipäättäänkin säännötöntä elämää [--]. [--] [E]ttä hän oli nähnyt vainajan jokseenkin juopuneessa tilassa sunnuntaiaamuna, viimeksi kuluneen elokuun 25. päivänä [vuonna 1883], [ja että] sen jälkeen kun eräs toinen nainen oli moittinut [vainajaa] siitä, että [tämä] oli viime aikoina usein halunnut humaltua, oli hän lähtenyt suuttuneena kotoaan ja sanonut ”hyvästi iäksi”.⁴²⁶

Epilepsian merkitys, se että se yhdistyi juuri juoppouteen, johtui siitä, että kyse oli itsemurhan rikosoikeudellisesta käsittelystä, ei kaatumataudin lääketieteellisestä tarkastelusta. Välineistö vaikutti siten epilepsian merkitykseen: se yhdistyi tuomioistuimissa joko mielenvikaisuuteen tai juoppouden kaltaiseen, ei-seksuaalisen siveettömyyteen, kun taas seksuaalinen siveettömyys muodosti – kuten seuraavassa luvussa osoitan – kokonaan omanlaisensa motiivin.

Lihaan langenneet

Aloitin seksuaalisen siveettömyyteen kytkeytyneiden itsemurhien analysoinnin kaksoisitsemurhalla, jota ei, itsemurhan dekriminallisoinen rikoslain tultua jo voimaan, käsitelty oikeudessa.⁴²⁷ Puheena oleva itsemurha koski elokuussa 1899 Espoon Haukilahdesta löytyneitä ruumiita, jotka poliisitutkimuksessa paljastuivat tilanhoitaja Karl Starckin Mathilda-vaimoksi ja 19-vuotiaaksi Ida-tyttäreksi. Ruumiinävauspöytäkirjan *Species facti* -tietojen mukaan Ida Starck oli heinäkuussa synnyttänyt aviottoman lapsen ja kun

hänen äitinsä oli isältä salannut Idan raskaudentilan niin pitkälle, että hän [isä] sai tiedon asiasta vasta synnytyspäivänä, oli puolisoiden välille syntynyt riitaisuuksia, joita ei ollut aiemmin ollut. Niin äiti kuin tytär olivat aiemmin uhanneet päättää päivänsä ja poliisitutkiminto osoittaa, että vainajat Idan kevytmielisyyden aiheuttaman häpeän tähden päättivät etsiä kuoleman aalloista.⁴²⁸

426 Oulun ro 1.10.1883, AI:195, KA. sedan sin barndom lidit af fallandesjuka, att hon hemfallit under bruket af starka drycker samt i allmänhet fört ett mindre ordentlig lif [--]. att hon sett den affidna i något rusigt tillstånd söndag morgonen den 25. sisl. aug. [1883], efter det en annan qvinna förebrätt henne för hennes under sednare tider ofta återkommande lust att taga sig ett rus, förargad aflägsna sig från sitt hem sägande ”farväl för alltid”.

427 Tarkastelen sitä tässä luvussa, en alaluvussa Kaksin aina kaunihimpi, sillä siinä kiteytyy olennaisesti luvun teema, seksuaalinen siveettömyys.

428 342/1899, LHA, KA. hennes moder för fadren fördolt Idas hafvande tillstånd ända därhän, att hon först nedkomstdagen erhållit kunskap om saken, så hade hätskhet

Starckien itsemurha osoittaa Kaksin aina kaunihimpi -alaluvussa käsittelemäni Anna Sjöbergin ja Maria Lisasdotterin itsemurhan tapaan, ettei kaksoisitsemurha ollut vain rakastavaisten teko: tekijöinä saattoi olla myös äiti ja tytär. Teon syyksi määrittyi tällöin, ei niinkään romanttinen rakkaus, vaan romanttisen rakkauden seuraus, avioton lapsi. Näin ollen aikakauden sukupuolimoraali oli tekijä, joka vaikutti Starckien kaksoisitsemurhan muotoutumiseen.⁴²⁹ Sukupuolimoraali on tällöin ymmärrettävissä itsemurhan muotoutumiseen osallistuneeksi toimijaksi. Tunteiden, psyykkisten tilojen ja luonteenpiirteiden tapaan toimijuusrealismi ei kuitenkaan huomioi sukupuolimoraalia sen paremmin kuin sukupuolittuneita käytösolettamuksia. Näin ollen siltä jää tavoittamatta ulottuvuus, joka jäseni 1800-luvun aikalaisten elämää ja joka vaikutti siten myös siihen, millaisiksi ilmiöiksi naisten itsemurhat tuomioistuinprosesseissa muotoutuivat.

Se, että Starckien kaksoisitsemurha hahmottui ruumiinavauksessa niin voimakkaasti juuri häpeän aiheuttamaksi teoksi, on kiinnostavaa, sillä oikeudenkäynneissä, välineistön siis muuttuessa, avioliiton ulkopuolinen lapsi sai toisenlaisen merkityksen. Papinkirjan mukaan Anna Koponen, vuonna 1873 hukuttanut naimaton itsellisenäinen, oli ollut syytteessä sikiön kätkenästä, minkä lisäksi häntä oli ripitetty neljännen kerran salavuoteudesta.⁴³⁰ Koposen itsemurha kytkettiin niin ikään avioliiton ulkopuoliseen seksuaalisuuteen. Kuolinpäivän aamuna, kertoivat todistajat, Koponen oli ollut sairaana ja kärsinyt tuskista, joiden epäiltiin olleen synnytyskipuja ja niinpä häntä pidettiin lapsenmurhan estämiseksi silmällä. Koposta vahtineen torpparin vaimon silmän välttäessä hän kuitenkin katosi ja löytyi etsintöjen jälkeen läheiseltä järveltä, veneestä, josta hän, torpparin vaimon läsnä ollessa ja tämän estely-yrityksistä huolimatta, hyppäsi veteen ja hukkuu. Ruumiinavauksessa selvisi, että kivut olivat todellakin olleet synnytyskipuja: lapsi oli syntynyt kuolleena ja ehtinyt syntyä vain osittain.⁴³¹

makarne emellan uppstått, hvilket förut icke existerat. Såväl modren som dottern hade tidigare hotat att förkorta sina dagar och ger polisundersökningen vid handen, att de afidna drifna till förtviflan öfver den nesa, som genom dottern Idas lättsinniga förhållande drogs öfver familjen, beslutit att gemensamt söka döden i vågorna.

429 1800-luvun sukupuolimoraalista, ks. esim. Räisänen 1995; Helén 1997; Ollila 1998; Markkola 2002; Ahlbeck-Rehn 2006; Markkola 2006; Tuohela 2008.

430 Heinäveden sk 20.11.1873, Caa:7, Rantasalmen tk, KA. Sekä sikiön kätkeminen että salavuoteus olivat laissa säädelyjä rikoksia. Edellisestä oli kyse, jos nainen salasi raskautensa, synnytti yksinäisyydessä ja hautasi salaa synnytyksessä kuolleen lapsen, kun taas jälkimmäisellä tarkoitettiin kahden naimattoman välistä sukupuoliyhteyttä. Salavuoteuspykälä kumottiin vuonna 1926, ks. Markkola 2006, 237; Rautelin 2009, 116; Saarimäki 2010, 18, 47, 193.

431 Heinäveden sk 20.11.1873, Caa:7, Rantasalmen tk, KA.

Lapsenmurhamahdollisuuden mainitsemista lukuun ottamatta todistajat eivät kuvailleet Koposta mitenkään erityisen kielteiseen sävyyn. He eivät esimerkiksi kuvanneet häntä hankalaksi tai muutoin inhottavaksi luonteeksi mutta eivät toisaalta liittäneet häneen erityisen myönteisiääkään määreitä. Poliisitutkimuksen tehnyt nimismies sitä vastoin päätti tutkimuksesta tehdyn pöytäkirjan toteamalla, että

[s]ittenkun oli merkitty ylös, että Anna Brita Koponen oli koko elämänsä viettänyt kaikin tavoin kunniantonta elämää sekä että hänen ruumiinsa siirrettäisiin kirkkomaalle, päätettiin kuulustelu.⁴³²

Kyse oli joko nimismiehen omasta, todistajien kertomuksiin perustuneesta tulkinnasta, tai sitten nimismiehen ja kuulusteltavien yhteisestä näkemyksestä, jota todistajien ei jaetun – ja sanattoman – ymmärryksen vuoksi tarvinnut lausua erikseen ääneen. Maaseudun naimattomien seksuaalisuutta tutkinut Pasi Saarimäki toteaa, että vaikka esiaviollisiin suhteisiin tai lapsiin ei kannustettu, eivätkä ne olleet ihanne, niitä yhtä kaikki siedettiin, semminkin, jos suhde lopulta johti avioliittoon. Ratkaisevaa ei siis ollut esiaviollinen suhde *sinällään* vaan suhteen lopputulos, se, johtiko suhde lopulta avioliittoon. Aviottoman lapsen synnyttäminen ei myöskään yksinään ollut riittävä ehto yhteisön paheksunnalle vaan tarvittiin muitakin perusteita, kuten siveettömän käytöksen toistuvuus, käytännössä siis useamman aviottoman lapsen synnyttäminen.⁴³³ Kyse ei myöskään ollut vain moraalista vaan myös taloudellisesta seikasta: kyläyhteisöt kantoivat huolta siitä, että äiti ja tämän avioton lapsi jäisivät yhteisön elätettäviksi, talosta toiseen kiertäviksi ruotuvaivaisiksi.⁴³⁴ Suhtautumisen kannalta ratkaisevaa oli tällöin se, oliko nainen yhteisölleen taakka vai ei, ei hänen tekonsa – seksuaalinen siveettömyys – *sinällään*.

Koponen, jolla oli ennestään yksi avioton lapsi, hankki elantonsa tilan töitä tehden. Negatiivisten luonnehdintojen, ainakin suorien sellaisten, puuttuminen voi liittyä juuri tähän: koska Koponen ansaitsi itse oman elantonsa, häntä siedettiin esiaviollisista suhteista ja lapsesta huolimatta. Uusi lapsi olisi voinut muuttaa tilannetta, paitsi vaikeuttanut elannon hankintaa myös tarkoittanut yhtä ruokittavaa lisäsuuta. Onkin kiinnostavaa, että Koponen hukuttautui synnytyksen käynnistyttyä, uuden tilanteen realisoituessa, ruumiillistuessaan aivan konkreettisesti, sen sijaan, että hän olisi tappanut itsensä joko aiemmin tai myöhemmin, lapsen syntymän jälkeen. Ruumiillinen tila, synnytys, mää-

432 Heinäveden sk 20.11.1873, Caa:7, Rantasalmen tk, KA. Sedan antecknats att Anna Brita Koponen hade hela sin lifstid fört ett i allo vanhedrande lefnad, samt att hennes kropp komme att i kyrkogården bisättas, slutades med förhöret.

433 Saarimäki 2010, 115, 117; Vainio-Korhonen 2012, 66–68.

434 Saarimäki 2010, 112, 114.

rittä tällöin tekijäksi, joka sai Kuposen toimimaan, hukuttamaan itsensä. Tätä ruumiillisten tilojen pakottavuutta kuvaa synnytyskivuista kärsineen Kuposen tokaisu siitä, kuinka hänen täytynee lopettaa itsensä.⁴³⁵ Itsemurhat eivät siten palautuneet vain psyykeen vaan ne hahmottuivat tuomioistuimissa teoiksi, joihin vaikuttivat myös fyysiset tekijät – Kuposen tapauksessa ruumis erilaisine toimintoineen, kipuineen ja tiloineen.

Edellä käsittelemäni itsemurhat koskivat naimattomia naisia, mutta tuomioistuimissa viitattiin myös naitujen seksuaalisuuteen. Näin tapahtui toukokuussa 1869, kun Rauman raastuvanoikeus sai tutkittavakseen työmiehen vaimon Helena Flinckin kuoleman. Aviomiehen mukaan pari oli ollut naimissa yli kaksikymmentä vuotta ja yhteiselämä oli, huolimatta siitä, ettei lapsia ollut siunaantunut, ollut sängen onnellista. Juuri ennen pääsiäistä vaimo oli

vuolaasti itkien oli tunnustanut Johan Fredrik Flinckille, että [--] hän oli ollut tuon tuostakin lihallisessa yhteydessä entisen Merimiehen Carl Gustaf Johansson Grönforsin kanssa, [--] joka neljän viimeisen vuoden aikana oli asunut Johan Fredrik Flinckin kanssa samassa kammarissa, ja pyysi Johan Fredrik Flinckiä antamaan anteeksi tekemänsä rikoksen sekä kertonut tämän [asian] takia kärsineensä omantunnontuskista eikä saaneen rauhaa.⁴³⁶

Raastuvassa kuultiin myös suhteen toista osapuolta, Carl Grönforsia, joka oli aviomiehen mukaan tunnustanut huoruuden, laissa kriminalisoidun sukupuolilyhteyden, jossa vähintään toinen osapuolista oli naimisissa.⁴³⁷ Grönfors kuitenkin kiisti tunnustaneensa yhtään mitään ja kertoi, että

Helena Flinck oli kolme tai neljä kertaa yrittänyt houkutellessaan häntä jakamaan vuoteensa ja harjoittamaan lihallista yhteyttä mutta että Grönfors ei ollut noudattanut kehotusta, eikä ollut koskaan harjoittanut huoruutta Helena Flinckin kanssa, joka sanoi rakastavansa enemmän Grönforsia kuin aviomiestään. Ylipäätään Grönfors kielsi Johan Fredrik Flinckin edellä esittämän väitteen siitä, että Grönfors olisi

435 Heinäveden sk 20.11.1873, Caa:7, Rantasalmen tk, KA.

436 Rauman ro 12.5.1869, Ca:156, KA. starkt gråtande för Johan Fredrik Flinck bekänt att hon [--] med [--] förrre Sjömannen Carl Gustaf Johansson Grönfors, [--] som under de fyra senaste åren bott i samma kammare med Johan Fredrik Flinck, som oftast öfvat köttsligt umgänge och afbedt Johan Fredrik Flinck förlåtelse för detta sitt brott samt uppgifvit att hon deröfver hade svåra samvetsförebärrelser och förts icke kunde få någon fred.

437 Saarimäki 2010, 18–19.

pyytänyt Flinckiltä anteeksi huoruusrikosta, jonka hän oli Helena Flinckin kanssa tehnyt.⁴³⁸

Grönforsin mukaan Flinck oli siis yrittänyt viettelä hänet mutta että hän ei kuitenkaan, toisin kuin aviomies väitti, ollut langennut. Oikeudenkäynnin ytimesä olikin se, kuka vietteli kenet, ei niinkään Helena Flinckin itsemurha, toisin sanoen teko, jota oikeudessa olisi pitänyt käsitellä. Todistajat puhuivat siten muustakin kuin tutkittavana olleesta kuolemasta tai vainajasta – he puhuivat *subteestaan* vainajaan. Flinckin itsemurhan muotoutumiseen vaikutti näin ollen huoruuden moraalinen ja juridinen tuomittavuus: lain mukaan seksuaalisuhteesta, jonka osapuolista vähintään toinen oli naimisissa, voitiin tuomita sakkoihin.⁴³⁹ Tästä johtuen oli Grönforsin edun mukaista kiistää suhde ja asemoida itsensä viettely-yrityksen viattomaksi uhriksi.

Ruth Harrisin mukaan taktiikkaan turvautuivat yleensä naiset, jotka salavuoteustapauksissa ja intohimorikoksissa yrittivät voittaa tuomioistuimen sympatiat puolelleen esittämällä itsensä miesten kyltymättömän seksuaalisuuden uhreina. Naiset hyödynsivät näin – tietoisesti tai ei – käsitystä miehen aktiivisesta, naisen passiivisesta seksuaalivietistä.⁴⁴⁰ Grönforsin lausunnot, hänen itse pintainen pitäytymisensä omassa kannassaan, osoittavat, ettei uhrin rooli ollut yksinomaan naisen, että hädän hetkellä siihen turvautuivat myös miehet. Aviomiehen kannalta taas olennaista oli paitsi puolustaa omaa mainettaan, vierittää syrjähyppyn syy vaimon harteilta Grönforsin harteille, myös osoittaa olevansa anteeksiantavainen luonne, jolloin itsemurhan syy ei paikantunut ainakaan hänen kovaan ja anteeksiantamattomaan luonteeseen. Flinckin itsemurha muovautui näin ollen aivan tietynlaiseksi, aviorikokseen nähden toissijaiseksi teoksi.

Häijy tuiki juoppo

Katarina Kainulaisen oikeudenkäynnissä tämän talollisveli selitti, että samassa taloudessa asunut sisar oli ennen itsemurhaa ollut pahalla tuulella ja uhannut tappaa itsensä. Itsemurhalla uhkailun mainitsivat myös muut todistajat, veljen

438 Rauman ro 12.5.1869, Ca:156, KA. Helena Flinck efter sistlidne Julhelg tre eller fyra särskilda gånger uppmanat Grönfors att under Johan Fredrik Flincks frånvaro dela sängplats med Helena Flinck och tillsammans öfva köttsligt umgänge, men att Grönfors icke åtyldt uppmaningen och förts någonsin icke föröfvat hor med Helena Flinck, som sagt sig hysa mera kärlek för Grönfors än för sin man. För öfvrigt bestred Grönfors Johan Fredrik Flincks ofvan afgifvne påståenden att Grönfors skulle afbedt Flinck förlåtelse på horsbrott med Helena Flinck.

439 Saarimäki 2010, 18–19; Vainio-Korhonen 2012, 66.

440 Harris 1989, 224–227. Naisten ja miesten seksuaalivieteistä, ks. Räisänen 1995, 141–143; Markkola 2006, 229; Saarimäki 2010, 164.

talossa palvelleet renki ja talossa niin ikään työskennellyt itsellismies, jotka kertoivat Kainulaisen olleen häijy ja pahansisäinen etenkin veljeään kohtaan.⁴⁴¹ Veljen ja palkollisten kertomukset muistuttivat toisiaan mutta erosivat ajallisen keston suhteen: veli puhui pahantuulisuudesta, ohimenevästä tunnetilasta, renki ja itsellismies taas häijyydestä ja pahansisuisuudesta, pysyvistä luonteenpiirteistä. Kainulaisen käytös määrittyi siten yhtäältä luonteeseen, toisaalta tunteisiin liittyneeksi kysymykseksi.

Siihen kummaksi Kainulaisen käytös määrittyi, pahantuulisuudeksi vai pahansisuisuudeksi, vaikutti lausunnon antaja. Koska isäntäväen huonoon vailoon asettaneita työntekijöitä ei välttämättä katsottu hyvällä, oli heidän omien etujensa mukaista (yrittää) paikantaa itsemurhan syy vainajan luonteeseen, ei kielteisiin tunteisiin, joiden aiheuttajana sitä paitsi saattoivat olla ulkoiset tekijät, esimerkiksi riidat omaisten kanssa. Itsemurhan muotoutumiseen toisin sanoen vaikutti paitsi todistajien ja vainajan väliset suhteet myös todistajien keskinäiset suhteet: palkollistodistajien oli otettava huomioon seuraukset, joita heidän antamallaan lausunnoilla mahdollisesti oli. Oikeudenkäynnit muotoilivat näin ollen paitsi tutkittavana olleita kuolemia myös todistajien välisiä suhteita: ne ruumiillistivat todistajien hierarkkiset asemat ja asettivat heidät positioihin, joista käsin heidän saattoi olla vaikeaa, jopa mahdotonta, puhua.

Todistajat viittasivat vainajan hankalaan luonteeseen myös Maria Suurosen oikeudenkäynnissä. He kertoivat, että

vainaja oli usean vuoden ajan esittänyt mielipiteen, joka viittasi elämään kyllästymiseen ja aikomukseen riistää itseltään henki sekä todisti todistaja myöskin, että vainaja oli ollut luonteeltaan erittäin kiivas ja valittanut monta kertaa tilannettaan tarkoittaen sillä sairasta lasta, jonka takia hänellä oli vähemmän vapautta ”kuin Siperiaan tuomitulla vangilla”.⁴⁴²

Itsemurha määrittyi oikeudessa teoksi, joka oli yhteydessä Suurosen kiivaaseen luonteeseen ja tämän tapaan olla äiti rammalle lapselleen. Tulkintaa ohjasivat tällöin äitiyttä koskeneet käsitykset. Suuronen ei ollut täyttänyt hellyyttä, hoivaa ja huolenpitoa korostaneita normatiivisen äitiyden kriteerejä: lapsi oli hänelle taakka, kahle jalassa.⁴⁴³

441 Kiteen sk 24.9.1874, C II a:11, Kiteen tk, KA.

442 Laukaan tk 26.4.1872, II Ca:114, Laukaan tk, KA. den aflidna under flere år fällt yttranden tydande ledsnad vid lifvet och hennes afsigt att afhändt sig detsamma äfven intygade v:t att den aflidna varit af särdeles häftig sinnelag och många gånger beklagat sig öfver sin belägenhet, betydligt med det sjuka barnet, för hvars skuld hon lade mindre frihet ”än en till Sibirien dömd fånge”.

443 Äitiyden ja naiseuden kytköksestä, ks. Helén 1997, 115; Ahlbeck-Rehn 2006, 186.

Suurosen oikeudenkäynti muistuttaakin Cecilia Rivingin huomiota väkivallan sukupuolittuneista tulkintatavoista. Naisten väkivaltaisuuden ja mielen-terveyden välistä kytköstä tutkineen Rivingin mukaan naisten väkivaltaisuutta tulkittiin 1800-luvulla suhteessa perheeseen, äitiyteen, vaimouteen ja tyttäryyteen, kun taas miesten kohdalla arvioinnin kohteena oli kodin seinien ulkopuolinen käytös. Väki-valtaa koskeneet näkemykset olivat Rivingin mukaan sidoksissa naisten ja miesten erilaisia rooleja koskeneisiin käsityksiin, jolloin naisen väkivalta määrittyi yksityiseksi, lapsiin ja omiin vanhempiin kohdistuneeksi, miehen taas julkiseksi, ulkopuolisiin ihmisiin kohdistuneeksi väkivallanteoiksi. Kun miehen väkivallan julkinen luonne yhdistyi tilastoihin, joiden mukaan miehet tekivät valtaosan väkivaltarikoksista, määrittyi väkivalta miehiseksi ominaisuudeksi. Kuitenkin, kuten Riving huomauttaa, hänen tutkimissaan sairaaloiden potilasasiakirjoissa naisten väkivaltaisuudesta raportoitiin lähes yhtä usein kuin miestenkin. Ero oli yhteiskunnallisessa näkyvyydessä: naisten väkivalta jäi piiloon, se ei näkynyt virallisissa tilastoissa, ja kun se tuli julkisen huomion kohteeksi, se tulkittiin useimmiten patologisuudeksi – hoitoa tarvinneeksi hulluudeksi. Kyse oli väkivallan määrittämisestä: naisen väkivalta määriteltiin sairaalahoitoa vaatineeksi mielen-terveydelliseksi ongelmaksi, miehen taas rikosoikeudellisen vastuun laukaisseeksi, ”oikeaksi” väkivallaksi, rikollisuudeksi.⁴⁴⁴ Sukupuolten ominaisuusluontoa koskeneet käsitykset ohjasivat siten väkivallan määrittämistä ja tunnistamista: rikostilastoihin päätyi miesten väkivalta, aggressiiviset naiset päätyivät sitä vastoin (mieli)sairaaloiden potilaiksi.

Tässä väkivallan miehisyyttä painottaneessa katsannossa aviomiestään pahoinpidellyt vaimo oli erityinen ongelma. Hän ensinnäkin rikkoi naisten väkivallattomuutta koskeneita käsityksiä, minkä lisäksi hän, suuntaamalla aggressiivisuutensa miestä kohtaan, käänsi sukupuoliroolit pääläelleen asettamalla miehen uhrin asemaan, siis asemaan, jossa vaimo yleensä oli.⁴⁴⁵ Juuri näin Maria Numberg oli kuitenkin toiminut. Aviomiehen kertomuksen mukaan vaimo oli

noin viikkoa ennen kuolemaansa viety poliisikamarille, koska hän oli lyönyt veitsellä [aviomiestä] rintaan, [ja että] perjantaina 28. päivänä viimeksi kulunutta Syyskuuta [vuonna 1883] noin klo 4 iltapäivällä hänet oli päästetty pois poliisikamarilta, [--] [ja] oli [aviomies], joka puolisoiden välisten riitaisuuksien takia sekä sen takia, että Maria Lovisa Numberg oli kerran aikaisemmin sanonut aikovansa riistää

444 Petersen 2001, 200–201; Riving 2005, 94–96, 102, 104. Hulluuden ja väkivaltaisuuden yhteydestä, ks. myös Ahlbeck-Rehn 2006, 184–186. Rikollisuuden sukupuolittuneisuudesta, ks. Petersen 2001.

445 Liliequist 2005; Östman 2005. On mahdollista, että väkivallan sukupuolittuneisuudesta johtuen aviomiehiin kohdistunut väkivalta ei tullut esiin.

itseltään hengen, tullut siihen epäilykseen, että hän siinä tarkoituk-
 sessa oli mennyt vintille.⁴⁴⁶

Maria Numbergin kaltainen väkivaltainen vaimo määrittyi ajan katsannossa perheinstituutiota uhanneeksi normirikkomukseksi. Jutta Ahlbeckin analysoimissa Seilin mielisairaalan potilasasiakirjoissa väkivaltaisen naisen aiheuttama uhka näkyi niin, että aggressiivisuus ja väkivaltaisuus olivat nimenomaan naiduille naisille annettuja määreitä: vaimonsa hoitoon ottamista pyytäneet aviomiehet perustelivat vaateitaan sillä, että vaimon väkivaltaisuus ja mielenterveysongelmat häirtasivat elannonhankintaa. Väkivaltaisuus yhdistettiin tällöin, samoin kuin Rivingin lähdeaineistossa, hulluuteen.⁴⁴⁷

Maria Numbergin kohdalla näin ei sen sijaan ollut. Aviomiehen mukaan hän ei ollut ”huomannut, että hänen vaimonsa olisi kärsinyt mielenhäiriöstä” ja samasta todisti ylikonstaapeli, jonka mukaan Numberg oli putkasta päästyään ”ainakin mitä todistaja saattoi huomata, ollut täysin selväjärkisessä mielentilassa”.⁴⁴⁸ Todistajat siis vakuuttivat, päinvastoin kuin Ahlbeckin ja Rivingin aineistoissa, nimenomaan Numbergin *selväjärkisyyttä*. Tämä oli aviomiehen kannalta tarkoituksenmukaista: vaimo oli ollut se, joka oli ollut hankala ja väkivaltainen, ei aviomies, jolloin itsemurha selittyi vaimon vaikealla luonteella.⁴⁴⁹

Kiinnostavaa on, että tapauksissa, joissa vainajan kerrottiin olleen mielenvikainen, todistajat kuitenkin saattoivat mainita väkivaltaisen käytöksen ja pitää sitä nimenomaan mielenvikaisuuden oireena. Esimerkiksi Perhehuo-
 lia-alaluvussa mainitsemani nimismiehen lesken Sofia Salowin kerrottiin olleen perhettä kohdanneiden vastoinikäymisten jälkeen ”täysin mielenvikainen ja väkivaltainen”,⁴⁵⁰ Johanna Enholm taas mieleltään häiriintynyt, mikä näkyi niin, että hän ”hakkasi ajoittain päätään jotakin kovaa vasten ja pahoinpiteli läheisiään”.⁴⁵¹ Naisen väkivaltaisuus hahmottuikin tuomioistuimisissa mo-

446 Helsingin ro 13.11.1883, CbII:30, II osasto, KA. omkring en vecka före sin död blifvit afförd till och kvarhållen å Poliskammaren för det hon med knif slagit Karl Viktor Numberg i bröstet, fredagen den 28. sistlidne September [1883] omkring kl. 4. e. m. blifvit lösgifven från poliskammaren, [--] [och] hade Karl Viktor Numberg, som i anledning af de makarne emellan förefallen tvistigheter och af Maria Lovisa Numberg vid något föregående tillfälle framkastade yttrande att hon hade för afsigt att taga sig afdaga, dragit misstankar att hon i sådan afsigt begifvit sig å vinden.

447 Ahlbeck-Rehn 2006, 184–186.

448 Helsingin ro 13.11.1883, CbII:30, II osasto, KA. förmärkt att hans hustru i lifstiden lidit af sinnesförvirring; såvidt vittnet kunnat iakttaga varit vid fullkomligt redig sinnesförfattning.

449 Ks. myös Salmela 2015a.

450 Muonion sk 24.11.1877, CIa:33, Lapin tk, KA. fullkomligt sinnesrubbad och våldsam till lynnet.

451 Närpiön vk 19.8.1872, C4a:18, Närpiön tk, KA. stundom stött sitt hufvud emot något fast föremål och misshandlat sin omgifvning.

ninaiseksi ilmiöksi, jonka merkitykseen vaikutti se, oliko todistajien kannalta tarkoituksenmukaista yrittää osoittaa väkivaltaisuus mielenhäiriön vai vaikean luonteen seuraukseksi.

Jälkimmäisestä, vaikeasta luonteesta, oli kyse Anna Höökin oikeudenkäynnissä. Aviomies, työmies Heikki Höök, kertoi puolisoien välisen olleen

kauvan aikaa enempi riitasta syystä että vaimo oli tuiki juoppo [ja että] hän itsekin kyllä joskus maisteli väkeviä. Käsillä olivat he joskus siitä syystä että vaimo häntä pieksi, jos hän jotaki ruokaastioita osti, särki vaimo ne palasiksi. Vaimovainajan jokapäiväinen nautinto oli viina ja huonot naiset. Povauksella vaimo usein sai rahoja. [--] Juovuksissa ollessansa oli vaimo uhannut menettää itsensä.⁴⁵²

Huonoilla naisilla aviomies mitä ilmeisimmin viittasi naiseen, joiden kanssa vaimo tapasi juoda. Yhtä heistä kuultiin poliisitutkimuksessa. Hän kertoi seurustelleensa Anna Höökin kanssa

aina kello 6. illalla [marraskuun 15. päivänä vuonna 1892]; pitkin päivää oli hän [Anna Höök] ostellut väkeviä niin että päivän pitkään karttui puolen toista litraa. Kello 7. illalla oli hän tahtonut vainajata saattaa toisellepuolen jokia yöksi, vaan ei vainaja lähtenyt. Kauppiamies H. O. Storen talon kohdalle oli vainaja jäänyt hänestä niin juopuneena, että oli hoiperrellut. Miestään oli hän aikonut jäädä odottamaan. Kertoi, miehen ja vainajan viime aikoina usein riidelleen, niin että vaimon elämä oli näyttänyt tuskaselta.⁴⁵³

Aviomiestään piessyt, väkeviä litroittain nauttinut ja umpihumalassa hoiperrellut Höök oli särö aikakauden katsannossa, eritoten raittiusliikkeen ideologiassa, jossa nainen asemoitiin joko (työläis)aviomiehen juopottelusta kärsineeksi uhriksi tai aviomiehensä pelastajaksi. Raittiusliikkeen huoli kohdistui ennen muuta miehiin: juoppo oli alaluokkainen mies.⁴⁵⁴ Höökin voi tällöin tulkita ylittäneen sukupuolensa rajat. Höök joi kuin mies ja pieksi puolisoaan niin kuin miehet pieksivät vaimojaan.⁴⁵⁵ Höökin tapainen, juopotteleva ja aggressiivinen nainen ylitti sukupuolirajat, tai oikeammin, hän osoitti rajojen olemassaolon ruumiillistamalla ne epänaiseksi – miehiseksi – määrittyneen käytöksensä kautta. Rajanylitystä seurasi rangaistus, käytöksen tuomitseminen, minkä

452 Oulun ro 10.12.1892, AI:213, KA.

453 Oulun ro 10.12.1892, AI:213, KA.

454 Prestwich 2003, 322–323; Launis 2015, 265, 268.

455 1800-luvun kaunokirjallisuudessa vastaavanlainen hahmo oli Minna Canthin Kauppa-Lopo, ks. Launis 2015, 268–273.

aviomies ilmaisi todetessaan vaimonsa *jokapäiväisen* nautinnon olleen ”viina ja huonot naiset”. Vaimo ei toisin sanoen ollut tuurijuoppo vaan, kuten aviomies itse asian ilmaisi, tuiki juoppo – alkoholisti. Ero ei ollut vähäinen. Silloin tällöin tapahtuvaa pullon kallistelua ei vielä pidetty pahana mutta jatkuva juopottelu oli moraalitonta, semminkin kun kyse oli naisesta. Alkoholinkäyttöön suhtauduttiin sukupuolittuneesti: aiemman tutkimuskirjallisuuden valossa alkoholi liitettiin, kuten jo edellä totesin, miehiin, jolloin se, mikä miesten kohdalla määritettiin tuurijuoppoudeksi, määritettiin naisten kohdalla alkoholismiksi.⁴⁵⁶ Höökkin aviomies ilmaisi ajatuksen edellä lainaamassani lausunnossa, jossa hän totesi, että vaimo oli ”tuiki juoppo” ja että hän itse ”kyllä joskus maisteli väkeviä”.⁴⁵⁷ Juoppous, yksilön ominaisuus, kontrastoitui lausunnossa satunnaiseen ja siten sallitun rajoissa pysyneeseen maisteluun. Kontrasti toi esiin sallitun ja kielletyn – korosti vaimon moraalittomuutta.

Anna Höök oli poikkeus myös siinä suhteessa, että aiemman tutkimuksen perusteella humalassa tehty itsemurha määrittyi 1800-luvulla miehiseksi itsemurhaksi.⁴⁵⁸ Alaluokan itsemurhien sanomalehti uutisointia tutkinut Ian Miller toteaa, että humalassa itsensä tappaneita työläisnaisia kuvattiin lehdistössä varsin ankaraan sävyyn: mikäli naisten tiedettiin olleen juomareita, pelureita ja tappelijoita, heitä luonnehdittiin erityisen epänaisselliseksi. Tuomitsijoina ei tällöin ollut vain keskiluokka vaan myös työväenluokka itse kyseenalaisti tällaiset naiset. Naisten odotettiin juovan kohtuudella, jos lainkaan, sillä juomisen katsottiin heikentävän heidän kykyään suoriutua naisten velvollisuudeksi määrittyneestä kodinhoidosta. Juopon naisen koti oli ruokkoamaton, perhe jäi ruokaa ja lapset huolenpitoa vaille.⁴⁵⁹

Millerin havaitseman, naisten alkoholin käyttöön kielteisesti suhtautunut asenne näkyi tuomioistuimissa selväjärkisyyden puolesta puhuneina lausuntoina. Esimerkiksi itsellisen vaimon Helena Koskelan oikeudenkäynnissä todistaja kertoi, että oli kymmenen aikaan ”ennen puolenpäivän samana päivänä kun Helena Koskela kuoli [15.5.1892], [--] käynyt tämän luona, joka silloin oli ollut aivan päihtynyt ja semmoisessa tilassa hän oli näkynyt olevan koko päivän” ja lisäsi myöhemmin, että ”Helena Koskelan järki kyllä oli [tällöin] ollut selvä”.⁴⁶⁰ Hulluus ja humala erotettiin toisistaan: Koskela oli ollut humalassa mutta ei hullu. Erottelun taustalla oli käsitys yksilön moraalisesta vastuusta. Hulluus ei välttämättä ollut ihmisen oma vika, se saattoi johtua esimerkiksi aivojen poikkeavuudesta, juominen sen sijaan oli. Koska juominen siten oli Koskelan oma moraaliton valinta, oli hän vastuussa moraalittomassa tilassa tekemästään moraalittomasta teosta – itsemurhasta.

456 Launis 2015, 265, 268; Vilkuna 2015, 483–485, 489, 508.

457 Oulun ro 10.12.1892, AI:213, KA.

458 Salmela 2011a, 19; Myllykangas 2014a, 102; Vilkuna 2015, 519.

459 Miller 2010, 201–202; Vilkuna 2015, 508.

460 Kalajoen vk 6.11.1893, CIIIa:122, Salon tk II, KA.

Juopotteluun suhtautuminen ei kuitenkaan ollut yksinomaan tuomitsevaa. Poliisiviranomaisten mukaan Maria Suutari

riisti itseltään hengen hirttamällä kaupungin putkassa. Itsemurhaa koskeneessa poliisitutkinnossa selvisi, että Suutarin, joka sanottuna päivänä klo 4. aamulla [--] oli pantu yksinään selliin asetettuna syytteen kolmannen kerran varkaudesta, oli huomattu olleen laskuhumalassa pitkäaikaisen juopottelun jäljiltä.⁴⁶¹

Kun papinkirjan mukaan Suutaria oli lisäksi sakotettu murtovarkaudesta, kunnian loukkaamisesta, juoppoudesta ja virantoimituksessa olleen poliisin sättimisestä sekä tuomittu juoppoudesta ja parituksesta, viimeksi mainitusta kymmeneen vitsapariin ja kaularautaan, ja ripitetty salavuoteudesta, määrityi itsemurha rikollisen ja kaikin puolin moraalittoman elämän loogiseksi seuraukseksi, jonka Suutari päälle päätteeksi teki pitkäaikaista juopottelua seuranneessa laskuhumalassa.

Suutarin tyttären lausunnossa itsemurha sen sijaan sai jokseenkin toisenlaisen merkityksen. Tytär kertoi, ettei voinut ”muuta valaisua antaa kuin oman olettamuksensa siitä, että hädänalainen tilanne oli syynä itsemurhaan, sillä äiti oli miehensä karkaamisen jälkeen ollut puilla paljailla.”⁴⁶² Tytär viittasi ahdistukseen: aviomies oli lähtenyt Amerikkaan ja jättänyt Suutarin puille paljaille. Suutarin itsemurha hahmottui oikeudenkäynnin eri toimijoiden lausunnoissa eri tavoin: viranomaisten lausunnoissa se määrityi moraalittomaksi teoksi, Suutari itse taas rikolliseksi, tyttären lausunnossa taas olosuhteiden pakosta tehdyksi teoksi ja äiti vastaavasti olosuhteiden uhriksi. Tyttären lausuntoon vaikutti sen antamisen konteksti – oikeudenkäynti. Koska olosuhteiden uhri herätti oikeudessa enemmän myötätuntoa kuin juoppo rikollinen, oli tyttären kannalta tarkoituksenmukaista asemoida äiti kärsijäksi, osapuoleksi, joka sai tuta nahoissaan aviomiehen lähdön aiheuttamat seuraukset. Itsemurhan syy paikantui tällöin aviomieheen, joka hylkäsi vaimonsa ja jätti tämän oman (epä)onnensa nojaan. Aviomies olikin oiva syntipukki, sillä poissaolevaa ei voinut saattaa sen enempää moraaliseen kuin oikeudelliseenkaan vastuuseen.

461 Oulun ro 20.5.1889, AI:206, ro:n I arkisto, KA. afhändt sig lifvet å stadshäktet härstädes förmedelst hängning. Wid anställd polisundersökning har angående sjelfmordet inhemtats, att då Suutari, som ifrågavarande dag kl. 4. på morgonen [--] insatts uti ensam cell för att ställas under tilltal för tredje resan stöld, hade man märkt henne gå i bakrus efter ett långvarigare supande.

462 Oulun ro 20.5.1889, AI:206, ro:n I arkisto, KA. meddela någon annan upplysning än sin egen förmodan att nödställd belägenhet varit orsaken till sjelfmordet då modren efter sin mans rymning varit utblottad på alla tillgångar.

*

Oikeudenkäynnit toimivat kuolemia muotoilleina ja tuottaneina välineistönä, jotka ohjasivat todistajien lausuntoja ja kehottivat heitä keskittymään lausunnoissaan tiettyihin asioihin, ennen muuta vainajan mielentilaan ja itsemurhan syihin. Itsemurha ei tuomioistuimissa ollutkaan objektiivinen, todistajista riippumaton teko vaan pikemminkin ilmiö, joka syntyi todistajien tulkitessa vainajan käytöstä, tekoja, sanoja ja mielentiloja. Ruumiinavauksien elinten tarkkailu vaihtui tällöin käytöksen ja luonteenpiirteiden tarkkailuun, mikä osoittaa itsemurhan olleen sidoksissa sen olevaksi tehneeseen välineistöön: kun itsemurhan muotoutumiseen osallistuivat ruumiin sijaan todistajat, itsemurha vastaavasti jäsenyi eri tavoin, eri ilmiöksi, kuin ruumiinavauksissa.

Tuomioistuimissa itsemurhan muotoutumiseen vaikuttikin, ei niinkään käsitys normaalista ruumiista, kuin normaalista ja hyväksyttävänä pidettävästä käytöksestä. Jäsentymiseen vaikuttivat tällöin aikakauden sukupuolittuneet käytösoletukset ja sukupuolimoraali samoin kuin vainajan luonteenpiirteet, psyykkiset tilat ja tunteet, siis tekijät, joita toimijuusrealismi ei abstraktiudestaan johtuen riittävästi huomioi. Toisaalta itsemurhien muotoutumiseen osallistuivat myös toimijuusrealismin esiinnostamat toimijat, kokaiinin, sormuksien ja sairauksien kaltaiset materiaaliset ja ei-inhimilliset toimijat. Itsemurha itse asiassa muotoutuikin tuomioistuimissa varsin materiaaliseksi ilmiöksi: järkkynneen mielen ohella todistajat liittivät itsemurhan usein sairauksiin ja kipuihin, jotka pakottivat naisen tappamaan itsensä. Maallikkotodistajien käsitykset itsemurhaan johtaneista syistä olivat tässä mielessä materiaalisempia kuin lääketieteen käsitys itsemurhasta psyykkisten häiriöiden motivoimana tekona.

Käsityseron taustalla olivat sairauksien luokittuneet vaikutukset. Sairaudet ja kivut vaikuttivat alaluokan elämään konkreettisemmin kuin keskiluokkaisten lääkäreiden. Ne haittasivat tai jopa estivät ruumiilliseen työhön perustuneen elannonhankinnan, jolloin ne mainittiin usein myös tuomioistuimissa. Oikeudenkäynnit osoittavat myös, että toisin kuin keskiluokka antoi ymmärtää, alaluokka osasi paitsi puhua tunteista myös eritellä niitä vivahteikkaasti: todistajat kertoivat surumielisyydestä, synkkyudesta, ilottomuudesta, kuoleman-toiveista, apeudesta, ruokahaluttomuudesta, eristäytymisestä sekä surusta, joka särki mielen ja ruumiin. Yhtä taitavasti alaluokkaiset todistajat erittelivät myös mielentilojen, kuten raskasmielisyyden, eri ulottuvuuksia. He määrittelivät raskasmielisyyden mielisairauden ohella alakuloiseksi tunteeksi, raskasmieliseksi luonteeksi sekä tilaksi, jota aikakauden lääkärit nimittivät uskonnolliseksi melankoliaksi. Raskasmielisyyden eri ulottuvuuksia eritellessään todistajat osoittivat ontologian muuttuvuuden – sen ennalta määrätymättömyyden.

Oikeuden päätös

Todistajanlausuntojen kuulemisen jälkeen oikeus antoi päätöksen, jossa se määrätti kuoleman tietynlaiseksi kuolemaksi, esimerkiksi mielenhäiriössä tehdyksi itsemurhaksi, ja määräsi asianmukaiseksi katsomansa hautaustavan. Oikeuden päätökset lopettivat näin kuoleman ontologisen määräytymättömyyden, sen eri muotojen tulemisen, ja vakiinnuttivat sille tietyn muodon ja merkityksen. Luvussa tarkastelen tätä kuoleman vakiintumisprosessia. Fokuksessa on kuoleman täsmentyminen, kysymys siitä, miten ja millaisia kuolemia oikeuden päätökset tekivät. Taktisia totuuksia -alaluvussa tarkastelen tapoja, joilla todistajat yrittivät vaikuttaa kuoleman täsmentymiseen niin, että oikeuden päätös olisi heidän kannaltaan mahdollisimman suotuisa. Seuraavan alaluvun, Itsemurhaajaksi, keskiössä on kuoleman täsmentyminen itsemurhaksi. Luvussa analysoin tekijöitä, jotka vaikuttivat mielentilan määrittymiseen, minä lisäksi tarkastelen hautaustapaa koskeneita päätöksiä, erityisesti hautaustavan ja mielentilan välistä yhteyttä. Rajatapauksia-alaluvussa puolestaan analysoin kuoleman häilyvyyttä, oikeudessa käsiteltyjä kuolemia, joissa oikeus joutui pohtimaan, oliko kyse itsemurhasta vai ei.

Taktisia totuuksia

Tieten tahtoen

Vaikka mielenvikaisuuden puolesta puhuneet todistajanlausunnot lisäsivät tavanomaisten hautajaisten mahdollisuutta, todistajat saattoivat todistaa selväjärkisyyden puolesta. Talollismies Matts Pulkkinen kertoi oikeudessa, ettei tiennyt mitään syytä tyttärensä Fredrika Pulkkinen

kuolemaan, etenkin kun hän aina oli ollut luonteeltaan epätavanomaisen selväjärkinen ja vakavamielinen sekä muutoinkin enempi terve, lukuun ottamatta oikean jalan isovarvasta, joka oli viime kesästä lähtien ollut kipeä ja turvonnut.⁴⁶³

463 Juvan tk 6.5.1875, Caa:66, Juvan tk, KA. ej uppgifva någon orsak till hennes död, så mycket mindre, som hon städse visat sig vara af ovanligt redigt och allvarligt

Kuvatessaan tyttärtään, ei vain selväjärkiseksi ja vakavamieliseksi, vaan poikkeuksellisen selväjärkiseksi ja vakavamieliseksi, isä määritteli hänet hyväksi ja moraaliseksi ihmiseksi, sellaiseksi, joka ansaitsi kunniallisen hautauksen. Selväjärkisyydestä puhuminen oli *taktiikka*, keino vedota oikeuteen, tuomariin ja lautamiehiin, että he tyttären hyvän ja kunniallisen luonteen tähden antaisivat haudata tämän tavanomaisin menoin. Ajan oikeusoppineiden mukaan todistelun tarkoituksena olikin juuri tuomarin vakuuttaminen: tuomari oli vakuuttettava siitä, mikä oli totta, ja annettava hänelle näin peruste, jonka nojalla hän saattoi ratkaista asian.⁴⁶⁴ Näin ollen oikeudenkäynti ehdollisti kuoleman muotoutumista, määritteli ehdot, joiden puitteissa todistajat saattoivat puhua tutkittavana olleesta kuolemasta. Koska vakain tuumin itsensä surmanneet oli lain mukaan haudattava hiljaisuudessa, oli omaisten kannalta tarkoituksenmukaista määrittää Pulkkinen selväjärkisyyttä epätavanomaiseksi selväjärkisyydeksi ja vakavamielisyydeksi – tavanomaiset hautajaiset oikeuttavaksi moraaliseksi kunniallisuudeksi.

Moraalisuuteen viitattiin myös 23-vuotiaan lampuodin tyttären Maria Mulin oikeudenkäynnissä. Poliisitutkimuspöytäkirjassa nimismies summasi kuulemansa ja totesi, että

Maria Heikintytär Muli, joka elin-aikana oli ollut yksi viisas, nöyrä ja kuuliainen, sekä käytökseltään muuten hyvin siisti ja rakastettu lapsi, [--] oli hävinnyt [ja löydetty hirttäytyneenä]. [Ruumiin löytänyt äiti alkoi hämmästyneenä] huutaa apua ja juoksi tupaan, sanoen ”tulkaat hätään”, otti veitsen, juoksi talliin ja leikkasi nuoran poikki [--]. Ruumista ei enään saatu virkoamaan. Suuri joukko naapureita, jotka tutkinnossa olivat lässä [sic], ei tietäneet mitään erinäistä syytä tähän itse murhaan ja ilmoittivat että hyvä sovinto ja rauha aina oli ollut äiti Riittan ja tyttären Marian välillä, joka viimein [sic] mainittu, tunnettiin olevan yksi sievä ja siisti nainen.⁴⁶⁵

Nöyryys, kuuliaisuus, siveellisyys – nimismies mainitsi maalaislasten hyveet, jotka muodostivat vanhaluterilaisen, vanhempien, eritoten isän, ja esivallan kunnioittamista painottaneen kasvatuksen perustan. Lapsen tuli olla kuuliainen, nöyrä, vaatimaton ja rehellinen, tytön ahkera, nuhteeton ja huolellinen, aikuisena taas taitava, tarmokas ja työteliäs emäntä.⁴⁶⁶ Maria Muli oli ollut

sinnelag samt i öfrigt mera frisk, utom att stortån på hennes högra fot allt ifrån sommarn varit sjuk och bulnad.

464 Nousiainen 1991, 523. Vakuuttamisesta ja oikeuden sympatioiden voittamisesta, ks. myös Harris 1989, 221–226.

465 Pyhäjärven tk 9.2.1888, CIVa:5, Käkisalmen tk, KA.

466 Tuomaala 2005, 42–43, 48.

kaikkeaa tätä; hän oli ollut nöyrä, kuuliainen ja siivo ja näin ollen myös, äidin ilmausta lainatakseni, rakastettu lapsi. Äidin ja tyttären sopuisiin väleihin viittasivat myös naapurit, jotka kertoivat äidin ja tyttären välien olleen aina hyvät. Näin tehdessään he torjuivat ajatuksen siitä, että itsemurha olisi jollain tapaa johtunut äidistä, ollut äidin vika. Tämä voitiin ilmaista myös eksplisiittisesti. Lena Gustafsdotterin kuolemaa tutkinut nimismies totesi, että ”[m]itä hänen perhe-elämäänsä ja taloudelliseen asemaansa tulee, niistä ei ole löydettävissä syytä tähän rikokseen, sillä molemmasta katsannosta tarkasteltuna hän on aina ollut onnellisessa ja hyvässä asemassa”.⁴⁶⁷ Lena Gustafsdotterin itsemurhan syy ei siis nimismiehen mukaan voinut olla ulkopuolisissa tekijöissä, yhtä vähän perhe-elämässä kuin taloudellisissa vaikeuksissakaan.

Maria Mulin kohdalla kunniallisesta luonteesta ja sovinnollisista väleistä puhuminen hahmottuukin kaksoistaktiikaksi: todistajat osoittivat yhtäältä tyttären olleen kunniallinen mutta painottivat samaan aikaan, ettei itsemurhan syy myöskään ollut äidissä. Itsemurha oli pikemminkin yllätys, teko, joka, kuten asia poliisitutkimuksessa esitettiin, hämmensi ruumiin löytäneen äidin. Vaikka näin eittämättä oli, äidin on täytynyt järkyttyä löydöstään, hämmennyksestä puhuminen yhtä kaikki korosti asian yllätyksellisyyttä. Äiti ei ollut osannut ennakoida tekoa, pitää tyttärtään silmällä, jolloin mitään ei ollut tehtävissä itsemurhan estämiseksi. Itsemurhan syy ei siis ollut äidin. Todistajat olivat näin ollen tietoisia siitä, mitä asioita oli tarkoituksenmukaista painottaa ja mitä taas häivyttää.⁴⁶⁸

Tästä taas viranomaiset olivat tietoisia. Saadakseen selville vaietut, epämiellyttävätkin asiat, he esittivät todistajille tarkentavia kysymyksiä. Näin teki talollisen tyttären Anna Kokon hukkumista tutkinut nimismies. Hän halusi saada lisätietoja isältä, joka oli kertonut tyttären asuneen vanhempiensa kanssa yhteisessä tuvassa neljä vuotta ja olleen naimisissa samaisessa tuvassa asuneen loismies Martti Simosen kanssa. Poliisitutkimuspöytäkirjan mukaan ”[k]ysymykseen lisäsi Olli Kokko vielä että Anna Kokko aina on ollut hänelle hyvä ja rakastettu lapsi eikä koskaan sanallakaan uhannut tehdä itsemurhaa”.⁴⁶⁹

Sanamuoto, ”kysymykseen lisäsi”, paljastaa nimismiehen esittäneen tarkentavan kysymyksen, kysyneen isältä, millaiset välit tällä oli tyttärensä ollut. Motiivin pohdinnan ohella kysymys vihjaa poliisitutkimuksen tavoitteista, tekijöistä, jotka itsemurhiksi epäillyissä kuolemissa oli suljettava ulos. Eräs tällainen ulossuljettava tekijä oli henkirikoksen mahdollisuus. Lämpimistä ja hyvistä väleistä kertominen ei siksi ollut vain keino osoittaa, ettei itsemurhan syy ollut

467 Liedon vk 15.5.1877, Cc3:15, Maskun tk, KA. hvad åter hennes såväl familje lif som ekonomiska ställning vidkomma, så kan häri ej förefinnas någon orsak till detta brott, då det i begge afseenden alltid varit lyckligt och godt.

468 Esimodernin ajan osalta, ks. Luef 2012, 568.

469 Ruskealan tk 2.2.1889, CIIa:5, Sortavalan tk, KA.

läheisissä; se oli myös tapa todistaa, ettei kuolema ollut läheisten *aibeuttama*.⁴⁷⁰ Lisäksi riitelyn kieltäminen oli moraalinen velvoite sinällään: torailusta ja huonoista väleistä kertominen olisi saattanut perheen kyseenalaiseen valoon.

Osassa itsemurhien historiaa koskevista aiemmista tutkimuksista todistanlausunnoissa mainittujen riitaisten suhteiden on esitetty liittyneen ihmisuhteiden ja naisten itsemurhien väliseen yhteyteen.⁴⁷¹ Toisaalta kyse voi olla lausunnon antamisen kontekstista: oikeudenkäynti vaikutti siihen, miten ja mistä todistajat kertoivat.⁴⁷² Todistajat ovat näin ollen voineet kertoa riidoista, koska oikeus on halunnut sulkea pois henkirikoksen mahdollisuuden ja kysynyt siksi todistajilta vainajan ja tämän lähiympäristön mahdollisista erimielisyyksistä. Kun naisten kohdalla lähiympäristö taas tarkoitti, kuten Cecilia Rivingin naisten väkivaltaa koskeva tutkimus osoittaa, ennen muuta perhettä, sosiaalisissa suhteissa ilmenevät ongelmat ovat kenties jo lähtökohtaisesti määrittäneet avioliittoa koskeneiksi, ihmissuhdeongelmiksi.⁴⁷³ Aviopuolisoiden välisistä riitaisuuksista kertominen ei näin ollen välttämättä tai ainakaan pelkästään kerro ihmissuhdeongelmista vaan myös halusta varmistaa kuolema itsemurhaksi.

Anna Kokon oikeudenkäynti onkin siinä mielessä kiinnostava, että se kertoo oikeuden päätöksiin vaikuttaneista tekijöistä. Käräjillä kuultiin todistajina niin Kokon isää, äitiä kuin aviomiestä, jotka kaikki toistivat poliisitutkimuksensa kertomansa:

1. Olli Kokko: kuolleen Anna Kokon isä, kuudenkymmenen vuoden vanha, uskottavan näköinen mies ei tiennyt muuta asiassa kuin sen minkä hän poliisitutkinnossa on kertonut, jonka hän nyt O[ikeu]-dessakin uudisti, lisäten että lammessa oli liotettu pellavia ja sen vuoksi pantu risuja pohjaan ja näitä risuja myöten näytti Anna Kokko menneen järveen.

2. Maria Kojonen: Olli Kokon vaimo, noin viidenkymmenen vuoden vanha, myöskin kunnian näköinen vaimoihminen, ei myöskään tiennyt muuta kuin sen minkä poliisitutkinnossa on kertonut, ja jonka hän myöskin nyt kertasi.

470 1600-luvun osalta, ks. Miettinen 2015, 282.

471 Bailey 1998; Weaver 2009.

472 Ks. esim. Pohjola-Vilkuna 1995; Miettinen 2015.

473 Riving 2005. Tämä pätee tietenkin myös miesten itsemurhiin. Koska naisten katsottiin olevan väkivallattomia, heitä todennäköisesti harvemmin edes epäiltiin aviomiehen tappamisesta. Toisekseen on mahdollista, että miesten itsemurhien kohdalla todistajat kertoivat pikemminkin miehen ja kodin ulkopuolisten toimijoiden välisistä suhteista, toisin sanoen miehen roolia määrittäneistä julkisista suhteista kuin esimerkiksi aviopuolisoiden väleistä. Tämä jää kuitenkin pelkäksi olettamukseksi, sillä, kuten sanottu, aiemmasta tutkimuksessa asiaa ei ole pohdittu, eivätkä ne siksi tarjoa tietoa, jonka pohjalta asia olisi pääteltävissä.

3. Martti Soininen: Anna Kokkovainajan [sic] mies, iältään kaksikymmentä kahdeksan vuotta vanha, hänkin rehellisen ja uskottavan näköinen mies kertoi aivan samoin kuin poliisitutkinnossa eikä sanonut muuta asiassa tietävänsä.⁴⁷⁴

Todistajien luotettavuuteen kiinnitetty huomio – heidän luonnehtiminen rehellisiksi, uskottavan ja kunniallisen näköisiksi – osoittaa, ettei merkittävää ollut vain se, mitä todistajat sanoivat vaan myös se, *miten* he todistuksensa antoivat ja *millaiseksi* tuomari heidät arvioi. Arvioinnin kohteena ei siis ollut vain rikos ja sen tekijä vaan myös todistajat. Tämä oli linjassa ajan oikeustieteellisen ajattelun kanssa. Tuomioistuinten päätöksentekoa pohtinut oikeustieteen professori R. A. Wrede (1851–1938) totesi syytetyn käytöksen voivan muodostaa hyvän lähtökohdan syyllisyyden arvioimiselle ja rangaistuksen määräämiselle. Tuomarin ei siksi tullut huomioida vain syytetyn puheita vaan hänen oli tarkkailtava myös syytetyn käytöstä ja reaktioita, toisin sanoen sitä, olivatko syytetyn sanat ja eleet keskenään sopusoinnussa.⁴⁷⁵ Fyysiset seikat, eleet ja reaktiot, vaikuttivat näin ollen rikoksen määrittymiseen, Wreden pohdinnassa ennen muuta siihen, tuliko rikoksesta syytettyä pitää syyllisenä vai ei. Kun itsemurhaoikeudenkäynneissä syytetty ei itse ollut fyysisesti läsnä, keskiöön nousi todistajien uskottavuus, heidän sanojensa ja eleidensä tarkkailu. Tässä mielessä itsemurha oli siis yhteisön rikos: oikeudet tutkivat yhteisöä, jossa itsemurha oli tapahtunut. Itsemurha ei näin ollen palautunut yksilöön vaan laajemmin yhteisöön, oikeudessa lausuntonsa antaneisiin todistajiin.

Kiinnostavaa on, että Kokon itsemurhan kohdalla oikeus tulkitsi todistajien uskottavuutta sukupuolittuneesti: tuomari luonnehti isää ja aviomiestä rehellisiksi ja uskottaviksi, äitiä taas kunnialliseksi. Tämä muistuttaa Marie Lindstedt Cronbergin huomiota kunnian sukupuolittuneisuudesta. Skänelaisia, vuosien 1691–1809 välisiä kunnianloukkaustapauksia tutkineen Lindstedt Cronbergin mukaan miesten kunniaa loukkasi useimmiten kelmiksi (*skälm*) tai varkaaksi (*tjuv*) kutsuminen, kun taas naisten vastaavissa tapauksissa loukkaus nivoutui usein seksuaalisuuteen, esimerkiksi huoraksi (*bora*) nimittämiseen.⁴⁷⁶ Tässä suhteessa merkille pantava on eritoten äidin lausunto. Pöytäkirjassa oleva yliviivaus, ”**myöskin** kunnian näköinen vaimoihminen”, implikoi, että äitiä, jota kuultiin heti uskottavan näköiseksi luonnehditun isän jälkeen, on ensin aiottu kuvailla niin ikään uskottavaksi mutta että luonnehdinta on korjattu sitten *feminiiniseen* muotoon, kunnian näköisyydeksi. Kyse on lapsuksesta, ajatusvirheestä, mutta (sukupuolen) hyvin paljastavasta sellaisesta: puheiden ja sanojen ristiriidatto-

474 Ruskealan tk 2.2.1889, CIIa:5, Sortavalan tk, KA.

475 Nousiainen 1993, 526.

476 Lindstedt Cronberg 1997, 218–220, 226–227, 229.

muus ilmaistiin sukupuolittuneita kriteerejä käyttäen, jolloin luotettava mies oli rehellinen ja uskottava, nainen siveellinen ja kunniallinen.

Riitasointuja

Kuolemaan johtaneet olosuhteet herättivät toisinaan viranomaisten epäilyksen. Näin oli Medikalisoitu synty -alaluvussa käsittelemäni Hedvig Huhtiniemen kohdalla. Ruumiin avannut lääkäri kiinnitti huomiota Huhtiniemen laihtumiseen ja epäili, ettei tämä ollut saanut kylliksi ruokaa tai että hoito oli muutoin ollut puutteellista.⁴⁷⁷ Ruumiinavauspöydälle mielenvikaiseksi luonnehdittu Huhtiniemi päätyi, sillä poliisitutkimuksen tehnyt nimismies katsoi, että voinut suostua

vainajan hautaamiseen ilman tutkintoa sekä lääkäriltä että Oikeudessa koska epäilystä löytyy siitä ettei Herman Huhtiniemi [aviomies] olisi antanut kurjassa tilassa olevalle vaimolleen tarpeellisesti ruokakaan ja sitä vähemmän muuta hoitoa.⁴⁷⁸

Hoidolla nimismies viittasi aviomiehelle maksettuaan vuotuisen korvauksen siitä, että hän hoiti mielisairasta vaimoaan kotona. Käytäntö ei ollut tavaton: vielä 1920-luvulla suurinta osaa mielisairaista hoidettiin kotona. Periaatteessa psyykkisesti sairaiden hoidosta vastasivat valtiolliset mielisairaalat ja kuntien köyhäntalot mutta koska paikkoja oli vähän ja koska varattomien potilaiden kustannukset jäivät kuntien maksettaviksi, mielenvikaista voitiin hoitaa joko määrätyn alueen taloista muodostetussa ruodussa tai antaa elätteelle huokeimman tarjouksen tehneelle talolle tai sitten, kuten Huhtiniemen tapauksessa, omaiset vastasivat mielenvikaisen hoidosta pientä korvausta vastaan.⁴⁷⁹

1800-luvun lopulla hoidokkien kohteluun alettiin kiinnittää huomiota: viranomaisten mukaan hoidokit kärsivät puutteen ohella epäasianmukaisesta kohtelusta, kuten lautakojuihin sulkemisesta ja rautaketjuihin kahlehtimisesta.⁴⁸⁰ Juuri tästä, epäasiallista hoitoa koskeneesta epäilystä, oli kyse Huhtiniemen kohdalla. Nimismies totesi käräjillä, että koska poliisitutkimuksessa

477 82/1890, LHA, KA.

478 Virtain ja Ähtärin tk 1.5.1890, Ca:70, Virtain ja Ähtärin tk, KA.

479 Harjula 1996, 42–43, 101–102; Jyrkinen 2005, 15–16, 24–25, 32–36, 42; Ahlbeck-Rehn 2006, 87–88, 109–111, 124–125, 129–130; Mäkelä 2008, 31–32, 35–36, 39, 41.

480 Harjula 1996, 42–43.

ilmestyi aihetta siihen luuloon, että vainaja viimeisillä ajoillaan oli tarpeellisen ravinnon ja hoidon puutteessa, joka kenties saattoi hänet tuohon turmiolliseen päätökseen, niin Nimismies Gelander pyysi että siitä pidettäisiin tutkintoa Oikeudessa; ja samalla kuin Gelander ehdotteli itselleen valtaa saada asian lopuksi tehdä semmoisen kanteen, mihin asianhaarat ehkä aihetta antaisivat.⁴⁸¹

Merkille pantavaa on nimismiehen argumentoinnin tapa: kuolema oli tutkittava käräjillä hoidon laadun selvittämiseksi ja, mikäli hoito paljastuisi puutteelliseksi, asiasta olisi nostettava kanne. Oikeudenkäynnin keskiössä ei siten ollut Huhtiniemen kuolema vaan tämän saaman hoidon laatu. Huonosta hoidosta ei kuitenkaan saatu käräjillä näyttöä. Todistajien mukaan Huhtiniemeä oli hoidettu hyvin, mutta hän itse sen sijaan oli

kerran hulluudessaan [--] sanonut, ett'ei ihminen kuole ruo'an puutteeseen, kehuen kerran koittaneensa olla syömättä neljä vuorokautta, mainitsematta kummiskaan että häneltä olisi kotona ruokaa kielletty, jota todistaja myöskään ei muilta kuullut, vaan [Hedvig Huhtiniemi] oli itse toisen kerran sanonut ei tohtivansa syödä paljon, jos ruokavarat kotona loppuu.⁴⁸²

Koska todistajien lausunnot eivät tukeneet epäilyä huonosta hoidosta, syyttäjänä toiminut nimismies katsoi, ettei perusteita kanteen nostolle ollut ja jätti asian silleen. Todistajien yksimielisyyden ja ristiriidattomien lausuntojen tähden Huhtiniemen tapaus olikin helposti ratkaistavissa: lain mukaan kahden jäävittömän todistajan yhtäpitävä todistus muodosti täyden näytön, jonka perusteella juttu voitiin ratkaista.⁴⁸³ Tässä suhteessa hankalampi oli eläkeleski Anna Toitturin⁴⁸⁴ kuolema. Poikapuolen mukaan Toitturi, joka

oli oikeutettu nauttimaan Lampilan talon ilmaista ylöspittoa sekä vaatteita tarpeen mukaan aina kuolemaansa saakka, mutta [että hän] epäili, josko David Davidsson ja Karolina Andersdotter Lampila tämän syytinkivelvollisuutensa moitteetta täyttivät.⁴⁸⁵

481 Virtain ja Ähtärin tk 1.5.1890, Ca:70, Virtain ja Ähtärin tk, KA.

482 Virtain ja Ähtärin tk 1.5.1890, Ca:70, Virtain ja Ähtärin tk, KA.

483 Vuoden 1734 laki, Oikeudenkäymisen Caari XVII:29; Nousiainen 1991, 296; Nousiainen 1993, 343. Keskiajan osalta, ks. Butler 2015. Kahden todistajan sääntö perustui Raamattuun, Vanhaan testamenttiin, jossa mainitaan kahden todistajan näyttö.

484 Käsittelin Anna Toitturia Kivun mieli -luvussa.

485 Iitin ja Jaalan tk 17.3.1886, Cab:17, Iitin tk, KA. egt från Lampila hemman åtnjuta fritt uppehålle jemte kläder, efter behof, till dödsdag, men betviflade huruvida David Davidsson och Karolina Andersdotter Lampila denna sin syningsskyldighet

Lampilat kiistivät epäilyn. Anna Toitturi oli saanut tarpeeksi ruokaa ja vaatteita, eikä häntä muutoinkaan ollut kohdeltu kaltoin; itsemurhan syy oli pikemminkin pitkään jatkuneessa sairaalloisuudessa ja sen aiheuttamassa elämänsämyönteisyydessä. Asia mutkistui entisestään todistajien kuulemisen myötä. Talollisen vaimo Maria Kinttula kertoi, että kun hän

vuosi takaperin vieraili Lampilan tilalla ja emäntä sanoi aikovansa teurastaa todistajalle osoittamansa vasikat, mutta [kun] Anna Sofia Toitturi oli siihen tuuminut, että vasikanliha olisi huonompaa ruokaa, oli Karolina Lampila sanonut ”syksyllä laitan Teidät lihoiksi”; että Anna Sofia Toitturi ennen viime Joulua oli vierailut todistajan luona pyytääkseen tältä kalaa, mitä ruokaa Anna Sofia Toitturi sanoi kovasti kaipaavansa; ja kun todistaja oli tähän myöntynyt ja antanut Anna Sofia Toitturin syödä kalaa, oli muori lähtiessään sanonut ”älä kerro tästä Karolinalle, sillä hän moittii”.⁴⁸⁶

Yli puolet jutussa kuulluista todistajista, kuusi yhdeksästä, antoi vastaavanlaisia lausuntoja: Toitturi ei ollut saanut riittävästi ruokaa ja etenkin emäntä oli ollut häntä kohtaan kova. Tästä huolimatta syyttäjänä toiminut nimismies totesi yllä siteeratun Maria Kinttulan ja erään toisen todistajan lausuntoon viitaten kertomusten osoittavan, että

Karolina Lampila oli yleisesti tunnettu kiivaudestaan, [mutta että] syyttäjä Holmberg ei nähnyt mitään syytä sille olettamukselle, että Anna Sofia Toitturi olisi David ja Karolina Lampilan ilkeyden tähden ajautunut itsemurhaan.⁴⁸⁷

Oikeudessa esitettyjen syytösten paikkaansa pitävyyttä kiinnostavampaa on pohtia syytöksiä itsessään, sillä ne paljastavat itsemurhan häilyvyyden: poika-

ordentligen fullgjort.

486 Iitin ja Jaalan tk 17.3.1886, Cab:17, Iitin tk, KA. för ett år tillbaka besökt Lampila hemman och värdinnan sagt sig ämna påföljande höst nedslagta sina för vittnet uppvisade kalfvar, men Anna Sofia Toitturi dertill ytrat, att kalkkött vore sämre föda, hade Karolina Lampila utlätit sig ”i höst slagtar jag Er till kött”: att Anna Sofia Toitturi en gång före sista Jul besökt vittnet med förfrågan om vittnet fått fisk, hvilken maträtt Anna Sofia Toitturi sagt sig mycket längta efter; och då vittnet dertill jakat samt gifvit Anna Sofia Toitturi äta fisk, hade gumman vid afskedet ytrat: ”omtala ej detta åt Karolina, ty hon skäller”.

487 Iitin ja Jaalan tk 17.3.1886, Cab:17, Iitin tk, KA. att Karolina Lampila vore allmänt beryktad för sin upphäftighet, ansåg åklagaren Holmberg något skäl dock icke förefinnas till det antagande, att Anna Sofia Toitturi skulle genom elakt bemötande från David och Karolina Lampilas sida drifvits till sjelfmord.

puolen lausunnossa itsemurha liittyi olosuhteisiin, kun taas isäntäväen lausunnossa merkitykselliseksi tuli vainaja itse. Oikeudenkäynti sai aikaan lausunnoissa ilmaistun häilyvyyden. Se tuotti erilaisia asemia, syyllisiä ja syyttömiä, jolloin kukaan todistajista ei halunnut ottaa vastuuta teosta, myöntää, että olisi omalla käytöksellään tai toiminnallaan myötävaikuttanut itsemurhaan. Niinpä isäntäväki syytti vainajaa, tämä oli ollut sairas ja siksi väsynyt elämäänsä, kun taas poikapuoli vieritti vastuun paitsi vainajan harteilta myös omilta harteiltaan isäntäväelle. Lopputuloksena oli, ettei itsemurha ollut kenenkään vika: ei isäntäväen, ei poikapuolen eikä vainajan itsensäkään. Ja kun syyllistä, jota syyttää, ei ollut, koko juttu muuttui mielettömäksi – se raukesi, tai paremminkin, todistajat, semminkin epäilyttävään valoon joutuneet sellaiset, toivoivat jutun ratkeavan omalta kannaltaan suotuisimmalla mahdollisella tavalla. Näin tapahtuikin. Oikeuden mukaan kyse oli itsemurhasta, hirttäytymisestä, jonka Anna Toitturi oli itse vakain tuumin pannut toimeen.⁴⁸⁸

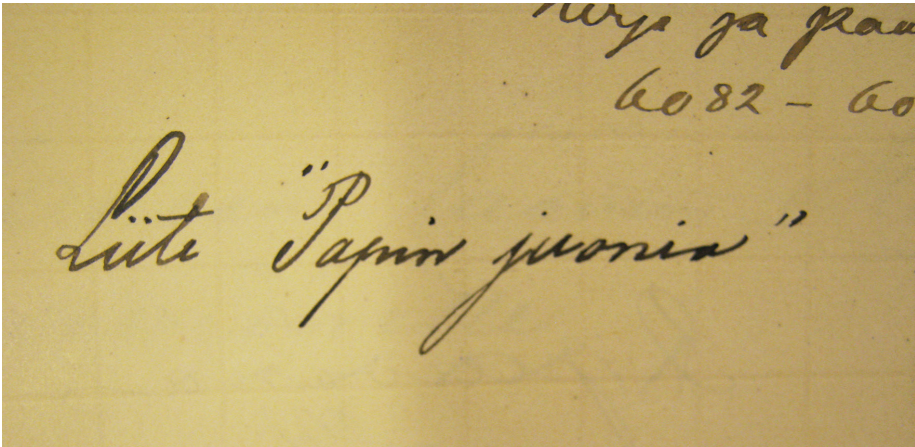
Ristiriidat leimasivat myös Maria Ketolan oikeudenkäyntiä. Nimismies, joka käsittelyn aluksi esitteli oikeudessa käsiteltävän kuoleman käräjille, selosti, että oli

pitänyt asiassa poliisitutkintoa ja [--] pyytänyt [läänin kuvernööriltä] että [torpparin vaimo] Maria Amalia [Ketolan] ruumis saataisiin sillänsä haudata, koska poliisitutkinnossa olisi ilmi tullut että vainaja oli tehnyt itsemurhan. Mutta tämän pitäjän Kirkkoherra Herman Pihlman piti virkavelvollisuutenaan [--] vaatia [lääninhallitukselta], että Maria Amalia [Ketolan] ruumis avattaisiin ja asia määrättäisiin Kihlakunnanoikeuden tutkittavaksi.⁴⁸⁹

Nimismies olisi siis ollut valmis unohtamaan asian, mutta kirkkoherra oli eri mieltä ja vaati ruumiin avaamista ja kuoleman tutkimista käräjillä. Aiemmissä tutkimuksissa onkin pohdittu itsemurhien salailua, ennen kaikkea sitä, yrittivätkö omaiset peitellä itsemurhia. Suisidologi Jack Douglassiin nojaava Olive Anderson on esimerkiksi esittänyt, että etenkin naisten itsemurhien kohdalla itsemurhan salaaminen on mahdollisesti ollut perheen etu. Osassa tutkimuksista taas on kiinnitetty huomiota salailun vaikeuteen. Victor Bailey on huomauttanut, että ruumiin löytäjän on täytynyt olla niin järkyttynyt, että poliisiin ja/tai lääkärin paikalle kutsuminen on ollut itsestäänselvyys, eikä poliisin sen paremmin kuin lääkärinkään intressinä ole Baileyn mukaan ollut itsemurhan salaaminen. Peittelyä on vaikeuttanut edelleen se, että sanomalehtien itsemurha-

488 Iitin ja Jaalan tk 17.3.1886, Cab:17, Iitin tk, KA.

489 Keuruun sk 5.12.1888, II Ca:109, Jyväskylän tk II, KA.

Maria Ketolan kuolemaa tutkinut tuomari oli antanut kirkkoherran kirjeelle paljonpuhuvan ni-
men. Lähde: Keuruun sk 5.12.1888, II Ca:109, Jyväskylän tk II, KA. Kuva: Anu Salmela

uutiset ovat tuoneet tapaukset julkiseen tietoon. Näistä seikoista johtuen salailu ei Baileyn tulkinnan mukaan ole ollut kovinkaan laajamittaista.⁴⁹⁰

Oikeudenkäynti- ja ruumiinavauspöytäkirjojen perusteella ei ole mahdol-
lista ottaa kantaa salailun yleisyyteen, pöytäkirjathan kertovat vain viranomais-
ten tietoon tulleista itsemurhista, mutta Maria Ketolan itsemurha vihjaa, että
mikäli vainajan läheisillä ei olisikaan ollut salailuhaluja tai ylipäättään mahdolli-
suutta salailuun, viranomaisilla sitä vastoin oli vähintäänkin valmius painaa asia
villaisella.⁴⁹¹ Ketolan kuoleman kohdalla kirkkoherra kuitenkin puuttui asiaan.
Käräjillä hän selitti, että

kun Maria Amalia [Ketolan] kuoltua nousi varsin yleinen levotto-
muus seurakunnassa ja useammat [--] ilmaisivat epäluuloa herättäviä
asianhaaroja, niin Pihlman oli katsonut velvollisuudekseen ilmoittaa
läninhallitukselle, ett'ei ruumista haudattaisi avaamatta eikä asiata
jätettäisi tuomarin tutkimatta.⁴⁹²

490 Anderson 1987, 22–40,44; MacDonald & Murphy 1990, 219–221, 241–247;
Nygård 1994, 29; Bailey 1998, 43–45; Minois 1999, 111–112, 291; Miettinen 2015,
185–186, 212–213.

491 Kuvernöörin virastojen arkistoja tutkimalla olisi mahdollista selvittää, mitkä itse-
murhat päätyivät oikeuteen ja mitkä taas eivät. Koska käsillä olevan tutkimuksen
fokus on toisaalla, jää kysymys vastausta vaille.

492 Keuruun sk 5.12.1888, II Ca:109, Jyväskylän tk II, KA.

Käytössä olleen tavan mukaisesti tuomari oli nimennyt pöytäkirjan liitteet ja nimennyt kirkkoherran läänin kuvernöörille lähettämän virkakirjeen paljonpuhuvalla tavalla ”Papin juoniksi”. Nimi vihjaa kenties siitä, mitä tuomari piti eri osapuolille kuuluvina tehtävinä: rikostutkinta ja syyttäminen olivat nimismiehen vastuulla, kun taas kirkkoherran tehtävänä oli huolehtia seurakuntalaistensa sielusta.⁴⁹³ Kuoleman oikeudellista tutkimista pyytänyt kirkkoherra oli näin ollen ylittänyt toimivaltansa rajat, kävellyt maallisen viranomaisen, nimismiehen, yli ja kyseenalaistanut tämän arvion kuoleman luonteesta, siis epäillyt tämän ammatillista pätevyyttä.

Ketolan kuolema ei tässä suhteessa ole ainutlaatuinen. Heikki Ylikangas kertoo nimismiehiä koskevassa tutkimuksessaan hieman vastaavanlaisesta, hukkumiskuolemaa koskeneesta tapauksesta, jota nimismies oli valmis pitämään vahinkona mutta jota kirkkoherra epäili itsemurhaksi ja vaati siksi ruumiinavausta ja oikeudellista tutkimista. Nimismies ”taipui”, kirjoittaa Ylikangas, ”vaikka vastahakoisesti ja antaen kirkkoherran ymmärtää, että tämä puuttui asioihin, jotka eivät hänelle varsinaisesti kuuluneet”.⁴⁹⁴ Kyse oli, aivan kuten Maria Ketolan kohdalla, eri viranomaisten välisestä, määrittysvallasta käydystä kamppailusta, siitä, kenellä oli oikeus määrittää kuolema, kategorisoida se juuri tietynlaiseksi kuolemaksi. Erona Ylikankaan mainitsemaan tapaukseen on kuitenkin se, ettei kirkkoherra Ketolan kohdalla halunnut niinkään osoittaa kuolemaa itsemurhaksi kuin varmistaa, ettei kyse ollut henkirikoksesta. Renki Abraham Nieminen näet kertoi, että

[n]oin yksitoista vuotta takaperin, kun todistaja palveli renkinä Ketolassa, oli Abraham Ketola [Maria Ketolan aviomies] pyytänyt todistajaa jollain keinolla surmaamaan Maria Amalia Ketolan, luvaten palkkaa sata markkaa. [J]a kun todistaja jälleen kolme vuotta muualta palveltuansa, tuli rengiksi Ketolaan, oli Abraham Ketola kertonut kuinka hän antoi vaimolleen myrkkyä ja olikin yhdellä vähällä päästä pahasta akastaan, mutta ”nuo Kotiniemen väet, perkeleet, pääsivät hätään ja saivat sen virkoamaan”. Todistaja, joka [--] asui Ketolassa kestinäkin niin kauan että sitä palvelusvuosien [sic] kanssa yhteensä karttui seitsemän vuotta, tuli sillä ajalla huomaamaan että pariskunnan välillä oli riitaa ja toraa ihan alituisesti ja luultavasti siihen oli syynä [Abraham Ketolan] sivulliset akat.⁴⁹⁵

Todistajanlausunnoista paljastuu, että Maria Ketolan itsemurhan sijaan oikeudenkäynnin keskiössä oli kahden miehen, Abraham Ketolan ja Kaarle Koti-

493 Ylikangas 1996, 86, 89, 131, 136, 177–178, 181–183.

494 Ylikangas 1996, 225.

495 Keuruun sk 5.12.1888, II Ca:109, Jyväskylän tk, KA.

niemen, välinen vihanpito. He epäilivät, kuten eräs todistajista asian ilmaisi, ”toinen toistansa pitävän vaimojaan”.⁴⁹⁶ Miesten välit olivat tulehtuneet uskotomuusepäilyistä, jolloin Kotiniemet käyttivät Maria Ketolan kuolemaa lyömäaseena, koston välikappaleena, jolla he pyrkivät osoittamaan Abraham Ketolan kelvottomuuden. Kotiniemen torpan vanha muori esimerkiksi kertoi, että

Abraham Ketolan ja vaimonsa väli oli hyvin riitainen, jopa niinkin paha että Maria Amalia [Ketola] joka vuosi sitten tuli todistajan kotiin pää puhki ja sanoi miehensä lyöneen häntä päähän aitan avaimella; jota paitsi eukko oli aina muistuttanut, ett’ei häntä saa haudata tarkastelematta, kuolipa hän miten tahansa.⁴⁹⁷

Lausunnon uskottavuutta horjutti se, että sen antajana oli Ketolaan vihamielisesti suhtautunut todistaja. Kuoleman käsittelyä päätettiinkin jatkaa seuraavilla käräjillä ainakin osittain juuri siksi, että valtaosa lausuntonsa jo antaneista todistajista asemoitui Kotiniemien puolelle. Kun oikeus seuraavan kerran kokoontui tutkimaan kuolemaa, kuultiin käräjillä Abraham Ketolan kutsumia todistajia, jotka keskittyivät vastapuolen, Kotiniemien, uskottavuuden horjuttamiseen.⁴⁹⁸ Edellisillä käräjillä esitetyt epäilykset kumoutuivat; oikeus oli jälleen lähtöpisteessä, tilanteessa, jossa oli yhden todistajan sana toisen sanaa vastaan. Kiistely, tarmo jolla aviomies yritti osoittaa vastapuolen todistajien epäuskottavuuden, tuo esiin paitsi miesten välisen vihanpidon myös oikeudenkäynnin luonteen kuolemia muotoilleina ja tuottaneina välineistöinä: oikeudenkäynnin tarkoituksena oli selvittää kuoleman luonne ja sulkea siten ulos henkirikoksen mahdollisuus. Tähän lääkärin lausunto taas antoi eväitä. Lääkärin mukaan Ketola oli

kuollut tukehtumisesta, sekä näyttää omin käsin hirttäneen itsensä, mahdollisesti mielenvian vaikutuksesta; sekä että hänen päässänsä näkyy jo täysin paranneita vanhoja ja paranemassa olevia nuorempia merkkejä ulkonaisesta väkivallasta.⁴⁹⁹

Ulkoisen väkivallan merkeistä huolimatta lääkäri piti kuolemaa itsemurhana. Tätä mieltä oli myös oikeus, jonka mukaan Ketola oli ”tahallaan hirttännyt itsensä”.⁵⁰⁰ Eräs päätöksen mahdollistanut tekijä oli itsemurhan tekotapa. Hirttättyminen viittasi pikemminkin itsemurhaan kuin henkirikokseen. Näin ollen

496 Keuruun tk 22.3.1889, II Ca:110, Jyväskylän tk, KA.

497 Keuruun tk 22.3.1889, II Ca:110, Jyväskylän tk, KA.

498 Keuruun tk 22.3.1889, II Ca:110, Jyväskylän tk, KA.

499 299/1888, LHA, KA.

500 Keuruun tk 22.3.1889, II Ca:110, Jyväskylän tk, KA.

materia merkitsi kuoleman tietynlaiseksi kuolemaksi: kuoleman fyysiset olosuhteet, se miten kuolema oli tapahtunut, vaikutti kuoleman täsmentymiseen itse aiheutetuksi, tarkoitukselliseksi kuolemaksi – itsemurhaksi.⁵⁰¹

Itsemurhaajaksi

Tahd(ot)on teko

Olen käsitellyt mielentilaa koskenutta kysymystä useaan otteeseen. Ruumiinavausten yhteydessä mielenhäiriöt näyttäytyivät elinten poikkeavuuksiin liittyneinä tiloina, kun taas Käräjillä ja raastuvissa -luvussa mielen järkkyminen kytkeytyi ennen kaikkea poikkeavaan käytökseen. Tässä luvussa vedän edellä sanotun yhteen ja tarkastelen mielentilaa nimenomaan suhteessa itsemurhaa säädelleeseen lakiin.

Vuoden 1734 laki erotteli itsemurhaajan, joka oli ”tahdollans itzens [--] hucannut” sellaisesta, joka teki tekonsa ”pään-heicoudesta, raiwoudesta, eli muusta sencaldaisesta tuscasta”, ja tämä jaottelu toistui vuoden 1869 kirkkolaisissa, jonka mukaan vainaja, ”joka tahallaan on itsensä surmannut”, oli haudattava hiljaisuudessa.⁵⁰² Erottelu perustui intentionaalisuuteen, käsitykseen tahdon vapaudesta: aikakauden lainopillisten käsitysten mukaan vain vapaasti tahdotusta teosta voitiin rangaista. Ehto ei täyttynyt, jos tekijä oli lapsi, vanhuudenheikko, syntymästään kuuromykkä, mielisairas tai muutoin ymmärrystä vailla tai jos kyse oli henkilöstä, joka oli ilman omaa syytään joutunut esimerkiksi unenhorroksen kaltaiseen tiedottomaan tilaan.⁵⁰³ Osa oikeusoppineista kuitenkin piti tahdon vapautta illuusiona.⁵⁰⁴ Allan Serlachiuksen (1870–1935), rikosoikeuden professorin, mukaan ”ihminen ei tarpeeksi tunne kaikkia niitä edellytyksiä, joista hänen omat [--] toimet riippuvat, voidakseen varmuudella seurata niiden syy-suhteisuutta”.⁵⁰⁵ Oletuksena ei Serlachiuksen mukaan kuitenkaan voinut olla tapahtumien kehittyminen luonnon välttämättömyydellä, sillä rangaistuksen tehtävä muuttuisi tällöin toivottomaksi. Serlachius päätyikin siihen, että ihmistahto oli kyllä kausaalilain alainen mutta että ihmisen täytyi *tuntea* itsensä vapaaksi, hänellä siis täytyi olla tunne siitä, että saattoi vaikuttaa omaan kohtaloonsa.⁵⁰⁶ Näin yksilöä voitiin pitää vastuullisena teoistaan

501 Palaan kuolintavan ja kuoleman määrittämisen väliseen yhteyteen tarkemmin Rajatapauksia-alaluvussa.

502 Vuoden 1734 laki, Pahantegon Caari XIII:1; Kirkkolaki 1869, 11. luku, 88§.

503 Pajuoja 1995, 50–51, 57–59.

504 Pajuoja 1995, 62–63.

505 Serlachius 1909, 114.

506 Pajuoja 1995, 63–64.

siitäkin huolimatta, että kausaalilakien myönnettiin vaikuttavan häneen siinä missä muihinkin elollisiin.

Myös tuomioistuimet ottivat päätöksissään kantaa itsemurhan intentionaalisuuteen. Oikeus katsoi ”Kauppiaan leski Emilia Golovatscheffin raskasmielisyyden ja mielenhämmennyksen vallassa hirttämällä riistäneen hengen itseltään”,⁵⁰⁷ kun taas Kristina Wäkeväinen oli ”epäilemättä häiriintyneessä mielentilassa hukuttautumalla” riistänyt hengen itseltään.⁵⁰⁸ Päätöksissä käytetyt ilmaukset, ”vallassa” ja ”häiriintyneessä mielentilassa”, implikoivat vaikutettuna olemista, affektiivisuutta: raskasmielisyyden ja mielenhämmennyksen kaltaiset tilat ottivat yksilön valtaansa ja panivat tämän tappamaan itsensä. Kuten Onneton rakkaus -alaluvussa ehdotin, tunteiden ohella myös psyykkisiä häiriöitä on mahdollista ajatella itsemurhien muotoutumiseen vaikuttaneina toimijoina. Psyykkisiä häiriöitä on myös mahdollista ajatella affekteista kirjoittavien Gilles Deleuzen ja Félix Guattarin ehdottamassa tulkintakehikossa erilaisia tekoja ja toimia mahdollistaneina tiloina: psyykkiset häiriöt muokkasivat ruumiin kykyjä, panivat ruumiin tekemään teon, joka kenties muutoin olisi jäänyt tekemättä.⁵⁰⁹ Näin ymmärrettynä mielenhäiriöt olivat tiloja, jotka mahdollistivat erilaisia tekoja, kuten itsemurhia.

Tältä osin lähestymistapani eroaakin Ruth Harrisin näkemyksestä, jonka mukaan mielenhäiriöt olivat toimintaa rajoittaneita tiloja. Harris kertoo, että henkirikoksen tehneiden naisten kohdalla ylitunteellisuutta, patologisia taipumuksia ja väkivaltaisuutta pidettiin naisen epärationaalisen luonnon ilmentyminä, ei niinkään yhteiskuntaa vakavasti uhanneena, vakaata ja tietoista harkintaa osoittaneena vaarallisuutena. Naisten tekemiä henkirikoksia koskeneet syytteet hylättiin usein, koska oikeus katsoi naisen toimineen mielenhäiriössä, ja Harris tulkitsee tämän olleen tapa kiistää naisen rationaalinen toimijuus.⁵¹⁰ Harrisin tulkinnassa mielenhäiriöt olivat näin ollen tiloja, jotka rajoittivat rationaalisuutta, kykyä toimia järkevästi.

Tarkoitukseni ei ole kiistää Harrisin esittämää tulkintaa sinällään vaan pikemminkin ajatella uudelleen sen taustalla oleva dualistinen, järjen ja jär-

507 Helsingin ro 13.7.1869, Cb II:2, II osasto, HelKA. ”Handlandeenkan Emilia Golovatscheff hafva under anfall af svärmod och sinnesoro medelst hängning sjelf afhändt sig lifvet”

508 Kiteen sk 15.11.1876, C II a:13, Kiteen tk, KA. ”hon [Kristina Wäkeväinen] medelst dränkning, afhändt sig lifvet [--] otvifvelaktigt [--] i förvirradt sinnestillstånd”

509 Deleuze & Guattari 2013 (1987), xv.

510 Harris 1989, 302; Wagner-Prenner 2000, 133. Oikeustieteilijä Marianne Wagner-Pennerin mukaan 1900-luvun alkupuolella naisia määrättiin mielentilatutkimukseen selvästi suurempi osa kuin heitä oli syytettynä. Hän tulkitsee tämän johtuneen naisten rikollisuuden harvinaisuudesta: naisten rikollisuuden marginaalisuudesta johtuen tuomioistuimet määräsivät – ainakin vakavammissa rikoksissa, murhapoltoissa ja henkirikoksissa – naiset herkemmin mielentilatutkimuksiin.

jettömyyden vastakkain asettava ajattelutapa. Mikäli todellisuus ymmärretään uusmaterialismin hengessä eroamisen prosesseiksi, lähtökohtana ei ole identtisyys, vertailu eikä vertailun synnyttämät vastakohtaparit vaan erot ja eriytymisen alati käynnissä olevat prosessit. Keskiössä on tällöin moneus ja erot, ei samuus, palautuminen yhteen. Mielenhäiriöitä ja psyykkisiä sairauksia ei näin ollen verrata järkeen vaan niitä pikemminkin tarkastellaan merkitsevinä eroina, täysin omanlaisina tiloina – tiloina, jotka erosivat järjestä ja jotka eivät siksi olleet verrattavissa järkeen. Mielen terveys näyttäytyy tällöin lukittujen ja toisilleen vastakkaisten asemien, järjen ja psyykkisten häiriöiden, sijaan mielen terveyden kirjona. Tällöin vältetään dualistiseen ajattelutapaan liittyvä ongelma. Kun dualismeihin nojaava ajattelu määrittää mielenhäiriöt rationaalittomuudeksi, se määrittää ne samalla ei-vakavasti otettavaksi toiminnaksi, siis jonkinlaiseksi ei-toiminnaksi, ja tekee sen siitäkin huolimatta, että mielenhäiriössä tapahtuneella toiminnalla oli vakavia konkreettisia vaikutuksia: Harrisin tutkimat naiset surmasivat ja tappoivat. Tässä mielessä, deleuzelais-guattarilaisittain tarkasteltuna, affektiivinen toiminta siis mahdollisti tekoja, lisäsi pikemminkin kuin rajoitti ruumiin kykyjä.

Myös itsemurhien kohdalla mielenvikaisuus voidaan nähdä tekoja ja toimintaa – itsemurhia – mahdollistaneina tiloina. Todistajanlausunnoissa mielenvikaisuudeksi määrittäivät kaikki ”vallassa olon” tilat, itsemurhat, jotka oli tehty kivun, kärsimystä aiheuttaneiden sairauksien, alakulon, tarkemmin erittelemättömien mielenhäiriöiden tai paholaisen vallassa. Todistajille tällaisiin tiloihin vetoaminen oli keino osoittaa, ettei tekijä tekoa tehdessään ollut oma itsensä ja ettei häntä siksi voitu pitää vastuullisena teostaan. Psyykkiset häiriöt saivatkin maallikkotodistajien lausunnoissa erilaisen merkityksen kuin ruumiinavauksissa: lääkärin edustamassa lääketieteellisessä katsannossa viallisten elinten aiheuttamat mielenhäiriöt olivat potentiaalisesti tuhoavia, elämellisiä voimia ja sellaisena *hillittäviä*, todistajanlausunnoissa taas tuhoavia ja sellaisena itsemurhan *ymmärrettävästi* selittäviä. Erona oli tapa, jolla tekijään suhtauduttiin. Lääkärit selittivät itse tekoa, määrittivät sen esimerkiksi tulehtuneista aivokalvoista johtuneeksi, mutta saattoivat pitää yksilön ominaisuutta, itsehillinnän puutetta itsemurhan mahdollistaneena tekijänä. Maallikot sen sijaan pitivät tekijää, mikäli kyse oli yhteisön arvossa pitämästä vainajasta, ennemminkin uhrina.

Kyse olikin myös teon ja sen tekijän erottamisesta. Maallikoiden katsoimuksissa tekijä saattoi olla hyvä, vaikka hänen tekemänsä teko oli paha, kun taas lääkäreiden mukaan itsemurha saattoi lääketieteellisesti tarkasteltuna olla ymmärrettävä teko, sen tekijä sen sijaan itsehillintään kykenemätön yksilö. Lääkäreiden ja maallikkotodistajien käsitysero juontui ruumiinavausten ja oikeudenkäyntien eroista. Oikeudessa todistaneiden maallikkotodistajien ymmärrys kohdistui tekijään, sillä heidän kannaltaan oli tarkoituksenmukaista osoittaa vainajan olleen moraalinen, hyvä ja kunnialliset hautajaiset ansaitseva ihminen, kun taas ruumiinavauksen tehtävänä oli selittää tekoa, tuottaa tietoa

sen syistä. Itsemurha – se millaiseksi teoksi se muotoutui – oli siten sidoksissa sen tuottaneeseen välineistöön, ruumiinavauksiin ja oikeudenkäynteihin.

Kiinnostavaa on, että itsemurhan kriminalisoinut laki määritteli ja tuotti kriminalisoimansa teon säädellössään sitä.⁵¹¹ Erottaessaan tieteen tahtoen ja ”pään-heicoudesta, raiwoudesta, eli muusta sencaldaisesta tuscasta” tehdyn itsemurhan toisistaan vuoden 1734 laki, samoin kuin vakain tuumiin ja tahdottomana tehdyn itsemurhan erotellut vuoden 1869 kirkkolaki, vaikutti siihen, millaiseksi itsemurha saattoi oikeudessa muotoutua. Mielentilaa koskenut kysymys ehdollisti siten itsemurhien jäsentymistä alusta pitäen, jolloin itsemurha muovautui tuomioistuimissa joko hulluudeksi tai selväjärkisyysdeksi. Se konkretisoitui ja muotoutui todistajien, nimismiesten, lautamiesten sekä lakia ja todistajia – heidän sanoja ja eleitä – tulkinneiden tuomareiden nivoutuessa yhteen ja muodostaessa tutkittavana olleen kuoleman. Lailla ei näin ollen ollut vain diskursiivinen vaan myös materiaallinen ulottuvuus: oikeudenkäynti oli kuolemia muotoillut ja tuottanut välineistö.

Kenelle kellot soivat

Oikeus määräsi hiljaisen hautauksen yli puolessa tuomioistuimissa käsitellyistä kuolemista. Kiinnostavaa on, ettei hautaustapa välttämättä ollut sidoksissa mielentilaan. Esimerkiksi Anna Gammelgårdin kohdalla oikeus katsoi

laillisesti osoitetuksi, että Anna Sofia Henriksdotter [Gammelgård] mielenheikkouden seurauksena hirttämällä riisti hengen itseltään, minkä tähden Kihlakunnanoikeus katsoo kohtuulliseksi määrätä Anna Sofia Henriksdotterin ruumiin haudattavaksi hiljaisuudessa kirkkomaahan.⁵¹²

Oikeus siis saattoi määrätä hiljaisen hautauksen vaikka totesi, että teko oli tehty psyykkisesti häiriintyneessä tilassa. Gammelgårdin kuolemaa koskeneessa päätöksessä oikeus tuli myös eritelleeksi suhtautumistapaansa. Yhtäältä se ymmärsi tekijää, määritteli itsemurhan mielenhäiriössä tehdyksi, toisaalta taas tuomit-

511 Butler 1997, 110–111. Butler tarkastelee Yhdysvaltain armeijan homoseksuaalisuutta koskenutta, nytemmin jo kumottua niin sanottua *Don't ask, don't tell*-käytäntöä, jonka mukaan armeijassa palvelleiden homoseksuaalien oli salattava homoutensa. Lain tuottavuutta koskevan huomion ensimmäinen versio ilmestyi vuonna 2015 julkaistun artikkelin osana, ks. Salmela 2015a.

512 Merikarvian vk 18.12.1871, Cc3:1.1, Ulvilan tk, KA. lagligen utbredt vara att Anna Sofia Henriksdotter [Gammelgård] i följd af sinnessvagheth sjelf afhändt sig lifvet genom hängning, hvarföre Häradsrätten pröfvar skälighet förordna det Anna Sofia Henriksdotters döda kropp skall i stillhet å kyrkogård begrafvas.

si teon määrämällä häpeällisenä pidetyn hiljaisen hautauksen. Gammelgårdin päätöksessä todentuu siten edellisessä luvussa käsittelemäni ajatus tekijän ja teon erottamisesta, joka ulottui lääkäreiden ja todistajien ohella tuomioistuinten varsinaisiin päätöksentekijöihin, tuomareihin ja lautamiehiin. Niinpä hiljainen haudaus voitiin määrätä myös, jos oikeus katsoi

luotettavasti osoitetuksi, että Johanna Gyldan, joka viime kesänä näytti tiettyjä heikkomielisyyden oireita, mielenhäiriön vallassa hirtämällä riisti hengen itseltään sisälläolevan syyskuun 7. ja 8. välisenä yönä, minkä tähden Raastuvanoikeus katsoo kohtuulliseksi määrätä Johanna Gyldanin ruumiin hiljaisuudessa haudattavaksi.⁵¹³

Raastuvanoikeus määräsi hiljaisen hautauksen vaikka katsoi mielenhäiriön *varmuudella* toteennäytetyksi. Vuonna 1890 oikeus taas määräsi Riitasointuja-luvussa käsittelemäni Hedvig Huhtiniemen haudattavaksi hiljaisuudessa vaikka katsoi tämän olleen ”vähämielinen”.⁵¹⁴ Koska kirkkolain mukaan tällaiset vainajat oli haudattava tavanomaisin menoin, tuomio oli kirkkolain vastainen, ja kieli näin ollen suhtautumistavasta: lieventävistä asianhaaroista, heikkoja vähämielisyydestä, huolimatta oikeus piti tekoa tuomittavana. Yksilöllä ei ollut lupa tappaa itseään: oikeudellisessa katsannossa hänen elämänsä kuului esivallalle.

Tästä puhuu myös Michel Foucault. Kun väestöä alettiin 1800-luvulla pitää enenevässä määrin työläisiä ja uusia kansalaisia tuottaneena resurssina, sen elinvoimaisuuden huolehtimisesta tuli Foucault’n mukaan tärkeää.⁵¹⁵ Sen seurauksena valta, joka aiemmin oli ilmennyt hallitsijan oikeutena päättää kuolemasta, määrätä alamaisen kuolinhetki langettamalla tälle esimerkiksi kuolemantuomio, muuttui biovallaksi, oikeudeksi vaalia elämää. Kuolemasta tuli, Foucault’n sanoin, ”olemassaolon kaikkein salaisin, ’yksityisin’ kohta”, siitä tuli ”vallan raja, hetki, joka karkaa sen käsistä”.⁵¹⁶ Siksi myös itsemurhasta tuli ongelma, johon oli löydettävä ratkaisu. Itsemurha oli saatava tunnustamaan, paljastamaan totuus itsestään – saatettava teko (bio)vallan ala(ma)iseksi. Lisäksi, koska biovallassa ei niinkään ollut kyse ”oikeudesta ottaa” elämä, määrätä kuolemaan, kuin ”oikeudesta vaalia” elämää, itsemurhan kriminalisointi kävi

513 Rauman ro 13.8.1875, Ca:162, KA. tillförlitligen utredt vara att Johanna Gyldan, som sistförflutna sommar visat särskilda symptom af sinnesvaghet, under ett anfall af sinnesförvirring natten emellan den 7 och 8 innevarande September afhändt sig lifvet genom hängning, hvarföre Rådstufvurätten pröfvar skäligen förordna det skall Johanna Gyldans döda kropp i stillhet jordsättas.

514 Virtain ja Ähtärin tk 1.5.1890, Ca:70, Virtain ja Ähtärin tk, KA.

515 Foucault 2010 (1976), 92–95, 99–110; Hakosalo 1991, 9–10, 74; Helén 1997, 16–17, 168–172, 209–211; Helén & Jauho 2003, 14–16, 18–19, 22.

516 Foucault 2010 (1976), 100–102; Marsh 2010, 96–99.

tarpeettomaksi. Kun itsemurha oli ennen loukannut hallitsijan valtaa, ollut laillinen ongelma, jota käsiteltiin juridisen vallan arenalla, tuomioistuimissa, biovallan myötä itsemurha muuttui elämää loukanneeksi teoksi, jota käsiteltiin biovallan arenalla – lääketieteessä. Ongelmana ei siis ollut se, että yksilö tappoi itsensä; ongelmana pikemminkin oli joko se, että itsensä tappanut ihminen käytti oikeudettomasti esivallalle kuulunutta oikeutta päättää kuolemasta tai että hän tappaessaan itsensä halveksi elämää, arvoa ja päämäärää, jota tuli vaalia. Moralisoinnin keskiössä ei siksi ollut teko vaan se, mitä teko paljasti – vallan rajat. Itsemurha karkasi vallan käsistä.

Itsemurhan lääketieteellistyminen näkyy tuomioistuinten päätöksissä, ennen muuta tapauksissa, joissa oikeus määräsi tavanomaiset, kunnialliset hautajaiset. Yhteistä tällaisille tuomioille oli se, että psyykkinen häiriö tai mielenvikaisuus voitiin todistaa uskottavasti. Kivun mieli -alaluvussa käsittelemäni Maria Jäntin kohdalla tämä tarkoitti mieltä järkyttäneen fyysisen sairauden toteennäyttämistä. Isorokon ja siitä seuranneen sekavuuden mainitsivat niin todistajat kuin ruumiin avannut lääkäri, jonka mukaan Jäntti mitä todennäköisimmin tappoi itsensä kuumesairauden vaikutuksesta. Tähän päätyi myös oikeus, joka katsoi Jäntin tehneen itsemurhan mielenheikkoudessa ja määräsi siksi kunnialliset hautajaiset.⁵¹⁷ Päätöksissä voitiin viitata myös suoraan ruumiinavauspöytäkirjaan:

vainaja Gustafva Sarkkinen tai Anttila ilman toisen kehotusta hukumalla päätti elämänsä [--] mutta koska [--] tänne lähetetty lääkärin todistus osoittaa, vainaja ei ollut täysivaltaisessa tilassa [ja siksi] Raastuvanoikeus katsoo [--], [että] vainajan tulee saada kunniallinen hautaus.⁵¹⁸

Vakuuttavuus perustui lääketieteelliseen näyttöön, ruumiinavauksessa todennettuun mielentilaan, jolloin psyykkisen häiriön puolesta puhunut ruumiinavauspöytäkirja oli tavanomaisten hautajaisten määräämistä edesauttanut tekijä. Gustava Sarkkinen oikeudenkäynti vihjaa tällöin paitsi itsemurhan medikalisoitumisesta myös lääkärien painoarvosta. Kirjallisia lausuntoja antaneista asiantuntijoista juuri lääkärin lausunto oli painavin, painavampi kuin papintodistus: papinkirja puuttui lähes puolesta oikeudessa käsitellyistä kuolemantapauksista, kun taas ruumiinavauspöytäkirja oli lähes kaikkien tapausten liitteenä. Osittain tätä selitti laki, joka vaati ruumiin avaamista, mutta kyse oli myös oikeu-

517 Kuopion sk 4.12.1875, C I a:109, Kuopion tk, KA.

518 Oulun ro 1.10.1883, AI:195, KA. afidna Gustafva Sarkkinen eller Anttila, utan anans förmanande, genom drunkning tillsatt lifvet [--] men som [--] hit ingifvna läkarebevis utreder, den afidna ej varit mäktig sina sinnens fulla bruk [och så] anser RRe [--] [att] den afidna böra komma i ätnjutande af en hederlig begrafning.

denkäytön professionalistumisesta ja lääkärien vaikutusvallan lisääntymisestä tuomioistuimissa.⁵¹⁹

Riikka Miettisen 1600-lukuun keskittyvä tutkimus valottaakin kiinnostavasti lääkärien ja pappien asemissa tapahtunutta muutosta. Pappi oli Miettisen mukaan 1600-lukujen oikeudenkäyntien keskeinen henkilö, luotettava asiantuntija, joka todisti – joko kirjallisesti tai suullisesti – yli 40 prosentissa Miettisen tutkimia tapauksia ja valaisi lausunnoissaan vainajan elämää, mielenlaatua, mainetta ja uskonnollista käytöstä koskeneita seikkoja. Lääkäreitä ei sen sijaan kuultu kuin poikkeustapauksissa, ruumiinavausta taas ei tehty yhdellekään Miettisen tutkimista itsemurhaajista. Kiinnostavaa on, että 1600-luvulla argumentointi ylipäättään tapahtui suhteessa kristinuskoon, jolloin oikeuden päätöksen kannalta keskeistä oli se, oliko vainaja ollut hyvä kristitty ja viettänyt jumalista elämää.⁵²⁰ Kuten Henge(l)line)n hulluus -alaluvussa jo totesin, 1800-luvulle tultaessa kristillisyyttä koskeneet lausunnot olivat muuttuneet mielentilaa koskeneiksi lausunnoiksi: todistajat kuvailivat vainajan psyykkistä tasapainoa, eivät hänen kristillistä käytöstään.

Lääkärien vaikutusvallan lisääntymisestä huolimatta papinkirjalla saattoi toisinaan olla ratkaisevakin merkitys. Näin oli Stina Pyhtilän kohdalla. Oikeus katsoi

ruumiinavauksen ja asiassa kuultujen todistajien perusteella o[leva]n oletettava, että Stina Pyhtilä, joka jo kauan oli ollut sairas, tilapäisessä mielenheikkoudessa riisti itseltään hengen ilman toisen tuottamusta tai avunantoa. Ja koska Stina Pyhtilä eli kunniallisesti, saa hänet, ellei näin jo ole tapahtunut, tavanomaisella tavalla haudata.⁵²¹

Oikeus perusteli mielentilaa koskenutta päätöstä ruumiinavauspöytäkirjalla ja todistajien lausunnoilla, mutta hautaustavan perusteeksi se mainitsi Pyhtilän kunniallisuuden. Oletettavasti oikeus perusti näkemyksensä papinkirjaan, jonka mukaan Pyhtilä oli ”eläissään ollut kunniallinen, käytöksessään moittimatoin

519 Pajuoja 1995, 59–61. On vaikea, sanoa kuinka monessa tapauksessa oikeus perusti päätöksensä ruumiinavaukseen, sillä oikeus ei välttämättä eksplikoanut tai reflektoinut ruumiinavauslöydösten merkitystä. Ruumiinavaus saattoi siten vaikuttaa oikeuden päätökseen vaikka sitä ei päätöksessä olisikaan ilmaistu suoraan.

520 Miettinen 2015, 246, 259, 294–297, 434–437, 444–445.

521 Saloisten sk 16.11.1876, CIa:61, Salon tk II, KA. på grund af [--] obduktion [--] och af de i saken afhörde vitnens intyganden, det vore antagligt att Stina Lisa Pyhtilä, hvilken redan en lång tid varit sjuklig, i tillfällig hufvudsvaghet sjelf afhändt sig lifvet genom hängning, utan att någon annan varit dertill vållande eller behjelpig. Och som Stina Lisa Pyhtilä lefvat ärligt, så får hon, derest sådan icke redan skett, på vanligt sätt begravas.

ja ripillä käynyt”.⁵²² Papinkirja vaikutti siten olennaisesti oikeuden päätökseen. Historioitsija Susan K. Morrissey huomauttaakin, ettei itsemurhan medikalisoituminen ollut suoraviivainen prosessi: käsitys itsemurhan syntisyydestä menetti jalansijaa mutta ei kadonnut kokonaan.⁵²³ Pyhtilän oikeudenkäynti ilmentää näin paitsi Morriseyn huomiota myös asiantuntijuuden jakoa: tuomioistuimissa lääkärit toimivat mielen asiantuntijoina, papit käytöksen arvioijina. Papeilla saattoi siten edelleen olla samantapainen rooli kuin 1600-lukujen oikeudenkäynneissä. Tämä oli kuitenkin harvinaisia, sillä asiantuntijavalta oli tuomioistuimissa siirtymässä papeilta lääkäreille.⁵²⁴

Vaikka lääkäreillä oli vaikutusvaltaa, viimeinen sana oli kuitenkin aina oikeudella. Esimerkiksi Lena Gustafsdotterin ja Susanna Mattsdotterin kohdalla oikeus sivuutti lääkäreiden näkemykset. Lena Gustafsdotterin itsemurhan tuomioistuin tulkitsi lääkärin lausunnon vastaisesti mielenheikkoudessa tehdyksi, Susanna Mattsdotterin oikeus taas katsoi olleen järjissään mielenvikaisuuden puolesta puhuneesta ruumiinavauspöytäkirjasta huolimatta.⁵²⁵ Tuomioistuimet käyttivät siten lääkäreiden suhteen itsenäistä harkintavaltaa, jolloin hautautavan valikoituminen oli sinällään yksiselitteisestä lain kirjaimesta huolimatta melko sattumanvarainen, tai paremminkin, tiettyyn tilanteeseen ja tiettyihin toimijoihin sidoksissa.⁵²⁶ Oikeuden päätös, ja näin ollen myös itsemurhan muoto ja merkitys, riippui oikeuden kulloisestakin kokoonpanosta, paitsi maallikko- ja asiantuntijatodistajista myös lautamiehistä ja tuomareista, jotka viime kädessä päättivät, millaisesta kuolemasta oli ollut kyse. Tästä seurasi se, että itsemurha konkretisoitui päätöksissä eri tavoin: mielenvikaisuuden puolesta puhuneesta ruumiinavauspöytäkirjasta ja todistajista huolimatta oikeus saattoi tulkita kuoleman toisin, määrätä sen täysissä järjissä tehdyksi ja määrätä hiljaisen hautauksen.

Toisaalta ei ole lainkaan selvää, laittoivatko papit oikeuden päätökset myös täytäntöön. Osa oikeuden päätöksistä vihjaa, ettei näin välttämättä ollut:

Piiriääkärin lausunnosta [--] ilmenee, että Sally Elisabeth Kiikkonen kuoli ottamaansa suureen määrään elohopeakloridia [--]; vainaja on jo haudattu.⁵²⁷

522 Saloisten sk 16.11.1876, CIa:61, Salon tk II, KA.

523 Morrissey 2006, 4–8.

524 Lääkärien ja pappien aseman muutoksista 1800-luvun yhteiskunnassa, ks. Ollila 2003.

525 Maskun vk, 24.5.1873, Cc4:16, Maskun tk, KA; Liedon vk 15.5.1877, Cc3:15, Maskun tk, KA. Susanna Mattsdotterista ja Lena Gustafsdotterista, ks. myös Salmela 2015a.

526 Ks. myös Jarrick 2000, 66.

527 Mustasaaren sk 18.9.1891, C2a:31, Mustasaaren tk, KA. Provincial läkaren [--] utlåtande framgår, att Sally Elisabeth Kiikkonen aflidit i följd deraf att hon intagit en större mängd qvicksilfver klorid [--]; den afidna redan blifvit begrafven.

[V]ainaja Mariana Lax [--] riisti hengen itseltään, minkätähden hänen ruumiinsa, ellei niin jo ole tapahtunut, tulee haudata Kirkkolain 88. § säätämällä tavalla [hiljaisuudessa].⁵²⁸

Esimerkit antavat ymmärtää, ettei oikeuden päätöstä aina odotettu – että ruumis voitiin haudata jo aiemmin. Menettelytapaa selittää todennäköisesti se, että oikeuskäsittely saattoi lykätä hautajaisia kohtuuttomasti. Papit valittivat, että äkillisissä kuolemantapauksissa oikeuskäsittelyt viivästyttivät hautajaisia toisinaan vuoden, joskus jopa pidemmänkin ajan, ja pyysivät siksi, että hautauslupa annettaisiin heti ruumiinavauksen jälkeen. Pyyntöön suostuttiin: vuonna 1891 annetun asetuksen mukaan ruumiin sai haudata heti, kun avaus oli asianmukaisesti tehty.⁵²⁹ Oikeudenkäynnin tehtäväksi jäi tällöin kuolemansyyn juridinen selvittäminen.⁵³⁰

Tästä oli kenties kyse myös niissä muutamissa tapauksissa, joissa oikeus totesi kuoleman itsemurhaksi mutta jätti hautaustavan määräämättä.⁵³¹ Ruumis oli mahdollisesti jo haudattu, eikä tuomioistuimen siksi tarvinnut ottaa asiaan kantaa, tai sitten oikeus jätti – syystä tai toisesta – hautaustapaa koskeneen päätöksen ruumiin haudanneelle papille. Oikeuden päätös toimi tällöin ohjeena, jonka pohjalta pappi saattoi tehdä päätöksensä. Tuomion täytäntöönpano jäikin itse asiassa aina ruumiin haudanneelle papille, jolloin papeilla oli tuomioistuimen ulkopuolista valtaa: on mahdollista, että papit hautasivat ruumiin tuomioistuimen päätöksen vastaisesti.⁵³² Vaikka itsemurha siis alkoi 1800-luvun jälkipuolen kulttuurissa enenevässä määrin määrittäytyä lääketieteelliseksi, mielenterveyteen liittyneeksi ongelmaksi, ei teko kuitenkaan ollut läpeensä medikalisoitunut. Itsemurhilla oli edelleen uskonnollis-moraalinen ulottuvuutensa, joka saattoi nousta pintaan pappien haudatessa itsemurhaajien ruumiita.⁵³³

528 Elimäen tk 25.4.1887, Caa:13, Iitin tk, KA. afidna Mariana Lax [--] sjelf afhändt sig lifvet, hvarföre hennes kropp, derest sädant ej redan skett, bör begrafvas på sätt i och i den ordning 88. § i gällande Kyrkolag föreskrifver [i stillhet].

529 Asetus ruumiinavauksista 1891.

530 Ks. myös Pajujoja 1989, 133.

531 Ks. esim. Teuvan vk 21.9.1883, C5a:17, Närpiön tk, KA; Helsingin ro 19.12.1889, III:46, III osasto, KA; Helsingin ro 1.8.1890, CbII:47, II osasto, KA.

532 Kirkonkirjojen – kuolleiden ja haudattujen luetteloiden – systemaattisen läpikäynnin avulla olisi mahdollista selvittää, miten tunnollisesti oikeuden päätöksiä noudatettiin. Koska tämän tutkimuksen tehtävä on toisaalla, asian tarkempi selvittäminen jää myöhempien tutkimusten tehtäväksi.

533 Kirkolliskokousten itsemurhaajien hautaamista koskeneesta keskustelusta, ks. Nygård 2001; Salmela 2015b.

Vakain tuumin

Kuten edellisessä luvussa totesin, mielen järkkymisen puolesta puhunut ruumiinavauspöytäkirja lisäsi tavanomaisten hautajaisten mahdollisuutta. Kuolemia, joissa oikeus määräsi hiljaisen hautauksen, yhdistääkin muun muassa se, ettei lääkäri joko ollut ottanut kantaa mielentilaan tai ettei hän ollut voinut määrittää sitä ruumiinavauksen perusteella. Esimerkiksi Tieten tahtoen -alaluovussa käsittelemieni Fredrika Pulkkisen ja Maria Mulin ruumiinavauspöytäkirjoissa lääkäri ei maininnut sanallakaan mielentilaa. Kun ruumiinavauspöytäkirjat yhdistyivät todistajien lausuntoihin, joissa Pulkkista ja Mulia luonnehdittiin harvinaisen selväjärkiseksi ja viisaiksi, olivat lain suomat vaihtoehdot rajalliset: oikeus määräsi sekä Pulkkisen että Mulin hiljaisuudessa haudattaviksi.⁵³⁴ Kunnallinen käytös ei siis, toisin kuin todistajat olivat kenties toivoneet, yksinään taannut tavanomaisia hautajaisia vaan ratkaisevaa oli nimenomaan mielentila. Oikeuden päätös saattoikin perustua lääketieteellisen näytön konkreettiseen puutteeseen. Johanna Könttärin kohdalla oikeus totesi, että

[k]un on tullut osoitetuksi, että Johanna Hermansdotter [Könttären] riisti hengen itseltään, ja [kun] Piirilääri Tohtori N. Feodoroffsin tekemän ruumiin avauksen johdosta laaditusta asiakirjasta ilmenee, että ruumiinavauksessa ei löytynyt minkäänlaisia mielenhäiriöön viittaavia merkkejä, on Johanna Hermansdotterin ruumis haudattava hiljaisuudessa.⁵³⁵

Päätös on osoitus paitsi mielentilan keskeisyydestä myös materian aktiivisuudesta ja osallisuudesta itsemurhan määrittämisessä. Ruumis, josta puuttuivat mielenvian merkit, vaikutti itsemurhan täsmentymiseen täysissä järjissä tehdyksi ja sitä myöden hautaustapaa koskeneeseen päätökseen. Ruumis siis pakotti oikeuden tulkitsemaan itsemurhan tietyllä tavalla. Könttärin oikeudenkäynti ei liene poikkeus: materiaaliset toimijat ja tekijät – ruumis ja todistajat eleineen, äänenpainoineen ja ilmeineen – vaikuttivat itsemurhan määrittämiseen todennäköisesti myös muissa kuolemissa, erona vain oli se, ettei materian osallisuutta välttämättä ilmaistu yhtä selkeästi kuin Könttärin oikeudenkäyntipöytäkirjassa. Tästä epäsymmetriasta johtuen materia jäi näkymättömäksi, jolloin sen osallisuus teon määrittämiseen, itsemurhaa koskeneeseen päätökseen,

534 7/1875, LHA, KA; 332/1887, LHA, KA.

535 Keuruun vk 15.7.1875, I Cg:5, Jyväskylän tk, KA. Alldenstund utredt blifvit att Johanna Hermansdotter [Könttären] sjelf afhändt sig lifvet och af Provincialläkaren Doktor N. Feodoroffs öfver obduktionen af hennes döda kropp utfördade attest framgår att vid obduktionen icke förekommit några företecken andygdande sinnesförvirring, ty bör Johanna Hermansdotters kropp i stillhet begrafvas.

jäi noteeraamatta. Päätöksissä painottuivat näin ollen tietynlaiset toimijat, sellaiset, jotka saattoivat ilmaista itseään sanoin – ihmiset. Itsemurhan ei-inhimilliset ja materiaaliset ulottuvuudet suljettiin tällöin pois, jolloin itsemurha määrittyi inhimilliseksi, psykeen, mielenhäiriöiseen tai tervejärkiseen mieleen, palautuneeksi teoksi.

Sinällään oli harvinaista, että lääkäri määrätti, kuten hän Könttärin kohdalla teki, itsemurhan täysissä järjissä tehdyksi. Tätä saattoi osaltaan selittää ruumiinavauspöytäkirjojen oikeudellinen painoarvo. Tietoisuus siitä, että lausunnoilla oli, ainakin potentiaalisesti, ratkaiseva merkitys oikeudenkäynneissä, saattoi vaikuttaa siihen, että lääkärit pyrkivät välttämään selväjärkisyyden puolesta puhuneita lausuntoja ja määrittivät teon, mikäli ruumis tai muut seikat antoivat siihen mahdollisuuden, mielenhäiriössä tehdyksi. Itsemurhan kykeytyminen mielen häiriötiloihin ei siis välttämättä ollut vain medikalisaation oire. Kyse saattoi olla myös siitä, etteivät lääkärit omalla toiminnallaan halunneet edesauttaa päätöstä, joka olisi jälkeenjääneiden kannalta onneton.

Toisaalta mielentilan määrittämiseen saattoi, kuten *Obduktiopöydällä*-luvussa toin esiin, liittyä epävarmuutta. Lääkäri ei ottanut lainkaan kantaa Leena Husun ja Lydia Ekqvistin mielentilaan, kun taas Anna Lampilan ruumiinavaus ei tuonut asiaan selvyyttä, mutta lääkäri katsoi muiden, erittelemättömäksi jääneiden seikkojen nojalla Lampilan todennäköisesti tappaneen itsensä sekavassa mielentilassa. Kaikkien kolmen kohdalla oikeus määräsi hiljaisen hautauksen. Husun ja Ekqvistin kohdalla päätöksiin saattoivat vaikuttaa mielentilan avoimeksi jättäneet ruumiinavauspöytäkirjat. Näin ollen mielentilan avoimeksi jättäneet ruumiinavauspöytäkirjat saattoivat vaikuttaa selväjärkisyyden puolesta puhuneiden pöytäkirjojen tapaan kielteisesti oikeuden päätöksiin. Vähintäänkin tällaiset mielentilan täsmentämättömäksi jättäneet pöytäkirjat lisäsivät oikeuden tulkintamahdollisuuksia ja näin ollen myös hiljaisen hautauksen mahdollisuutta.

Lampilan, Husun ja Ekqvistin kohdalla päätöksiin saattoi vaikuttaa myös se, että he olivat joko yrittäneet itsemurhaa tai ilmaisseet haluavansa kuolla. Husu oli todistajien mukaan toistuvasti yrittänyt heittäytyä junan alle, kun taas Lampila ja Ekqvist olivat ilmaisseet haluavansa kuolla.⁵³⁶ Oikeudellisessa katsannossa itsemurhan yrittäminen tai sen pohtiminen implikoi harkintaa ja näin ollen sitä, ettei tekoa ollut tehty järjettömässä tilassa vaan että se oli tulosta rationaalisesta suunnittelusta – vainaja oli *päättänyt* tappaa itsensä.⁵³⁷ Mikäli kuolemantoiveet tai aiemmat itsemurhayritykset yhdistyivät lääketieteellisen

536 Luumäen tk 18.5.1892, Cac:7, Lappeen tk, KA; Itin ja Jaalan tk 17.3.1886, Cab:17, Iitin tk, KA; Tampereen ro 20.4.1885, Ca:56, I osasto, TamKA.

537 Wagner-Prenner 2000, 42–43. Marianne Wagner-Prenner ei tarkastele itsemurhaajien syntyakeisuutta vaan syntyakeisuutta ylipäätään. 1600-luvun itsemurhaioikeudenkäyntien osalta, ks. Miettinen 2015.

näytön vaillinaisuuteen tai sen suoranaiseen puutteeseen, olivat oikeuden tulkintamahdollisuudet sangen rajalliset. Oikeusistuinten päätökset noudattivat näin ollen lakia, panivat sen täytäntöön ja olivat siten lain loogisia seurauksia.

Myös vainajan käytös vaikutti päätöksiin.⁵³⁸ Tämä pöytäkirja Pimeältä puolelta -alaluvussa käsittelemäni naisiin, ilkeäksi luonnehdittuun Katarina Kainulaiseen, kaupungin putkassa hirttäytyneeseen, varkauteen ja lukuisiin muihin rikoksiin syyllistyneeseen Maria Suutariin, kopeaksi, ilkeäksi ja väkijuomiin taipuvaiseksi sanottuun Amalia Saarijärveen, sairasta lastaan taakkana pitäneeseen Maria Suuroseen ja juopottelevaan ja miestään pahoinpidelleeseen Anna Höökiin. Yhteistä näille kuolemille olivat kielteisistä ja ei-toivottavista ominaisuuksista kertoneet todistajanlausunnot: todistajien mukaan naiset olivat käyttäytyneet yhteisön normien vastaisesti, juopotelleet tai olleet väkivaltaisia, huonoja äitejä tai muutoin hankalia luonteeltaan. Tällaisten naisten kohdalla mielentilaa koskeneet lausunnot jäivät vähemmälle ja silloinkin, kun todistajat ottivat mielentilan esiin, he kertoivat täysijärkisydestä.⁵³⁹ Itsemurhia ei siis automaattisesti tulkittu mielenhäiriössä tehdyksi. Joidenkin kohdalla todistajat pikemminkin todistivat – joko suoraan tai epäsuoraan, mielentilasta vaikenemalla – päinvastaista, jolloin teon syy palautui itsemurhaajaan, tämän vaikeaan luonteeseen. Mielentila oli tällöin epäsuorasti käsitteilyjen keskiössä: todistajat vaikenivat siitä ja puhuivat sen sijaan vainajan moraalittomasta käytöksestä. Hiljaisuus, mielentilasta vaikeneminen, määrittyi rangaistuksen puolesta puhuneeksi tekijäksi, jolloin hiljaisuus puhui vaieten.⁵⁴⁰

Moraalittomiksi miellettyjen naisten kohdalla hiljainen hautaus hahmottui paheellisen elämän johdonmukaiseksi päätökseksi: heidät haudattiin samoin kuin he olivat eläneetkin, kunnianttomasti. Tässä suhteessa erityisen kiinnostava on itsensä hirttäneen Elisabeth Leppäniemen oikeudenkäynti.⁵⁴¹ Kuolemaa tutkinut raastuvanoikeus totesi olevan

osoitettu, että Elisabeth Leppäniemi tahdollansa surmasi itsensä sekä katsoo kohtuulliseksi määrätä Elisabeth Leppäniemen ruumiin pyövelin toimesta metsään vietäväksi ja maahan haudattavaksi.⁵⁴²

538 Salmela 2014; Miettinen 2015.

539 Pietarsaaren tk 5.2.1892, C3a:22, Uudenkaarlepyyn tk, KA.

540 Hiljaisuuden historiasta, ks. Englund 2004; Kaartinen (toim.) 2015. Vaintamises-ta tietoisena käytäntönä myöhäiskeskiaikaisen samasukupuolisen seksuaalisuuden kontekstissa, ks. Linkinen 2015. Hiljaisuudesta myöhäiskeskiajan inkvisition tietoi-sena strategiana, ks. Välimäki 2016.

541 Leppäniemen itsemurhasta, ks. myös Salmela 2014.

542 Kuopion ro 15.10.1873, Ca:56, KA. utredt, att Elisabeth Leppäniemi med vilja sig förgjort samt pröfvar derföre rättvist förordna, att Elisabeth Leppäniemis döda kropp skall af skarprättare till skogs föras och i jord grävas

Päätöksessä siteerattiin vuoden 1734 lakia, jonka mukaan tietten tahtoen itsensä surmannut tuli ”metzään wietämän teloittajalda ja maahan caiwettaman”.⁵⁴³ Kyse oli niin sanotusta häpeällisestä hautauksesta, jossa joku muu kuin pappi, esimerkiksi pyöveli, hautasi vainajan siunaamattomaan maahan. Vuoden 1869 kirkkolaki oli kuitenkin poistanut käytännön, jolloin päätös oli kirkkolain vastainen.⁵⁴⁴ Tätä todennäköisesti selitti Leppäniemen moraalittomuus: hän hirtti itsensä Kuopion kaupungin putkassa, jonne hän oli joutunut tultuaan pidettyksi irtolaisuudesta. Leppäniemi toimi tällöin varoittavana esimerkkinä, joka muistutti yhteisöä moraalittomuuden, niin itsemurhan kuin ylipäättään yhteisön normien vastaisen elämän, seurauksista. Poikkeavan hautaustavan yhtenä tarkoituksena olikin estää uudet itsemurhat. Kun hiljaisen hautauksen poistamista pohdittiin 1900-luvun alussa pidetyssä kirkolliskokouksessa, käytäntöä puolustettiin nimenomaan sen pelotevaikutuksella. Poikkeava hautaus määrittyi tällöin itsemurhien ehkäisykeinoksi, joskin epätehokkaaksi sellaiseksi, sillä kuten hiljaisen hautauksen poistamista kannattaneet tahot muistuttivat, itsemurhat olivat tilastojen valossa lisääntyneet.⁵⁴⁵

Toisekseen hiljainen hautaus oli rangaistus, väline, jolla ylläpidettiin yhteiskunnallista järjestystä ja rangaistiin poikkeavia.⁵⁴⁶ Luonteeltaan tällainen rangaistus oli poikkeuksellinen: vaikka se toimeenpantiin suhteessa väärintekijään, itsemurhaajan ruumiiseen, kohdistui se myös sivullisiin, omaisiin. Omaiset olivat näin ollen teon sijaissovittajia, jotka lunastivat vainajan rikoksen omalla kärsimyksellään ja häpeällään. Leppäniemen ja muiden moraalittomina pidettyjen vainajien kohdalla hiljaisen hautauksen merkitys saattoi kuitenkin olla toinen, sillä tuomio ei välttämättä kohdistunut niinkään omaisiin kuin vainajaan. Tästä vihjaa kirkkolaki, jonka mukaan

hiljaisen haudan-siunaamisen toimittaa pappi, mutta ilman minikäänlaisia menoja, puheita, saarnaa ja kellojen soittamista, ainoastansa likinäisimpäin omaisten läsnä ollessa, jos niitä on ja he tahtovat ruumista saattaa, sekä hautaamiseen välttämättömästi tarpeellisten henkien saapuvilla ollessa.⁵⁴⁷

543 Vuoden 1734 laki, Pahantegon Caari XIII:1.

544 Häpeällisestä hautauksesta, ks. esim. Rimpiläinen 1971; Pleijel 1983; Pentikäinen 1990; Lehikoinen 2011.

545 Pleijel 1983, 54; Nygård 1994, 129; Salmela 2015b, 261.

546 Skarin Frykman 2007, 36, 51–52 Hiljaisen hautauksen merkitystä koskevien huomioiden ensimmäinen versio ilmestyi vuonna 2015 julkaistun artikkelin osana, ks. Salmela 2015b.

547 Kirkkolaki 1869, 11. luku, 88§.

Sanamuoto implikoi, etteivät omaiset välttämättä tahtoneet olla hautajaisissa läsnä lainkaan, että myös he tuomitsivat teon ja osoittivat sen poissaolollaan. Hiljaisella hautauksella oli siten kaksinainen merkitys: se oli toisaalta omaiset häpäisevä käytäntö, toisaalta taas käytäntö, jolla omaiset saattoivat osoittaa, etteivät hekään hyväksyneet vainajan tekoa. Hyväksyttävyyteen ja vainajan kunniaan liittyi myös kirkkolaissa mainittu kirkonkellojen soittokielto, hautauksen tapahtuminen konkreettisesti hiljaisuudessa, josta toimituksen nimitys, hiljainen hautaus, niin ikään juontui.⁵⁴⁸ Kun tavallisesti kellojen lyödessä voitiin, kuten etnologi Nils-Arvid Bringéus toteaa, keskeyttää arkiset askareet, hiljentyä, riisua pääähine ja ristiä kädet – tehdä *kunniaa* vainajalle – ei vastaavaan ollut itsemurhaajien kohdalla mahdollisuutta.⁵⁴⁹ Kirkonkellot epäämällä evättiin siis mahdollisuus kunnioittaa ja surra vainajaa. Itsemurhaajilta kunniaa oli riisuttu pois ja tilalla oli häpeän merkitsemä hiljaisuus.

Rajatapauksia

Sikiönlähdetyt

Oikeudet joutuivat toisinaan pohtimaan, oliko tutkittavana ollut kuolema itsemurha vai ei. Tällaisiin epäselviin kuolemiin lukeutuivat mahdolliset vahinkokuolemat sekä kuolemat, joissa nainen oli kuolinhetkellä ollut raskaana. Aloitteiden jälkimmäisistä, piika Gustava Purasen kaltaisista, raskaana olleista naisista. Todistajat epäilivät Purasen nauttineen useaan otteeseen torakoiden torjuntaan käytettyä kupariarsenaattia⁵⁵⁰, ”rusakan myrkkyä”, ja voineen siksi pahoin. Eräs todistajista kertoi, että oli nähnyt Purasen paidassa

senlaisia merkkiä, kuin naisilla tavallisesti lapsen synnyttämisaikana on; sekä että tod[istaja]. oli nähnyt lumella sillä paikalla, johon vainajan isä oli viskannut sen veden, jolla hän oli hautonut vainajaa, erään kukkaron kaltaisen liha möhkäleeseen, ilman että tod[istaja]. kuitenkaan, vaikka oli tarkastellut sitä, sai selville, mitä se oikeastaan oli; myös oli tod[istaja]. vainajan paitoja pestessään nähnyt että ne olivat tuhrautuneet hyvin pahan näköisiksi.⁵⁵¹

Purasen kuolema olikin todistajien mukaan raskaudenkeskeyttämisen, aikalais-termein sikiönlähdettämisen, tahaton seuraus, ei tarkoituksellinen, oman hen-

548 Pleijel 1983, 23.

549 Bringéus 1958, 230.

550 Forsius 2003, [ei sivunumeroita].

551 Kivijärven sk 3.10.1883, II Ca:16 Saarijärven tk, KA.

gen riistämiseen tähdännyt teko.⁵⁵² Tällaiseen tulkintaan päätyi myös oikeus, jonka mukaan Gustava Puranen

on itse ollut syyppää ennenaikaiseen kuolemaansa ottamalla sisään ”rusakan myrkyksi” kutsuttua myrkyllistä ainetta, kuitenkin ainoastaan sillä ajaakseen ulos sikiön sisästänsä [--] ja siihen vaikutettavasta häpeästä, joka hänelle tulisi synnyttämällä äpärä-lapsen sekä siis olleen mielen kiihoituksessa ja viassa, jonka vuoksi K. O. katsoo hyväksi määrätä että hänet pitemmällä käsikirjassa määrätyllä tavalla haudataan.⁵⁵³

Purasen tuomio on poikkeuksellinen: kuolemat, joissa nainen oli kuolinhetkellä ollut raskaana, tuomittiin yleensä tahallisiksi itsemurhiksi. Oikeus esimerkiksi katsoi, että Anna Leinosen, Ida Wikströmin ja Mariana Laxin, joiden kaikkien todettiin ruumiinavauksessa olleen raskaana, tarkoituksena oli ollut riistää itseltään henki ja että kyse oli – päättäen oikeuden päätöksestä mainitusta hautaustavasta, hiljaisesta hautauksesta – harkitusta teosta.⁵⁵⁴

Purasen kohdalla annettua päätöstä, sen poikkeuksellisuutta, on mahdollista analysoida Katrina Jaworskin ajatusten viitoittamana. Jaworskin mukaan itsemurha on ymmärrettävissä butlerilaisittain toistoteoksi, joka ruumiillistuu eleiden – erilaisten tekotapojen – kautta ja joka tunnistetaan itsemurhaksi ruumiillisista merkeistä, aineistossani esimerkiksi hiertymistä, mustelmista, haavoista, veden pöhöttämästä ruumiista sekä keuhkoissa ja vatsassa olleesta vedestä.⁵⁵⁵ Kun hukuttautuminen ja hirttäytyminen taas olivat 1800-luvulla yleisiä itsemurhatapoja, oikeudenkäyntiprosessin eri toimijat, lääkärit, todistajat, tuomarit ja lautamiehet, tunnistivat näitä eleitä toistaneet naiset, hukuneina löydetty Leinosen ja Wikströmin sekä hirttonuorasta tavatun Laxin, itsemurhaajiksi. Puranen sitä vastoin nautti myrkyä ja toisti siten elettä, jota käyttivät itsemurhaajien ohella raskaudenkeskeytystä toivoneet naiset.⁵⁵⁶ Tästä johtuen myrkytys ei tuottanut yhtä selkeästi määriteltävää kuolemaa kuin hirttäytyminen ja hukuttautuminen.

Lisäksi Purasen määrittymistä sikiönsä lähdeksi naiseksi edesauttoi raskaudenkeskeyttämisen toteennäyttäminen. Todistaja oli kertonut sikiönlähde-
dettämisen materiaalisista merkeistä, lihamöykystä ja vereen tuhrautuneista paidoista, jolloin materia vaikutti Purasen kuoleman tulkittamiseen. Veri, liha-

552 Sikiönlähde-
dettämisen materiaalisista merkeistä, lihamöykystä ja vereen tuhrautuneista paidoista, jolloin materia vaikutti Purasen kuoleman tulkittamiseen. Veri, liha-

553 Kivijärven sk 3.10.1883, II Ca:16 Saarijärven tk, KA.

554 Pudasjärven sk 12.10.1886, CIa:82, Kemin tk II, KA; Elimäen ja Anjalan tk 25.4.1887, Caa:13, Iitin tk, KA; Helsingin ro 8.4.1890, CbII:46, II osasto, HelKA.

555 Jaworski 2014, 40–41.

556 Nygård 1994, 55, 57–58.

möykyt sekä ruumiinavauspöytäkirjassa mainittu myrkytulehduttama vatsa, raskaudesta kertonut kohtu ja rinnat vaikuttivat kuoleman määrittymiseen raskaudenkeskeytyksen tahattomaksi seuraukseksi, ei itsemurhaksi.

Oikeudet eivät kuitenkaan automaattisesti määritelleet raskaana olleen naisen myrkytyskuolemaa sikiönlähdettämiseksi. Räätäli Viktor Liljelundin ja hänen vaimonsa luona palvelijana toiminut Johanna Malmström oli jo pidemmän aikaa oksennellut, valittanut olevansa sairas ja kertonut käyttävänsä lääkettä sairautensa nujertamiseksi ja lopulta kuollut äkillisesti. Paikalle haetun lääkärin mukaan Malmström oli ollut raskaana, minkä myös ruumiinavaus vahvisti. Räätäli kertoikin, että Malmströmin luona oli vierailut nimeämättömäksi jäänyt puutarhurioppilas, ja kun Malmström oli ennen kuolemaansa näyttänyt raskasmieliseltä ja ollut tavanomaista hiljaisempi, arveli Liljelund, joka kielsi tienneensä Malmströmin raskaudesta, että ”Johanna Albertina Malmström ei halunnut riistää itseltään henkeä, lähdeää sikiönsä kylläkin”.⁵⁵⁷ Raastuvanoikeus oli kuitenkin eri mieltä. Sen mukaan ”Johanna Albertina Malmström on kuollut oman käden kautta”.⁵⁵⁸ Osaltaan raastuvanoikeuden päätöstä saattoi selittää se, että sikiönlähdetyks jäi todistajan esittämäksi otaksumaksi, jota ei voitu suoraan näyttää toteen, sillä raskaudenkeskeytyksen materiaaliset merkit, sikiö ja verijäljet, puuttuivat.⁵⁵⁹ Fyysisten todisteiden puuttuessa Malmströmin kuolema määrittyi, toisin kuin Purasen, itsemurhaksi.

Malmströmin tuomioon saattoivat vaikuttaa myös moraaliset tekijät. Kuten edellä tarkastelemani Purasen päätös osoittaa, oikeudenkäynneissä, joissa kuolema kategorisoitiin sikiönlähdetykseksi, itsemurhasyyte raukeni, jolloin oikeus ei myöskään voinut langettaa teosta määrättyä rangaistusta, hiljaista hautausta. Sikiön kuolemaan johtanut teko jäi tällöin tuomitsematta, mikä puolestaan implikoi, ettei tekoa pidetty tuomittavana. Sikiönlähdettäminen ja lapsenmurha olivat kuitenkin kriminalisoituja tekoja: tahallisesta lapsenmurhasta voitiin tuomita neljästä kymmeneen vuotta kuritushuonevankeutta, ja myös sikiönlähdetyks oli rangaistavaa.⁵⁶⁰ Viranomaisten asennoitumista kuvaa se, että he luonnehtivat mielentilatutkimukseen joutuneita lapsenmurhainta kevytkenkäisiksi naisiksi, jolloin rikos määrittyi heidän omaksi viakseen.⁵⁶¹

557 Helsingin ro 1.8.1890, CbII:47 II osasto, HelKA. Johanna Albertina Malmström icke velat afhända sig sjelf lifvet, men väl att hon emot fördrifva sitt foster.

558 Helsingin ro 1.8.1890, CbII:47 II osasto, HelKA. Johanna Albertina Malmström genom egen handavärkan ljutit döden.

559 Ruumiinavauksen yhteydessä tehdyssä oikeuskemiallisessa tutkimuksessa myrkyä ei löytynyt, kuten ei toisaalta ollut löytynyt Purasenkaan näytteistä. Purasen kohdalla lääkäri kuitenkin katsoi vatsan tulehduksen johtuneen myrkyästä.

560 Ervasti 1994, 29, 32; Hietikko 2003, 6–9; Saarimäki 2010, 89; Rautelin 2009, 10–15.

561 Ahlbeck-Rehn 2006, 210–211. Lastenmurhasta 1700-luvun osalta, ks. Rautelin 2009. Naisrikollisten siveettömyydestä, ks. myös Shapiro 1996; Petersen 2001; Ahlbeck 2015.

Kielteiset asenteet todennäköisesti mahdollistivat, sikiönlähdetyksen materiaalien merkkien puutteen ohella, sen, että oikeus katsoi todistajanlausuntojen vastaisesti myrkytykseen kuolleen Johanna Malmströmin kuoleman itsemurhaksi. Tulkitsemalla kuoleman itsemurhaksi oikeus saattoi osoittaa teon olleen moraalisesti väärin, rangaista tekijää tuomitsemalla tämä hiljaisuuteen.

Tästä oli nähdäkseeni kyse myös itsensä ja yksivuotiaan tyttärensä hukuttaneen Anna Soinisen kohdalla. Oikeudessa kuultu aviomies ei osannut selittää vaimonsa tekoa; vaimo oli kyllä valittanut alapääkipuja mutta ei kuitenkaan ollut heikkomielinen ja puolisoiden välitkin olivat miehen mukaan olleet hyvät. Yhtä poikkeusta lukuun ottamatta todistajat vahvistivat aviomiehen kertoman: vaimo oli ollut ymmärrykseltään terve, joskaan hän ei, kuten eräs todistajista asian ilmaisi, aina ollut ihan viisaimmasta päästä. Todistajia kuultuaan oikeus teki päätöksen, jonka mukaan

Anna Soininen, ilman että olisi kärsinyt mielenvikaisuudesta, hukuttamalla riisti hengen itseltään, [ja] samassa yhteydessä kuoli myös hänen noin yksivuotias tyttölapsensa, minkä kaiken huomioon ottaen Kihlakunnanoikeus katsoo oikeudenmukaiseksi määrätä heidän ruumiinsa haudattaviksi voimassaolevan Kirkkolain määräysten mukaisesti.⁵⁶²

Soinisen kaltainen, lapsensa tappanut nainen rikkoi hyvää äitiyttä koskeneita käsityksiä, teki teon, joka oli paitsi käsittämätön myös tuomittava. Tuomitseminen voitiin tällöin osoittaa tulkitsemalla teko täysissä järjissä tehdyksi, jolloin vastuu teosta siirtyi Soiniselle. Samalla aviomiehen syyllisyys helpottui: vastuu oli vaimon, ei aviomiehen, jolla ei ollut teon kanssa mitään tekemistä. Aviomiehen syyttömyyteen viittasivat myös todistajat. Eräs heistä kertoi kuulleensa, kuinka Soininen oli valittanut miehensä laiskuutta, kun taas muut todistajat kertoivat, että vaikka perhe oli köyhä, leivästä ei kuitenkaan ollut koskaan pulaa. Tällaiset lausunnot horjuttivat vaimon esittämien laiskuussyytösten uskottavuutta: perhe ei ollut nähnyt nälkää, jolloin aviomies ei voinut, toisin kuin vaimo väitti, olla laiska tai ainakaan niin laiska, että perheen elanto olisi siitä kärsinyt. Teon syynä ei näin ollen voitu pitää aviomiestä. Oikeuden päätöksessä ja todistajanlausunnoissa olikin osittain kyse tavasta, jolla yhteisö käsitteli tapahtumaa: vastuu teosta siirrettiin tekijälle, joka oli kuollut ja siten maallisen vastuun ulottumattomissa toisin kuin aviomies, jonka tuli elää syyllisyydentunteidensa kanssa. Vastuun siirtäminen vaimolle mahdollisti sen, että yhteisö

562 Heinäveden sk 9.11.1882, Caa:19, Rantasalmen tk, KA. Anna Soininen, utan att hafva lidit af sinnesrubbnig, sjelf genom drunkning afhändt sig lifvet, dervid äfven hennes vidpass ett åriga flickebarn omkommit, i anseende hvartill Hrn pröfvat rättvist förordna att deras döda kroppar skola efter bestämningarna i gällande Kyrkolag begrafvas.

– ja ennen kaikkea aviomies – saattoi (yrittää) jatkaa elämäänsä hirvittävästä tapahtumasta huolimatta.

Tässä suhteessa Soinisen ja tämän lapsen hautaustapaa koskenut epämääräisyys on kiinnostava: oikeuden mukaan ruumiit oli haudattava kirkkolain määräysten mukaisesti. Äidin hautaustavassa ei liene ollut epäselvyyttä, olihan vakain tuumin itsensä surmanneet haudattava hiljaisuudessa, mutta lapsen hautaustapa oli sitä vastoin monitulkintaisempi, sillä oikeuden päätös jätti avoimeksi sen, oliko *molemmat* haudattava samalla tavalla. Kirkkolain mukaan syntykeellisten itsemurhaajien ohella hiljaisuudessa oli haudattava muun muassa kuolleenä syntyneet ja/tai kastamatta kuolleet lapset sekä rikoksen teossa kuolleet, jolloin – olettaen, että lapsi oli kastettu – tavanomainen hautaaminen olisi noudattanut lain kirjainta. Oikeuden antaman päätöksen muotoilu jätti asian kuitenkin avoimeksi. Pappi oli näin ollen kuoleman viimekätinen määrittelijä: hautaustapa oli käytäntö, joka konkretisoi kuolintavan. Itsemurhaajien kohdalla hiljaisen hautauksen hiljaisuudella olikin aivan oma pedagoginen merkityksensä. Hiljaisuus teki synnin korvin kuultavaksi ja muistutti itsemurhan moraalittomuudesta.⁵⁶³

Vahinko

Totesin edellisessä luvussa hukkumisen olleen itsemurhaksi määriteltävä kuolintapa. Näin olikin, jos hukkuja oli raskaana ollut nainen. Muulloin hukkumiskuoleman määrittely ei ollut yhtä yksiselitteistä, sillä hukkumisen päämäärä, intentio, ei välttämättä ollut ilmeinen. Vainaja oli saattanut joutua veden varaan vahingossa, kun taas hirttämistä, ampumista ja teräseella viiltämistä oli vaikeampi pitää vahinkona.⁵⁶⁴ Hukkumisen häilyvyyttä ja oikeudenkäynnin roolia kuoleman täsmentäneenä välineistönä ilmentävätkin oikeuskäsittelyt, joissa todistajat ja oikeusistuimet olivat eri mieltä kuolemansyystä. Todistajat pitivät esimerkiksi Lusiina Haapakankaan, Kivun mieli -alaluvussa käsittelemäni, rintataudista kärsineen ja joesta hukkuneena löytyneen talonemännän, kuolemaa itsemurhana, kun taas oikeuden mukaan

ei ole tarkoin selväksi käynyt, josko Lusiina Haapakangas on surmannut itsensä vai kuollut tapaturman kautta, sentähden ja kun ei myöskään ole syytä luulotella, että joku toinen olisi tähän kuolemantapaukseen tavalla tahi toisella vaikuttanut, näkee Kihlakunnanoikeus Rikoskaaren 13 luvun 3§n ja 1869 vuoden Kirkkolain 83§ mukaan

563 Hiljaisuudesta ja synnistä, ks. myös Salmela 2015b.

564 Persson 1998, 152, 194–195.

hyväksi määrätä, että Lusiina Haapakankaan ruumis on kunniallisesti haudattava.⁵⁶⁵

Oikeuden mukaan kuolema ei ollut yksiselitteisesti todistettavissa itsemurhaksi, jolloin se määräsi ruumiin haudattavaksi tavanomaisin menoin. Päätöksessä toteutui tällöin todistelua koskenut periaate, jonka mukaan riitaiset ja epäiltävät seikat oli – mikäli niitä mielittiin käyttäen tuomion perusteena – vahvistettava riidattomiksi ja epäilemättömiksi.⁵⁶⁶ Haapakankaan kohdalla epävarmaa oli hukkumisen tarkoituksellisuus: kukaan ei ollut nähnyt hukkumista, sitä, *miten* Haapakangas oli joutunut veden varaan, oliko hän pudonnut joentörmältä, liukastunut, saanut sairauskohtauksen vai pikemminkin itse mennyt veteen. Silminnäkijöiden puute päti tietysti valtaosaan itsemurhasta, mutta hukkumiskuolemissa todistajien puute oli omiaan lisäämään kuoleman tulkinnanvaraisuutta. Tästä huolimatta vain pieni osa oikeudessa käsitellyistä hukkumiskuolemista tulkittiin vahingoiksi.⁵⁶⁷

Määritymiseen vaikuttivat tällöin tekijät, joiden moninaisuutta ilmentää kaivon hukkuneen Anna Andersdotterin oikeudenkäynti. Oikeuden mukaan

ei ole pienintäkään syytä edes epäillä, että Anna Andersdotter olisi kuollut toisen myötävaikutuksesta, samoin kuin että poliisitutkinnoissa kuultujen henkilöiden lausuntojen perusteella Anna Andersdotter oli aina katoamiseensa asti ollut rauhallinen ja tasainen luonteeltaan ja että mitään syytä lyhentää elämää ei voitu löytää, [minkä vuoksi] Kihlakunnanoikeus katsoo olevan oletettavaa, että kun Anna Andersdotter 13. huhtikuuta viiden paikkeilla aamulla läksi yksinään ulos tuvasta, hän putosi pimeässä pihamaalla olevaan kaivon vahingossa ja kuoli, [ja] ottaen tämän huomioon Kihlakunnanoikeus katsoo hyväksi määrätä Anna Andersdotterin ruumiin tavanomaisella tavalla haudattavaksi.⁵⁶⁸

565 Kalajoen vk 11.7.1889, CIIIa:116, Salon tk II, KA.

566 Nousiainen 1993, 523–526.

567 Osa hukuttautumalla tehdyistä itsemurhista saattoi jäädä kokonaan tunnistamatta. Tilastojen valossa hukuttautuminen oli naisten suosima itsemurhatapa: 1800-luvun lopulla noin 37 prosenttia naisista hukuttautui, miehistä vain 12, jolloin on mahdollista, että suurempi osa naisten kuin miesten itsemurhista jäi tilastoimatta, mikä puolestaan edesauttoi itsemurhan määritymistä nimenomaan miehiseksi kuolintavaksi. Itsemurhatilastoista ja tilastoinnin ongelmista, ks. Nygård 1994, 26–27, 29, 54–56; Kushner 1985b, passim; Anderson 1987, 9–40; Luef 2013, 671; Myllykangas 2014b, 61–62, 64, 71–72, 76–77, 92.

568 Iitin sk 11.10.1878, Cab:4, Iitin tk, KA. ej ringaste skäl förefinner att ens misstänka att Anna Andersdotter ljutit döden genom annans handaverkan samt genom vid polisundersökningen den nu afhörda personers utsago Anna Andersdotter ända till

Huomio kiinnittyy ensinnäkin päätöksen alussa ilmaistuun ehdottomuuteen: oikeuden mukaan ei ollut pienintäkään syytä edes epäillä, että kuolema olisi ollut toisen aiheuttama. Huomautus saattoi liittyä piikana toimineen Anna Andersdotterin ja hänen palveluspaikkansa emännän väliseen kiistaan. Emäntä oli todistajan mukaan moittinut Anna Andersdotteria siitä, että tämä oli kerinyt lampaat huonosti. Emäntä myönsikin tämän mutta kielsi olleensa ilkeä tai muutoin myötävaikuttaneen omalla käytöksellään oikeudessa tutkittuun tekkoon. Päätöksessä ilmaistu ehdottomuus oli näin ollen keino perustella päätös, osoittaa, että oikeus oli ehdottoman varma siitä, ettei kuolema ollut ulkopuolisen tahon aiheuttama.

Toisaalta oikeus katsoi, ettei Anna Andersdotter ollut kuollut, toisin kuin emäntä ja muut todistajat olettivat, oman käden kautta. Oikeuden mukaan todistajanlausunnot osoittivat tämän olleen rauhallinen ja tasainen, eikä oikeudenkäynnissä ollut tullut ilmi mitään muutakaan syytä, miksi hän olisi tappanut itsensä. Kuolema ei siis täyttänyt itsemurhan tunnusmerkkejä: Anna Andersdotterilla ei ollut motiivia – oikeuden mukaan itsemurha siis tehtiin aina jostakin syystä – eikä hänellä ollut itsemurhaajalle ominaista, rauhatonta ja epävakaa luonnetta. Siksi hän, kello viiden aikaan aamulla, pimeyden vielä vallitessa, *putosi* pikemminkin kuin pudottautui kaivoon. Pimeys, ei-inhimillinen tekijä, vaikutti tällöin Andersdotterin kuoleman määrittymiseen, mahdollisti sen, että oikeus saattoi tulkita kuoleman tapaturmaiseksi.

1800-luvun jälkipuolen tuomioistuimissa käsitellyt kuolemat olivatkin inhimillisen ja ei-inhimillisen, materian ja diskurssin, lomittumia, eri toimijoita – todistajat, tuomarit, nimismiehet, vainajat, sään, vuorokaudenajat ja niin edelleen – sisältäneitä maailman hetkellisiä ja paikallisia kokoonpanoja, valmiina järjestymään toisin välineistössä tapahtuneiden muutosten myötä. Kuoleman täsmentymisen kannalta ratkaisevaa saattoikin olla se, kuka oikeudessa *ei* todistanut. Oikeus totesi, että koska metsästä kuolleena löydetyn Johanna Jyljänkankaan kuolemaa

tutkittaessa ei löytynyt mitään, mikä osoittaisi Johanna Jyljänkankaan kuolleen toisen käden kautta tai että hänen kuolemansa olisi muutoin ollut toisen aiheuttama, ja koska myös selvitys mainitun vainajan kuolemaan johtaneista tosiseikoista puuttuu, raukeavat kaikki asiassa

sitt försvinnande varit af ett stilla och jemnt lynne och någon orsak för henne att sjelf förkorta sig lifvet ej kunnat upptäcka anser Häradsrätten antagligt, att Anna Andersdotter då hon den 13 sistvikne April klockan vidpass fyra om morgon ensam begifvit sig ut ur hemmanets stuga, i mörkret af våda fall i den å gårdsplanen befintliga brunnen och sålunda ljutit döden i anseende hvartill Häradsrätten finner godt förgöra dess må Anna Andersdotters döda kropp på vanligt sätt begrafvas.

annetut lisälausunnot ja saa vainaja Johanna Jyljänkankaan ruumiin haudata, ellei näin jo ole tapahtunut, kunniallisesti.⁵⁶⁹

Oikeus vetosi kuolinolosuhteiden epäselvyyteen: Jyljänkangas oli löydetty metsästä kuristuneena ja koska tämä oli ulkopaikkakuntalainen, ensi alkuun ei tiedetty, kuka vainaja oli. Lisätodistajien kuulemiseksi – päätöksessä mainitut lisälausunnot – kuoleman käsittelyä jatkettiin seuraavilla käräjillä, jolloin oikeudessa kuultiin Jyljänkankaan sisaren miestä. Tämä kertoi, että Jyljänkangas oli lähtenyt kotoaan, jonne jäivät myös hänen viisi lastaan, ja että tämän jälkeen häntä ei enää koskaan ollut nähty.⁵⁷⁰ Oikeuden epätietoisuutta lisäsi entisestään se, että henkilöä, joka oli nähnyt Jyljänkankaan vähän ennen tämän kuolemaa ja joka olisi siten voinut antaa lisävalaistusta asiaan, ei yrityksistä huolimatta ollut tavoitettu. Todistajan puute vaikutti täten siihen, ettei Jyljänkankaan kuolemaa voitu varmuudella osoittaa ainakaan vakain tuumin tehdyksi itsemurhaksi – oikeushan jätti tarkemmin erittelemättä, miten Jyljänkangas oli tarkalleen ottaen kuollut, omakätisesti vai vahingossa. Jyljänkankaan oikeudenkäynti osoittaakin, että hukkumiskuolemien ohella tulkinnanvaraisia olivat ylipäätään kuolemat, joissa kuolinolosuhteet olivat – kuolintavasta riippumatta – epäselvät.

Epäselvien kuolinolosuhteiden lisäksi vainajan ikä vaikutti kuoleman määrittymiseen. 11-vuotias torpparin tytär Adolfina Uotinen, joka oikeudessa kuollun isän mukaan oppi helposti lukemaan ja hoitamaan muutkin hänen ikäiselleen sopivat askareet ja oli lisäksi tottelevainen sekä ennen kuolemaansa hilpeä ja iloinen, löytyi hirttäytyenä tuvasta, jonne hän oli jäänyt muun perheen mentyä saunaan. Isä piti kuolemaa vahinkona, samoin lääkäri, jonka mukaan

tytön tarkoituksena on [epäilemättä] ollut joko tosissaan riistää hirttämällä henki itseltään tai – ja mikä hänen ikänsä ja kuolemaa edeltäneen iloisuutensa huomioon ottaen on ollut todennäköisempää – omavaltaisesti laittanut narun kaulaansa, mutta narun painautuminen kurkkuun onkin aikaansaanut yhtäkkisen oksentamisen, jolloin oksennus on [--] aiheuttanut tukehtumisen.⁵⁷¹

- 569 Limingan tk 31.3.1875, CIVa:133, Oulun tk II, KA. Som af undersökningen i målet ingen utredning wunnits, att afl. Johanna Jyljänkangas skulle tillsatt lifvet genom annans handaverkan eller stå någon annan warit wällande till hennes död, ty då jemväl fullständig utredning saknas om rätta orsaker till bemälde affidnes död, förfaller allt vidare utlåtande i saken och skall affidne Johanna Jyljänkangas döda kropp, derent sådant icke redan skett, hederligen begrafvas
- 570 Limingan sk 21.11.1874, CIVa:132, Oulun tk II, KA; Limingan tk 31.3.1875, CIVa:133, Oulun tk II, KA.
- 571 4/1882, LHA, KA. flickan [har utan twifvel] antingen haft för afsigt att på alvar afhändt sig lifvet genom hängning, eller och – hvilket i betraktande af hennes ålder och glädtigt sinnesstämning före död tillfället synes sannolikare – af sjelfsväld

Kuolema täsmentyi lausunnossa vahingoksi vainajan ominaisuuksien, tämän nuoren iän ja hilpeän luonteen, perusteella. Oikeus vahvisti lääkärin näkemyksen todetessaan, että Adolfina Uotinen oli ”kuollut omasta tuottamuksesta tukehtumalla, [--] ja kun on todennäköistä, että hän aiheutti itse tämän, hänen ruumiinsa on haudattava kunniallisesti”.⁵⁷² Kuolema oli ollut tuottamuksellinen, siis vahinko. Päätös noudatti näin aikakauden oikeusoppineiden näkemyksiä, joiden mukaan lapsia oli pidettävä syyntakeettomina. Vaikka oikeus siis olisikin määritellyt Uotisen kuoleman itsemurhaksi, se ei tämän näkemyksen mukaan olisi voinut pitää sitä ainakaan vakain tuumin tehtynä.

Myös laki suhtautui lasten tekemiin rikoksiin eri tavoin kuin aikuisten: vuoden 1734 lain mukaan alle 15-vuotiaiden tekemiin rikoksiin sovellettiin lievempää rangaistusasteikkoa.⁵⁷³ Onkin kiinnostavaa, ettei itsemurhaa säädellessä pykälässä eritelty erikseen, toisin kuin vaikkapa tapon kohdalla, itsemurhia, joissa tekijä oli lapsi. Tämä ilmentää, millaisena – kenen tekemänä – tekona itsemurhaa pidettiin: itsemurhaaja oli aikuinen, ei lapsi. Ruumiinavaus- ja oikeudenkäyntipöytäkirjojen perusteella lasten itsemurhat eivät kuitenkaan olleet tuntemattomia, joskin harvinaisia.⁵⁷⁴

Niinpä oikeudessa tutkittiin myös 13-vuotiaan torpparin tyttären Amanda Korströmin kuolemaa. Todistajat kertoivat, että Korström oli päivää ennen kuolemaansa – hänet löydettiin kaivosta hukkuneena – suuttunut leikinlaskusta ja lähtenyt tiehensä ilman, että kukaan olisi voinut aavistaa hänen aikovan tappaa itsensä. Tekoon ei todistajien mukaan ollut pienintäkään syytä, eikä Korström myöskään ollut heikkomielinen. Oikeudenpäätös vahvisti todistajien näkemyksen:

Kihlakunnanoikeus katsoo osoitetuksi, että alaikäinen Amanda Korström [--] ilman tiedettyä syytä hyppäsi kaivoon ja kuoli sillä tavoin tukehtumalla veteen, minkä tähden Amanda Korströmin ruumis on haudattava voimassa olevan Kirkkolain 88. § säädetyllä lyhyemmällä tavalla.⁵⁷⁵

[--] fästadt snaran kring sin hals, men vid dess tryckning på strupen öfverfallits af kräkningar, hvarom de uppkräkta ämnena [--] vållat qväfningen.

572 Juvan tk 17.4.1882, Caa:80, Juvan tk, KA. genom eget förvällande affidit genom qväfning, [--] och då sannolikt är att hon af sjelfsväld föranledts dertill, hennes lik skall hederligen begravas.

573 Vuoden 1734 laki, Pahantegon Caari XXXI:1. Ks. myös Pajujoja 1995, 57.

574 Lasten ja nuorten itsemurhia ruumiinavauspöytäkirjoissa, ks. esim. 151/1878, LHA, KA; 35/1880, LHA, KA; 314/1888, LHA, KA; 320/1894, LHA, KA. Lasten itsemurhista 1900-luvun psykiatriassa, ks. Myllykangas & Parhi 2016.

575 Kemiön tk 26.2.1883, Ca2:7, Piikkiön tk, KA. Häradsrätten finner utredt att minderåriga Amanda Korström [--] utan känd orsak kastat sig i en brunn och der genom qväfning i vattnet ljutit döden, hvarföre Amanda Korströms döda kropp skall begravas på det kortare sätt som förekrifves i 88. § afgällande Kyrkolag.

Päätäten tuomiossa mainitusta hautaustavasta, hiljaisesta hautauksesta, oikeus katsoi Korströmin hypänneen kaivoon tieteen tahtoen. Näin siitäkin huolimatta, että oikeus määritteli Korströmin eksplisiittiseksi alaikäiseksi. Tätä selittää kenties se, että toisin kuin 11-vuotias Adolfina Uotinen, Korström oli jo toisen palveluksessa: hän palveli piikana. Näin ollen ratkaisevaa oli Korströmin sosiaalinen, ei niinkään hänen biologinen, ikänsä. Hieman vastaavasta puhuu englantilaisia vuosien 1850–1914 seksuaalirikoksia tarkastellut Victoria Bates. Raikaussyytös voitiin Batesin mukaan hylätä, jos tyttö ei käyttäytynyt ikänsä mukaisesti – lapsellisesti – tai jos hänen ruumiinsa oli biologiseen ikään nähden liian kehittynyt. Oikeuslääkärit eivät näin ollen vain raportoineet ruumiillisista vammoista, he merkityksellistivät ne ja tekivät sen suhteessa iän ja sukupuolen kaltaisiin kategorioihin.⁵⁷⁶ Myös Amanda Korströmin, ja aivan erityisesti Adolfina Uotisen, oikeudenkäynti tuo esiin iän ja kuolemansyyntä määrittämisen välisen yhteyden: Uotisen nuori ikä yhdistettynä siihen, että hän oli vielä vanhempiansa elättämä, vaikutti oikeuden päätökseen, jonka mukaan hirttäytyminen oli tahallisen teon sijaan vahinko. Itsemurhien kohdalla vainajan iällä oli siis merkitystä, sillä ikä vaikutti osaltaan siihen, millaiseksi kuolema oikeuden päätöksessä täsmentyi.

*

Tässä luvussa analysoimani oikeuden päätökset pysäyttivät kuolemien muotoutumisen ja vakiinnuttivat niille tietyn muodon ja merkityksen. Päätökset muuttivat vainajien ruumiit itsemurhaajien ruumiiksi ja näin ollen ruumiiksi, joita käsiteltiin eri tavoin kuin muita ruumiita. Hiljaisen hautauksen häpeällisyydestä johtuen todistajat koettivat vaikuttaa oikeuden päätöksiin: he saattoivat vedota vainajan kunniallisuuteen ja hyvyteen tai vedota tämän mielenvikaisuuteen. Toisaalta yhteisön normeja rikkoneiden, juopotelleiden ja väkivaltaisten sekä lastaan taakkana pitäneiden naisten kohdalla mielentilasta voitiin vaieta tai todistaa selväjärkisyyden puolesta, jolloin he määrittyivät teostaan vastuullisiksi vainajiksi. Mielenvikaisuuteen ei siten vedottu automaattisesti; niin toimittiin vain sellaisten vainajien kohdalla, joiden katsottiin ansainneen kunnialliset hautajaiset.

Tuomioistuimissa annettujen todistajanlausuntojen suhteen 1800-luvun jälkipuolen oikeudenkäynnit olivatkin jatkumoa esimodernin ajan itsemurha-oikeudenkäynneille, joissa vainajan nauttima sosiaalinen arvostus vaikutti

576 Bates 2015, passim, esim. 1–2.

päätöksiin. Erona esimoderniin oli lääkäreiden painoarvon kasvaminen. Toisin kuin 1600-luvulla, 1800-luvun jälkipuolella lääkäreiden näkemyksillä oli painoarvoa, sillä mielenhäiriön puolesta puhunut ruumiinavauspöytäkirja edesauttoi tavanomaisten hautajaisten saamista. Toisaalta oikeuden päätöksiin vaikuttivat lääkäreiden ohella muutkin tekijät, paitsi maallikkotodistajat ja todistajien uskottavuuteen liittyneet fyysiset ja diskursiiviset tekijät, sanat ja eleet, myös vuorokaudenaikojen, raskaudenkeskeytyksen fyysisten merkkien ja itsemurhatapojen kaltaiset, materiaaliset ja ei-inhimilliset tekijät. Viime kädessä päätös oli aina oikeuden, joka saattoi halutessaan ohittaa todistajien, niin maallikoiden kuin lääkäreidenkin, näkemykset. Tuomarit, lautamiehet ja raatimiehet päättivät, minkälaisille seikoille he antoivat painoarvoa ja millaiseksi kuoleman näiden seikkojen perusteella määrittyi. Kuoleman häilyvyys näkyi oikeuden päätöksinä, jotka määrittivät yhden hukkumiskuoleman vahingoksi, toisen tahalliseksi itsemurhaksi. Oikeudenkäynnit toimivat tällöin välineistöinä, jotka muotoilivat ja tuottivat kuolemia, määrittivät ne tietynlaisiksi – tietyllä tavalla ja tietyssä mielentilassa tehdyiksi – kuolemiksi.

Lopuksi

Ruotsalaishistorioitsija Anders Ekströmin mukaan itsemurha on kuolema, joka vaatii selityksen.⁵⁷⁷ Se herättää kysymyksiä, saa pohtimaan tekoon johtaneita syitä ja itsemurhalle altistavia tekijöitä. Itsemurhan analysointi on ollut myös tämän tutkimuksen keskiössä. Olen kysynyt, mikä itsemurha on ja miten se muotoutui 1800-luvun jälkipuolen tuomioistuinprosesseissa, ruumiinavauksissa ja oikeudenkäynneissä. 1800-luvun jälkipuolen Suomessa ruumiin löytyminen käynnisti oikeusprosessin, jossa kuolema tempautui oikeuskoneiston rattaisiin. Kuolemaa tutki ensin poliisiviranomainen, sitten lääkäri ja lopulta oikeus. Itsemurhaa säädelleet lait, vuoden 1869 kirkkolaki ja vuoden 1734 laki, ohjasivat tuomioistuimessa käsitellyn kuoleman jäsentymistä muotoon, joka salli oikeuden päättää, miten ruumis oli haudattava. Kuolema täsmentyi tällöin tietynlaiseksi – tietyllä tavalla, tietyissä olosuhteissa ja tietyssä mielentilassa toimeenpannuksi – kuolemaksi. Samalla monimutkaisissa suhteissa syntynyt kuolema yksinkertaistui, siellä täällä olevat langat punoutuivat siististi yhteen niin, että tapahtumista oli erotettavissa alku ja loppu, syy ja seuraus.

Olen analysoinut tätä tuomioistuimissa käynnissä ollutta itsemurhien muotoutumista Karen Baradin toimijuusrealismin viitoittamana. Metodologisen tavoitteenani on ollut uusmaterialismista innoittuneen historian lukutavan kehittäminen. Tutkimuksessani olen tarkastellut lakia, en niinkään diskurssina, vaan konkreettisenä koneistona, eri prosesseista ja toimijoista koostuneena välineistönä, joka muotoili ja tuotti rikokseksi määriteltyjä kuolemia, itsemurhia. Muotonsa ja merkityksensä jo saaneiden itsemurhien sijaan olen aloittanut analyysin keskeltä, tilanteesta, jolloin niillä ei vielä ollut määrättyä olomuotoa. Diskursiivisten ja kulttuuristen tekijöiden ohella olen kiinnittänyt huomiota itsemurhien materiaalsiin ja ei-inhimillisiin ulottuvuuksiin.

Baradilaisen lukutavan myötä itsemurha on hahmottunut moninaiseksi ilmiöksi. Tutkimukseni osoittaa, että 1800-luvun jälkipuolella itsemurha ei palautunut yksinomaan psyykeen tai inhimillisiin tekijöihin vaan hahmottui tuomioistuinprosesseissa ilmiöksi, jonka muotoutumiseen osallistuivat inhimillisten toimijoiden ohella monet materiaaliset ja ei-inhimilliset toimijat. Tutkimukseni haastaakin mielenterveysongelmia painottavat nykykäsitteet ja

osoittaa nykyisten keskusteluiden historialliset juuret: tutkimukseni tuo esiin, että psykyä korostavien selitysmallien siemenet kylvettiin 1800-luvulla, jolloin itsemurha alettiin enenevässä määrin ymmärtää lääketieteen erityisalaan kuuluvaksi, mielenterveyteen kytkeytyneeksi ongelmaksi. Näin ollen tutkimukseni vahvistaa aiemman historian tutkimuksen käsityksen, jonka mukaan itsemurha lääketieteellistyi viimeistään 1800-luvulla.⁵⁷⁸ Kun itsemurha kuitenkin muotoutui sairauksien, ruumiiden, vuorokaudenaikojen, esineiden ja sään kaltaisten toimijoiden kytkeytymisissä, kyse oli osin ei-inhimillisestä ja materiaalisesta ilmiöstä ja näin ollen ilmiöstä, joka ei ollut palautettavissa pelkästään psykologisiin tekijöihin.

Tutkimukseni osoittaa, että lääketiede oli 1800-luvun jälkipuolella vaikiintunut, ainakin mitä itsemurhiin tulee, oikeusjärjestelmän osaksi: toisin kuin 1600-luvulla, tutkimallani aikakaudella itsemurhaajien ruumiit avattiin lähes poikkeuksetta.⁵⁷⁹ Ruumiinavauspöytäkirjojen perusteella lääkärit olivat ihmisanatomian asiantuntijoita, jotka etsivät ruumiista mielenvikaisuutta ilmentäneitä ja itsemurhia selittäneitä merkkejä, rasvaisia sydämiä, haavaisia suolia, 1800-luvun loppua kohden enenevässä määrin aivojen muutoksia, kuten tulehtuneita aivokalvoja. Ruumiinavaukset kytkeytyivät siten mielisairauksien somaattisuutta painottaneeseen fysiologiseen lääketieteeseen, jolloin ruumiissa havaitut patologiset poikkeavuudet määrittivät naisten itsemurhia selittäneiksi tekijöiksi. Tutkimukseni tuottaakin uuden näkökulman mielisairauksien historiaan: hulluus ei 1800-luvun jälkipuolella syntynyt vain lääketieteen diskurssissa vaan muovautui ruumiiden, lääkäreiden sekä poliisitutkimuksessa kuultujen maallikoiden kytkeytyessä toisiinsa. Samalla tutkimukseni osoittaa, että itsemurhan medikalisoitumisesta huolimatta teko ei kuitenkaan ollut moraalista arvostelmista vapaa. Ruumiinavauksissa moraalitieteen puuttaminen teolliseen muotoon, jolloin teko, joka aiemmin oli ollut synty, oli muuttunut medikalisoitumiseksi synniksi – heikosta itsehillinnästä sinneeksi hulluudeksi ja siten yksilön omaksi viaksi.

Itsemurhan moraalisen ulottuvuuden ohella tutkimukseni tuo esiin itsemurhan ja luokan välisen yhteyden: valtaosa ruumiinavauksiin ja oikeudenkäynteihin päätyneistä naisista oli piikoja, emäntiä, tehdastyöläisiä, palvelijoi- ta, elättejä ja loisia. Tämä on siinä mielessä ymmärrettävää, että 1900-luvun taitteessa suurin osa väestöstä kuului nimenomaan kouluja käymättömään alaluokkaan.⁵⁸⁰ Osittain kyse voi kuitenkin olla siitä, että yhteiskunnan ylempiin kerroksiin kuuluneet välttivät itsemurhien oikeudellisen tutkimisen. Itsemurhatapauksissa keski- ja yläluokka saattoi turvautua perhelääkäriin, joka

578 Ks. esim. Anderson 1987; MacDonald 1989; MacDonald & Murphy 1990; Nygård 1994; Ekström 2000; Laragy 2013; Myllykangas 2014.

579 Miettinen 2015.

580 Anttila et al. 2009, 11.

totesi vainajan toimineen mielenhäiriössä ja loi näin edellytykset tavanomaisille hautajaisille.⁵⁸¹ Lisäksi oikeus- ja poliisiviranomaiset saattoivat olla haluttomia viemään keski- ja yläluokan itsemurhia oikeuteen. Ruumiinavauksiin ja oikeudenkäynteihin päättyivät näin ollen vain sellaiset yhteiskunnan ylempiin kerroksiin kuuluneiden kuolemat, joita ei voitu salata. Tällaisia olivat esimerkiksi hukkumiskuolemat, jotka julkisuutensa – rannalle ajelehtineen ruumiin – takia oli pakko tutkia. Viranomaiset taas suhtautuivat tällaisiin itsemurhiin todennäköisesti ymmärtäväisemmin kuin alaluokan vastaaviin. Tutkimukseni fokuksista, itsemurhien prosessuaalisesta tarkastelemisesta, johtuen tutkimukseni ei kuitenkaan anna tyhjentävää vastausta itsemurhien luokkasidonnaisuuteen. Kysymystä olisikin tulevaisuudessa syytä tutkia tarkemmin. Selvää kuitenkin on, että kun ruumiinavauksiin ja oikeusistuimiin päättyivät lähinnä alaluokan itsemurhat, alaluokan ja moraalittomuuden välille luotu yhteys vahvistui. Alaluokka oli paitsi tautinen ja saastainen myös itsemurhille altis. Itsemurha sisälsi siten paradoksin: se teki vaarattomaksi vaarallisen luokan.

Tutkimukseni paljastaa myös sukupuolen ja itsemurhan välisen yhteyden. Ruumiinavauksissa oli läsnä mielisairauksien gynekologinen, naisen sukupuolielinten ja psyykkisten häiriöiden välistä yhteyttä painottanut selitysmalli. Kohtu ja kuukautiset tarjosivat itsemurhalle mahdollisen selityksen, jolloin itsemurha määrittyi sukupuolesta – naiseudesta – kummunneeksi teoksi. Näin ollen tutkimukseni vahvistaa aiemman tutkimuksen huomiot paitsi itsemurhien myös 1800-luvun lääketieteen sukupuolittuneisuudesta.⁵⁸²

Itsemurha oli sikälikin sukupuolittunut, että itsemurhaajien ruumiinavaukset kytkeytyivät 1800-luvun jälkipuolen sukupuolimoraalia koskettelleen keskustelun osaksi. Ruumiinavauksissa keskiluokkainen velvoite pidättäytyä seksuaalisuudesta ennen avioliittoa näkyi immenkalvoja koskeneina huomioina. Tutkimukseni osoittaa keskiluokkaisten lääkäreiden kiinnittäneen huomiota vainajien siveyteen, vaikka sukupuolimoraalin valvonta ei kuulunutkaan ruumiinavauksen tehtäviin. Ruumiinavaus toi näin ollen esiin kulttuurissa olleet, sukupuolittuneet arvot ja odotukset. Koska nainen taas voitiin määrittää siveettömäksi nimenomaan ruumiin ominaisuuksien perusteella, tutkimukseni avaa siveellisyykeskusteluun, ja sukupuolihistoriaan laajemminkin, uuden näkymän. Sukupuoli ei rakentunut vain diskursiivisesti vaan muotoutui lääkäreiden ja ruumiiden kytkeytymisissä, jolloin sukupuoli hahmottui materian ja diskurssin lomittumaksi. Tutkimukseni tuottaa siten uudenlaisen tavan ymmärtää sukupuoli. Biologisoimisen sijaan sukupuoli voidaan ymmärtää joksikin, joka muotoutuu moninaisissa suhteissa, osana maailmaa, joka on paitsi diskursiivinen myös materiaallinen. Materia, esimerkiksi ruumis, on näin ollen suku-

581 Ks. myös Salmela 2015b.

582 Ks. esim. Smith-Rosenberg 1973; Kushner 1985b; Kushner 1993; Theriot 1993; Johannisson 1994; Helén 1997; Ahlbeck-Rehn 2006; Tuohela 2008.

puolen muotoutumiseen aktiivisesti osallistuva toimija, joka vaikuttaa osaltaan siihen, miten ja millaiseksi sukupuoli täsmentyy. Ruumiinavaukset, samoin kuin oikeudenkäynnit, toimivat tällöin paitsi kuolemia myös sukupuolta muo-
vanneina ja tuottaneina välineistöinä: itsemurhat jäsenyivät ruumiinavauksis-
sa 1800-luvun kaksinapaisen sukupuolijärjestelmän mukaisesti joko naisen tai
miehen teoksi.

Sukupuoli vaikutti myös tuomioistuimissa kuolemien muotoutumiseen. Tämä näkyi ennen kaikkea tavassa, jolla todistajat suhtautuivat normeja rikko-
neiden naisten itsemurhiin. Juoppojen, rikollisten, väkivaltaisten ja huonoiksi
äideiksi määrittyneiden, normatiivista naiseutta horjuttaneiden naisten itse-
murhat muotoutuivat oikeudenkäynneissä huonon elämän, eivät esimerkiksi
psykkisen sairauden tai muun elämässä kohdanneen vaikeuden, seurauksiksi.
Itsemurha määrittyi tällöin naisen omaksi viaksi, normirikkomuksen loogiseksi
seuraukseksi. Tutkimukseni vahvistaa siten aiemman tutkimuksen käsityksen,
jonka mukaan itsemurha oli sosiaalisesti määrittynyt ilmiö: yhteisön arvossa
pitämien vainajien itsemurhiin suhtauduttiin eri tavoin.⁵⁸³ Todistajat yrittivät
selittää tällaisten vainajien kuolemat parhain päin, he vetosivat mielenvikaisuus-
teen tai muuhun lieventävään asianhaaraan, kuten vainajan kunnollisuuteen, ja
yrittivät näin antaa oikeudelle perusteen, jonka nojalla se voisi määrätä kun-
nialliset hautajaiset. Kun itsemurha muotoutui ja sai merkityksensä todista-
jien arvioidessa vainajan käytöstä, luonnetta ja elämää kulttuurissa vallinneiden
käsitysten perusteella, kyse ei ollut objektiivisesta vaan oikeudenkäynnin eri
toimijoiden suhteissa syntyneestä ilmiöstä.

Oikeudenkäynnit nostivat pintaan vainajaa määritelleiden maallikkoto-
distajien itsemurhakäsitykset, jotka olivat moninaisempia kuin lääkäreiden vas-
taavat näkemykset. Tämä johtui siitä, että maallikkotodistajat tunsivat vainajan
lääkäreitä paremmin ja osasivat siksi valaista tämän elämää monelta eri kantilta.
Todistajat kytkivät naisten itsemurhat psyykkisten sairauksien ohella fyysisiin
sairauksiin, kipuihin, kolotuksiin ja tauteihin, jotka pakottivat naiset petiin ja
saivat heidät toivomaan kuolemaa. Tutkimukseni paljastaakin maallikoiden
käsitysten olleen lääkäreiden vastaavia materiaalisempia: itsemurhissa ei ollut
kyse vain psyykkisistä vaan myös fyysisistä sairauksista. Tulkintaeroa selittää
osaltaan se, että työkykyinen, toimiva ja kivuton ruumis takasi 1800-luvun jäl-
kipuolen Suomessa elannon ja näin ollen sen, että yksilö saattoi hoitaa velvol-
lisuutensa, tehdä hänelle kuuluvan osan yhteisön töistä. Toisaalta kyse lienee
ollut silkasta kärsimyksestä. Aikana, jolloin sairaanhoito ei ollut kaikkien ulot-
tuvilla ja jolloin kipuja tehokkaasti lievittäviä lääkkeitä ei ollut yleisesti eikä
kaikkien saatavilla, ruumiillinen tuska määrittyi elämänhalun sammuttaneeksi
tekijäksi, kuolema kärsimyksen lopettaneeksi lääkkeeksi.

583 Miettinen 2015.

Oikeudenkäynneissä itsemurhiin ei myöskään liitetty ylevyyttä, harvemmin myöskään aikakauden kaunokirjallisuudesta tuttua romanttista hohdetta tai lääketieteellisissä itsemurhatutkimuksissa mainittuja ihmissuhteisiin liittyneitä ongelmia. Itsemurha pikemminkin hahmottui hyvin arkiseksi, aikalaisten elämänpiiriin nivoutuneeksi teoksi. Naiset tappoivat itsensä ruumiillisten kipujen tai hulluuden vallassa, harvemmin sen sijaan onnettoman rakkauden, aviomiehen ikävöinnin, läheisen kuoleman aiheuttaneen surun tai muun ihmissuhteisiin liittyneen seikan takia. Maallikoilla ei siten ollut samanlaista romanttisen, traagisen rakkauden selitysmallia kuin lääkäreillä tai kirjailijoilla. Ruumiillista työtä tehneen kansanosan elämä täyttyi työstä ja arkisesta aherruksesta, jonka osaksi elämän muut osa-alueet, kuten ihmissuhteet erilaisine huolineen ja suruineen, kytkeytyivät. Tämä taas vaikutti, kuten tutkimukseni osoittaa, tapaan, jolla he jäsensivät itsemurhia. Romantiikan ja ihmissuhteiden sijaan keskiössä olivat arjen selviytymiseen vaikuttaneet tekijät.

Oikeudenkäyntipöytäkirjat ovat monella tapaa hedelmällisiä lähteitä 1800-luvun tutkijalle. Niiden kautta on mahdollista tavoittaa yhteiskunnan alempien kerrosten ääni ja nyansoida siten esimerkiksi lääketieteen keskiluokkaisia käsityksiä terveydestä ja sairaudesta. Oikeudenkäyntipöytäkirjat osoittavat, että maallikot olivat tietoisia erilaisista psyykkisistä sairauksista ja osasivat jäsentää niitä taitavasti. Näin ollen hulluus oli 1800-luvun jälkipuolen Suomessa lääketieteellisen hulluuden ohella maallikoiden määrittelemää, ei-medikaalista hulluutta. Maallikoiden mielisairauskäsitykset olivat varsin vivahteikkaita. Esimerkiksi raskasmielisyys hahmottui tuomioistuimissa moniulotteiseksi, yhtäältä psyykkisiin sairauksiin, toisaalta tunteisiin liittyneeksi tilaksi mutta myös melankoliseksi luonteeksi. Psyykkisiä sairauksia, tunteita ja yksilöitä kohdanneita vaikeuksia monisyisesti ja rikkaasti eritellessään alaluokkaiset todistajat todistivat vääräksi keskiluokkaisen käsityksen alaluokan kyvyttömyydestä paitsi analysoida tunteita myös tuntea niitä.

Maallikoiden mielenterveyskäsitysten ohella tutkimukseni paljastaa tuomioistuinten olleen areenoita, joilla kamppailtiin vallasta. Oikeudenkäynnit ilmentävät näin ollen Baradin esiinnostamaa toimijoiden epäsymmetrisyyttä: lopputulokseen, oikeuden päätökseen, nähden toisilla toimijoilla oli enemmän vaikutusvaltaa kuin toisilla. Itsemurhien kohdalla eri viranomaiset kiistelivät ennen kaikkea määrittelyvallasta, siitä, kenellä oli oikeus kategorisoida ja määritellä kuolema. Tuomarit ja nimismiehet eivät katsoneet hyvällä rikosprosessiin sotkeutuneita, kuoleman oikeudellista tutkimista vaatineita ja siten toimivaltansa ylittäneitä pappeja. Oikeudessa kuulluista asiantuntijoista taas lääkäreillä oli eniten painoarvoa, sillä tuomioistuimet saattoivat päätöksissään vedota suoraan ruumiinavauspöytäkirjoihin. Koska oikeudet eivät välttämättä eritelleet päätöksensä perusteita, on vaikea sanoa, kuinka usein oikeudet perustivat päätöksensä nimenomaan ruumiinavaukseen. Yhtä kaikki, ruumiinavauspöytäkirjoja siteeranneet päätökset kertovat oikeuslääketieteen aseman vakiintumisesta.

Samalla tuomioistuinten päätökset kuitenkin osoittavat vakiintumiseen olleen kesken: oikeudet saattoivat tulkita itsemurhan toisin kuin lääkärit ja todistajat. Oikeuslääketiede ja oikeusistuimet saattoivat siten olla eri mieltä kuoleman luonteesta. Yhteistä, lääkäreiden ja oikeuden jakamaa näkemystä ei 1800-luvun jälkipuolella tarvittu eikä yhteisymmärrys myöskään ollut tuomioistuinprosessin tavoite sinällään; pikemminkin sen tavoitteena oli kuoleman oikeudellinen määrittäminen ja asianmukaisen hautaustavan määrääminen. Itsemurha oli näin ollen ilmiö, jonka olemus riippui sitä muotoilleesta välineistöstä – ruumiinavauksesta ja oikeudenkäynnistä. Välineistössä tapahtunut muutos, tutkimuksessani itsemurhan dekriminisoitunut, vuonna 1894 voimaan astunut vuoden 1889 rikoslaki, vaikutti tällöin itsemurhan jäsentymiseen. Rikosoikeudellisen paineen hellittäessä myös lääkäreiden tarve määrittää mielentila väheni, mikä näkyi mielentilan avoimeksi jättäneiden lausuntojen yleistymisenä.

Tutkimukseni osoittaa myös, että tuomioistuimet tulkitsivat kuolemia toisinaan ankarammin kuin kirkkolaki olisi edellyttänyt. Oikeus saattoi todeta itsemurhan mielenhäiriössä tehdyksi mutta määrätä silti hiljaisen hautauksen. Oikeudenkäynti toi tällöin esiin aikakauden moraaliset tunnot: itsemurha oli ei-toivottava kuolintapa, hiljainen hautaus taas keino, jolla tuomioistuimet saattoivat osoittaa tuomitsevansa teon. Oikeuden päätöksestä huolimatta päätösten varsinainen toimeenpano, ruumiin hautaaminen, jäi papille, jolloin papilla oli edelleen roolinsa itsemurhissa. Tutkimukseni eräs johtopäätös onkin, ettei itsemurha ollut, kuten Susan K. Morrissey on muistuttanut, läpeensä medikalisoitunut teko. Itsemurhiin liittyi edelleen hengellinen ulottuvuus, vanhempaa perua ollut ajatus itsemurhan syntisyydestä, joka aktualisoitui ja sai ilmauksensa ruumista haudattaessa.⁵⁸⁴ Oma kiinnostava kysymyksensä olisikin, miten itsemurhaajat käytännössä haudattiin.

Oikeudenkäynti toi esiin myös yhteisöjen keskinäiset kiistat. Niinpä tuomioistuimissa riideltiin aviorikoksista, esitettiin murhasyytteitä ja epäiltiin mielisairaiden ja eläkeläisten saaman hoidon ja ylöspidon laatua. Tämän perusteella määrittelin yhteisöllisyyden itsemurhan yhdeksi ulottuvuudeksi. Itsemurha oli yhteisön rikos, sillä tutkinnan kohteena oli yhteisö ja yhteisön, tuomioistuimissa esiintyneiden todistajien, suhteissa syntynyt vainaja. Oikeudenkäynti toimi tällöin koneistona, joka muokkasi ihmisten välisiä suhteita ja synnytti erilaisia asemia, pestinsä puolesta pelänneitä palkollistodistajia, isäntiä, emäntiä, vainajia, rikollisia, syyllisiä ja syyttömiä. Näin ollen oikeus ei toiminut vain diskursiivisella tasolla vaan kyse oli kuolemia konkreettisesti muotoilleesta ja siten välineistöllisesti toimineesta oikeuskoneistosta. Itsemurhan määrittäminen mielenterveyteen liittyneeksi teoksi taas kytkeytyy juuri tähän,

584 Morrissey 2006. Ks. myös Salmela 2015b.

oikeudenkäyntien välineistölliseen luonteeseen. Kun itsemurhaa säätelivät lait, jotka erottivat vakain tuumin tehdyt itsemurhat mielenhäiriössä tehdyistä, oikeudenkäynnit ohjasivat itsemurhien muotoutumista, laittoivat todistajat etsimään vainajan käytöksestä mielenvikaisuutta ilmentäneitä oireita. Kyse ei siis välttämättä tai ainakaan täysin ollut siitä, että itsemurha olisi ymmärretty yksinomaan psyykeen palautuneeksi teoksi. Paremminkin kyse oli välineistöstä, joka ohjasi tuomioistuimissa tutkitun kuoleman muotoutumista – itsemurhan määrittymistä juuri psyykkisiin häiriöihin nivoutuneeksi teoksi.

Vaikka itsemurha määrittyi tuomioistuinprosesseissa psyykeen liittyneeksi teoksi, tutkimukseni kuitenkin osoittaa sen määrittyneen sellaiseksi suhteissa, joiden osapuolia olivat paitsi inhimilliset ja kulttuuriset myös materiaaliset ja ei-inhimillisten toimijat. Toimijuusrealismi, tutkimukseni teoreettis-metodologinen viitekehys, on mahdollistanut itsemurhan tarkastelun toisin: olen etsinyt systemaattisesti materian ja ei-inhimillisten toimijoiden toimijuutta. Esimerkiksi pimeys, sää, ruumiit, sairaudet, kivut ja kolotukset hahmottuivat tutkimuksessani toimijoiksi, jotka vaikuttivat itsemurhien motiivia koskeneisiin olettamuksiin ja kuoleman jäsentymiseen. Mädäntyneet ruumiit vaikuttivat kuoleman täsmentymiseen jopa siinä määrin, että ne estivät mielentilan ja kuolinsyyn määrittämisen. Materiaalla oli näin ollen Baradin esiinnostamaa toimijuutta: ruumis pakotti lääkärin tulkitsemaan itsemurhan aivan tietynlaisella tavalla, merkitsi kuoleman tietynlaiseksi kuolemaksi.

Baradilaisen lukutavan myötä tunteet, psyykkiset tilat, luonteenpiirteet ja (sukupuoli)moraali hahmottuivat tutkimuksessani paitsi henkiseksi myös materiaalisiksi ominaisuuksiksi ja tiloiksi. Suru särki mielen ja kehon, kipu ilmentyi särkevästä mielenä ja sukupuolimoraali ilmeni ruumiillisesti, puuttuvien immenkalvojen kaltaisina siveettömyyden merkkeinä, luonteenpiirteet puolestaan vainajalle ominaisena, konkreettisena käytöksenä. Ruumiillisuuden ohella tunteet, psyykkiset tilat, luonteenpiirteet ja (sukupuoli)moraali hahmottuivat tutkimuksessani toimijoiksi Baradin tarkoittamassa mielessä. Ne osallistuivat, samaan tapaan kuin esimerkiksi materia, itsemurhien muotoutumiseen. Empiriaan perustuva tutkimukseni tuokin esiin paitsi toimijuusrealismin ansiot myös sen puutteet: Baradin teoria ei huomioi tunteiden, psyykkisten tilojen, luonteenpiirteiden ja moraalin tapaisten tekijöiden osallisuutta ilmiöiden muotoutumisessa. Se ei myöskään huomioi, etteivät itsemurhien kaltaiset ilmiöt muotoudu loputtomiin. Analysoimani pöytäkirjat pikemminkin todistavat maailmasta, jossa muotoutuminen lakkasi ruumiinavausten ja oikeudenkäyntien tapaisissa välineistöissä, joiden nimenomaisena tarkoituksena oli pysäyttää muovautuminen, määrittää ilmiö ja asettaa rajat.

Tutkimuksessani pysäyttäminen hahmottuikin kuoleman ymmärrettävyyden ehdoksi, inhimilliseksi tavaksi jäsentää ja järjestellä maailmaa, tehdä siitä oikeudellisessa mielessä ymmärrettävä. Elizabeth Grosz viittaa hieman samaan todetessaan, ettei ihminen oikeastaan voi muuta kuin jäsentää maail-

ma niin, että se hahmottuu kiinteiksi kappaleiksi, asioiksi.⁵⁸⁵ Oikeudenkäynnit olivat tässä suhteessa erityisen julmia välineistöjä: ne pakottivat monimutkaisen ilmiön yksinkertaiseen, oikeudellisesti jäseneltävään muotoon. Tutkijan kannalta olennaista onkin kiinnittää huomiota rajojen häilyvyyteen ja ei-deterministisyyteen. Itsemurhalla ei 1800-luvun jälkipuolella ollut ennalta määrättyä olomuotoa vaan sen olemus riippui, kuten tutkimukseni osoittaa, sitä määritelleestä välineistöstä.

Historiantutkimuksen kannalta toimijuusrealismin keskeisin anti on huomion kiinnittäminen sanattomaksi miellettyyn toimintaan, materiaan ja ei-inhimillisiin toimijoihin. Diskursseja, (ihmis)sanoja, painottava historian lukutapa jättää tällaiset toimijat helpommin huomiotta, jolloin ihmisen rooli ylikorostuu. Menneisyys näyttäytyy tällöin inhimilliseen toimintaan – merkityksiin, toimintoihin, käytäntöihin, tapoihin ja kommunikaatioon – tyhjentävänä ilmiönä. Kuten tutkimukseni kuitenkin osoittaa, itsemurhien kaltaiset menneisyyden ilmiöt eivät palaudu vain inhimilliseen toimintaan vaan ovat tulosta prosesseista, joihin ihmisten lisäksi osallistuvat materia, kuten ruumiit, ja säiden ja sairauksien kaltaiset ei-inhimilliset toimijat. Ihminen ei siten ole ainut historiaa tekevä toimija vaan toimija muiden toimijoiden joukossa. Historia muotoutuu eri toimijoiden, inhimillisten yhtä hyvin kuin ei-inhimillistenkin, muodostamissa monimutkaisissa suhteissa, jolloin historia ei pelkisty ihmisen rationaaliseen, tavoitteelliseen toimintaan. Sukupuolihistoriassa usein käsitelty kysymys naisten toimijuudesta ja toiminnan mahdollisuuksista laajenee tällöin ei-inhimillistä toimijuutta koskeväksi kysymykseksi. Tutkimukseni on toiminut avauksena tähän suuntaan. Se on pyrkinyt haastamaan käsityksen inhimillisyyden inhimillisyydestä ja tuonut esiin, että inhimillisiksi mielletyt historian ilmiöt – itsemurhat – ovat tulosta monimutkaisista, ei-inhimillisiä ja materiaalisia ulottuvuuksia sisältäneistä prosesseista.

Materian ja ei-inhimillisten toimijoiden huomioiva historian lukutapa haastaakin ihmiskeskeisen historiantutkimuksen, ajatuksen ihmisestä historian keskeisenä toimijana, rationaalisen ja loogisen subjektina, jonka toiminnan tulosta historia on. Historia on pikemminkin ymmärrettävä paitsi inhimillisten ja ei-inhimillisten toimijoiden kytketymisenä myös materiaalisena ilmiönä. Näin ymmärrettynä kyse ei ole vain materiaa koskevien käsitysten historiallisuudesta vaan myös materian itsensä historiallisuudesta, materian historiallisista, kussakin ajassa jäsenyvistä ja varioivista muodoista, tässä tutkimuksessa niistä muodoista, joita itsemurhat 1800-luvun jälkipuolella saattoivat saada. Materia on tällöin – kulttuurin tapaan – historiallisia ilmiöitä tuottavan eriytymisprosessin yksi ulottuvuus. Ruumiinavauksissa materian tuottavuus näkyi itsemurhan variointina: tutkittavana olleet ruumiit erosivat ominaisuuksiltaan

585 Grosz 2005, 136.

toisistaan, eikä itsemurhalla siksi ollut yhtä olomuotoa. Itsemurha hahmottui tällöin milloin sydämeen, suoliin, aivoihin tai sydämeen paikantuneeksi teoksi, milloin taas ruumiin mätänemisen takia arvoitukseksi jääneeksi teoksi.

Itsemurha itse asiassa jäikin 1800-luvun jälkipuolen aikalaisille usein arvoitukseksi. Mielen tila jäi ruumiinavauksissa määrittelemättä, tuomioistuimissa kuullut todistajat eivät välttämättä osanneet nimetä itsemurhan motiivia ja oikeudetkin saattoivat olla epävarmoja, oliko tutkittavana ollut kuolema itsemurha. Näistä epävarmuuksista huolimatta aikalaisille oli keskeistä löytää teolle jokin looginen selitys. He koettivat ymmärtää, mikä sai yksilön tappamaan itsensä ja yrittivät näin tavoittaa itsemurhan mielen. Usein mieli löytyi hulluudesta, monesti myös fyysisistä sairauksista. Tarve löytää jokin itsemurhan loogisesti selittävä syy kertookin edellä mainitsemastani ihmiselle ominaisesta tavasta jäsentää maailmaa, muodostaa loogisia kertomuksia, joissa syyt edeltävät seurauksia. Tässä tutkimuksessa itsemurha kuitenkin syntyi inhimillisen ja ei-inhimillisen, materian ja kulttuurin kohtaamisissa, jolloin se ylitti ihmisjärjen ja pakeni selkeitä ja loogisia syy-seuraussuhteita.

Lähdeluettelo

Arkistolähteet

- Helsingin kaupunginarkisto (HelKA), Helsinki
Helsingin raastuvanoikeus
- Kansallisarkisto (KA)
- Joensuun maakunta-arkisto, Joensuu
Kiteen tuomiokunta
Kuopion raastuvanoikeus
Kuopion tuomiokunta
Pielaveden tuomiokunta
Pielisjärven tuomiokunta
- Jyväskylän maakunta-arkisto, Jyväskylä
Jyväskylän tuomiokunta
Laukaan tuomiokunta
Saarijärven tuomiokunta
- Kansallisarkisto, Helsinki
Helsingin raastuvanoikeus
Lääkintöhallituksen I kanslian arkisto
Ruumiinavauspöytäkirjojen diaarit Ae:1a–Ae:1
(1905–1906)
Saapuneet ruumiinavauspöytäkirjat Ed:59–Ed:117
(1869–1910)
- Mikkelin maakunta-arkisto, Mikkeli
Iitin tuomiokunta
Iitin ja Jaalan tuomiokunta
Juvan tuomiokunta
Käkisalmen tuomiokunta
Lappeen tuomiokunta
Mikkelin raastuvanoikeus
Mikkelin tuomiokunta
Rantasalmen tuomiokunta
Sortavalan tuomiokunta
Viipurin raastuvanoikeus
- Oulun maakunta-arkisto, Oulu
Kemin tuomiokunta II

Lapin tuomiokunta
Oulun raastuvanoikeus
Oulun tuomiokunta II
Salon tuomiokunta II
Turun maakunta-arkisto, Turku
Euran tuomiokunta
Maskun tuomiokunta
Piikkiön tuomiokunta
Porin raastuvanoikeus
Rauman raastuvanoikeus
Ulvilan tuomiokunta
Vaasan maakunta-arkisto, Vaasa
Lohtajan tuomiokunta
Närpiön tuomiokunta
Uudenkaarlepyyn tuomiokunta
Virtain ja Ähtärin tuomiokunta
Tampereen kaupunginarkisto (TamKA), Tampere
Tampereen raastuvanoikeus

Painetut lähteet

Asetus ruumiinavauksista 1891. https://fi.wikisource.org/wiki/Hautaus_%28laki%29#M.C3.A4.C3.A4r.C3.A4yksi.C3.A4_ruumiinavauksista_1891. (Sivuilla käyty 20.9.2016.)

Finlands medicinal-författningar. 1.–3. delen, 1683–1845. Helsingfors: tryckte hos G. O. Wasenius, 1837.

Finlands medicinal-författningar. 5.–6. delen, 1871–1893. Helsingfors: J. C. Frenckell & son, 1888.

Griesinger, Wilhelm. *Mental Pathology and Therapeutics*. 2. edition. The New Sydenham Society, 1867 [1845].

Hans kejslerliga maj:ts nådiga instruction för provincial-läkarene i Finland. Gifwen i Helsingfors, den 17 februarii 1832. Helsingfors: [Kejslerliga senaten för Finland], 1832.

Keisarillisen majesteetin armollinen julistus lain-asioissa lääkäreiltä tehtävistä ruumiinavauksista eli katselmuksista Suomessa ja mitä niiden subteen on asianomaisilta vaariinotettavana. Annettu Helsinginkaupungissa 22 p. joulukuussa 1841. Helsinki: [keisarillinen Suomen senaatti], 1842.

Kirkkolaki Suomen Suuriruhtinaanmaan evankelis-lutherilaisille kirkoille. Annettu 6 p:nä Joulukuuta 1869: muutoksineen 7 p:ltä Kesäkuuta 1895: asianomaisesti hyväksytty: uusi suomenkielinen teksti sekä muutokset ja lisäykset v:lta 1908, ynnä asialuettelo. Kyläläisten kirjasia, n:o 93-105. Porvoo: WSOY, 1908.

Löfström, Theodor. *Oikeuslääketieteellinen käsikirja Suomen lääkäreille.* Helsinki: Duodecim-seura, 1901.

Oker-Blom, Max. *Heikkohermoisuus ja kasvatus. Neljässä luennessa.* Tieteen työmailta 3. Helsinki: Otava, 1903.

Osler, William. *The Principles and Practice of Medicine. Designed for the Use of Practitioners and Students of Medicine.* 9. ed. New York; London: D. Appleton and company, 1920 [1892].

Rein, Thiodolf. *Sielutieteen oppikirja.* 5. uudelleen tarkastettu p. Helsinki: Otava, 1934.

Relander, K., toim. *Duodecimin mallikokoelma Suomen lääkäreille.* Helsinki: SKS, 1888.

Ruotsin Waltakunnan Laki, Hyväksytty Ja Noudatettavaksi Otettu Valtiopäivillä Vuonna 1734: Ynnä Niiden Lisäysten, Muutosten Ja Selitysten Kanssa, Jotka Ovat Woimassa Suomen Suuriruhtinanmaassa. 2. p. Helsinki: SKS, 1885.

Saelan, T. *Om sjelfmordet i Finland i statistiskt och rättsmedicinskt afseende.* Helsingfors: Frenckell, 1864.

Serlachius, Allan. *Suomen rikosoikeuden oppikirja. 1 osa, Yleiset opit.* Helsinki: Otava, 1909.

Tietosanakirja. Toim. Jalmar Castrén et al. Otava, Helsinki 1909–1922.

Westerlund, F. W. *Själfmorden i Helsingfors.* Helsingfors, 1914.

Sanomalehdet

Hämeen Sanomat

Pohjois-Savo

Päivälehti

Työväenliitto

Östra-Finland

Tutkimuskirjallisuus

- Ahlbeck, Jutta. 2015. Ratkaisuna sterilisaatio. Kansakunnan parasiitit ja naisruumiin uhka. *Modernisoituvan Suomen kipupisteissä*, toim. Jutta Ahlbeck, Päivi Lappalainen, Kati Launis & Kirsi Tuohela, 233–259. Turku: Utukirjat.
- Ahlbeck, Jutta, Päivi Lappalainen, Kati Launis & Kirsi Tuohela. 2013. Degeneraatio ja modernisoituva Suomi. Sairauden kulttuuristen merkitysten jäljillä. *Kulttuurintutkimus* 30 (2): 3–15.
- Ahlbeck, Jutta, Päivi Lappalainen, Kati Launis, Kirsi Tuohela & Jasmine Westlund. 2015. Tunnetta ja tietoa, tuskaa ja hurmosta: sairauden kulttuuriset merkitykset. *Kipupisteissä. Sairaus, kulttuuri ja modernisoituva Suomi*, toim. Jutta Ahlbeck, Päivi Lappalainen, Kati Launis & Kirsi Tuohela, 233–259. Turku: Utukirjat.
- Ahlbeck, Jutta & Elina Oinas. 2012. Terveys, ruumis ja sukupuoli feministisessä tutkimuksessa. *Terveyttä kulttuurin ehdoilla. Näkökulmia kulttuuriseen terveystudkimukseen*, toim. Hannu Salmi & Marja-Liisa Honkasalo, 131–166. Turku: k&h.
- Ahlbeck-Rehn, Jutta. 2006. *Diagnostisering och disciplinering. Medicinsk diskurs och kvinnligt vainsinne på Själo hospital 1889–1944*. Åbo: Åbo Akademi University Press.
- Ahlbeck-Rehn, Jutta. 2005. Pienuuden suuruus – mikrohistorian ja diskursianalyysin välimaastossa. Esimerkkinä yksittäinen dokumentti. *Kahden muusan palveluksessa. Historiallisen sosiologian lähtökohdat ja lähestymistavat*, toim. Marja Andersson, Anu-Hanna Anttila & Pekka Rantanen, 255–273. Turku: THY.
- Ahlbeck-Rehn, Jutta & Kirsi Tuohela. 2008. Att läka kvinnors själar. *RIG - Kulturhistorisk tidskrift* 91 (2): 65–84.
- Ahmed, Sara. 2008. Open Forum Imaginary Prohibitions. Some Preliminary Remarks on the Founding Gestures of the "New Materialism". *European Journal of Women's Studies* 15 (1): 23–39.
- Aho, Anri. 2016. "Kamala loppu surkealle elämälle". *Itsemurhat uutisartikkeleissa 1880–1899*. Suomen historian pro gradu -tutkielma, Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Aho, Jouko. 1989. *Käsityksiä sielusta ja sielutieteestä. Psykologia ja psykologinen ihmiskuva Suomessa 1800-luvun jälkipuoliskolla*. Oulun yliopiston historian laitok-

sen julkaisuja. Yleinen aate- ja oppihistoria no. 1989, 3. Oulu: Oulun yliopisto.

Aho, Jouko. 1993. *Sieluun piirretty viiva. Psykologisia perinteitä suomenmielisestä sielutieteestä kokeelliseen kasvatukseen*. Prometheus. Oulu: Pohjoinen.

Alanen, Lilli. 1996. Stoalaiset ja stoalaisvastaiset teemat Descartesin tunneteoriassa. *Sielun liikkeitä. Filosofianhistoriallisia kirjoitelmia*, toim. Taina M. Holopainen & Toivo J. Holopainen, 199–216. Helsinki: Gaudeamus.

Alberti, Fay Bound. 2010. *Matters of the Heart . History, Medicine, and Emotion*. Oxford University Press.

Alberti, Fay Bound. 2007. The Emotional Heart. Mind, Body and Soul. *The Heart*, ed. James Peto, 125–142. New Haven; London: Yale University Press.

Anderson, Olive. 1987. *Suicide in Victorian and Edwardian England*. Oxford: Clarendon Press.

Ankersmit, F. R. 2004. The Ethics of History. From the Double Binds of (Moral) Meaning to Experience. *History and Theory* 43 (4): 84–102.

Anttila, Anu-Hanna, Ralf Kauranen, Olli Löytty, Mikko Pollari, Pekka Rantanen & Petri Ruuska. 2009. Suurlakko aika ja kansapuheen variaatiot. *Kuriton kansa. Poliittinen mielikuvitus vuoden 1905 suurlakon ajan Suomessa*, toim. Anu-Hanna Anttila, Ralf Kauranen, Olli Löytty, Mikko Pollari, Pekka Rantanen & Petri Ruuska, 9–32. Tampere: Vastapaino.

Arkistolaitos. VAKKA-arkistotietokanta. <http://www.narc.fi:8080/VakkaWWW/EtuSivu.action>. (Sivuilla käyty 31.8.2016.)

Aronowitz, Robert A. 2004. When Do Symptoms Become a Disease. *Health, Disease, and Illness. Concepts in Medicine*, ed. Arthur L. Caplan, James J. McCartney & Dominic A. Sisti, 65–75. Washington, D.C: Georgetown University Press.

de Baets, Antoon. 2004. A Declaration of the Responsibilities of Present Generations toward Past Generations. *History and Theory* 43 (4): 130–164.

Bähr, Andreas. 2013. Between "Self-Murder" and "Suicide". The Modern Etymology of Self-Killing. *Journal of Social History* 46 (3): 620–632.

Bailey, Victor. 1998. *This Rash Act. Suicide Across the Life Cycle in the Victorian City*. California: Stanford University Press.

Barad, Karen. 1998. Getting Real. Technoscientific Practices and the Materialization of Reality. *Differences: A Journal of Feminist Cultural Studies* 10 (2): 87–128.

Barad, Karen. 2007. *Meeting the Universe Halfway. Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning*. Durham: Duke University Press.

Barad, Karen. 1996. Meeting the Universe Halfway. Realism and Social Constructivism without Contradiction. *Feminism, Science, and the Philosophy of Science*, ed. Lynn Hankinson Nelson & Jack Nelson, 161–194. Dordrecht: Kluwer Press.

Barad, Karen. 2003. Posthumanist Performativity. Toward an Understanding of How Matter Comes to Matter. *Signs: Journal of Women in Culture & Society* 28 (3): 801–831.

Bates, Victoria. 2015. *Sexual Forensics in Victorian and Edwardian England. Age, Crime and Consent in the Courts*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Bennett, Jane. 2010. *Vibrant matter. A Political Ecology of Things*. Durham: Duke University Press.

Bennett, Tony & Patrick Joyce, eds. 2010. *Material Powers. Cultural Studies, History and the Material Turn*. London; New York: Routledge.

Benninghaus, Christina. 2012. Beyond Constructivism? Gender, Medicine and the Early History of Sperm Analysis, Germany 1870–1900. *Gender & History* 24 (3): 647–676.

Braidotti, Rosi. 2002. *Metamorphoses. Towards a Materialist Theory of Becoming*. Cambridge: Polity.

Brancaccio, Maria Teresa. 2013. "The Fatal Tendency of Civilized Society". Enrico Morselli's Suicide, Moral Statistics, and Positivism in Italy. *Journal of Social History* 46 (3): 700–715.

Bringéus, Nils-Arvid. 1958. *Klockringningsseden i Sverige*. Nordiska museets handlingar 50. Stockholm: Nordiska museet.

Brown, Theodor M. 1985. Descartes, Dualism and Psychosomatic Medicine. *The Anatomy of Madness. Essays in the History of Psychiatry*, ed. W. F.

Bynum, Roy Porter, Michael Shepherd & William Frederick Bynum, 40–62. London; New York (NY): Tavistock.

Butler, Judith. 2011. *Bodies that Matter. On the Discursive Limits of "Sex"*. London: Routledge [1993].

Butler, Judith. 1997. *Excitable speech. A Politics of the Performative*. New York (N.Y.): Routledge.

Butler, Judith. 2006. *Hankala sukupuoli. Feminismi ja identiteetin kumous*. Käänt. Tuija Pulkkinen & Leena-Maija Rossi. Helsinki: Gaudeamus [1990].

Butler, Sara M. 2007. Cultures of Suicide? Suicide Verdicts and the "Community" in Thirteenth- and Fourteenth-Century England. *Historian* 69 (3): 427–449.

Butler, Sara M. 2006a. Degrees of Culpability. Suicide Verdicts, Mercy, and the Jury in Medieval England. *Journal of Medieval and Early Modern Studies* 36 (2): 263–290.

Butler, Sara M. 2015. *Forensic Medicine and Death Investigation in Medieval England*. New York: Routledge.

Butler, Sara M. 2006b. Local Concerns. Suicide and Jury Behavior in Medieval England. *History Compass* 4 (5): 820–835.

Butler, Sara M. 2006c. Women, Suicide, and the Jury in Later Medieval England. *Signs* 32 (1): 141–166.

Bynum, W. F. 2006. The Rise of Science in Medicine, 1850–1913. *The Western Medical Tradition: 1800 to 2000*, ed. W. F. Bynum, 111–246. New York, NY: Cambridge University Press.

Canetto, Silvia Sara 1992. Gender and Suicide in the Elderly. *Suicide & Life-Threatening Behavior* 22 (1): 80–97.

Canetto, Silvia Sara & David Lester. 1998. Gender, Culture, and Suicidal Behavior. *Transcultural Psychiatry* 35 (2): 163–190.

Canetto, Silvia Sara. 1994. Gender Issues in the Treatment of Suicidal Individuals. *Death Studies* 18 (5): 513–527.

Canetto, Silvia Sara & Isaac Sakinofsky. 1998. The Gender Paradox in Suicide. *Suicide and Life-Threatening Behavior* 28 (1): 1–23.

Canguilhem, Georges. 1978. *The Normal and the Pathological*. Repr. New York: Zone books.

Chen, Mel Y. 2012. *Animacies. Biopolitics, Racial Mattering, and Queer Affect*. Durham, NC: Duke University Press Books.

Colebrook, Claire. 2002. *Understanding Deleuze*. Crows Nest: Allen & Unwin.

Cracraft, James. 2004. Implicit Morality. *History and Theory* 43 (4): 31–42.

de Lauretis, Teresa. 1987. *Technologies of Gender. Essays on Theory, Film, and Fiction*. Basingstoke: Indiana U.P.

Deleuze, Gilles & Felix Guattari. 2013. *A Thousand Plateaus*. Trans. Brian Massumi. London: Bloomsbury Academic [1987].

Deleuze, Gilles, and Félix Guattari. 2007. *Anti-Oedipus. Kapitalismi ja skitsofrenia*. Käänt. Tapani Kilpeläinen. Helsinki: Tutkijaliitto [1972].

Dixon, Thomas. 2003. *From Passions to Emotions. The Creation of a Secular Psychological Category*. Cambridge: Cambridge U.P.

Dolphijn, Rick & Iris van der Tuin. 2012. Introduction: A "New Tradition" in Thought. *New Materialism: Interviews & Cartographies*, ed. Rick Dolphijn & Iris van der Tuin, 85–92. Ann Arbor: Open Humanities Press.

Dreger, Alice Domurat. 1999. A History of Intersex. From the Age of Gonads to the Age of Consent. *Intersex in the Age of Ethics*, ed. Alice Domurat Dreger, 5–22. Hagerstown, M.D: University Pub. Group.

Dreger, Alice Domurat. 1998. *Hermaphrodites and the Medical Invention of Sex*. Cambridge: Harvard University Press.

Durkheim, Émile. 1985. *Itsemurha. Sosiologinen tutkimus*. Forum-kirjasto. Helsinki: Tammi.

Ekenstam, Claes. 1993. *Kroppens idéhistoria. Disciplinering och karaktärsdanning i Sverige 1700–1950*. Hedemora: Gidlunds bokförlag.

Ekenstam, Claes. 2000. Manlighetens kriser & kransar. Mansbilder och känsloliv vid tre sekelskiften. *Sekelskiften och kön. Strukturella och kulturella övergångar år 1800, 1900 och 2000*, Red. Ida Blom & Anita Göransson, 57–96. Stockholm: Prisma.

Ekström, Anders. 2000. *Dödens exempel. Själv mordstolkingar i svenskt 1800-tal genom berättelsen*. Stockholm: Atlantis.

Englund, Peter. 2004. *Hiljaisuuden historia*. Käänt. Timo Hämäläinen. Helsinki: WSOY.

Ermarth, Elizabeth Deeds. 2004. Ethics and Method. *History and Theory* 43 (4): 61–83.

Ervasti, Kaijus. 1994. *Lapsenmurhat Suomessa. Oikeushistoriallinen tutkimus lapsenmurharikoksista Suomessa erityisesti autonomian aikana*. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Fausto-Sterling, Anne. 2000. *Sexing the Body. Gender Politics and the Construction of Sexuality*. 1st ed. New York, NY: Basic Books.

Forsius, Arno. 2003. *Arseeniyhdisteet lääkeaineina*. <http://www.saunalahti.fi/arnoldus/arseeni.html>. (Sivuilla käyty 5.4.2016.)

Forsius, Arno. 2005. *Kuolinsyyt vuosien 1749–1877 väkilukutauluissa*. http://www.saunalahti.fi/arnoldus/kuol_syy.html. (Sivuilla käyty 19.6.2017).

Forsius, Arno. 2013. *Meningokokin aiheuttama aivokalvontulehdus ja verenmyrkytys*. <http://www.saunalahti.fi/arnoldus/meningo.html>. (Sivuilla käyty 28.6.2016.)

Forsius, Arno. 2014b. *Oikeuslääketieteen kehitystä Suomessa 1800-luvun alkupuolella*. <http://www.saunalahti.fi/arnoldus/oiklaak4.htm>. (Sivuilla käyty 5.12.2016.)

Forsius, Arno. 2014a. *Oikeuslääketieteen kehitystä Suomessa 1800-luvun loppupuolella. Osa 1*. <http://www.saunalahti.fi/arnoldus/oiklaak5.htm>. (Sivuilla käyty 5.12.2016.)

Forsius, Arno. 1982. *Sosiaali- ja terveydenhuollon kehitys Hollolassa ja Lahdessa vuoteen 1865*. Lahti: [A. Forsius] : Lahden kaupunki.

Foucault, Michel. 2006. *History of Madness*. Ed. Jean Khalfa. Transl. Jonathan Murphy. London: Routledge [1961].

Foucault, Michel. 2013. *Klinikan synty*. Suom. Simo Määttä. Niin & näin -kirjat 66. Tampere: Niin & näin [1963].

Foucault, Michel. 1980. *Power/Knowledge. Selected Interviews and Other Writings 1972–1977*. Trans. Colin Gordon, Leo Marshall, John Mepham & Kate Soper. Brighton: Harvester Press.

Foucault, Michel. 2010. *Seksuaalisuuden historia. Tiedontahto, nautintojen käyttö, huoli itsestä*. Käänt. Kaisa Sivenius. 2. uud. laitos. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press [1976].

Foucault, Michel. 2012. *Tarkkailla ja rangaista*. Käänt. Eevi Nivanka. Helsinki: Otava [1975].

Friedlander, Walter J. 2001. *History of Modern Epilepsy: The Beginning, 1865–1914*. Westport, CT, USA: Greenwood Press.

Frigren, Pirita. 2016. *Kotisatamassa. Merimiesten vaimot, naisten toimijuus ja perheiden toimeentuloehdot 1800-luvun suomalaisessa rannikkokaupungissa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Frykman, Jonas & Orvar Löfgren. 1979. *Den kultiverade människan*. 4. tr. Skrifter utgivna av Etnologiska sällskapet i Lund 11. Lund: LiberFörlag.

Gates, Barbara T. 1988. *Victorian Suicide. Mad Crimes and Sad Histories*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Gordon, Daniel. 2016. From Act to Fact. The Transformation of Suicide in Western Thought. *Historical Reflections / Réflexions Historiques* 42 (2): 35–51.

Gorman, Jonathan. 2004. Historians and Their Duties. *History and Theory* 43 (4): 103–117.

Grassby, Richard. 2005. Material Culture and Cultural History. *The Journal of Interdisciplinary History* 35 (4): 591–603.

Grosz, Elizabeth A. 2004. *The Nick of Time. Politics, Evolution, and the Untimely*. Durham (NC): Duke University Press.

Grosz, Elizabeth A. 2005. *Time Travels. Feminism, Nature, Power*. Durham (NC): Duke University Press.

Grosz, Elizabeth A. 1994. *Volatile Bodies. Toward a Corporeal Feminism*. Bloomington (Ind.): Indiana University Press.

Gustafsson, Tony. 2007. *Läkaren, döden och brottet. Studier i den svenska rättsmedicinens etablering*. Studies in history of ideas 36. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis : Uppsala universitetsbibliotek [distributör].

Gustafsson, Torbjörn. 1996. *Själens biologi. Medicinen, kulturen och naturens ordning 1850–1920*. Kulturhistoriskt bibliotek. Stockholm: Östlings bokförlag Symposion.

Häggman, Kai. 1994. *Perheen vuosisata. Perheen ibanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa*. Historiallisia tutkimuksia 179. Helsinki: SHS.

Hakosalo, Heini. 1994. Aivoanatomiaa introspektioon. Kolme lukua psykoanalyysin esihistoriaa. *Tiede & edistys: monitieteinen aikakauslehti* 19 (4): 301–310.

Hakosalo, Heini. 1991. *Bio-power and Pathology. Science and Power in the Foucauldian Histories of Medicine, Psychiatry and Sexuality*. Oulun yliopiston historian laitoksen julkaisuja, Yleinen aate- ja oppihistoria 1991, no. 1. Oulu: University of Oulu.

Hakosalo, Heini. 1997. Sairaudet kulttuuri-ilmioinä. Tieteenhistoriallinen näkökulma. *Tiede & edistys* 22 (2): 152–159.

Halmesvirta, Anssi. 1996. Puhtaus on puoli ruokaa. Modernin eurooppalaisen mentaalihygienian oireilu Suomessa tämän vuosisadan alussa. *Siperiasta siirtoväkeen. Murrosaikoja ja käännekohtia Suomen historiassa*, 135–161. [Jyväskylä]: Kopijyvä.

Halmesvirta, Anssi. 1998. *Vaivojensa vangit. Kansa valitti ja lääkäri auttoi: historiallinen vuoropuhelu 1889–1916*. Jyväskylä: Atena.

Hämeen-Anttila, Jaakko. 2013. *Trippi ihmemaahan. Huumeiden kulttuurihistoria*. Helsinki: Otava.

Hapuli, Ritva. 1989. *Naisia rakastavat naiset. Lesbolaisuuden ja siihen liittyneenä homoseksuaalisuuden määrittäminen Euroopassa vuosien 1880–1930 välisenä aikana*. Tasa-arvojulkaisuja, Sarja D, Naistutkimusraportteja 1989, 1. Hki: Sosiaali- ja terveysministeriö.

Harjula, Minna. 2007. *Terveiden jäljillä. Suomalainen terveyspolitiikka 1900-luvulla*. Tampere: Tampere University Press.

Harjula, Minna. 1996. *Vaillinaisuudella vaivatut. Vammaisuuden tulkinnat suomalaisessa huoltokeskustelussa 1800-luvun lopulta 1930-luvun lopulle*. Bibliotheca historica 15. Helsinki: SHS.

Harris, Ruth. 1989. *Murders and Madness. Medicine, Law, and Society in the Fin de Siècle*. Oxford: New York: Clarendon Press.

Harrison, Peter. 2009. Myth 12. That René Descartes Originated the Mind-Body Distinction. *Galileo Goes to Jail and Other Myths about Science and Religion*, ed. Ronald L. Numbers, 107–114. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Harvey, Karen, ed. 2009. *History and Material Culture. A Student's Guide to Approaching Alternative Sources*. London; New York: Routledge.

Haverinen, Anna. 2014. *Memoria Virtualis. Death and Mourning Rituals in Online Environments*. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja B, Humaniora osa 386. Turku: University of Turku.

Helén, Ilpo. 1997. *Äidin elämän politiikka. Naissukupuolisuus, valta ja itsesuhde Suomessa 1880-luvulta 1960-luvulle*. Helsinki: Gaudeamus.

Helén, Ilpo & Mikko Jauho. 2003. Terveyskansalaisuus ja elämän politiikka. *Kansalaisuus ja kansanterveys*, toim. Ilpo Helén & Mikko Jauho, 13–32. Helsinki: Gaudeamus.

Helén, Ilpo & Katja Yesilova. 2003. Vietti, väestö ja valinta: seksuaaliterveyden kerrostumat Suomessa. *Kansalaisuus ja kansanterveys*, toim. Ilpo Helén & Mikko Jauho, 233–259. Helsinki: Gaudeamus.

Hemmings, Clare. 2009. Generational Dilemmas: A Response to Iris van der Tuin's "Jumping Generations": On Second- and Third-wave Feminist Epistemology. *Australian Feminist Studies* 24 (59): 33–37.

Hietikko, Tuija. 2003. *Lapsenmurharikokset valtiopäiväkeskustelussa Suomessa 1907–1970*. Suomen historian pro gradu -tutkielma, Tampere: Tampereen yliopisto.

Higonnet, Margaret. 1986. Speaking Silences. Women's Suicide. *The Female Body in Western Culture*, ed. Susan Rubin Suleiman, 68–83. Cambridge: Harvard University Press.

Higonnet, Margaret. 1985. Suicide: Representations of the Feminine in the Nineteenth Century. *Poetics Today* 6 (1/2): 103–118.

- Hirvonen, Helena. 2014. *Suomalaisen psykiatriatieteen juuria etsimässä. Psykiatria tieteenä ja käytäntönä 1800-luvulta vuoteen 1930*. Joensuu: University of Eastern Finland.
- Hock, Lisabeth. 2011. Women and Melancholy in Nineteenth-Century German Psychiatry. *History of Psychiatry* 22 (4): 448–464.
- Homanen, Riikka. 2014. Raskaus, biologia ja äidillinen osaaminen. *Muokattu elämä. Teknotiede, sukupuoli ja materiaalisuus*, toim. Sari Irni, Mianna Meskus & Venla Oikkonen, 86–121. Tampere: Vastapaino.
- Honkasalo, Marja-Liisa. 2008. *Reikä sydämessä. Sairaus pohjoiskarjalaisessa maisemassa*. Tampere: Vastapaino.
- Honkasalo, Marja-Liisa. 2014. Sydänsairaudet ja materian aktiivisuus. *Muokattu elämä. Teknotiede, sukupuoli ja materiaalisuus*, toim. Sari Irni, Mianna Meskus & Venla Oikkonen, 194–232. Tampere: Vastapaino.
- Honkasalo, Marja-Liisa & Miira Tuominen. 2014. Introduction. Varieties of Suicide: Inquiring into the Complexity of Human Experience. *Culture, Suicide, and the Human Condition*, toim. Marja-Liisa Honkasalo & Miira Tuominen, 1–25. New York; Oxford: Berghahn.
- Houston, R. A. 2012. Explanations for Death by Suicide in Northern Britain During the Long Eighteenth Century. *History of Psychiatry* 23 (1): 52–64.
- Houston, R. A. 2010. *Punishing the Dead? Suicide, Lordship, and Community in Britain, 1500–1830*. Oxford; New York: Oxford University Press.
- Huber, Florian. 2016. *Lupaathan tappaa itsesi. Kansan perikato kolmannessa valtakunnassa 1945*. Käänt. Heli Naski. Helsinki: Atena.
- Hyypä, Markku T. & Erkki Kronholm. 1988. *Aivoituksia. Aivotutkimuksen aatehistoriaa*. Helsinki: Otava.
- Immonen, Visa. 2016. Sotkuinen aineellisuus: menneisyyden merkityksistä ja ihmiskeskeisyydestä esineiden ajallisuuteen. *Historiallinen aikakauskirja* 114 (2): 190–200.
- Irni, Sari. 2010. *Ageing Apparatuses at Work. Transdisciplinary Negotiations of Sex, Age and Materiality*. Åbo: Åbo Akademi University Press.

Irni, Sari. 2014. Hormonit, ruumiillisuus ja politiikka. *Muokattu elämä. Teknotiede, sukupuoli ja materiaalisuus*, toim. Mianna Meskus, Venla Oikkonen & Sari Irni, 155–193. Tampere: Vastapaino.

Irni, Sari. 2013a. Kun jälkistrukturalisti kohtaa luonnontieteistä inspiroituneen uusmaterialistin. Herkän luennan harjoitus. *Naistutkimus - Kvinnoforskning* 26 (4): 5–16.

Irni, Sari. 2013c. Sex, Power and Ontology: Exploring the Performativity of Hormones. *NORA - Nordic Journal of Feminist and Gender Research* 21 (1): 41–56.

Irni, Sari. 2013b. The Politics of Materiality. Affective Encounters in a Transdisciplinary Debate. *European Journal of Women's Studies* 20 (4): 347–360.

Irni, Sari & Katariina Kyrölä. 2016. Feministiset sommitelmat, uusmaterialistiset politiikat ja äärimmäisyyksien materiat. *Sukupuolentutkimus - Genusforskning* 29 (3): 3–9.

Irni, Sari, Mianna Meskus & Venla Oikkonen. 2014a. Epilogi: käsitteiden kääntämisestä. *Muokattu elämä. Teknotiede, sukupuoli ja materiaalisuus*, toim. Sari Irni, Mianna Meskus & Venla Oikkonen, 436–447. Tampere: Vastapaino.

Irni, Sari, Mianna Meskus & Venla Oikkonen. 2014b. Teknotieteen, sukupuolen ja materiaalisuuden muunnelmat. *Muokattu elämä. Teknotiede, sukupuoli ja materiaalisuus*, toim. Sari Irni, Mianna Meskus & Venla Oikkonen, 7–47. Tampere: Vastapaino.

Jacyna, Stephen. 2006. Medicine in Transformation, 1800–1849. *The Western Medical Tradition: 1800 to 2000*, ed. W. F. Bynum. New York, NY: Cambridge University Press.

Jansson, Arne. 1998. *From Swords to Sorrow. Homicide and Suicide in Early Modern Stockholm*. Stockholm studies in economic history 30. Stockholm: Almqvist & Wiksell international.

Jansson, Åsa. 2013. From Statistics to Diagnostics. Medical Certificates, Melancholia, and 'Suicidal Propensities' in Victorian Psychiatry. *Journal of Social History* 46 (3): 716–731.

Jansson, Åsa. 2011. Mood Disorders and the Brain. Depression, Melancholia, and the Historiography of Psychiatry. *Medical History* 55 (3): 393–399.

- Jarrick, Arne. 2000. *Hamlets fråga. En svensk självmordshistoria*. Stockholm: Norstedt.
- Jarrick, Arne. 1993. Kvinnorna, kärleken och självmorden. Ett tentativt bidrag till en laddad diskussion. *Historisk tidskrift* (Stockholm) 1993 (113), s. 32–80.
- Jaworski, Katrina. 2014. *The Gender of Suicide. Knowledge Production, Theory and Suicidology*. Farnham: Ashgate.
- Jenkins, Keith. 2004. Ethical Responsibility and the Historian. On the Possible End of a History 'Of a Certain Kind'. *History and Theory* 43 (4): 43–60.
- Johannisson, Karin. 1994. *Den mörka kontinenten. Kvinnan, medicinen och finde-siècle*. Stockholm: Norstedt.
- Johannisson, Karin. 2012. *Melankolian huoneet. Alakulo, ahdistus ja apatia sisälämme*. Käänt. Ulla Lempinen. Jyväskylä: Atena.
- Johannisson, Karin. 2004. *Tecknen. Läkaren och konsten att läsa kroppar*. Stockholm: Norstedt.
- Jordanova, Ludmilla. 1989. *Sexual Visions. Images of Gender in Science and Medicine between the Eighteenth and Twentieth Centuries*. Madison, Wis: University of Wisconsin Press.
- Joutsivuo, Timo. 1995. Kehon tilojen moninaisuus. Terveys yksilöllisenä tapainotilana Galenoksesta renessanssiin. *Terveystieteiden tutkimuskeskuksen julkaisuja*, toim. Timo Joutsivuo & Heikki Mikkeli, 31–58. Helsinki: SHS.
- Juvonen, Tuula. 2015. *Kaapista kaapin päälle. Homoseksuaaliset ihmiset ja heidän oikeutensa edustuksellisessa politiikassa*. Tampere: Vastapaino.
- Juvonen, Tuula. 2002. *Varjoelämää ja julkisia salaisuuksia*. Tampere: Vastapaino.
- Jyrkinen, Anna-Riitta. 2005. *Mielisairaanhoito Kellokosken piirimielisairashoitolassa vuosina 1915 – 1918. Hoitolan ensimmäisten potilaiden dokumentteihin perustuva analyysi*. Kuopion yliopiston julkaisuja. E, Yhteiskuntatieteet, no 120. Kuopio: Kuopion yliopisto.
- Kaartinen, Marjo. 2013. *Breast Cancer in the Eighteenth Century*. London; Brookfield, Vermont: Pickering & Chatto Ltd.

Kaartinen, Marjo. 2005. Eettinen käänne – hyvä ja oikea historia? *Historian kirjoittamisesta*, 205–244. Turku: Kirja-Aurora.

Kaartinen, Marjo, toim. 2015. *Hiljaisuuden kulttuurihistoria*. Cultural history - kulttuurihistoria 12. Turku: Turun yliopisto, kulttuurihistoria.

Kaartinen, Marjo. 2017. Material Culture in Gendered Urban Settings. Introduction. *The Routledge History Handbook of Gender and the Urban Experience*, ed. Deborah Simonton, 245–248. London; New York: Routledge.

Kaartinen, Marjo. 2014. "Nature had form'd thee fairest of thy kind". Grieving Dead Children in Sweden circa 1650-1810. *Childhood and Emotion: Across Cultures*, ed. Claudia Jarzebowski & Thomas Max Safley, 157–170. Oxford; New York: Routledge.

Kalela, Jorma. 2000. *Historiantutkimus ja historia*. Helsinki: Gaudeamus.

Kanerva, Kirsi. 2015. *Porous Bodies, Porous Minds. Emotions and the Supernatural in the Íslendingasögur* (ca. 1200-1400). Turku: Turun yliopisto.

Karppinen-Kummunmäki, Henna. 2015. Naisellinen hiljaisuus. Puhumattomuus ja sukupuoli 1700-luvun Englannissa. *Hiljaisuuden kulttuurihistoria*, toim. Marjo Kaartinen, 195–218. Turku: k&h.

Kästner, Alexander. 2013. Saving Self-Murderers. Lifesaving Programs and the Treatment of Suicides in Late Eighteenth-Century Europe. *Journal of Social History* 46 (3): 633–650.

Kekkonen, Jukka. 1991. Autonomian ajan rikosoikeus. *Suomen oikeushistorian pääpiirteet: sukuvallasta moderniin oikeuteen*, toim. Pia Letto-Vanamo, 258–269. Helsinki: Gaudeamus.

Keskisarja, Teemu. 2011. *Kyynelten kallio. Kertomuksia seksistä ja väkivallasta*. Helsinki: Siltala.

King, Helen. 1998. *Hippocrates' Woman. Reading the Female Body in Ancient Greece*. London: Routledge.

Kinnunen, Anna. 2015. "Mutta niille ei voi mitään, joilla on aivoissa vika". Mielisairausten kansanomaiset tulkinnat 1900-luvun alkuvuosikymmenten modernisoituvassa Suomessa. *J@rgonia* 13 (26): 30–53.

- Koivunen, Anu. 1995. *Isänmaan moninaiset äidinkasvot. Sotavuosien suomalainen naisten elokuva sukupuoliteknologiana*. SETS-julkaisu. Suomen elokuvatutkimuksen seura.
- Koivunen, Anu. 2003. *Performative Histories, Foundational Fictions. Gender and Sexuality in Niskaavuori Films*. SKS.
- Koivunen, Anu. 2000. Teresa de Lauretis: Sosiaalisen ja subjektiivisen rajankäyntiä. *Feministejä – aikamme ajattelijoina*, toim. Anneli Anttonen, Kirsti Lempiäinen & Marianne Liljeström, 85–114. Tampere: Vastapaino.
- Kondelin, Sade. 2014. *Transforming Bodies, Wandering Desires. Intra-Actions of Gender and Sexuality in Non-Heterosexual Transgender Embodiment*. Sukupuolentutkimuksen pro gradu –tutkielma, Turku: Turun yliopisto.
- Konola, Annikka. 2009. *Kuukautiskokemuksen kulttuurinen rakentuminen suomalaisten, vuosina 1959–1977 syntyneiden naisten kuukautiselämäkerroissa*. Turku: Turun yliopisto.
- Kontturi, Katve-Kaisa. 2012. *Following the Flows of Process. A New Materialist Account of Contemporary Art*. Turku: Turun yliopisto.
- Kontturi, Saara-Maija. 2014. *Parantajat ja tieteentekijät. Piirilääkärit Ruotsin valtakunnassa 1700-luvun lopulta 1800-luvun alkuun*. Suomen historian pro gradu –tutkielma, Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Kontturi, Saara-Maija. 2015. Suomen varhaisen piirilääkärilaitoksen tavoitteet ja niiden toteutuminen. *Hippokrates* 32: 91–116.
- Korhonen, Anu. 2005a. Historiallisia kertomuksia. *Historian kirjoittamisesta*, 41–72. Turku: Kirja-Aurora.
- Korhonen, Anu. 2005b. Mitä kulttuuri merkitsee? *Historian kirjoittamisesta*, 73–121. Turku: Kirja-Aurora.
- Kortelainen, Anna. 2003. *Levoton nainen. Hysterian kulttuurihistoriaa*. Helsinki: Tammi.
- Koski, Kaarina. 2014. Sosiaalinen kuolema. *Kuoleman kulttuurit Suomessa*, toim. Outi Hakola, Sari Kivistö & Virpi Mäkinen, 107–122. Helsinki: Gaudeamus.
- Koski, Kaarina. 2011. Uskomusperinne ja kristillinen kasvatus 1800-luvulla. *Kasvatus & Aika* 5 (4): 9–24.

Koskivirta, Anu. 2009. Parantaja, kuolinsyyntutkija ja syntykeeton murhaaja. Välskäri-kirurgi Geissen veriteko yhteisöllisen kriisin kuvastimessa. *Makaaberiruumis. Mielikuvia kuolemasta ja kehosta*, toim. Jari Eilola, 272–323. Historiallinen arkisto 128. Helsinki: SKS.

Koskivirta, Anu. 2001. ”Sisäinen vihollinen”. *Henkirikos ja kontrolli Pohjois-Savossa ja Karjalassa Ruotsin vallan ajan viimeisinä vuosikymmeninä*. Helsinki: Yliopistopaino.

Kurikka, Kaisa. 2013. *Algot Untola ja kirjoittava kone*. Turku: Eetos.

Kushner, Howard I. 1985a. Biochemistry, Suicide, and History. Possibilities and Problems. *The Journal of Interdisciplinary History* 16 (1): 69–85.

Kushner, Howard I. 1993. Suicide, Gender, and the Fear of Modernity in Nineteenth-Century Medical and Social Thought. *Journal of Social History* 26 (3): 461–490.

Kushner, Howard I. 1985b. Women and Suicide in Historical Perspective. *Signs* 10 (3): 537–552.

Kushner, Howard I. & Claire E. Sterk. 2005. The Limits of Social Capital. Durkheim, Suicide, and Social Cohesion. *American Journal of Public Health* 95 (7): 1139–1143.

Lähdesmäki, Heta. 2014. Susi toimijana. Häirikkösudet 1990-luvun lopun Suomessa. *Lähde* 10: 48–72.

Laragy, Georgina. 2013. ”A Peculiar Species of Felony”. Suicide, Medicine, and the Law in Victorian Britain and Ireland. *Journal of Social History* 46 (3): 732–743.

Latour, Bruno. 2006. *Emme ole koskaan olleet moderneja*. Tampere: Vastapaino.

Latour, Bruno. 2005. *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press.

Latva, Otto. 2015. Hiljaiset syvydet. Tiedemiesten, tutkimusmatkailijoiden ja kirjailijoiden mielikuvia pinnallisesta äänimaisemasta 1800-luvulta 1870-luvulle. *Hiljaisuuden kulttuurihistoria*, toim. Marjo Kaartinen, 117–142. Turku: k&h.

Launis, Kati. 2005. *Kerrotut naiset. Suomen ensimmäiset naisten kirjoittamat romaanit naiseuden määrittelijöinä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1029. Helsinki: SKS.

Launis, Kati. 2015. Kirja(ime)llisesti humalassa - juoppous kaunokirjallisuudessa. *Kipupisteissä. Sairaus, kulttuuri ja modernisoituvva Suomi*, toim. Jutta Ahlbeck, Päivi Lappalainen, Kati Launis, Kirsi Tuohela & Jasmine Westerlund, 261–291. Turku: Utukirjat.

Lawrence, Christopher. 2006. Continuity in Crisis: medicine, 1914–1945. *The Western Medical Tradition: 1800 to 2000*, ed. W. F. Bynum, 247–404. New York, NY: Cambridge University Press.

Lederer, David. 1998. The Dishonorable Dead. Elite and Popular Perceptions of Suicide in Early Modern Germany. *Das Konzept der Ehre in der Frühen Neuzeit: Identitäten und Abgrenzungen*, hög. Sibylle Backmann, Hans-Jörg Künnast, B. Ann Tlusty & Sabine Ullmann. Berlin: Akademie Verlag.

Lehikoinen, Heikki. 2011. *Katkerä Manalan kannu. Kuoleman kulttuurihistoria Suomessa*. Helsinki: Teos.

Leppänen, Taru & Milla Tiainen. 2016. Feministisiä uusmaterialismeja paikantamassa. Materialin toimijuus etnografisessa taiteen- ja kulttuurintutkimuksessa. *Sukupuolentutkimus – Genusforskning* 29 (3): 27–44.

Leskelä-Kärki, Maarit. 2006. *Kirjoittaen maailmassa. Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1085. Helsinki: SKS.

Leskelä-Kärki, Maarit. 2004. Tutkija ja kolme sisarta: polkuja henkilökohtaiseen historiantutkimukseen. *Tutkija kertojana. Tunteet, tutkimusprosessi ja kirjoittaminen*, toim. Johanna Latvala, Eeva Peltonen & Tuija Saresma, 306–337. [Jyväskylä]: Jyväskylän yliopisto.

Letto-Vanamo, Pia. 1991. Tuomioistuinmenettelyn historiaa – Rahvaan oikeudenkäytöstä valtiolliseen prosessiin. *Suomen oikeushistorian pääpiirteet. Sukuvalasta moderniin oikeuteen*, toim. Pia Letto-Vanamo, 28–42. Helsinki: Gaudeamus.

Lieberman, Lisa. 1999. Crimes of Reason, Crimes of Passion. Suicide and the Adulterous Woman in Nineteenth-Century France. *Journal of Family History* 24 (2): 131.

Lieberman, Lisa. 1991. Romanticism and the Culture of Suicide in Nineteenth-Century France. *Comparative Studies in Society and History* 33 (3): 611–629.

Liliequist, Jonas. 2005. Mannens våld och värde inom äktenskapet. En studie av kulturella stereotyper från reformationstiden till 1800-talets början. *Kvinnor*

och våld. En mångtydig kulturhistoria, red. Eva Österberg & Marie Cronberg Lindstedt, 88–123. Lund: Nordic Academic Press.

Liljeström, Marianne. 2004. Kokemukset ja kontekstit historiankirjoituksessa. *Feministinen tietäminen. Keskustelua metodologiasta*, toim. Marianne Liljeström, 141–166. Tampere: Vastapaino.

Liljeström, Marianne. 2012. Tietämisen kontekstit ja tiedon kierrättäminen. *Kertomuksen luonto*, toim. Kaisa Kurikka, Olli Löytty, Kukku Melkas & Viola Parente-Čapková, 221–228. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 107. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Lind, Vera. 2004. The Suicidal Mind and Body. Examples from Northern Germany. *From Sin to Insanity. Suicide in Early Modern Europe*, ed. Jeffrey R. Watt, 64–80. Ithaca, NY: Cornell University Press.

Lindstedt Cronberg, Marie. 1997. *Synd och skam. Ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680–1880*. Lund: Lunds univ. Historiska institutionen.

Linkinen, Tom. 2015. *Same-sex Sexuality in Later Medieval English Culture*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Lock, Margaret. 2003. On Making Up the Good-as-Dead in a Utilitarian World. *Remaking Life & Death. Toward an Anthropology of the Biosciences*, ed. Sarah Franklin & Margaret Lock, 165–192. Santa Fe: School of American Research Press.

Löfström, Jan. 1999. *Sukupuoliero agrarikulttuurissa: ”se nyt vaan on semmonen”*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 757. Helsinki: SKS.

Luef, Evelyne. 2013. Low Morals at a High Latitude? Suicide in Nineteenth-century Scandinavia. *Journal of Social History* 46 (3): 668–683.

Luef, Evelyne. 2012. Punishment Post-Mortem. The Crime of Suicide in Early Modern Austria and Sweden. *Fundamentals of Medieval and Early Modern Culture. Crime and Punishment in the Middle Ages and Early Modern Age*, ed. Albrecht Classen & Marilyn Sandidge, 555–576. Berlin; Boston: De Gruyter.

Lummaa, Karoliina. 2014. Antroposeeni ja objektien ekologia. Ihmisen luontosuhde humanismin jälkeen. *Posthumanismi*, toim. Karoliina Lummaa & Lea Rojola, 265–288. Turku: Eetos.

- Lummaa, Karoliina. 2010. *Poliittinen siivekäs. Lintujen konkreettisuus 1970-luvun ympäristörunoudessa*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 102. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Lummaa, Karoliina & Lea Rojola. 2014. Johdanto: Mitä posthumanismi on? *Posthumanismi*, toim. Karoliina Lummaa & Lea Rojola, 13–32. Eetos-julkaisuja 15. Turku: Eetos.
- Luukkonen, Iida. 2016. *Itsemurhien kuolemansyynytutkimukset Jämsän käräjäkunnassa 1894–1917*. Seminaarityö, Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- MacDonald, Michael. 1989. The Medicalization of Suicide in England. Laymen, Physicians, and Cultural Change, 1500–1870. *The Milbank Quarterly* 67: 69–91.
- MacDonald, Michael & Terence R. Murphy. 1990. *Sleepless Souls. Suicide in Early Modern England*. Oxford: Oxford University Press; Clarendon Press.
- Mak, Geerty. 2006. Doubting Sex from Within. A Praxiographic Approach to a Late Nineteenth-Century Case of Hermaphroditism. *Gender & History* 18 (2): 332–356.
- Mäkelä. 2008. *Houurihoitoasetuksesta mielenterveyslakiin. Mielisairaanhoidon ja erityisesti tahdosta riippumattoman hoidon lainsäädännön muutokset vuosina 1840–1991*. Suomen historian pro gradu -tutkielma, Itä-Suomen yliopisto.
- Mälikalli, Maija & Riitta Laitinen, toim. 2010. *Esine ja aika. Materiaalisen kulttuurin historiaa*. Historiallinen arkisto 130. Helsinki: SKS.
- Mannevuori, Mona. 2015. *Affektitehdas. Työn rationalisoinnin historiallisia jatkumoa*. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C, Scripta lingua Fennica edita osa 406. Turku: Turun yliopisto.
- Männistö-Funk, Tiina. 2016. Rykelmät: työkaluehdotus materiaalistien toimijoiden menneisyyden tutkimiseen. *Historiallinen aikakauskirja* 114 (2) 178–189.
- Markkola, Pirjo. 1989. Maaseudun työläisvaimot. *Tuntematon työläisnainen*, toim. Leena Laine & Pirjo Markkola, 39–60. Tampere: Vastapaino.
- Markkola, Pirjo. 2006. Seksi, miehet ja moraalit. Miesten seksuaalisuus moraalikysymyksenä 1800- ja 1900-lukujen taitteessa. *Taiivaallista seksiä: kristinusko ja seksuaalisuus*, toim. Minna Ahola, Marjo-Riitta Antikainen & Päivi Salmesvuori, 223–237. Helsinki: Tammi.

Markkola, Pirjo. 2002. *Synti ja siveys. Naiset, uskonto ja sosiaalinen työ Suomessa 1860–1920*. Helsinki: SKS.

Markkola, Pirjo. 1994. *Työläiskodin synty. Tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle*. Historiallisia tutkimuksia 187. Helsinki: SHS.

Marsh, Ian. 2010. *Suicide: Foucault, History and Truth*. Cambridge: Cambridge University Press.

Matikainen, Olli. 2006. Mielenvikaisuus ja henkirikos Ruotsi-Suomessa 1800-luvun alkuun saakka. *Hulluudesta itsehallintaan. Uuden historian näkökulmia psyykkisiin ilmiöihin ja ammattikäytäntöihin*, toim. Katri Komulainen, Hannu Rätty & Jussi Silvennoinen, 34–51. Joensuu: Joensuun yliopisto.

Meghani, Zahra. 2005. Of Sex, Nationalities and Populations. The Construction of Menstruation as a Patho-Physiology. *Menstruation: a Cultural History*, ed. Andrew Shail & Gillian Howie, 130–145. Basingstoke [England]; New York: Palgrave Macmillan.

Merrick, Jeffrey. 2016. "It Is Better to Die". Abbé Rousseau and the Meanings of Suicide. *Historical Reflections / Réflexions Historiques* 42 (2): 3–31.

Meskus, Mianna. 2015. Agential Multiplicity in the Assisted Beginnings of Life. *European Journal of Women's Studies* 22 (1): 70–83.

Meskus, Mianna. 2009. *Elämän tiede. Tutkimus lääketieteellisestä teknologiasta, vanhemmuudesta ja perimän hallinnasta*. Tampere: Vastapaino.

Meskus, Mianna. 2001. Sikiönlähdettämisen alakulttuuri 1900-luvun alun Suomessa. *Sociologia: Westermarck-seuran julkaisu* 38 (4).

Miettinen, Riikka. 2008. *Erkki Mikonpojan laiton kuolema. Itsemurha ilmiönä ja rikoksena Lounais-Suomen maaseudulla ja alioikeuksissa 1600-luvun jälkipuoliskolla*. Suomen historian ja yleisen historian pro gradu -tutkielma. Tampere: Tampereen yliopisto.

Miettinen, Riikka. 2013. Gendered Suicide in Early Modern Sweden and Finland. *Gender in Late Medieval and Early Modern Europe*, ed. Marianna Mura-veyva & Raisa Maria Toivo, 173–190. New York: Routledge.

Miettinen, Riikka. 2016. Oman käden kautta. *Mitä väliä on historialla?*, toim. Tiina Miettinen & Raisa Maria Toivo, 155–174. Tampere: Tampere University

- Press. <http://tampub.uta.fi/handle/10024/98483>. (Sivuilla käyty 15.5. 2017.)
- Miettinen, Riikka. 2015. *Suicide in Seventeenth-Century Sweden. The Crime and Legal Praxis in the Lower Courts*. Tampere: [Riikka Miettinen].
- Miettinen, Riikka & Evelyne Luef. 2012. Fear and Loathing? Suicide and the Treatment of the Corpse in Early Modern Austria and Sweden. *Frühneuzeit-Info. Herausgegeben vom Institut für die Erforschung der Frühen Neuzeit* (23): 105–108.
- Miettinen, Tiina. 2012. *Ihanteista irrallaan. Hämeen maaseudun nainen osana perhettä ja asiakirjoja 1600-luvun alusta 1800-luvun alkuun*. Tampere: Tampere University Press.
- Mikkeli, Heikki. 1995. Terveys ihanteena - terveys elämäntapana. *Terveysten lähteillä. Länsimaisten terveystieteiden kulttuuristoriaa*, toim. Timo Joutsivuo & Heikki Mikkeli, 9–27. Helsinki: SHS.
- Miller, Ian. 2011. *A Modern History of the Stomach. Gastric Illness, Medicine and British Society, 1800–1950*. London; Brookfield: Pickering & Chatto Ltd.
- Miller, Ian. 2010. Representations of Suicide in Urban North-West England c.1870-1910. The Formative Role of Respectability, Class, Gender and Morality. *Mortality* 15 (3): 191–204.
- Miller, Jonathan. 2007. The Anatomised Heart. Understanding the Pump. *The Heart*, ed. James Peto, 39–62. New Haven; London: Yale University Press.
- Minois, Georges. 1999. *History of Suicide. Voluntary Death in Western Culture*. Trans. Lydia G. Cochrane. Baltimore; London: The Johns Hopkins University Press.
- Mitchell, Timothy. 2002. *Rule of Experts. Egypt, Techno-Politics, Modernity*. Berkeley; Los Angeles; London: University of California Press.
- Mol, Annemarie. 2000. Pathology and the Clinic. An Ethnographic Presentation of Two Atherosclerosis. *Living and Working with the New Medical Technologies*, ed. Margaret Lock, Alan Young & Alberto Cambrosio, 82–102. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Morrissey, Susan K. 2006. *Suicide and the Body Politic in Imperial Russia*. Cambridge, UK; New York: Cambridge University Press.

Murray, Alexander. 1998. *Suicide in the Middle Ages. Vol. 1, The Violent against Themselves*. Oxford : New York: Oxford University Press.

Murray, Alexander. 2000. *Suicide in the Middle Ages. Vol. 2, The Curse on Self-Murder*. Oxford : New York: Oxford University Press.

Mustajoki, Heidi. 2010. *Kohtalo omissa käsissä. Suomen sodissa 1939–1945 itsensä surmanneiden sotilaiden omaisten asema vuosina 1939–1960*. Suomen ja Pohjoismaiden historian -pro gradu, Helsinki: Helsingin yliopisto.

Myllykangas, Mikko. 2014a. Politisoitunut itsemurha – suomalaista antipsykiatriaa? Itsemurhatutkimuksen kritiikki Suomessa vuosina 1968–1970. *Historiallinen aikakauskirja* 112 (4): 406–417.

Myllykangas, Mikko. 2014b. *Rappeutuminen, tiedostamaton vai yhteiskunta? Lääketieteellinen itsemurhatutkimus Suomessa vuoteen 1985*. Acta Universitatis Ouluensis. Series B, Humaniora 120. Oulu: Oulun yliopisto.

Myllykangas, Mikko & Katariina Parhi. 2016. The Unjustified Emotions: Child Suicide in Finnish Psychiatry from the 1930s until the 1970s. *The Journal of the History of Childhood and Youth* 9 (3): 489–508.

Nilsson, Ulrika. 2005. *Det beta könet. Gynekologin i Sverige kring förra sekelskiftet*. Wahlström & Widstrand.

Nivala, Asko. 2017. *The Romantic Idea of the Golden Age in Friedrich Schlegel's Philosophy of History*. New York: Routledge.

Nousiainen, Kevät. 1991. Oikeudenkäytön modernisoituminen. *Suomen oikeushistorian pääpiirteet. Sukuvallasta moderniin oikeuteen*, ed. Pia Letto-Vanamo, 286–306. Helsinki: Gaudeamus.

Nousiainen, Kevät. 1993. *Prosessin herruus. Länsimaisen oikeudenkäytön 'modernille' ominaisten piirteiden tarkastelua ja alueellista vertailua*. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja. A-sarja n:o 191. Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys.

Nurminen, Maarit. 2012. *Anatomiaa ja ihmetekoja. Thomas Willis, Valentine Greatrakes ja parantamisen monet muodot restauraatioajan Englannissa*. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Nygård, Toivo. 2001. *Erään tapon tarina. Romanien ja talonväen yhteenotto Alajärvellä 1888*. Jyväskylä: Atena.

Nygård, Toivo. 1994. *Itsemurha suomalaisessa yhteiskunnassa*. Studia historica Jyväskyläensia 50. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Odén, Birgitta. 1998. *Leda vid livet. Fyra mikrohistoriska essäer om självmordets historia*. Lagerbringbiblioteket. Lund: Historiska media.

Odén, Birgitta, Bodil E. B. Persson & Yvonne Maria Werner. 1998. *Den frivilliga döden. Samhällets hantering av självmord i historiskt perspektiv*. Stockholm: Cura i samarbete med Forskningsrådsnämnden.

Ohlander, Ann-Sofie. 1986. *Kärlek, död och frihet. Historiska uppsatser om människovärde och livsvillkor i Sverige*. Stockholm: Norstedt.

Oinas, Elina. 1996. Menstruation i moderskapets skugga. Hur representeras menstruation i den medicinska diskursen. *Moderskap och reproduktion. Möjligheter och marginaler*, red. Harriet Silius & Sirpa Wrede, 56–79. Åbo: Åbo Akademi.

Ollila, Anna-Maria. 2011. *Paremmen elämän toivossa. Yhteiskunnallinen subtautuminen kaupunkien irtolaisnaisiin 1800- ja 1900-luvun vaihteen Suomessa*. Kulttuurihistorian pro gradu -tutkielma, Turku: Turun yliopisto.

Ollila, Anne. 2000. *Aika ja elämä. Aikakäsitys 1800-luvun lopussa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 795. Helsinki: SKS.

Ollila, Anne. 1998. *Jalo velvollisuus. Virkanaisena 1800-luvun lopun Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 711. Helsinki: SKS.

Ollila, Anne. 2003. Maallistuva aika. Aikakäsitys 1800-luvun lopussa. *Hetkiä historiassa*, toim. Henri Terho, 181–198. Cultural History – Kulttuurihistoria 2. Turku: k&h.

Oudshoorn, Nelly. 1994. *Beyond the Natural Body. An Archeology of Sex Hormones*. London: Routledge.

Pajari, Ilona. 2014b. Kuolema maalla ja kaupungissa. Suomalaisen hautajais- ja kuolemankulttuurin muutos 1800-luvun lopulta nykypäivään. *Historiallinen aikakauskirja* 112 (4): 393–405.

Pajari, Ilona. 2014a. Kuolemanrituaalit Suomessa. *Kuoleman kulttuurit Suomessa*, toim. Outi Hakola, Sari Kivistö & Virpi Mäkinen, 87–106. Helsinki: Gaudeamus.

Pajuoja, Jussi. 1989. Itsemurhat ja laki. *Suomalainen itsemurha*, toim. Kalle Achté, Olavi Lindfors, Jouko Lönnqvist & Markku Salokari, 127–139. Helsinki: Yliopistopaino.

Pajuoja, Jussi. 1995. *Väkivalta ja mielentila. Oikeussosiologinen tutkimus syynta-keisuussäännöksistä ja mielentilatutkimuksista*. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja. A-sarja n:o 201. Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys.

Parikka, Jussi. 2007. *Digital Contagions. A Media Archaeology of Computer Worms and Viruses*. Turku: Turun yliopisto.

Parikka, Jussi & Milla Tiainen. 2012. Kohti materiaalisen ja uuden kulttuurianalyysia - tai representaation hyödyistä ja haitasta elämälle. *Tulkinnan polkuja. Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*, toim. Asko Nivala & Rami Mähkä, 322–348. Turku: k&h, Turun yliopisto, kulttuurihistoria.

Park, Katharine. 2006. *Secrets of Women . Gender, Generation, and the Origins of Human Dissection*. New York: Zone Books.

Peltonen, Matti. 2008. Michel Foucault'n historiallisesta ajattelusta. *Historiallinen aikakauskirja* 106 (2): 167–177.

Pentikäinen, Juha. 1990. *Suomalaisen lähtö Kirjoituksia pohjoisesta kuolemankulttuurista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 530. Helsinki: SKS.

Persson, Bodil E. 1998. Drunknad eller dränkt? Plötsliga oväntade dödsfall, särskilt drunkningar i Skåne 1704-1748. *Den frivilliga döden. Samhällets hantering av självmord i historiskt perspektiv*, 101–208. Stockholm: Cura i samarbete med Forskningsrådsnämnden.

Pesonen, Niilo. 1990. *Piirilääkärinä Suomessa 1800-luvulla*. Helsinki: WSOY.

Pesonen, Niilo. 1980. *Terveiden puolesta - sairautta vastaan. Terveiden- ja sairaanhoito Suomessa 1800- ja 1900-luvulla*. Porvoo; Helsinki; Juva: WSOY.

Petersen, Anja. 2001. Kvinnor i marginalen. Könskonstruktioner i 1800-talets fängelse. *Mord, misshandel och sexuella övergrepp. Historiska och kulturella perspektiv på kön och våld*, red. Inger Lövkrona, 188–209. NNF publications 13. Lund: Nordic Academic Press.

Pietikäinen, Petteri. 2013. *Hulluuden historia*. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press.

- Pleijel, Hilding. 1983. *Jordfästning i stillhet. Från samhällsstraff till privatceremoni*. Lund: Arken.
- Pohjola-Vilkuna, Kirsi. 1995. *Eros kylässä. Maaseudun luvaton seksuaalisuus vuosisadan vaihteessa*. Suomi 177. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Porter, Roy. 2002. *Madness: a Brief History*. Oxford: Oxford University Press.
- Prestwich, Patricia E. 2003. Female Alcoholism in Paris, 1870–1920. The Response of Psychiatrists and of Families. *History of Psychiatry* 14 (3): 321–336.
- Pyörälä, Eeva. 1998. Houruinhoidosta mielisairaalalaitokseen: Lapinlahden sairaalan synty. *Yhteiskuntapolitiikka* 63 (2): 140.
- Radden, Jennifer. 2003. Is This Dame Melancholy? Equating Today's Depression and Past Melancholia. *Philosophy, Psychiatry, & Psychology* 10 (1): 37–52.
- Rahikainen, Marjatta & Kirsi Vainio-Korhonen, toim. 2006. *Työteliäs ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia. Helsinki: SKS.
- Räisänen, Arja-Liisa. 1995. *Onnellisen avioliiton ehdot. Sukupuolijärjestelmän muodostumisprosessi suomalaisissa avioliitto- ja seksuaalivalistusoppaissa 1865–1920*. Bibliotheca historica 6. Helsinki: SHS.
- Rautelin, Mona. 2009. *En förutbestämd sanning. Barnamord och delaktighet i 1700-talets Finland belysta genom kön, kropp och social kontroll*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Rimpiläinen, Olavi. 1971. *Läntisen perinteen mukainen hautauskäytäntö Suomessa ennen isoavijaa*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 84. Hki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.
- Riving, Cecilia. 2005. Ideal och avvikelse. Kvinnlighet, våldsamhet och sinnessjukdom vid 1800-talets mitt. *Kvinnor och våld. En mångtydig kulturhistoria*, red. Eva Österberg & Marie Cronberg Lindstedt, 88–109. Lund: Nordic Academic Press.
- Rojola, Lea. 2014. Hänen olivat täytetyt linnut. *Posthumanismi*, toim. Karoliina Lummaa & Lea Rojola, 131–154. Turku: Eetos.
- Rüsen, Jörn. 2004. How to Overcome Ethnocentrism. Approaches to a Culture of Recognition by History in the Twenty-First Century. *History and Theory* 43

(4): 118–129.

Ryhänen, Arja. 2011. ”*Annoin sinulle siivet, tuulille en voinut mitään*”. *Lapsen itsemurha vanhempien kirjoittamana kokemuksena Suomessa 1995 – 2010*. Kulttuurihistorian pro gradu -tutkielma, Turku: Turun yliopisto.

Rylance, Rick. 2000. *Victorian Psychology and British Culture 1850–1880*. Oxford; New York: Oxford University Press.

Saarelainen, Juhana. 2012. Konteksti ja kontekstualisoiminen. *Tulkinnan polkuja. Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*, toim. Asko Nivala & Rami Mähkä, 244–268. Turku: k&h, Turun yliopisto, kulttuurihistoria.

Saarenheimo, Juhani. 1994. Tuomioistuinten asiakirjat. *Suomen historian asiakirjalähteet*, toim. Eljas Orman & Elisa Pispala. Helsinki: Kansallisarkisto; WSOY.

Saarimäki, Pasi. 2010. *Naimisen normit, käytännöt ja konfliktit. Esiaviollinen ja aviollinen seksuaalisuus 1800-luvun lopun keskisuomalaisella maaseudulla*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Salmela, Anu. 2014. For Whom The Bell Tolls? Finnish Lower Courts Rulings on Female Suicides' Manner of Burial in the Late 19th Century. *Dying and Death in 18th–21st Century Europe: Volume 2*, ed. Marius Rotar, Adriana Teodorescu & Corina Rotar, 383–395. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

Salmela, Anu. 2015a. Hulluuden vallassa? Itsemurhan sairausluonteesta neuvottelu 1800-luvun jälkipuolen tuomioistuimissa. *Kipupisteissä. Sairaus, kulttuuri ja modernisoituva Suomi*, toim. Jutta Ahlbeck, Päivi Lappalainen, Kati Launis & Kirsi Tuohela, 105–131. Turku: Utukirjat.

Salmela, Anu. 2012. Hysterinen, langennut, turmeltunut? Naisen itsetuhon teema Minna Canthin myöhäistuotannon sukupuoliteknologiana. *Naistutkimus – Kvinnoforskning* 25 (2): 17–30.

Salmela, Anu. 2011b. Järkensä menettäneet - henkensä hukanneet. Mielenhäiriöt naisten itsemurhien selittäjänä 1800-luvun lopun Suomessa. *Hybris* (3). <http://hybrislehti.net/hybris-32011/j%C3%A4rkens%C3%A4-menett%C3%A4neet-%E2%80%93-henkens%C3%A4-hukanneet> (Sivuilla käyty 16.6.2017.)

Salmela, Anu. 2015b. Merkitsevä hiljaisuus. Hiljainen hautaus 1900-luvun taitteen julkisessa keskustelussa. *Hiljaisuuden kulttuurihistoria*, toim. Marjo Kaartinen, 253–276. Cultural History – Kulttuurihistoria 12. Turku: k&h.

Salmela, Anu. 2011a. ”Varjele taivas – itsemurhanko hän tekisi?” *Naisten itsemurhiin subtautuminen Suomessa vuosina 1880–1900*. Kulttuurihistorian pro gradu -tutkielma, Turku: Turun yliopisto.

Salmi, Hannu. 2011. Cultural History, the Possible, and the Principle of Plenitude. *History and Theory* 50 (2): 171–187.

Sargent, Emily Jo. 2007. The Sacred Heart: Christian Symbolism. *The Heart*, ed. James Peto, 102–114. New Haven; London: Yale University Press.

Sarjala, Jukka. 2014. Maaailmaan uppoava subjekti. Riippuvuuden teema E. T. A. Hoffmannin Nukuttajassa. *Posthumanismi*, toim. Karoliina Lummaa & Lea Rojola, 109–127. Turku: Eetos.

Sarvilinna, A. 1938. *Mielisairaanhoidon kehityksestä Suomessa vuoteen 1919: lääketieteellis-historiallinen tutkielma*. Uusikaupunki: A. Sarvilinna.

Schiebinger, Londa L. 2004. *Nature’s Body. Gender in the Making of Modern Science*. New Brunswick, NJ, USA: Rutgers University Press.

Schiebinger, Londa L. 1989. *The Mind Has No Sex? Women in the Origins of Modern Science*. Harvard University Press.

Schouwenburg, Hans. 2015. Back to the Future? History, Material Culture and New Materialism. *International Journal for History, Culture and Modernity* 3 (1). <http://www.history-culture-modernity.org/articles/10.18352/hcm.476/>. (Sivuilla käyty 27.3.2017.)

Scott, Joan Wallach. 1999. *Gender and the Politics of History*. New York: Columbia University Press.

Shapiro, Ann-Louise. 1996. *Breaking the Codes. Female Criminality in Fin-de-Siècle Paris*. Stanford, Calif: Stanford University Press.

Shepherd, Anne & David Wright. 2002. Madness, Suicide and the Victorian Asylum. Attempted Self-Murder in the Age of Non-Restraint. *Medical History* 46 (2): 175–196.

Shorter, Edward. 2005. *Psykiatrian historia*. Käänt. Eila Salomaa. Helsinki: Mielenterveyden keskusliitto.

Showalter, Elaine. 1985. *The Female Malady. Women, Madness, and English Culture, 1830-1980*. London: Virago.

Sihvonen, Jukka. 2013. *Aivokuvia. Elokuva, teoria, Deleuze*. Turku: Eetos.

Simonton, Deborah, ed. 2017. *The Routledge History Handbook of Gender and the Urban Experience*. London; New York: Routledge.

Skarin Frykman, Birgitta. 2007. ”Sista ordet.” En revolution i stillhet. Arbetar-begravningarnas sociala språk. *Arbetarrörelse och arbetarkultur: bild och självbild*, red. Lena Johannesson, Ulrika Kjellman & Birgitta Skarin Frykman, 32–173. Stockholm: Carlsson.

Smith-Rosenberg, Carroll. 1973. Puberty to Menopause. The Cycle of Femininity in Nineteenth-Century America. *Feminist Studies* 1 (3/4): 58–72.

Sorainen, Antu. 2005. *Rikollisia sattumalta? Naisten keskinäistä haureutta koskevat oikeudenkäynnit 1950-luvun Itä-Suomessa*. Helsinki: Antu Sorainen.

Strange, Julie-Marie. 2005. ”I Believe It To Be a Case Depending on Menstruation”. Madness and Menstrual Taboo in British Medical Practice, c. 1840-1930. *Menstruation: a cultural history*, ed. Andrew Shail & Gillian Howie, 102–116. Basingstoke [England]; New York: Palgrave Macmillan.

Stryker, Susan. 2008. *Transgender History*. Berkeley, CA: Seal Press: Distributed by Publishers Group West.

Sulkunen, Irma. 1999. *Liisa Eerikintytär ja hurmosliikkeet 1700-1800-luvulla*. Hanki ja jää. Helsinki: Gaudeamus.

Sulkunen, Irma. 1995. *Mandi Granfelt ja kutsumusten ristiriita*. Helsinki: Hanki ja jää.

Sullivan, Nikki. 2012. The Somatechnics of Perception and the Matter of the Non/human: A Critical Response to the New Materialism. *European Journal of Women's Studies* 19 (3): 299–312.

Suomen Sukuhistoriallisen Yhdistyksen Digiarkisto. Kuolleiden ja haudattujen luettelot. <http://www.sukuhistoria.fi/sshy/index.htm>. (Sivuilla käyty 31.8.2016.)

Suomen Sukututkimusseura. Hiski – Historiakirjojen hakuohjelma. <http://hiski.genealogia.fi/historia/>. (Sivuilla käyty 31.8.2016.)

Suomen Sukututkimusseura. Tuomiokuntaluettelo. <http://www.genealogia.fi/hakem/tuomiokunnat.htm>. (Sivuilla käyty 31.8.2016.)

Suutala, Maria. 2001. *Kesyttetty nainen. Seksuaalisuus ja luontosubde länsimaisessa ajattelussa*. Helsinki: Yliopistopaino.

Tamboukou, Maria. 2014. Archival Research. Unravelling Space/Time/Matter Entanglements and Fragments. *Qualitative Research* 14 (5): 617–633.

Tanninen, Mari. 2013. *Sairas ja tartuttava häiriöiden aiheuttaja? Prostituoidun habmo 1900-luvun alun wieniläisen prostituutiodebatin asiantuntijakirjoituksissa*. Yleisen historian pro gradu -tutkielma, Turku: Turun yliopisto.

Theriot, Nancy M. 1993. Women's Voices in Nineteenth-Century Medical Discourse. A Step toward Deconstructing Science. *Signs* 19 (1): 1–31.

Tiainen, Milla. 2012. *Becoming-Singer. Cartographies of Singing, Music-Making and Opera*. [Milla Tiainen].

Timonen, Senni. 2004. *Minä, tila, tunne. Näkökulmia kalevalamittaiseen kansanlyriikkaan*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 963. Helsinki: SKS.

Toriseva, Roosa. 2013. *Könets (konstgjorda) normalitet: konstänkandet i den finländska medicinska interkönskontexten*. Sukupuolentutkimuksen pro gradu -tutkielma, Åbo: Åbo Akademi.

Tuohela, Kirsi. 2008. *Huhtikuun tekstit. Kolmen naisen koettu ja kirjoitettu melankolia 1870–1900*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1161. Helsinki: SKS.

Tuohela, Kirsi. 2012. Mitä on melankolia? Psykkisen sairastaminen kulttuurin näkökulmasta. *Terveyttä kulttuurin ehdoilla. Näkökulmia kulttuuriseen terveystutkimukseen*, toim. Hannu Salmi & Marja-Liisa Honkasalo, 58–82. Turku: k&h.

Tuohela, Kirsi. 2015. Sielun vai mielen sairaus. Varhaiset psykkisen sairastamisen omaelämäkerrat Suomessa. *Kipupisteissä. Sairaus, kulttuuri ja modernisoitua Suomi*, toim. Jutta Ahlbeck, Päivi Lappalainen, Kati Launis & Kirsi Tuohela, 195–232. Turku: Utukirjat.

Tuohela, Kirsi. 2010. Surullinen ja peloissaan. Miten kirjoittaa melankolian kulttuurihistoriaa. *Kulttuurihistoriallinen katse*, toim. Sakari Ollitervo & Heli Rantala, 241–257. Cultural history - kulttuurihistoria 8. Turku: k&h.

Tuomaala, Saara. 2005. Kuuliaisiksi ja ahkeraksi. Lastenkasvatus agraarikulttuurissa. *Kansanetiikka. Käsitteitä hyvästä ja pahasta*, toim. Pekka Laaksonen, Seppo Knuutila & Ulla Piela, 42–56. Helsinki: SKS.

Uimonen, Minna. 1999. *Hermostumisen aikakausi. Neuroosit 1800- ja 1900-lukujen vaihteen suomalaisessa lääketieteessä*. Bibliotheca historica 50. Helsinki: SHS.

Uimonen, Minna. 2003. Perheenäitiä ja hermoheikkoinen nainen. Hermosterveystieto naiskansalaisuuden tuottajana 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa. *Kansalaisuus ja kansanterveys*, toim. Ilpo Helén & Mikko Jauho, 196–210. Helsinki: Gaudeamus.

Ussher, Jane M. 2011. *The Madness of Women. Myth and Experience*. London: Routledge.

Utriainen, Terhi & Marja-Liisa Honkasalo. 1991. Nainen kuolemisensa kirjoittajana. Naisten itsemurhaviestit initiaatio- ja identifikaattoriittinä. *Psykologia* 26 (4): 252–261.

Vainio-Korhonen, Kirsi. 1998. *Käsin tehty - miehelle ammatti, naiselle ansioiden lähde. Käsitteitä tuotannon rakenteet ja strategiat esiteellisessä Turussa Ruotsin ajan lopulla*. Historiallisia tutkimuksia 200. Helsinki: SHS.

Vainio-Korhonen, Kirsi. 2002. *Ruokaa, vaatteita, hoivaa. Naiset ja yrittäjyys paikallisena ja yleisenä ilmiönä 1700-luvulta nykypäivään*. Helsinki: SKS.

Vainio-Korhonen, Kirsi. 2012. *Sofie Munsterhjelman aika. Aatelisnaisia ja upseereita 1800-luvun Suomessa*. SKS:n toimituksia 1383. Helsinki: SKS.

Valente, Sharon M. & Judith M. Saunders. 1995. Women, Physical Illness and Suicidal Behavior. *Women and Suicidal Behavior*, toim. Silvia Sara Canetto & David Lester, 174–181. New York: Springer Publishing Company.

Valtonen, Heli. 2003. Itsemurha ja sosiaaliset rajat 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun suomalaisen sivistyneistön lehdistöpuheessa. *Sietämättömät ja täydellinen maailma. Kirjoituksia suvaitsemattomuudesta*, toim. Jari Eilola, 311–346. Jyväskylän Historiallinen Arkisto vol. 6. Jyväskylä: Jyväskylän historiallinen yhdistys.

Vann, Richard T. 2004. Historians and Moral Evaluations. *History and Theory* 43 (4): 3–30.

Vatula, Tuuli. 2015. Vaiettua maailmaa etsimässä. Naistenväliset suhteet teatteriohjaajien Aino Mattilan ja Vivica Bandlerin omaelämäkerrallisissa aineistoissa. *Hiljaisuuden kulttuurihistoria* toim. Marjo Kaartinen, 275–303. Turku: k&h.

Vehkalahti, Kaisa. 2010. Historiallisten aineistojen etiikka lasten ja nuorten tutkimuksessa. *Lasten ja nuorten tutkimuksen etiikka*, toim. Hanna Lagström, Niina Rutanen, Kaisa Vehkalahti & Tarja Pösö, 140–162. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto.

Vidal, Fernando. 2009. Brainhood, anthropological figure of modernity. *History of the Human Sciences* 22 (1): 5–36.

Vilkuna, Kustaa H. J. 2015. *Juomareiden valtakunta. Suomalaisten känni ja kulttuuri 1500–1850*. Helsinki: Teos.

Vilkuna, Kustaa H. J. 2010. *Katse menneisyyden ihmiseen. Valta ja aineettomat elinolot 1500–1850*. Historiallisia tutkimuksia 253. Helsinki: SKS.

Virrankoski, Pentti. 1970. Tuomiokirjojen käyttö historiantutkimuksessa. *Turun historiallinen arkisto. 22, Omistettu Turun yliopistolle sen 50-vuotisjuhlapäivänä 28. päivänä helmikuuta 1970*. Turun historiallisen yhdistyksen julkaisuja 22. Turku: Turun kansallinen kirjakauppa, jakaja.

Vuori, Hannu. 1979. *Lääketieteen historia. Sosiaalihistoriallinen näkökulma*. Jyväskylä: Gummerus.

Vuorinen, Heikki S. 2010. *Taudit, parantajat ja parannettavat. Lääketieteellinen historia*. Tampere: Vastapaino.

Välimäki, Reima. 2016. *The Awakener of Sleeping Men. Inquisitor Petrus Zwicker, the Waldenses, and the Rethologisation of Heresy in Late Medieval Germany*. Turku: [Reima Välimäki].

Wagner-Prenner, Marianne. 2000. *Syyntakeisuus ja mielentila. Rikosoikeudellinen ja empiirinen tutkimus syyntakeisuuden määräytymisestä*. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus.

Watson, Katherine D. 2010. *Forensic Medicine in Western Society: A History*. London; New York: Routledge.

Watt, Jeffrey R., ed. 2004. *From Sin to Insanity. Suicide in Early Modern Europe*. Ithaca, N.Y: Cornell University Press.

Weaver, John C. 2009. *Sadly Troubled History. The Meanings of Suicide in the Modern Age*. Montreal/Ithaca: McGill-Queen's Press.

Wells, Francis. 2007. The Renaissance Heart. The Drawings of Leonardo da Vinci. *The Heart*, ed. James Peto, 63–94. New Haven; London: Yale University Press.

Westerink, Herman. 2014. Demonic Possession and the Historical Construction of Melancholy and Hysteria. *History of Psychiatry* 25 (3): 335–349.

Yesilova, Katja. 2009. *Ydinperheen politiikka*. Helsinki: Gaudeamus.

Ylikangas, Heikki. 1996. *Wallermannin. Kuusi vuosisataa kansan ja esivallan välissä*. Kauhava: Suomen nimismiesyhdistys.

Ylikangas, Mikko. 2009. *Unileipää, kuolonvettä, spiidiä. Huumeet Suomessa 1800–1950*. Jyväskylä: Atena.

Åhrén, Eva. 2009. *Death, Modernity, and the Body: Sweden 1870–1940*. New York: University Rochester Press.

Östman, Ann-Catrin. 2000. *Mjök och jord. Om kvinnlighet, manlighet och arbete i ett österbottniskt jordbrukssamhälle ca 1870–1940*. Åbo: Åbo Akademi.

Östman, Ann-Catrin. 2005. Oenighet och äkta kärlek. Behandling av äktenskapliga 'trätor' i ett agrarsamhälle på 1700-talet. *Kvinnor och våld: En mångtydig kulturhistoria*, red. Eva Österberg & Marie Cronberg Lindstedt, 67–87. Lund: Nordic Academic Press.

Liitteet

Liite 1.

Ruumiinavauspöytäkirjat 1869–1910, itsemurhat ja itsemurhiksi epäillyt kuolemat

Vuosi	Määrä	Vuosi	Määrä
1869	18	1890	16
1870	9	1891	15
1871	12	1892	15
1872	9	1893	15
1873	12	1894	25
1874	12	1895	25
1875	15	1896	27
1876	13	1897	25
1877	16	1898	11
1878	12	1899	28
1879	9	1900	16
1880	10	1901	24
1881	11	1902	16
1882	10	1903	16
1883	16	1904	18
1884	10	1905	15
1885	17	1906	23
1886	11	1907	22
1887	17	1908	33
1888	15	1909	27
1889	13	1910	46

Yhteensä: 725

Liite 2.

Oikeustapaukset 1869-1894

Arkisto	Itsemurhat kirkonkirjoissa ja/tai ruuminavauspöytäkirjoissa	Oikeudessa käsitellyt tapaukset *
Helka	4	2
KA, Joensuu	13	9
KA, Jyväskylä	11	7
KA, Helsinki	23	7
KA, Mikkeli	72	34
KA, Oulu	19	15
TamKA	5	3
KA, Turku	50	20
KA, Vaasa	17	8
Yhteensä:	214	105

* Kaikkia tapauksia ei käsitelty oikeudessa lainkaan tai pöytäkirjat ovat muutoin tuhoutuneet

Annales Universitatis Turkuensis

Turun yliopisto
University of Turku

ISBN 978-951-29-6876-3 (Painettu)
ISBN 978-951-29-6877-0 (Verkkojulkaisu)
ISSN 0082-6995 (Painettu) | ISSN 2343-3205 (Verkkojulkaisu)